

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİDARIN MEKÂNLA İMTİHANI
Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında
İktidarın Yeniden Üretimi

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

Hazırlayan
Niyazi DOĞAN

Malatya - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İKTİDARIN MEKÂNLA İMTİHANI
Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında
İktidarın Yeniden Üretimi

Yüksek Lisans Tezi

Niyazi DOĞAN

Danışman

Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

Malatya - 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İKTİDARIN MEKÂNLA İMTİHANI
Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi
Toponomi Politikaları Bağlamında
İktidarın Yeniden Üretimi

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL

HAZIRLAYAN
Niyazi DOĞAN

Jürimiz 29.03.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Doktora/Yüksek lisans tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bularak Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı/ Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Jüri Üyelerinin Unvanı Adı Soyadı
1	Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL
2	Dr. Öğr. Üyesi Ender AKYOL
3	Dr. Öğr. Üyesi Nejdett ÖZBERK

İmzası

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**İktidarın Mekânla İmtihanı: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında İktidarın Yeniden Üretimi**” başlıklı bu çalışmanın bilimsel etik ve geleneklere aykırı düşecek bir yardım almaksızın, tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterildiğini bildirir, bunu onurumla doğrularım.

...../...../2019

Niyazi DOĞAN

ÖZET

Araştırma, iktidar ile mekân ilişkisini iktidarın mekânda kendisini yeniden üretmesinin enstrümanlarından biri olarak coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları bağlamında ele almaktadır. İktidarın mekânla kurduğu ilişki politiktir. İktidar, mekânı ideolojisi bağlamında tasarlar; hem güçlendiği ve hem de tutunma kaygısı yaşadığı dönemlerde siyasal ve kültürel kodlarını mekâna yansıtmanın mücadelesini verir. Bu anlamda, siyasal iktidar ya da devlet iktidarı mekânı kendi siyasal kodları ve gelecek tasarımı ile kuşatır ve iktidarını yeniden üretmeye/çoğaltmaya odaklanır. İktidarın mekânda yeniden üretilmesinde kullanılan politik araçlardan biri de coğrafi mekân adlarının, iktidarın ideolojik tez ve değerleri doğrultusunda değiştirilmesini sağlayan toponomi politikalarıdır.

Osmanlı döneminde, İstanbul'un fethi ile başlayan coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi bağlamındaki toponomi politikalarının belirleyici karakterini, "Türklük, Osmanlılık ve İslâm ile ilişkisi olmadığı" iddiasıyla Müslüman olmayan milletlere ait dillerdeki yer adlarının değiştirilmesi oluşturur. Bu politikalar, İttihat ve Terakki iktidarında coğrafi mekân adlarının kitlesel düzeyde değiştirilmesi girişimi ile devlet politikasına dönüştürülmüş, ancak 1. Dünya Savaşı'nın Osmanlı coğrafyasında yarattığı karışıklık ve sorunlar nedeniyle uygulanamamıştır.

Cumhuriyet dönemi yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarının temelindeki belirleyici unsur ise Müslüman olsun ya da olmasın Türk olmayan millet, etnik grup ve topluluklara ait dillerdeki yer adlarının değiştirilmesi ve Türkiye coğrafyasının Türkçeleştirilmesi yoluyla Türkleştirilmesidir.

TBMM Hükümeti döneminde, meclisin çalışmaya başlamasından kısa süre sonra, Türkçe olmadığı ve "Gayri Millî" olduğu iddia edilen coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi konusunda yasama çalışmaları başlatılmış, sert tartışmaların ardından bazı vilayetlerin adı değiştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, yasal dayanak olmasa bile tekil düzeyde birçok coğrafi mekân adı Türkçe olmadıkları gerekçesiyle değiştirilmiş, 1940 yılında ise kitlesel düzeyde coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi için İçişleri Bakanlığı bir genelge yayınlamış, ancak 2. Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan nedenlerle bu girişim başarıya ulaşamamıştır.

Cumhuriyet döneminde, coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları, Demokrat Parti iktidarında (1956) kurulan “Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Kurulu” ile kurumsal yapıya dönüştürülmüş ve bu kurulun 1978 yılına kadar sürdürdüğü çalışmalar sonucunda, coğrafi mekân adlarının devlet politikası bağlamında ve kitlesel düzeyde değiştirilmesi sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemini kapsayan araştırma, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi arşiv belgeleri, TBMM ve Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, İçişleri Bakanlığı yayınları, ilgili devlet kurumlarının istatistiksel verileri, Resmi Gazete, Milliyet ve Cumhuriyet Gazetesi arşivlerinin taranması ve elde edilen bulguların nitel analizi ile gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Devlet, İktidar, Mekân, Yer Adları, Toponomi.

ABSTRACT

This study discusses the power-place (space) relation in terms of renaming of the geographical places and analyses the objective of the toponymy policies which is used as an instrument by the power intending to reestablish itself on the place. The primary target of this study covers the period of the Ottoman Empire and the Turkish Republic though it also includes the Seljuk Empire. This study has been made reviewing the Department of State Archives of Turkish Presidency, archive documents of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, the minutes of the Grand National Assembly of Turkey and the Republican Senate, the publications of the Turkish Ministry of Interior, the statistical data issued by the governmental agencies, the Official Gazette, and scanning the archives of *Milliyet* and *Cumhuriyet* newspapers and the literature of the related field.

The relation the power established with a place is political. The power designs the place as part of its ideology. It struggles to reflect its own political or cultural codes into the place when it grows stronger or has a concern to take hold. In this sense, the political or state power encircles the place through its own political codes or future design and focuses on regenerating/propagating its power. One of the political instruments used to reestablish the power in the place is the toponymy policies that enable the renaming of the geographical areas in line with the ideological thesis and values of the power.

The policies to make the geographical areas Turkish, which had started to be enforced after Istanbul was conquered by the Ottomans, became a government policy during the rule of the Union and Progress Party (*İttihat ve Terakki*) in which the names of the places belonging to the non-Muslim and non-Turkish nations, who then were defined as “unnational”, were changed en masse. This policy could not be enforced due to the upheavals or conflicts emerged in the Ottoman territories during the World War I.

During the rule of the government of the Turkish National Assembly, just after the Assembly started to operate, a legislative action was initiated to rename the places claiming that these names were “unnational”. The names of some provinces were changed following the fiery discussions in the Assembly. After the Republic was proclaimed, a lot of geographical places were renamed though there was no any legal basis. The Ministry of Interior issued a circular in 1940 to rename some of the places en masse but this initiative failed due to reasons stemmed from the World War II.

Renaming some places was perceived as a “national survival” issue during the rule of the Democrat Party. This government policy started to be enforced as of 1957. Consequently, Renaming Specialization Board founded under the umbrella of the Ministry of Interior by the Democrat Party renamed 14.819 villages out of 35.000 ones and 12.884 hamlets out of 39.000 ones which used to have Kurdish, Laz, Circassian, Georgian, Romaic, Armenian, Syriac or Arabic between 1957 and 1978 as their names “were not Turkish”. These statistics mean that the names of the 42.4% of the villages and the 33% of the hamlets were made Turkish during the Republican Period in parallel with the policies inspired from the Turkish Nationalism.

Key Words: The State, Power, Space, Toponymy.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
EKLER	xii
TABLolar LİSTESİ	xiv
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, HİPOTEZLERİ VE YÖNTEMİ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Hipotezleri ve Yöntemi.....	5
1.3. Araştırmanın Bilgi Toplama ve İşleme Araçları.....	6
1.4. Araştırmanın Kavram Tanımları.....	7
1.5. Araştırmanın Sunuş Sırası	9
2. DEVLET, İKTİDAR VE İKTİDARIN YENİDEN ÜRETİMİ	10
2.1. Devlet ve Devletin İşlevi.....	10
2.2. İktidar ve Geleneksel İktidar Tanımlarını Aşmak	14
2.3. Hayatın Tüm Hücrelerine Sızan İktidar.....	16
2.4. İktidar- Egemen ve Hegemonya	19
2.5. İktidar ile İdeoloji İlişkisi ve İktidarın İdeolojik Aygıtları	21
2.5.1. İktidar ve İdeoloji.....	21
2.5.2. İktidarın İdeolojik Aygıtları.....	24
3. İKTİDAR İLE MEKÂN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEKÂN ÜZERİNDEN YENİDEN ÜRETİMİ	30
3.1. İktidarın Mekân Bağlamında Kendini Yeniden Üretmesi.....	31
3.2. İktidarın Toplumsal Kontrol Alanlarından Biri Olarak: Mekân	39
3.3. İktidarın Mekânı ve Toplumu İnşa Etme Araçlarından Biri Olarak Mekân Adlarının Değiştirilmesi (Toponomi Politikaları)	45
3.3.1. Devlet/İktidar Yer Adlarını Neden Değiştirir?.....	49
3.3.2. Hatırlamanın Çevresi Olarak Mekânın Yeniden Kurulması Bağlamında Yer Adlarının Değiştirilmesi.....	51

4. İKTİDARIN MEKÂN ÜZERİNDEN YENİDEN ÜRETİMİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE MEKÂN ADLANDIRMALARI	57
4.1. Türkiye Coğrafyasında Mekân Adlarının Değiştirilmesinin Tarihsel ve Toplumsal Geçmişi.....	58
4.2. Osmanlı İmparatorluğu’nda Yer Adlarının Değiştirilmesine Yönelik Toponomi Politikaları.....	62
4.2.1. Osmanlı’da İstanbul’un Fethiyle Başlayan Yer Adlarında Türkleştirme Hareketi	63
4.2.2. Osmanlı Yakın Tarihinde Yer Adlarının Değiştirilmesine Yönelik Toponomi Politikaları	66
4.2.3. İttihat ve Terakki Dönemi, Yer Adlarının Değiştirilmesine Yönelik Toponomi Politikaları	69
4.2.3.1. İttihat ve Terakki Dönemi’nin İlk Sistematiik Girişimi: “Osmanlı ile İlişkisi Olmayan Yer Adlarının Değiştirilmesi Talimatnamesi”	77
4.2.3.2. Enver Paşa’nın ‘İslam Olmayan Milletlere Ait Yer Adlarının Türkçeleştirilmesi’ Talimatnamesi	83
4.2.3.3. Dâhiliye Nezareti’nin “Osmanlı ile İlişkisi Olmayan Yer Adlarının Değiştirilmesi’ Genelgesi Geri Çekiliyor.....	87
4.3. Cumhuriyetin İlanı Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Coğrafi Mekân Adlarının Değiştirilmesi Politikaları	88
4.3.1. Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Yer Adlarının Değiştirilmesinin Siyasal ve Toplumsal Kaynakları.....	90
4.3.2. Cumhuriyet Dönemi Yer Adı Değişikliklerinin Gerekçeleri.....	111
4.3.3. Cumhuriyet Dönemi Yer Adı Değişikliklerinin Dayandırıldığı Yasal Mevzuat.....	118
4.3.4. Yeni Bir Ulus ve Ulus Devlet İnşası Yolunda Osmanlı Sonrası 1. Meclis Dönemi ve Cumhuriyet Döneminin Milliyetçi/İdeolojik Toponomik Serüveni	123
4.3.4.1. Cumhuriyetin İlanından Önce 1. Meclis Dönemi	123
4.3.4.2. Cumhuriyetin İlanından Sonraki Dönem (Tek Parti Dönemi)	139
4.3.4.3. Tek Parti Döneminde Köy Adları ve Tabii Yer Adlarının Kitleseel Düzeyde Değiştirilmesine Yönelik İlk Girişim (1940)	151

4.3.4.4. Çok Partili Siyasal Yaşam Dönemi (Demokrat Parti İktidarı)	153
4.3.4.5. 27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrası Toponomi Politikaları.....	160
4.3.5. Doğrudan Etnik Yapıya ve Dinsel Unsurlara Vurgu Yapan Yer Adlarında Toponomik Temizlik.....	165
4.3.6. Cumhuriyet Döneminde Değiştirilen Yer Adlarına Ait İstatiksel Veriler ve Bu Veriler Arasındaki Çelişkiler	168
4.3.7. Eski İsimlerin İadesi Taleplerine Giden Yol.....	171
4.3.8. Eski Yer Adlarının İadesi Hakkında Kadük Kalan Yasama Faaliyetleri / Eski Yer Adlarının İadesi Taleplerine Yönelik Yeni Yasal Düzenleme ve ‘Çözüm Süreci’nde Toponomi Politikaları.....	174
4.4. Türk Edebiyatında Coğrafi Mekân Adlarının Değiştirilmesi Meselesi	182
4.5. Tartışma	184
SONUÇ	193
KAYNAKÇA.....	198
EKLER	214

EKLER

Ek 1. İzmir Vilayeti Adının Güzel İzmir Olarak Tesmiye Edilmesi (Adlandırılması) Hakkında Teklif-i Kanunisi	214
Ek 2. Seyhan Vilayeti Adının Adana Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	215
Ek 3. Aydınlar İlçesinin Adının Tillo Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	216
Ek 4. İçel İli Adının Mersin Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	217
Ek 5. Kale İlçesi Adının Demre Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	218
Ek 6. Sincanlı (Afyonkarahisar) Adının Sinanpaşa Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	219
Ek 7. Konya'nın Hadım İlçesinin Adının Hadım Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi: 877 Sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'nun 2. Maddesiyle Bağlı 4 Nolu Cetvelde Değişiklik Yapılmasına Dair (Konya iline bağlı Hadım ilçesinin adının Hadım olarak değiştirilmesi Hakkında) Kanun Teklifi	220
Ek 8. Güroymak Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	221
Ek 9. Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi (Hatay Vilayeti'nin merkezi olan Antakya şehrine ilişkin yazışmalarda ve işlemlerde 'Merkez' gibi ifadelerinin kullanılması yerine 'Antakya' adının kullanılmasını sağlanması"	222
Ek 10. Afyonkarahisar İlinin Adının Afyon Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	224
Ek 11. Konya İline Bağlı Ahırılı İlçesinin Adının Toros Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	225
Ek 12. Siirt İline Bağlı Aydınlar İlçesinin Adının Değiştirilmesine İlişkin Kanun Teklifi.....	226
Ek 13. Ankara İli Evren İlçesi Adının Çıkınağıl Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	227
Ek 14. Kars iline 1855 yılında Sultan Abdülmecid Tarafından Verilen 'Gazi' unvanın, TBMM tarafından İade Edilmesi ve Kentin Adının 'Gazi Kars' Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	228

Ek 15. Dersim Adının İadesi ile Tunçeli İli Adının Dersim Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	229
Ek 16. Van İli Adının Wan Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	230
Ek 17. Bingöl İli Adının Çewlig Olarak ve Bingöl İlçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	231
Ek 18. Muş İline Bağlı Bazı İlçe İsimlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	232
Ek 19. Erzurum İlinin ve Erzurum’a Bağlı Bazı İlçelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	233
Ek 20. Batman İli Adının ve Batman İline Bağlı Bazı İlçelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	234
Ek 21. Hakkâri İli ile Hakkâri İline Bağlı İlçelerin Yerel Adlarının İadesine Dair Kanun Teklifi	235
Ek 22. Ağrı İli ve İlçelerinin İsimlerinin İadesi Hakkındaki Kanun Teklifi	236
Ek 23. Bitlis İlinin ve Bitlis’e Bağlı İlçelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	237
Ek 24. Nusaybin İlçesi Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi.....	238
Ek 25. Şırnak İlinin ve Şırnak’ın ilçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Teklif.....	239
Ek 26. Mardin ve İlçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	240
Ek 27. Iğdır İline Bağlı Tuzluca İlçesi Adının Kulp Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	241
Ek 28. Şanlıurfa Vilayeti Adının ve İlçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	242
Ek 29. Diyarbakır İli Adının ve Diyarbakır’a Bağlı İlçe Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi	243

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 4.1. Bir Etnik Kimliğin Adını Taşıyan, Hristiyanlık ve Komünizm Çağrışımı Yapan ve Türkçe Olmadıkları İddiasıyla Değiştirilen Köy Sayısı	168
Tablo 4.2. Farklı Kaynaklara Göre Değiştirilen Köy ve Köy Bağlısı Yer Adlarının İstatiksel Verileri.....	171

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, HİPOTEZLERİ VE YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın içeriği, konusu, amacı ve hipotezi açıklanmakta, ayrıca, temel kavramlar tanımlanmakta ve araştırmanın yol haritası niteliğindeki yöntemle ilişkin bilgi verilmektedir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Mekân ile toplum arasındaki ilişki karşılıklıdır. Toplum mekânı inşa eder, biçimlendirir ve onunla aidiyet ilişkisi kurarken, mekân da toplumun değişim sürecine dâhil olur. Yani karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Harvey (2012: 271)'e göre, “mekân maddi olduğu kadar zihinsel bir kurgudur”. Ancak bu zihinsel kurgu tek yönlü değildir. Mekân bir zihinsel kurgunun yansıması olarak içerik ve biçim kazanırken, ortaya çıkan mekânsal formlar bu defa insan ve toplum zihnini kurgular. İkinci Dünya Savaşı'nda bombalanan İngiliz Parlamentosu'nun onarımı hakkında konuşan İngiltere Başbakanı Winston Churchill (“Şehrin...”, 2017), “Biz binaları biçimlendiriyoruz, sonra onlar bizi biçimlendiriyor” derken, mekân-insan, mekân-toplum arasındaki karşılıklı üretim/yaratım ilişkisini gündelik dilin olanakları ile açıkladığının farkında mıydı bilmiyoruz, ama yaptığı tam da buydu.

Toplumsal mekân ve üretimine yönelik çözümlemeleri ile “mekânı yeniden ve yeni bağlamlarla düşünme”nin yolunu açan Lefebvre (2012: 25)'de mekân, “Zihinsel olanlar kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar ve bu süreç sonucunda yeni bir toplumun doğmasını sağlar”.

Daha da önemlisi, üretilen mekânda, üretim sadece mekânla kalmaz, bu defa mekânın kendisi üretime yönelerek, yeni bir toplum doğurur. Lefebvre, mekân felsefesi alanındaki kült eseri ‘Mekânın Üretimi’nin yazılmasının gerekçelerinden birini de, “Üretilen mekân dolayısıyla ve aracılığı ile günümüz toplumunun doğuşunun yeniden tarif edilmesine çalışmak” olarak açıklar (2014: 27). Buna göre mekân, üretilir, üretilen mekân yeni bir toplumun doğmasını sağlar. Toplumsal mekân, üretilir ancak, üretilen mekân şekillendirilirken, şekillendirme gücüne ve özelliğine sahiptir (Lefebvre 2014: 111).

Mekân, hem tarihsel-toplumsal ilişkilerin hem de devletin/iktidarın mekân ve toplumla olan ilişkisinin ürünüdür. Bu yönüyle hem toplumsal hem de siyasal içerik ve nitelik taşır. Mekânın inşası, bir yönüyle toplumsal olanın inşası iken, diğer yönüyle de

toplumsal olanın mekânda kurgulanması sonucunda, devletin/iktidarın mekânda yeniden üretimi ve örgütlenme mücadelesidir: “**Devlet ve onu oluşturan kurumların her biri, bir mekân varsayar ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre düzenler. Dolayısıyla, mekân, kurumların ve bu kurumların tepesinde bulunan devletin önsel "koşulu"ndan başka bir şey değildir**” ((Lefebvre 2014: 110).

Mekânın üretimi, sadece mekânın fiziksel boyutunu anlatmaz. Devlet/iktidar, Sreberny-Mohammedi'nin "yukarıdan aşağıya kültür enjeksiyonu" (akt. Öncü, Weyland, 2010: 23) deyimini, “yukarıdan aşağıya kültür, kimlik ve ideoloji enjeksiyonu” şeklinde genişletmemize izin verecek düzeyde mekânı biçimlendirmenin arzusundadır.

Bu biçimlendirme, sembollerin, simgelerin ve işaretlerin diliyle yürütülür. Mekânın maddi inşası, mimari tasarımı, dışsal yansıması, mekânda hayat bulan toplumsal, mülkiyet ve üretim ilişkilerinin niteliği; mekânın kimliğine, ideolojik, düşünsel aidiyetine dair arka plan mesajını doğrudan verme kabiliyetine sahip olmakla birlikte; mekâna doğrudan yerleştirilen ya da sızdırılan semboller, simgeler, adlar, işaretler, renkler, kodlar, şifreler, mesajlar ve anıtlar ile de mekânın politik ve kültürel boyutu tahkim edilir.

Devletin/iktidarın mekânla ilişkisi hâkimiyet esasına dayalıdır. İktidar, mekânı ideolojisinin uygulama, yaşatma ve yeniden üretme alanı olarak kurgulamak ister ve mekân üzerinde kontrol sağlamak amacıyla çeşitli politikalar uygular. İktidar, mekânı kendi dünya görüşüne göre şekillendirerek, toplumu kendi siyasal amaçlarına uygun biçimde değiştirmeyi, mekânı zihinsel dönüşüm ve kültürel hegemonya bağlamında araçsallaştırarak ‘düzene uygun kafalar’ yetiştirmeyi hedefler. Çünkü mekân, toplumun karakterini, alışkanlıklarını ve hafızasını üreten, biçimlendiren başat dinamikler içinde yer alır.

Yukarıda vurgulandığı gibi mekân-toplum bağlamında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Mekân isimleri de işte bu karşılıklı ilişki içinde doğar. Bu bağlamda, mekân isimleri, yerel toplulukların mekânda tarihsel ve toplumsal ilişkilerinin ürünüdür.

Mekân adları, yerel toplulukların mekândaki tarihsel ve toplumsal ilişkilerinin ürünü olmasının yanı sıra mekânın yerel simgesel ve sembolik değerlerine işaret eder. Ancak, tarihsel- toplumsal ilişkileri bağlamında mekân ile toplum ilişkisinin olağan akışı içinde oluşan doğal mekân adlarının değiştirilmesi ile verilen adlar, iktidar/egemen sınıf ideolojisinin mekâna yansıtılması yolunda yürütülen bir dış müdahale olarak, iktidarın mekânda yeniden üretilmesini hedefler.

Burada mekân adlarının iki farklı uygulama ortaya çıktığını söyleyebiliriz:

1) Hayatın olağan akışı içinde ve tarihsel- toplumsal ilişkiler bağlamında oluşan mekân adları.

2) Gramsci'nin deyimi ile organik yolla oluşan yer adlarının devletin/iktidarın dıştan müdahalesi, yukarıdan aşağıya yaklaşımı ile değiştirilmesi sonucunda ortaya çıkan sentetik mekân adları.

Söz konusu her iki durum; yani, a) *günlük yaşam pratikleri içinde*, b) *iktidar ilişkileri içinde* oluşan her iki durum birlikte analiz edildiğinde; mekân adları, dolayısıyla mekân, “Kendiliğinden olanla, zorla kabul ettirilenin mücadele alanı” olarak öne çıkar.

Mekân adlarının değiştirilmesi iktidar tarafından, mekânın politik biçimlendirilmesi üzerinden toplumsal ve kültürel hegemonya üretilmesi amacıyla gerçekleştirilir. Zira daha önce de vurgulandığı gibi, iktidarın mekânla ilişkisi hâkimiyet/hegemonya esasına dayalıdır. Hegemonya, mekânın fiziksel planlaması, inşası ya da fiziksel şiddet ile değil, kültürel araçlar ve sembolik değerlerle yürütülür ve hegemonyanın kapsamı mümkün olduğu kadar genişletilir: “Her yönetici sınıf, hegemonya kapsamını genişletmenin mücadelesini verir” (Gramsci, 1978).

Gramsci tarihsel – toplumsal ilişkiler bağlamında ve hayatın doğal akışı içinde toplumsal olanın bizatihi kendisinin ürettiği ve verdiği yer adlarını ‘organik’, devlet/iktidar tarafından masa başında imal edilerek verilen yer adlarını ise ‘non-organic’ yani organik olmayan, yapay yer adları olarak nitelendirir. Gramsci, iktidarın mekân/yer adlarını değiştirmesini iktidarın mekâna müdahalesi olarak nitelendirir (Gramsci’den akt. Puzey, Vuolteenaho, 2014: 69).

Diğer yandan, devlet, iktidar ya da egemen sınıf; nasıl adlandırırsak adlandıralım, toplumsal mekânı yöneten erk, sadece mekânı biçimlendirmek için değil, mekânın yönetilebilmesini sağlayan araçlardan biri olarak da mekânın adlandırılması politikalarını kullanır. Bu politikalar; özellikle ulus devlet kimliğinin tahkim edilmesini amaçlayan ülkelerde, ulus devletin üzerinde yükseldiği coğrafyadaki, çok kültürlüğün ve farklı etnik yapıların, baskın etnik yapı ve kültürün içinde eritilmesini, farklı olanın görünmez kılınmasını, asimilasyonist tekçi bir kültür, kimlik ve mekân üretimini hedefler. Bu doğrultuda, ayrıca, coğrafyanın/mekânın önceki sahiplerinin dilini, kültürünü, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, tarihsel ‘kahramanlar’ını, siyasal ve toplumsal

varlığını hatırlatan yer adlarından arındırılması, bir yandan toplumsal bellek yitiminin sağlanmasını, diğer yandan ise yeni bir toplumsal bellek inşa edilmesini amaçlar.

Yer adlarının değiştirilmesi hemen her ülkede ve her siyasal rejim ve devlet türünde karşılaşılan bir olgudur. Ancak, özellikle ulus devletlerin yukarıdan aşağıya yönetim anlayışıyla yönetildiği ülkelerde, mekân adlandırmasına yönelik politikaların en önemli özelliği konjonktürel, yani dönemsel olmalarına karşın kesintisizlik/ süreklilik/tarihsel devamlılık karakteri taşımasıdır. Özellikle, Türkiye gibi demokrasi/demokratik kültür serüvenini geleneğe dönüştüremeyen ülkelerde, siyasal iktidarın değişmesi, mekân adlandırmalarının da yeniden ve yeniden değişmesinin yolunu açmaktadır. Farklı tarihsel dönemlerdeki değişik iktidarlar, beslendikleri ideolojik kaynaklarını ve kültürel genetiğini yansıtan mekân adlandırma politikaları üretmiş ve mekânı bu adları üzerinde genel yönetsel politikalarının bir parçası olarak görmüşlerdir.

Ulus devletlerde, dönemlere göre değişen siyasal yapılardan bağımsız olarak devlet de bizzat kendi resmî ideolojik söylemini mekâna aktarmak, tekçi bir kimlik ve kültürü kemikleştirerek farklı kültürler ve etnik varlıklardan arındırmak için mekân adlandırılması aracılığı ile toponomi politikaları yürütmüşlerdir.

Coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarının ulus devlet inşa sürecinin bir aparatı olarak yoğun biçimde kullanıldığı tarihsel ve toponomik bir gerçektir. Ancak hemen her devlet ya da iktidar varlığını mekâna yansıtmak, mekân üzerinden kendini yeniden üretmek amacıyla mekânı adlandırmış ve daha önce verilmiş adları egemen rejim ideolojisi doğrultusunda değiştirmiştir/değiştirmektedir. Bu nedenle mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarını bir veya birkaç devlet/iktidar türüne özgülemek doğru olmayacaktır.

Araştırmada devlet yapıları ve tarihsel koşulları, siyasal düzenleri ve toplumsal ilişkileri birbirinden farklı olan Osmanlı İmparatorluğu ve modern zamanların Türkiye Cumhuriyeti'nde mekân adlarının değiştirilmesi politikalarının benzerlik ve süreklilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın alanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut coğrafyası, zaman aralığı ise temel olarak Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı Sonrası 1. Meclis Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'ni kapsamaktadır.

1.2. Araştırmanın Hipotezleri ve Yöntemi

Araştırmada, iktidarın mekân üzerindeki tasarruflarının kökenine inilerek, mekânın ve mekân üzerinden toplumun biçimlendirilmesi, mekân kimliğinin ideolojik inşasının aracı olarak mekân adlandırmalarının toplumsal hayata yansması çözümlenmiştir. Bu amaçla şu hipotezden hareket edilmiştir: ***İktidar odaklarının otoritesi güçlendikçe ya da iktidarı yitirme kaygısı arttıkça mekâna müdahale ederek kendini yeniden üretme çabaları artar.***

Lefebvre, devlet/iktidar/hegemon sınıf ve egemenlik kavramları ile mekân arasındaki sıkı ilişkiyi vurgulayarak, iktidarın mekânı kontrol altına almasının mümkün olduğunun, ancak mekânda gerçekleşebileceğine işaret eder. Yani egemenlikten bahsedebilmek için, mekânın ele geçirilmiş olması gerekir. Lefebvre'in araştırmamız açısından çok daha önemli saptaması; milliyetçi ideolojiye dayalı iktidarın kendini yeniden üretmesinin bir yöntemi olarak, homojen bir toplumun mekânını yaratma çaba ve hedefidir (2014: 288-289):

Egemenlik 'mekân' demektir. (...) **Her devlet bir tamamlanmanın, hatta bir serpilip gelişmenin mekânını üretme iddiasındadır; bu, birleşmiş, dolayısıyla homojen bir toplumun mekânıdır.** (...) Sadece mekânın ve mekân üretiminin kavramları iktidar çerçevesinin somuta erişmesini sağlar. Merkezi iktidar bu mekânın içinde tüm diğer iktidarlara üzerinde yükselir ve onu ortadan kaldırır. Kendini 'egemen' ilan eden bu millet de, diğer milliyetleri bu çerçeveden uzak tutar ve çoğu zaman ezer; bir devlet dini tüm diğer dinleri yasaklar, iktidardaki bir sınıf, sınıflar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırma iddiasında bulunur.

İktidar, mekân adlandırmaları üzerinden yürüttüğü mekânsal simgeleme/sembolleştirme yoluyla otoritesini mekânda örgütlediği ve kendini yeniden üretmeyi amaçladığı gibi, tarihsel – toplumsal ilişkiler içinde organik biçimde oluşmuş coğrafi mekân adlarını değiştirerek, değiştirdiği adların ait olduğu ya da işaret ettiği siyasal, kültürel miras ve etnik yapının mekânda silinmesini, unutulmasını sağlar. Bu yolla kültürel kıyım (cultural genocide) ve etnik arındırma politikalarını inşa eder ve ulus devlet ve ırksal bağlamda püriten bir ulus yaratmanın ön koşulları hazırlanır. Ulus devletlerin kendilerini ve ulusu inşa ederken önce kültürel temizlik/kıyım yaptığını öne süren Kültür Terörizmi yazarı Eriksen (2000: 59-66)'e göre, ulusçuluk bir üretim – oluşturma (en konstruksjon) olarak, kültürel arındırma ve kıyımı semboller üzerinden yürütür:

Ulusçuluk bir oluşturma, ama oluşturulmuş herhangi bir şey değil. Bu oluşturma bir saat gibi çalışabilmesi için halkla duygusal bir çekim yayabilmesi gerekli ve önemlidir. (...) Daha da önemlisi ulusçuluk halkın hemen tanıyabileceği simgeler üstüne oluşturulmalıdır. (...) "Ulus, -ortak bir kültüre sahip bulunduğu duygusu üzerine inşa

edilen, öznel bir 'ortaklık' olarak ulus- artık ulus devletten sonra gelmektedir. Tıpkı İtalyan deneyiminde yaşandığı ve büyük fedaralist ulusçu Giuseppe Mazzini'nin söyleyeceği gibi, "İtalyan ülkesini inşa ettik etmesine de, şimdi pek daha meşakkâtli bir vazife ile mesulüz: Bizzat İtalyanları inşa etmek.

İktidar, güçlendiği ve zayıfladığı dönemlerde mekâna olan müdahale yoğunluğunu arttırır. Güçlendiği ya da güçlü olduğunu hissettiği dönemlerde, iktidarın sonsuzluğuna inanmak gibi bir sanrının yarattığı aşırı özgüven ve müdanasızlıkla, ideolojisi ve açık / örtük siyasal programı doğrultusunda mekânı şekillendirme iştahı kabarır. Zayıfladığı dönemlerde ise kendini bir kez daha var kılabilmek, yeniden üretmek, egemenliğinin sürdürülebilirliğini sağlamak düşüncesiyle mekâna tutunmaya çalışır. Biraz da iktidarı kaybetme korku ve paniğinin de yansıması olan bu tutum, 'mekânın sahibi'nin varlığını yeniden hatırlatma girişimidir bu durum. Osmanlı sonrası 1. TBMM döneminde yer adlarının değiştirilmesi üzerinden yeni Türkiye'nin kurucu felsefesinin egemen kılınması çabaları tekil olaylar üzerinden yürürken, Cumhuriyet'in toplumsal mekâna kök salma konusunda kuşkusunun kalmadığı 1940'lı yıllardan itibaren, yer adlarının kitlesel düzeyde ve bir devlet politikası olarak değiştirilmesine yönelik girişimler iktidarın güçlendiği dönemlerde, mekâna müdahale konusunda çıtayı yükselttiğini gösteren toponomik bir olgudur.

Diğer yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle 1. Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı sonrası, "en azından elinde kalan son toprakları koruyabilmek" amacıyla ve 1. Dünya Savaşı'nın kaotik ortamını "fırsat bilerek" Osmanlı coğrafyasında Müslüman olmayan milletlere ait yer adlarını topyekûn bir hareketle silmeye girişmesi, bu bağlamda, toplumsal hafızanın "Müslüman ve Türk" kimliği üzerinden tek tipleştirilmesine yönelik devlet düzeyindeki toponomik politikaları, iktidarın zayıflarken de turunmaya çalıştığı dallardan birinin, belki de en önemlilerinin başında mekânın geldiğini göstermesi bakımından öğreticidir.

1.3. Araştırmanın Bilgi Toplama ve İşleme Araçları

Araştırma, devletin/iktidarın mekân üzerinde hegemonya kurması bağlamındaki kültürel ve toponomik politikalara ilişkin yayımlanan devlete ait resmi belgeler, istatistikler, kitap, makale, bilimsel araştırmalar, dergilerden yararlanılarak yapılmıştır. Şimdiki adı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı olan Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen Osmanlı ve Cumhuriyet

döneminin devlet kurumlarının ferman, nizamname, talimatname, kanun, bakanlar kurulu kararnameleri, içişleri bakanlığı kararları ve benzeri resmi yazışmaların yanı sıra Osmanlı Meclis-i Mebusan tutanakları taranmış, maddi veriler ortaya çıkarılmış, söz konusu belgeler tarihsel sıralamaya göre birbiri ile ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Araştırmanın bilgi toplama kaynakları arasında 1928 yılından itibaren yayımlanan Resmî Gazete nüshaları, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu Tutanakları önemli bir yer tutmaktadır. İçişleri Bakanlığı'nın yayımladığı 'Köylerimiz 1961' ve 'Köylerimiz 1982' adlı yayınları, Milliyet ve Cumhuriyet Gazetesi arşivleri taranarak sayısal verilerin yanı sıra niteliksel veriler elde edilmiş ve bu veriler dönemsel bağlam içinde yorumlanmıştır. Araştırma ile yer adlarının değiştirilmesinin gerekçeleri, amaçları, tekil bir olay mı yoksa devlet politikası düzeyine yükseltilmiş bir politik olgu olup olmadığı incelenmiş; iktidarın yer adlarını değiştirerek 'neye, nereye varmak' istediği sorusuna yanıt aranmıştır.

1.4. Araştırmanın Kavram Tanımları

Toponomi: Yer/coğrafi mekân adlandırma eylemleri ve bu alandaki çalışma ve araştırmaları konu edinen bilim dalı toponomi olarak tanımlanmaktadır. "Toponimlerin (yer adlarının) kökeni ve tarihinin sistematik çalışmasını ifade eden toponomi, tüm isimleri inceleyen onomastiklerin bir parçasıdır" (Monmonier, 2006: 9). Toponomi sadece ilk adlandırmayı değil, siyasal ve kültürel amaçlar bağlamında iktidarın yer adlarını değiştirmesine yönelik politika ve uygulamalarını da kapsar. Cooper (2015: 8), toponomi için genel perspektif çizerek "Yer adlarını inceleme teorisine toponomi denir" şeklinde bir tanım yapar.

İktidar: Yapma, yapabilme, eyleme, engelleme, tanımlama, dışlama, içerme, direnme, kural koyma, değiştirme, direnme yeteneği. Güç, kuvvet, otorite: "Siyasî güç, kuvvet veya gelenek, itibar, otorite veya zenginlik üzerine dayanan bir kimse veya bir zümrenin üstünlüğüdür" (Ülken 1969: 140). Foucault (2014: 20), iktidarı, bireylerin ya da grupların davranışlarının yönlendirilme biçimi, yani bir "yönetim" (gouvernement) sorunu olarak tanımlar. Ona göre, iktidar sadece hükümet yasalarına değil, tüm toplumsal yapıya yayılmıştır, dolayısıyla her yerdedir. İktidar bir ilişki, bir eylem biçimidir. "İktidar bir eylemler kümesinin başka bir eylemler kümesi üstünde etkili olduğu bir bütünsel yapıdır. İktidar, davranışları ve davranışların mümkün sonuçlarını yönlendirmektir".

Lukes ise hâkim iktidar tanımlarını eleştiriye tabi tuttuktan sonra, iktidarı, “Aktörlerin hoşnutsuzluk ve tepkilerini, daha bu davranışlar ortaya çıkmadan, söz konusu kesimlerin algılarını ve tercihlerini etkileyip engellemek” (akt. Şengül, 2012: 43) olarak tanımlar.

İktidarın Yeniden Üretimi: İktidarın toplumsal ilişki biçimlerini ve kurumları (eğitim, siyaset, din, üretim ilişkileri vb.) kullanarak varlığını sürdürebilme koşullarını yaratmasıdır. Devlet ve devletin ideolojik aygıtları yeniden üretimin omurgasını ve araçlarını oluşturur. Devlet (Baskı) aygıtının görevi, üretim ilişkilerinin siyasal koşullarını, (fiziksel ya da değil) baskı ile sağlamaktır. Devlet aygıtı yalnızca kendi yeniden-üretimine katkıda bulunmaz, aynı zamanda, en sert fiziksel güçten, idari yasak ve emirlere, açık ya da gizli sansüre kadar, devletin ideolojik aygıtlarının işleyişinin siyasal koşullarını sağlar (Althusser 2002: 39).

Mekân: Tarihsel ve toplumsal ilişkiler ile pratiklerin ortaya çıktığı ve varlığını sürdürdüğü, toplumsal iletişim, etkileşim, mücadele ve sonuçlarının somutlaştığı ve kendisi de bu süreçlerin aktörü olan yerdir. Mekân, “Toplumsal eylemin fiziksel ortamı” olduğu kadar (Giddens, 2012: 23) dinamik ve devinim halinde, fiziksel, ekolojik, sosyal ve politik-ekonomik hayatın inşasında aktif bir andır aynı zamanda (Harvey, (2012: 271). Hatta Harvey’e göre fiziksel mekân ile zihinsel mekân arasında bir ilişki vardır ve mekân maddi olduğu kadar zihinsel bir kurgudur. Massey (akt. Öncü, Weyland, 2012: 14) ise mekândaki hareketlilik ve dolaşım aynı zamanda bir **güç ilişkileri haritası**nı yansıtır ve mekân ile güç ilişkileri bağı'nı **‘iktidar geometrisi’** deyimi ile formüle eder.

Mekânın Yeniden Üretimi: İktidar/egemen sınıf, mekânı kendi siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel çıkarları doğrultusunda dizayn etmenin savaşını verir. Her iktidar kendi mekânını yaratmak arzusundadır. Bu yolda sıklıkla mekâna müdahale ederek, mekânı yeniden imal eder. Lefebvre (2014: 100-112)’e göre, “Mekânın üretilmesi kapitalist üretim tarzının kendi varoluş sorunu, kendisi için daha geniş mekân yaratma yoludur. Kapitalizm, mekândan artı değer yaratmak için yararlanır, mekân düzenlemeleri de üretimi artırmak ve üretim ilişkilerini yeniden üretmek için yapılır. **Devlet ve onu oluşturan kurumların her biri, mekân varsayar ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre düzenler**”.

Hegemonya: Gramsci ile özdeşleşen bu kavram, toplumsal ve siyasal iktidarın ele geçirilmesinde, ‘zor’ ve ‘rıza’nın ortak çıktısının sağlanmasına vurgu yapar. Gramsci

(2010: 301)'ye göre egemenlik yalnızca devletin hukuk, ordu polis vb. zor ve disiplin aygıtı ile sağlanamaz; aynı zamanda yönetilenlerin aktif ve pasif rızasını gerektirir. Rıza, bir yandan egemen sınıfın entelektüel ve ahlaki liderliğine diğer yandan yönetilen sınıflara verdiği tavizlere bağlı olarak sağlanır. Böylece yönetilen sınıflar egemen sınıfın hegemonyasına tabi hale gelir. Onu meşru bir güç olarak kabul eder, onun egemenliğinde kendi çıkarlarını gerçekleştirdiklerini düşünürler. Gramsci'ye göre hegemonya bir kişinin, fikrin ya da oluşun sorgulanmayan egemenliğidir. Hegemonya kültürel politikalarla üretilir: "Kültürel hegemonya, bir ideolojinin ya da bir gerçekliği yorumlama şeklinin tüm diğerlerine egemen olması durumudur" (akt. Yaylın, 2018).

1.5. Araştırmanın Sunuş Sırası

Bu tez dört bölümden oluşmaktadır. "ARAŞTIRMA HAKKINDA" başlığını taşıyan birinci bölümde, çalışmanın konusu, amacı, hipotezi ve çalışma yönteminin açıklanmasından oluşmakta, ayrıca araştırmanın temel kavramları verilmektedir. "DEVLET – İKTİDAR VE İKTİDARIN YENİDEN ÜRETİMİ" başlıklı ikinci bölümde çalışmanın hipotezine altyapı oluşturacak açıdan devlet, iktidar, ideoloji, iktidarın ideolojik aygıtları, kavramları çözümlenmekte, devletin/iktidarın mekânın yeniden üretimine ve örgütlenmesine giden yolda ürettiği politikalar ve üstlendiği işlev ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm "İKTİDAR VE MEKÂN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEKÂN ÜZERİNDEN YENİDEN ÜRETİMİ" başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında, devletin ve iktidarın mekânın biçimlendirilmesi yolu ile toplum üzerinde politik kontrol ve zihinsel dönüşüm sağlayarak iktidarın yeniden üretimini sağlama mücadelesi irdelenmektedir. "TÜRKİYE'DE İKTİDARIN MEKÂN ÜZERİNDEN YENİDEN ÜRETİMİ BAĞLAMINDA MEKÂN ADLANDIRMALARI" başlıklı dördüncü bölümde, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türkiye Coğrafyasında yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları, toponomi politikalarının amaçları, resmi ve arka plan gerekçeleri, mekân adlarının değiştirilmesi süreçlerinde yaşanan tartışmaların siyasi hayata yansımaları, büyük bölümü ilk defa ortaya çıkarılan belge, bilgi ve argümanlarla ortaya konulmaktadır. Araştırmanın tartışma başlığı altında ise, araştırma sayesinde elde edilen bulgular ve tespitlere ilişkin analiz yapılmaktadır.

2. DEVLET, İKTİDAR VE İKTİDARIN YENİDEN ÜRETİMİ

Başta devlet ve iktidar kavramları olmak üzere, sosyal bilimlerin anahtar kavramlarının tarif edilmesi ya da tanımlanmasına yönelik teori, iddia ve çabaların ortak paydalara sahip birer tanıma ulaştığı söylenemez. Devlet ve iktidar üzerine kuramsal düzeyde çerçeve oluşturan düşünürler, ortak yanları bulunmasına karşın birbirinden farklı tarifler ve anlam yüklemeleri yapmıştır. Bu değişkenlik, en az devlet ve iktidar kavramları kadar, siyaset biliminin diğer anahtar kavramları olan ideoloji, egemenlik, hegemonya ve bu kavramların devlet ve iktidarla olan ilişkisi için de geçerli bir olgudur.

Bu nedenle, araştırmamızın teorik çerçeve zemini olan bu bölümde söz konusu kavramların ve birbiriyle ilişkisi üzerine belli-başlı teoriler aktarılmakla birlikte, asıl olarak, araştırmanın hipotezlerinin dayanak bulduğu/örtüştüğü teorilerle ilerlenmiştir.

2.1. Devlet ve Devletin İşlevi

Devlet, Antik Yunan felsefecilerinden bugüne, içeriği, işlevi, görevleri ve doğasına ilişkin çok farklı tanımların yapıldığı bir kavram olarak siyasal, sosyal, hukuksal tartışmaların merkezinde yer almıştır. ‘Devlet nedir?’ sorusu kolay bir soru gibi gözükmesine karşın, bu soruya tek bir cevap verilmemiş, hatta verilen her bir cevap yeni bir tartışma başlatmış, karşıt/farklı/yeni bir tanımın yapılmasına yol açmıştır.

Siyasal düşünüş/sistem ve felsefi kuramların temsilcileri, dünyaya bakış açılarına/toplumsal gerçekliği yorumlama biçimlerine ve buna bağlı olarak siyasi ve felsefi açıdan bulundukları pozisyona göre devlet kavramının içeriğini doldürmüşlardır. “Bunun nedeni, hem araştırma nesnesi olarak devletin ele alınma biçimlerinde hem de bu alanda boy gösteren kuramcılarının ‘Devlet’ olarak tanımladıkları gerçekliğin ya da tanımlamayı reddettikleri olguların doğasını algılama biçimlerinde büyük farklar bulunmasıdır. Aslında birbirine rakip araştırma geleneklerinin oluşma nedeni, varlıkbilimine (ontoloji) ilişkin konulardaki, yani toplumsal gerçekliğin doğasına ilişkin konulardaki anlaşmazlıklardır” (Yalman, 2013: 69).

Araştırmanın içeriği ve devlet aygıtıyla olan bağlamı nedeniyle, klasik devlet tanımlarının yanı sıra devletin birey ve toplum kimliğini belirleme, inşa etme, birey ve toplumu kontrol etmeye yönelik özellikleri üzerinden çözümleyen tanımlara başvurulmasına önem verilmiştir.

Devlet kavramının klasik ya da temel tanımlarına ihtiyaç duyulduğunda başvurulması gereken düşünürler arasında Thomas Hobbes, John Locke, George Jellinek, Karl Marx ve Max Weber’i anmak doğal bir gerekliliktir.

Thomas Hobbes, toplumsal yaşamın ancak bir ahit (sözleşme) temelinde sürdürülebilir olduğunu savunur. Kişilerin ahitle haklarını bir kişiye ya da heyete devretmesiyle ortaya çıkan yapının devlet olduğunu vurgular. Devleti kutsal bir mertebeye ve her şeyin üzerine yerleştirir. Öyle ki, ona ‘Ölümsüz Tanrı’nın altındaki ‘Ölümlü Tanrı’ sıfatını uygun görür (Hobbes, 2016: 128-129).

Hobbes’un ‘ölümlü tanrı’ metaforu ile neredeyse kutsallaştırdığı devlete karşılık, John Locke, devleti sınırlandırmanın çabası içindedir. Mülkiyetin korunması ile devlet ilişkisine yoğunlaşan Locke, devleti; mülkiyet, toplumu ve toplum üyelerini korumakla işlevlendirir. İnsanların devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini yönetim altına koymalarının asıl ve ana amacı, mülkiyetlerinin korunmasıdır. “Devletin toplumu ve mülkiyeti nasıl koruyacağına ise yasama iktidarı karar verir. Devletlerin ilk ve temel pozitif Yasası, Yasama İktidarının oluşturulmasıdır; Yasamanın kendisini de yönetecek olan ilk ve temel doğa Yasası ise Toplumun ve (kamusal yararlar uyum içinde olduğu sürece) Toplum içindeki her bir kişinin korunmasıdır” (Locke, 2012: 81-87).

Devlet konusunda genel kabul görmüş tanımların en yaygını Alman hukukçu ve hukuk felsefecisi George Jellinek’e aittir. “Bu tanım, Jellinek’in 1900 yılında yayımlanan *Allgemeine Staatshlehre*’de bulunan ‘Üç Unsur Teorisi’ diye bilinen teoriye göre yapılmış tanımıdır. Buna göre; “Devletin birinci unsuru olan insan topluluğuna hukukta millet denir. Devletin ikinci unsuru olan toprak (mekân) unsuruna hukukta ülke denir. Devletin üçüncü unsuru olan iktidar unsuruna hukukta egemenlik denir. Egemenlik en üstün iktidar demektir” (Gözler, 2007: 4).

Weber (2005: 28-32), çağdaş devletin başat özelliklerini, yönetsel ve hukuksal bir düzene sahip olması, yürütme yetkisini elinde bulunduran görevlilerin üstlendiği görevlerin yasalarla düzenlenmiş olması, egemen olduğu ülke sınırları (mekân) içinde geçen bütün etkinlikler bakımından bağlayıcı geçerlilik gücünü elinde bulundurması şeklinde tarif eder. Weber’de devletin bir başka özelliği ise, “meşru şiddet” tekelinin devletin elinde bulunması, ancak bu tekelin kurlsız ve sınırsız değil, devlet düzeninin izin verdiği ya da öngördüğü ölçüler içinde var olabilmesidir. Weber (2005: 32-33), devletin biçimsel özelliklerini tarif ederken çalışmamızın hipotezini doğrular biçimde,

devletin, ülkesi olan coğrafyayı kontrol etme amaç ve hassasiyetine vurgu yapar. Ona göre, devletin biçimsel özelliklerinden biri de, devletin sadece uyruğu olan vatandaşlar üzerinde değil, çok daha geniş bir kapsamda, hükmettiği alandaki tüm eylemlerde nihai söz sahibi olmasıdır. Devletin nihai söz sahibi olduğu alanlardan biri de coğrafyadır ve devlet, “Coğrafi anlamda yaptırımı olan bir birliktir”

Marksist kurama göre devlet, bir toplumsal sınıfın bir diğer toplumsal sınıf üzerindeki tahakkümünü sağlayan üst yapı kurumu ve sömürü aracıdır. Engels, devleti mülk sahibi sınıfın mülksüzleri sömürme aracı olarak nitelendirir. Ona göre devlet, mülk sahibi sınıfın, yoksul sınıfı sömürmesinin ve sömürüyü meşrulaştırmasının icat edilmiş aracıdır. Devlet, toplumsal sınıfların uzlaşmaz karşıtlıklarından doğar ve toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir üründür; bu, toplumun önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama karşıtların, karşıt ekonomik çıkarlara sahip sınıfların kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, “düzen” sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan güç, devlettir. Devlet sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksinmesinden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir (Engels, 2003: 162-164).

Devlet ve iktidar kavramlarını, yasal düzenlemeler ve zor araçları ile örgütlenen klasik egemen otorite anlayışının dışına taşıran Gramsci, devletin tek taraflı biçimde tanımlanmasının grotesk (kaba/gülünç) hatalara yol açtığını ileri sürer. Daniel Halevy’in, devleti temsil aygıtı olarak niteleyen tek boyutlu devlet tanımlamasını eleştiren Gramsci, devletin sadece yönetim aygıtı değil, aynı zamanda hegemonyanın ya da sivil toplumun özel aygıtı olduğunu savunur (akt. Forgacs, 2018: 287).

Gramsci’de devlet, zor ve rızanın birlikteliğinden doğar; devleti, “Devlet = siyasal toplum (zor) + sivil toplum (rıza)” ikilik formülüyle açıklar ve bu formül hegemonyayı kurar: “Devlet (kavramından) yalnızca hükümet aygıtları değil, fakat aynı zamanda hegemonyanın ‘özel’ aygıtları ya da sivil toplum da anlaşılmalıdır”. Nihai tahlilde ise,

devlet, “Egemen sınıfların siyasal ve kültürel hegemonyalarının aygıtlarını biçimlendiren, yönlendiren girişim ve faaliyetlerdir (akt. Yıldırım, 2018:120-121). Bir başka deyişle, devlet, zor zırhıyla korunan hegemonyadır (akt. Forgacs, 2018: 289) Devlet sadece zor kullanan aygıt değil aynı zamanda, egemen sınıfın egemenlik alanını genişletilmesine hizmet eder: “(...) Böylece, devlet aynı zamanda hem egemen sınıf iktidarının genişlemesinin temel aracı, hem de bağımlı sınıfları güçsüz ve örgütsüz tutan baskı gücüdür (politik toplum)” (akt. Cornoy, 2001:259).

Gramsci’ye göre devletin en önemli işlevlerinden biri, nüfusun büyük bölümünü belli bir kültürel ve ahlaki düzeye, gelişimi sağlayan üretici güçlerin ihtiyaçlarına ve dolayısıyla egemen sınıfların çıkarlarına tekabül eden düzeye (ya da biçime) yükseltmektir.

Gramsci’de devlet, tek yönlü işleyişe değil, hegemonyal ilişkilerle üretilen rıza sayesinde sivil toplum alanında oluşturulan ilişkiselliğe vurgu yapar. Bu ilişkisellik içinde, sadece devlet değil, aynı zamanda bireyler ve gruplar da inisiyatif sahibidir. Yönetilen birey ve toplumsal gruplar, yönetenler karşısında etkisiz ve tayin edici güçten yoksun değildir. Tersine, yöneten, yönetilenin rızasını almak durumundadır: “(...) Yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin çerçevesini, yönetenlerin yönetilenlerin çıkarlarını gözetmeleri ve dolayısıyla yönetilenlerin rızasına (onayına) sahip olması gerektiği yolundaki olgu çizer. Hegemonyanın belirleyici ve biçimlendirici unsuru ise kültür ve kültürel politikalar. Devlet, egemenliğini ve eylemlerini, kültürel politikalarla meşrulaştırır ve onaylattırır. Ancak, yeni devlet, kültür politikalarını geçmişin red ve inkârını sağlamak üzere kurgular: **“Kültürel politika her şeyden önce geçmişin olumsuz eleştirisi olacak, geçmişi belleklerden silmeyi ve yok etmeyi amaçlayacaktır”** (akt. Forgacs, 2018: 291-301).

Michel Foucault (2014: 20) devleti, iktidar ilişkilerinin kristalleşmiş biçimlerinden en öne çıkanı olarak niteler. Ona göre, devlet, sanıldığı gibi aksine sadece makro düzeyde politikalar üreterek bütünü yönetmez; aynı zamanda, devlet, birey düzeyine kadar inerek, ona bir kimlik dayatır ve bu kimlikle bireyi denetim altına alır: “Bu yüzden devlet genel kanının tersine yalnızca bütünleştirme teknikleriyle işleyen, bireyleri görmezden gelen ve bütünü ya da bir sınıf ya da grubun çıkarlarını gözetken değil; aynı zamanda bireyselleştiren, insanları kurulmuş deneyimlerin özneleri haline getiren, yani ‘bilinç ya

da özbilgi yoluyla kendi dayattığı kimliğe bağlayan’ ve bu yolla denetim altına alan bir iktidardır”.

Foucault, devletin bireye dayattığı kimliğe karşı bireyi, bu kimliği reddetmeye çağırır. Çünkü “bir kimliği kabullenmek, o kimliği oluşturan deneyim kümesinin öznesi konumunu kabullenmek anlamına gelecektir”. Yani devletin bireyi tanımlamasına ve bireye kimlik yüklemesine karşı çıkışa davet eder (2014: 68):

Günümüzün siyasi, etik, toplumsal ve felsefi sorunu, bireyi devletten ve devletin kuramlarından kurtarmaya çalışmak değil; kendimizi hem devletten hem de devletle ilintili olan bireyselleştirme türünden kurtarmaktır. Yüzyıllardan beri zorla dayatılmakta olan bu tür bireyselliği reddederek yeni öznellik biçimlerine geçerlilik kazandırmak durumundayız.

Foucault (2012: 69)’ya göre, devlet, iktidar ağının çatısını temsil eder ama bir toplumun içinde işlemekte olan *-ve bu toplumda bir sınıfın, seçkin bir zümrenin ya da kastın hegemonyasını sağlayan-* iktidarlar bütünü tümüyle devlet sisteminde ifade bulmaz. Zira adli, askeri ve diğer kurumlarıyla birlikte devlet, bu temel yollardan farklı, başka kanallardan geçen tüm iktidar ağının garantisini, temel çatısını temsil eder yalnızca. Sonuç olarak, devlet önemli bir yer işgal eder; ama üstün bir yer değildir.

‘**Kültürel Yeniden Üretim**’ kavramıyla siyasal iktidarın eğitim yoluyla yeniden üretimini irdeleyen, 21. yüzyıl sosyolojisinin en önemli isimlerinden Pierre Bourdieu’ye göre ise “Devlet, sembolik iktidarın merkez bankasıdır. Bu iktidar zihinsel kategorilerin biçimi üzerinden, gündelik etkinlikleri anlamlandırmada kullanılan şematığı insanların kafasına yerleştirme üzerinden uygulanıyor. Bu şematik sayesinde insanlar herkesin kullandığı kategorileri kullanıyor, böylelikle dünya anlaşılabilir görünüyor, kimse bazı kimlikleri ve bölünmeleri sorgulamıyor. Ama mücadele sürekli devam ediyor; devlet bir bakıma bugünkü sembolik iktidarın dağılımının tescillendiği yer. Bu durumda devlet hem sembolik iktidarı -kategorileri ilk oluşturan güçlerden bağımsız olarak- kullanan bir fail, hem de bir mücadele bölgesi, mücadelenin süregittiği bir saha” (Akt. Wacquant, 2007: 45).

2.2. İktidar ve Geleneksel İktidar Tanımlarını Aşmak

İktidar ve iktidar ilişkileri siyasal uğraş ve eylemlerin temel konusudur. Ancak, iktidar sadece siyaset alanına gömülü bir eylemsellik midir, yoksa hayatın her alanında farklı araç ve güç odakları ile kendini yeniden üreten bir toplumsal ilişki biçimi midir?

İktidar sadece siyaset ve devlet kurumsallığına ait bir kavram mıdır, yoksa mikro toplumsal alan olarak aileden başlayıp, atölyeye, işveren – sendika ilişkisine, kamusal mekândan toplumsal ilişkilere, toplumsal cinsiyetçilik üzerinden kadın-erkek ilişkilerine kadar uzanan ve hayatın her an ve alanını kuşatan toplumsal bir ilişki ve bir gerçeklik midir?

Bu soruların cevaplarına yoğunlaştığımızda; tek boyutlu, geleneksel tariflerin – örneğin Leibholz (akt. Çam, 1990: 83)’un “*İktidar doğrudan veya dolaylı bir şekilde iradesini zorla kabul ettirme yeterliliğidir*” ya da Bartoli (akt. Çam, 1990: 95)’nin “(...) *yasal ve kurumlaşmış bir kuvvet*” tanımları- bize sunduğu klasik çerçevenin çözüldüğünü ve iktidarı toplumsal ilişkiler ağında teşhis eden, bu bağlamda mekâna ve mekândaki toplumsal ilişkilere de özel bir anlam yükleyen, iktidarı yeniden yorumlayıcı tanımların öne çıktığı görülmektedir. Özellikle iktidar etme ve iktidarı yeniden üretme mücadelesinde şiddet/zor araçları dışında ve belki de bunlardan daha etkili olan modern aygıtlar kullanılarak toplumsal hegemonyanın sağlanabileceğine yönelik tezler, klasik iktidar tanımlarını reforme etmektedir. Başta kültürel, eğitimsel aygıtlara ve kitle iletişim araçlarına, modern teknoloji ve ideolojik söylem ile toplumsal ve mekânsal alanın her an ve alanına nüfuz edebilecek nitelikte içerik yüklenmesi ve bu içeriğin manipülatif biçimde kullanımı, iktidarın tanımının güncellenmesini doğal olarak zorunlu kılmaktadır zaten.

Kuşkusuz, iktidarı modern toplumsal ilişkiler ağında teşhis eden düşünürler (Gramsci, Foucault), iktidarın siyasal boyutunu ve bir toplumsal grup ya da sınıfın diğer toplumsal grup ve sınıflar aleyhine tahakküm kurmasını yadsıymıyorlar; ancak yeni bir açılım sağlayarak, birçok türü örtük olan toplumsal alandaki iktidar türlerinin keşfedilmesini sağlayarak, iktidarın yeniden, çok daha geniş kapsam ve derinlikte yorumlanması yolunda çığır açtılar.

“İktidarı ‘elde tutulan bir nesne’ anlamına gelen geleneksel ve tek boyutlu iktidar tanımlaması yerine ‘bir ilişki’ olarak görme önerisi” (Şengül, 2013: 51), iktidar ile toplumsal alan arasındaki ilişkinin yorumlanması açısından daha analitik olan bu yaklaşım, araştırmamız açısından da verimli bir zemin sunmaktadır.

Örneğin, Foucault'nun iktidarı devletin görünür bürokratik merkezinden ve güç kaynaklarından ibaret görmeyen, iktidarı toplumsal olanla bir ilişki bütünü, çok çeşitli, her alana yayılma özelliğine sahip ve ilişkisel karakterinden dolayı bir tarafın değil, tarafların iktidarına vurgu yapan yaklaşımı araştırma açısından önem taşımaktadır: “(...) Foucault, devleti tek bir iktidar alanı olarak görmek yerine, tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi çoklu ve çoğu durumda birbiriyle çelişen iktidar ilişkileri alanı olarak görmeyi önerir” (Şengül; 2013: 49)

2.3. Hayatın Tüm Hücrelerine Sızan İktidar

İktidar, kavramın etimolojisiyle örtüşür biçimde, yapabilmeyi, yapabilme gücünü ve yapabilme araçlarını ele geçirmeyi, gücü elde tutmayı, başkalarına dair karar verme üstünlüğünü elinde bulundurmaya, kullanmayı, dışlamayı ya da kapsamayı, etkilemeyi, üretebilmeyi, tüketmeyi, yönlendirmeyi, dönüştürmeyi, değiştirebilmeyi, dayatmayı, boyun eğdirebilmeyi, ötekileştirebilmeyi, tabi kılmayı, tahakkümü, baskılamayı, yasaklamayı ya da serbestleştirmeyi, belirleyebilmeyi, tayin edebilmeyi, müdahale edebilme yeteneğini, çürütmeyi, yok etmeyi, gizlemeyi, açığa çıkarmayı, meşrulaştırmayı, gayri meşrulaştırmayı ve tüm bunları yaparken çok yönlü yoğun bir ilişkisellik ağını içerir.

En önemlisi de iktidar, “doğru”, “hakikat”, “gerçeklik” imal eder. İmal ettiği/ürettiği kendi doğrularının/kendi gerçekliklerinin/kendi hakikatlerinin herkesin doğruları, gerçeklikleri ve hakikati olması için çalışır. Kimi zaman ikna yoluyla, kimi zaman şiddetle kimi zaman da eğitim/ medya, hukuk, aile gibi toplumsal kurumlar aracılığı ve ‘din’ gibi araçsallaştırmalar ile...

İktidardan öte, iktidar-özne ilişkisine odaklanan Foucault (2014: 63)'ya göre, iktidar tüm bu yeteneğini özne ile kurduğu ilişkilerle politik ya da politik olmayan alana aktarır ve bireyin kimliğini kendine bağlar:

Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri özne yapan iktidar biçimidir. Özne sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim yolu ile başkasına tabi olan özne ve vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne. Sözcüğün her iki anlamı da boyun eğdiren ve tabi kılan bir iktidar biçimi telkin ediyor.

Foucault (2014: 72- 77) bazı filozof ve siyaset bilimcilerinin (örn. Gramsci) öne sürdüğü gibi, iktidarın rıza üretimiyle bir ilişkisi olmadığını ileri sürer. Çünkü ona göre iktidar sadece bazılarının başkalarının eylemleri üzerindeki eylemliliğidir:

İktidarın işleyişi, bireysel ya da kolektif, taraflar arasındaki bir ilişki değildir yalnızca; bazılarının başkaları üzerindeki eylem kipidir (...) İktidar, kendi başına özgürlükten vazgeçilmesi, hakların devredilmesi, tek tek herkesin sahip olduğu iktidarı birkaç kişiye emanet etmesi (bu, rızanın iktidarın var oluşu, ya da korunmasının bir koşulu olabilmesini engellemez) değildir; iktidar ilişkileri önceden var olan ya da durmadan yinelenen bir rızanın ürünü olabilir; ama kendi doğası gereği, bir konsensüsün dışavurumu değildir.

İktidar sadece bir karşıt gruplar arasında bir çatışmayı değil, bir yönetim sorununu ifade eder ve yönetsel süreçte çocuklar da dâhil olmak üzere toplumsal zihnin yönetilmesini ve biçimlendirilmesini öngörür: “Esasen iktidar bir yönetim sorunudur. Yönetim sözcüğü, sadece siyasi yapıları ya da devletlerin yönetilmesini anlatmakla kalmıyor, bunun yanı sıra, bireylerin ya da grupların davranışlarına nasıl yön verilebileceğini (Çocukların, zihinlerin, toplulukların, ailelerin, hastaların yönetilmesi) de gösteriyordu (Foucault, 2014: 74).

İktidar, devlette merkezileşmiş değildir; her yerdedir. Gözü kulağı hayatın her alanında ve her mekânda bireyin, toplumun üzerindedir. Sıkı bir takipçi, gözetleyici ve dinleyicidir. Evler, işyerleri, caddeler, sokaklar, hastaneler, hapishaneler, tımarhaneler, okullar, ibadethaneler, kışlalar, mezarlıklar, cenaze törenleri mikro iktidarın kurulduğu bazı alanlardır: “(...) İlk kavranması gereken şey, iktidarın yerinin devlet aygıtı olmadığı ve devlet aygıtlarının dışında, üstünde yanında çok daha düşük düzeyde işlev gören iktidar mekanizmalarında değişiklik yapılmadığı takdirde toplumda hiçbir şeyin değişmeyeceğidir” (Foucault, 2012: 43).

Üretim ilişkilerinin iktidarı ve iktidarın içeriğini belirlemesi bir yana, iktidar; tıbbı, mimariye, caddelerin ve resmî kurumların mimari yapısına, mekân adlandırmalarına, ders kitaplarının içeriğine siner, öğrenci kıyafetlerine, toplu taşımaya, arkeolojiye, kültür mirası yönetimine, kadın-erkek bedenine derinden nüfuz eder/nüfuz etmeye çalışır. Buralarda ikame ettiği politikalar ile her dem kendisini tazelemenin mücadelesini verir. Kısaca iktidarın biricik hedefi hayattır, hayatı kendi öngördüğü biçimde dizayn etmektir. Her yeri görür, her yeri ve herkesi duyar, her noktaya uzanır. Örneğin, Türkiye’de lokantalara asılan “*Aile Yerimiz Vardır*” tabelaları, kültürel iktidarın bir mikro yansımasıdır. Kültürel iktidarın kadın için öngördüğü mekânsallığın sınırlandırılmasını gösterir: “Bilirsiniz, memleketimize has bir ‘aile yeri’ kavramı vardır. (...)”

Lokantalardaki ‘aile yeri’ kadınların yerinin ev olduğu, zorunlu durumlar haricinde dışarı çıkmadıkları bir düzende erkeklere ait olan ‘dışarıda’ bulunabilecekleri az sayıdaki meşru kimlikten birine işaret ediyor. Pratikte ise bu mekânların ortak özellikleri, yalnız başlarına veya başkalarıyla orada bulunan kadınların rahatsız edilmeyeceklerine dair bir vaat taşımaları. Bu vaat, kadınlara “ailesiz olunmayacağını” gösteriyor aslında” (Karaca, 2013).

Caddelerin eni-boyu, genişliği, uzunluğu bile iktidarın içeriğine ve ideolojisine göre şekillenerek tezahür eder. Her iktidar kendini yeniden üretmek için, ideolojisi üzerinden mekâna biçim verir (Bumin, 2013: 56):

Mutlakiyetçi devlet, ‘feodal anarşi’ ve ‘kentsel anarşi’ye son verip düzeni sağlarken, kentler de yeni iktidar biçimini yansıtan şekilde yeniden düzenleniyordu. Kent yine bir gösteri yerine dönüşüyor, borazan ve trampet sesleri Ortaç çağ kentlerinin çan sesinin yerini alıyordu. Askerler daralıp genişleyen, kıvrılan sokaklarda gösteri yapamazlardı. Düzenli ve etkileyici bir geçit töreni için ‘geniş bir meydan ya da geniş ve düz bir cadde zorunluydu. Albertiana yolları tali yollardan ayırıyor ve birincileri ‘militer yollar’ olarak adlandırıyordu

Foucault, (2012: 46) iktidarın tek işlevinin “bastırmak” olduğunu ileri sürenleri eleştirir; hatta iktidar mekanizmalarının baskı nosyonu ile özdeşleştirilmesini tehlikeli bulur. Bu konuda, “baskı” kavramına abartılı bir anlam yüklemesi yaptığını söylediği Herbert Marcuse’u eleştiren Foucault, iktidarın sadece “bastırmak, sansür etmek, dışlamak, ötekileştirmek” şeklinde negatif biçimde uygulanıyor olması halinde son derece dayanıksız olacağını, iktidarın gücünün asıl olarak pozitif etkiler imal etmesinde saklı olduğuna dikkat çekerek “Bu nedenle iktidar mekanizmalarının genel olarak indirgendiği baskı nosyonu bana pek yetersiz ve hatta tehlikeli gelmektedir” sözleriyle iktidarın kurumsal hükümet organlarının dışında, zihinsel ve fizyolojik biçimlendirme süreçlerindeki belirleyici rolünün önemine dikkat çeker.

Foucault, (2012: 246) iktidardan çok iktidar eyleme tekniklerine ve teknolojisine yoğunlaşır. Onun için asıl mesele, iktidarın nasıl ve hangi araç/yöntemlerle tahakküm kurduğu, kendine nasıl itaat ettirdiği ve tabi kılma eylemini nasıl başarabildiğidir.

Canetti, (2006: 264), iktidar ile güç arasındaki ayrımı gösterirken Foucault (2014: 75)’nin iktidar ilişkilerini, “Kölelik, insan zincirlenmiş olduğunda değil, hareket edebileceği ve hatta kaçabileceği bir iktidar ilişkisidir” saptamasını ‘kedi-fare oyunu’ metaforu ile anlatır ve bu bakımdan her iki isim örtüşür:

Kedi; gücü, fareyi yakalamak, onu ele geçirmek, pençelerinin arasında tutmak ve nihai olarak da öldürmek için kullanır. Ama fareyle oynamasında bir başta etken daha vardır. Kedi farenin gitmesine izin verir, birazcık kaçmasına, hatta arkasını dönmesine fırsat tanır; bu süre boyunca fare artık güce maruz değildir. Ancak hâlâ kedinin iktidar [alan]ının içindedir ve her an tekrar yakalanabilir. Derhal uzaklaşırsa, kedinin iktidar alanından kaçır; ama artık ulaşamayacak olduğu noktaya varana kadar hâlâ kedinin iktidar alanının içindedir. Kedinin egemen olduğu uzam, fareye yaşattığı umut anları, bir yandan da bütün bu zaman zarfında onu yakından izlemeyi sürdürmesi ve onu yok etmeye gösterdiği ilgiyi ve yok etme niyetini asla elden bırakmaması; bunların hepsine, yani uzam, umut, dikkatle izleme ve yok etme niyetine iktidarın fiili bedeni, ya da daha basit bir biçimde, iktidarın ta kendisi denebilir.

İktidar varlığını sürdürmeyi/kendini yeniden üretmeyi ve yönetim enstrümanlarını kullanarak egemen – yönetilen sürecini inşa etmeyi sürdürürken, yönetilene özgür olduğu duygusunu, daha doğru deyimle yanılsamasını yaşatmaya çalışır. Bunun için de mümkün olduğu kadar kendini elle tutulur – gözle görülür olmaktan uzaklaştırır. Bu sayede, yönetilen, aşırı dozda iktidara maruz kaldığı anlarda bile, arka planda iktidarı değil, ilgisiz unsurları günah keçisi olarak konumlandırır: “Görünmez olmak, iktidarın belki de en önemli özelliği. O halde, iktidara en büyük meydan okuma, onun kökenlerini ifşa etmektir” (Trouillot, 2015: 25).

2.4. İktidar- Egemen ve Hegemonya

İktidar ilişkilerini çözümlerken kullanılan bir başka kavram ‘hegemonya’dır. Hegemonya kavramı neredeyse İtalyan neo-marksist filozof Antonio Gramsci ile özdeşleşmiş olsa da ilk olarak Rus Sosyal Demokrat hareketi literatüründe kullanıldı. Plehanov’un yazılarında görünmeye başlayan kavram, Lenin’le gelişmiş, Gramsci ile popüler hale gelmiştir: “Gegomonìa (Rusça) terimi, 1890’lardan 1917’ye kadar Rus Sosyal Demokrat Hareketi’nin en temel siyasi sloganlarından biriydi. Kodladığı fikir ilk defa Plehanov’un 1883-84 yazılarında belirmişti. ... Bu arada Lenin de Plehanov’a yazdığı bir mektupta Rusya’da işçi sınıfının gerçek hegemonyasını hazırlanmanın tek yolu olarak bir siyasi gazete çıkarma çağrısında bulunur” (Anderson’dan akt. Çoban, 2012: 2).

Gramsci, hegemonya kavramına Rus Sosyal Demokrat yazınından daha farklı bir anlam yükler. Hegemonyanın işlevini çeşitlendirir ve etki alanını genişletir: “Bir sosyal grubun üstünlüğü (supremazia) kendisini iki tarzda gösterir; egemenlik kurarak (dominio) ve entelektüel moral önderlik ederek (direzione intellettuale e morale). ... Bir sosyal grup,

yönetici iktidarı elde etmeden önce de önder olabilir ve böyle olmalıdır. İktidara geldikten sonra egemen olur, fakat aynı zamanda önderlik etmeyi sürdürmelidir (akt. Yıldırım, 2018: 145).

Sarıbay ve Öğün (1999: 208), iktidarın inşa edilmesinde ve üretilmesinde Gramsci ile Weber'in ortak yaklaşımına dikkat çeker ve daha sonra Bourdieu'yü bu ikili ile ilişkilendirir: "Gramsci biraz da Weber'e yakınlaşarak, iktidarın kendisini her zaman cebre dayalı olarak göstermediğini, bunun yanı sıra, ikna yöntemlerini de kullandığını da iddia etmektedir. Daha sonraları Fransız sosyolog Pierre Bourdieu buna simgesel şiddet diyecektir"

Önceki yaklaşımlardan yararlanarak kendi özgün bakış açısını geliştiren Gramsci, Hapishane Defterleri'nde bu kavramı sınıfsal egemenlik ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini açıklamak amacıyla işlevselleştirir. "Batı'nın kapitalist ülkelerinde, kimi tarihsel dönemlerde patlak veren geniş kapsamlı bunalımlara karşın, burjuva egemenliğinin varlığını nasıl sürdürebildiğini aydınlatmak önemli bir kuramsal çabayı gerektirmiştir. Gramsci, özellikle gelişkin kapitalist toplumlarda sınıf ilişkilerini ve devlet-sivil toplum bağlantısını çözümlerken, sınıf egemenliğinin yalnızca tahakkümle sürdürülemeyeceği varsayımına dayanır. Buna göre, kapitalizme özgü toplumsal egemenlik ve siyasal iktidar süreçleri, burjuvazi ile bağımlı sınıflar arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda, rıza ve zorlamanın özgül bileşimlerini gerektirir" (Yetiş, 2013: 88).

Kuramında hegemonya ve karşı hegemonyanın üretilmesinde en önemli rolü aydınlara yükleyen Gramsci, aydınların kriz anlarında tayin edici gücüne işaret eder. Bireyi kuşatan yapıların aşılabilmesi için, entelektüel, yaşadığı sınıfsal deneyimi ile halkın dünya görüşünü değiştirebilir: "Özellikle kriz anlarında, siyasal iktidar, entelektüellerin karşı hegemonya yaratmasını önlemeye çalışır. Karşı hegemonyanın yaratılmasında bu anlamda entelektüeller, bir eylem bilinci ile örgütlenerek, öncü olacaklardır. Gramsci'ye göre birey, yapılar tarafından kuşatılmıştır. Bireyin bundan kurtulması, ancak diğer bireylerle birlikte iş birliği yapma yolunu seçmesi ile yani maddi varlığını sürekli olarak ezen yapıyı kendi lehine değiştirebilmesi ile gerçekleşecektir. Birey olarak özne, yapısal sınırları aşamaz, ama sınıf olarak özne, maddi yaşamı kendi lehine olacak bir şekilde düzenleyebilir. Entelektüel de praksis sürecinde yaşadığı sınıfsal deneyim ile dünya görüşünde değişimi ve dönüşümü halk ile paylaşacaktır. Aslında entelektüel ile halk arasındaki ilişki burada karşılıklı bir niteliğe sahiptir. Praksis

sürecinde, halk ile entelektüel arasındaki ilişkide kopmalar, toparlanmalar derinleşmeler aynı zamanda ve birlikte yaşanır. Böylece halk da Gramsci’de reddedilmez ve ortak duyu yolu ile hegemonya yaratımı sağlanabilir” (Akkaya, 2014: 44).

Gramsci’yi iktidar üzerine kafa yoran diğer filozoflardan ayıran en önemli özgünlük, ‘hegemonya’nın yaşandığı alanı devlette değil, ‘sivil toplum’da ve sivil alanın politikleştirilmesinde göstermesidir. Politik hegemonyayı, hegemonyanın organlarını sivil topluma dayandırarak işlevselleştirir: “Sivil topluma daha bağlı bir parlamento, hükümetle parlamento arasında yer alan ve yazılı yasanın (hatta hükümete karşı) sürekliliğini simgeleyen yargı gücü. Elbette üç güç aynı zamanda politik hegemonyanın da organlarıdır, ama farklı bir ölçüde: 1- Parlamento, 2- Yargıçlık, 3- Hükümet. Halk üzerinde özellikle kötü bir izlenim uyandıran şeyin, adalet yönetimindeki düzensizlikler olduğunu belirtmek gerekir: Hegemonik aygıtın en duyarlı noktası, polisin ve politik yönetimin keyfe bağlı önlemlerin de kendisine indirgenebilecekleri bu kesimde bulunur” (Gramsci, 1986: 177). İngiliz Yeni Solu’nun önemli ismi, New Left Review editörlüğünü de yapan Perry Anderson buna şiddetle muhalefet eder ve Gramsci’nin iktidarı sivil toplumda konumlandırmasını ‘yanılgı’ olarak görür: “Gramsci hegemonyanın yerini devlet değil de sadece ‘sivil toplum’ olarak belirlerken yanılmaktadır; çünkü kapitalist devletin siyasi biçimi, kendi başına bu tür hâkimiyetin yaşamsal bir organıdır” (akt. Eagleton, 2011: 155).

2.5. İktidar ile İdeoloji İlişkisi ve İktidarın İdeolojik Aygıtları

Siyasal iktidarın ele geçirilmesi, iktidarın yaslanması gereken ideolojik bir arka planın varlığı ile mümkün olabilir. Kitleleri arkasında sürükleyebilecek, onlara aidiyet duygusu aşılayarak kimlik kazandıracak ideolojinin yayılması ve kitleler düzeyine indirgenebilmesi için ise çeşitli araçlara ya da araçsallaştırılmış kurumlara ihtiyaç duyulur.

2.5.1. İktidar ve İdeoloji

İktidarın kendini yeniden üretmesinde ve yönetici sınıfın kitleler nezdinde meşrulaştırılmış bir siyasal form biçimlendirmesinde, ayrıca kitlelerin hâkim sınıfa ait fikir, değer ve çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesinde ideoloji belirleyici rol oynar.

Hemen her sosyal bilimler kavramında olduğu gibi ideoloji kavramı için de üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımdan söz etmek olanaklı değildir.

Marksizm, en başından itibaren ideolojiyi mahkûm eder. Çünkü ideoloji sınıf iktidarının kalesidir ve komünist toplum inşa edildiğinde artık gereksiz olacaktır (Mclellan, 2012: 2)

Terry Eagleton (2011: 18), ideolojinin farklı kavramsal liflerle doku halinde örülmüş bir metin olduğunu, farklı tarihlerle yoğrulduğunu, bu nedenle ideoloji teriminin kullanışlı ama birbiriyle bağdaşmaz nitelikte olan birçok anlamının doğduğunu belirttikten sonra, ideolojinin tanım çeşitlilik ve anlam zenginliğini somutlaştırmak için belli başlı ideoloji tanımlarını sıralar:

(a) Toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin, üretim süreci; (b) Belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi; (c) Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler; (d) Bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler; (e) Sistematik şekilde çarpıtılan iletişim; (f) Özneye belirli bir konum sunan şey; (g) Toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri; (h), Özdeşlik düşüncesi; (i), Toplumsal olarak zorunlu yanılısma, (j) Söylem ve iktidar konjonktürü, (k) Bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam (medium), (l) Eylem amaçlı inançlar kümesi; (m) Dilsel ve olgusal gerçekliğin birbirine karıştırılması; (n) Anlamsal (Semiotic) kapanım, (o) İçinde bireylerin toplumsal yapı ile olan ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam; (p) Toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç.

Eagleton, (2011: 52-54) ideolojiye ilişkin farklı kuramları aktardıktan sonra, kendisi ideolojiyi belirgin biçimde odaklaşan altı farklı tarzda tanımlar:

1) Toplumsal yaşamdaki, fikir, inanç ve değerleri üreten genel maddi süreç 2) toplumsal açıdan önemli belirli bir grubun veya sınıfın içinde bulunduğu durumu ve hayat deneyimlerini simgeleyen (doğru veya yanlış) inanç ve fikirler 3) Çıkar çatışması durumlarında toplumsal grupların çıkarlarının meşrulaştırılması ve desteklenmesi 4) Bir egemen toplumsal gücün etkinlikleri içine hapsederek, grup çıkarlarının meşrulaştırılması ve desteklenmesi üzerindeki vurgu (Tabi kılınmış sınıf ve grupların vs. suç ortaklığını sağlama alma meselesi) 5) Bir yönetici grup veya sınıfın çıkarlarını, özellikle ikiye bölme ve çarpıtma yoluyla meşrulaştırmaya yardımcı olan fikir ve inançları simgelenmesi 6) Marx'ın meta fetişizmi kuramı (Bu tanım yanlış veya aldatıcı inançlar üzerindeki vurguyu korur, ama bu inançların bir egemen sınıfın çıkarlarından değil, bir bütün olarak toplumun maddi yapısından kaynaklandığına inanır. İdeoloji terimi pejoratif anlamını korur, ama sınıf kökenli açıklama yapmaktan kaçınır).

Eagleton'ın 'pejoratif' diye nitelediği Marx ve Engels'in yapıtlarındaki ideoloji anlayışında 'ideoloji', insan bilinci ve insan eyleminin güdülerine ilişkin 'yanlış, idealist bir yaklaşım ve anlayışa' ilişkindir. Peki, Marx ideolojinin kaynağı olarak neyi/nereleri gösterir? "Marx ideolojiyi nerede aramıştır? Kapitalist üretim tarzına özgü toplumsal ilişki ve çelişkilerde. Onun ideoloji kuramı bu ilişki ve çelişkilerin devlette, hukukta, dinde, felsefede gizlendiğini, çarpıtıldığını, gizlendiğini, maskelendiğini öne sürer. Bütün

bu gizleme, çarpıtma ya da maskeleye işlemlerinin de hâkim sınıfın lehine olduğunu, kapitalist üretim tarzının yeniden üretmeye yaradığını gösterir. İdeolojiye karşı mücadelenin sadece fikirler düzeyinde kazanılamayacağını, onu yaratan koşulların aşılmasıyla başarıya ulaşılabileceğini vurgular” (Atılgan, 2013: 291).

İlk defa Fransız düşünür Destutt de Tracy (1754 - 1836) tarafından literatüre kazandırılan ideoloji kelimesinin köken öğelerine baktığımızda ideo + logie kaynaşmasının sonucu olarak Türkçe’ye ‘fikirbilim’ olarak çevrilebilir. Gramsci (1986: 252) Hapishane Defterleri’nde, ideolojinin ‘fikirler bilimi’ ya da ‘fikirlerin kökenini konu alan çözümleme’ olmaktan çıkıp, nasıl belirli bir ‘fikirler dizgesi’ anlamı alabildiğinin, tarihsel olarak incelenmesi gerektiğini savunur. Gramsci ideolojileri ‘tarihsel organik ideolojiler’ ve ‘keyfe bağlı, ısmarlama ideolojiler’ olarak ikiye ayırır ve ikincisini olumsuzlar: “(...) Belli bir yapı için zorunlu, tarihsel olarak organik ideolojilerle, keyfe bağlı, usçu, ‘ısmarlama’ ideolojiler arasında bir ayırım yapmak gerekir. Tarihsel bakımdan zorunlu ideolojiler olarak, ‘psikolojik’ bir geçerlilik olan bir geçerlilikleri vardır ideolojilerin. İnsan yığınlarını ‘örgütlerler’ insanların devindikleri, durumlarının bilincine vardıkları, savaşım verdikleri vb., alanı oluştururlar onlar. ‘Keyfe bağlı’ ideolojiler olarak da bireysel ‘devinim’lerden, polemiklerden... başka hiçbir şeye yol açmazlar” (Gramsci, 1986: 254).

Gramsci’nin kendi ideoloji tanımı şöyleydi: “...sanatta, hukukta, ekonomik etkinlikte, bireysel ve kolektif yaşamın bütün tezahürlerinde kendini örtük biçimde açığa vuran bir dünya tasavvuru...” (akt. Atılgan, 2013: 293)

Foucault, ideoloji kavramı yerine ‘söylem’i kullanır: “Foucault’nun söylem üzerine çalışmalarının çoğu, ideoloji terimiyle diyaloga ve tartışmaya açıktır ve bir anlamda söylem terimi ideolojiyle diyalog içerisinde ve ideolojinin tanımına tepki veren bir şekilde tanımlanır” (Mills’den akt. Şeker ve diğ. 2012: 382). Foucault, ideoloji ve iktidarın çözümlenmesi ve söylemin kurulmasındaki bileşenler açısından önemli bir değişimin öncülüğünü yapmaktadır. Çarpıtılmış bilginin alanı olarak gösterilen iktidarı yeni bir bakış açısı ile ele alan Foucault, bilginin iktidarın üretiminden ayrı düşünülmemeyeceğini savunur. İktidar, toplumun bütün hücrelerinde yerleşik bulunan ve sahip olunmaktan çok, tecrübe edilen bir şeydir. Tarihsellik insanoğlunu farklı özneler haline getirmektedir. İşte bu noktada, ‘söylem’ devreye girer ve iktidar ilişkileri ile bilgi

adaları oluşturulur. Bu sayede bilginin öznelere tanımlanmış ve nesnelleştirilmiştir” (Sancar’dan akt. Şeker vd., 2012: 381).

Önemli toplum kuramcılardan Göran Therborn’a (2008: 7) göre, ideolojiler, insanları verili bir düzene sadece tabi kılmazlar, aynı zamanda onları, tedrici veya devrimci değişim eylemleri dâhil, bilinçli toplumsal eylemler için hazırlarlar. İdeolojiler, yalnızca ‘toplumsal harç’ olarak iş görmezler. Yine Therborn’a göre, ideolojileri mal-mülk olarak, sahiplenilmiş fikirler olarak değil, toplumsal süreçler olarak görmek daha doğru ve verimli görünmektedir. Therborn, ‘İktidarın İdeolojisi, İdeolojinin İktidarı’ kitabında, ideolojinin geleneksel analizinin artık yetersiz kaldığına dikkat çekerek, ideolojiye ilişkin yerleşik tezleri eleştiriye tabi tutar.

Türk sağının derinden etkilendiği ve Weber düşüncesinin Türkiye’deki temsilcisi olarak gösterilen Sabri Ülgener de ilginç bir şekilde, ideolojiyi Marx ve Foucault’ya yaklaşarak tanımlar. ‘İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürler’ kitabında, Ülgener’e göre, “ideoloji ilk bakışta mahz (saf) hakikat ifadesi olduğu zannedilmekle beraber, fiiliyatta ekseriya muayyen bir zümrenin menfaat ve ideallerini tahakkuk ettirmek için ileri sürülmüş bir fikir tarzıdır” (Ülgener’den akt. Koştas, 1994: 33). Ülgener’in ideolojiyi ‘Hakikat olduğunun zannedilmesine karşın, muayyen bir zümrenin menfaat ve ideallerini tahakkuk ettirmek için ileri sürülmüş bir fikir tarzı’ olarak nitelemesi, Marx’ın ideoloji kuramındaki hâkim sınıf lehine olduğunu ileri sürdüğü ‘gizleme, çarpıtma ya da maskeleyme işlemleri’ teziyle yakınlık göstermektedir. Çünkü “Marx’a göre ideolojinin en önemli işlevi, gerçekliğin tersine dönmüş halidir” (akt. Yüksel, 2012: 61). Yine, Foucault’nun iktidar ve söylem tezlerindeki ‘çarpıtılmış bilgi alanı’ nitelemesi ile Ülgener’in ideoloji tanımındaki, ideoloji ambalajıyla gerçeğin başkalaştırılarak yanılsama yaratılmasına gönderme yapan tezinin örtüştüğü de söylenebilir.

2.5.2. İktidarın İdeolojik Aygıtları

İktidar; değerlerini, siyasal düşüncelerini, ideolojisinin biçim ve ruh verdiği gelecek tasarımı hayata aktarırken, bu aktarımı çeşitli düzlemlerde sağlayacak araçlara da ihtiyaç duyar. Siyasal amaçlara ulaşma yolunda her biri farklı bir işleve sahip olan bu aygıtlar, bireyin hayatını ve zihin dünyasını inşa eder. Başta eğitim/okul olmak üzere, bu aygıtlarla E.A. Rauter (1999)’in deyişi ile ‘*Düzene uygun kafalar*’ imal edilir. Söz

konusu aygıtlarla bireyin zihin dünyası inşa edilir ve düzene uygun kafaların çoğaltılırken, iktidarın ideolojisi yeniden üretilir. Bireyin çevresini kuşatan ve bireyi, doğumundan ölümüne değin verili sisteme sorun üretmeyecek, hatta sistemi tahkim edecek bir zihinsel altyapıyla donatacak şekilde örgütlendirilen bu aygıtların içeriği, farklı iktidarların farklı ideolojileri ile içerik değişikliğine uğrasa da sonuç olarak bu aygıtlar hemen her devlette kurumsallaşmış bir güce erişmiş ve ‘devletin devamlılığı’ esasına göre yapılandırılmıştır.

İktidarın ideolojik aygıtlarının en önemli özelliklerinden biri ve belki de en büyük başarısı, bireyi, bireyin kendine, çevresine ve toplumsal, siyasal süreçlere ilişkin karar alır ve tercihlerde bulunurken, söz konusu karar alma süreçlerinin ve tercih eylemlerinin kendi iradesiyle gerçekleştirdiğine inandırmasıdır.

‘Devletin ya da İktidarın İdeolojik Aygıtları’ denildiğinde akla gelen ilk isim kuşkusuz Louis Althusser’dir. Althusser (1994:9)’e göre “İdeoloji toplumsal formasyonu meydana getiren üç ana düzeyden biridir (ekonomik, politik ve ideolojik düzeyleri). Bir ‘toplumsal düzey’ bir pratiğe bağlıdır. Ekonomik düzeyde doğa toplumsal ilişkiler içinde dönüştürülür, ekonomik pratiği tanımlayan budur; politik pratikte söz konusu toplumsal ilişkiler dönüştürülür (politik pratik, bu dönüştürmeyle tanımlanır); ideolojik pratikte veya düzeyde ise insanın kendi hayatıyla yaşayan ilişkisi demek olan ideolojik tasarımlar dönüştürülür”.

İşte bu ideolojik tasarımları dönüştüren ve değiştiren baskıya dayalı ‘devletin siyasal aygıtı’ ile baskı ve şiddet dışında özel alanda ve devlet kurumlarında üretilen, yani şiddete dayalı olmayan ‘devletin siyasal ideolojik aygıtları’, bir başka deyim ve daha kısa ifadesiyle ‘devletin ideolojik aygıtları’dır.

Althusser (2014: 16) (baskıcı) devletin siyasal aygıtı terimiyle önerdiği şeyin kimi çevrelerce anlaşılmadığından yakınlıkla, önerdiği şeyin daha iyi anlaşılabilmesi için, (baskıcı) devlet aygıtı ile devletin siyasal ideolojik aygıtının özenle birbirinden ayırmak gerektiğini vurgular ve bunun için önce “(Baskıcı) devlet aygıtı nelerden oluşur?” sorusunu sorarak cevabını verir. Bu cevap bir bakıma kendisini eleştirenlere de yöneliktir: “Bu aygıtın birliği, çelişkili olsa bile, devletin bütün ideolojik aygıtlarının birliğinden karşılaştırılamayacak kadar daha güçlüdür. Devlet aygıtı devlet başkanlığını, hükümeti ve yürütme erkinin aracı olan idareyi, silahlı kuvvetleri, adaleti, mahkemeleri ve onlara bağlı düzenekleri (hapishaneleri vb.) kapsar.

Althusser, devletin ideolojik aygıtları olarak şunları sayar: Dinî, öğretimsel (özel ve devlet okulları sistemi) aile, hukuki, siyasal, sendikal, haberleşme (basın, radyo, televizyon), kültürel (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) (Althusser, 2000: 33-34)

Althusser (1994: 30-43), devletin/iktidarın ideolojik aygıtlarının temel işlevinin kurulu düzenin yeniden üretiminin sağlanması olduğunu savunur ve bunu başta üretim ilişkileri olmak üzere, öğretimsel (eğitim), hukuki, siyasal, sendikal, dini, kültürel ve iletişimsel ideolojik aygıtlarla sağladığını ileri sürer. Ancak, devletin aygıtları farklı kategorilerde işlev yerine getirir. DİA'lar devletin baskı aygıtıyla aynı şey değildir. Devlet, baskı aygıtlarından farklı olarak ideolojik aygıtlara da sahiptir. Fakat farklı kulvarlardaki devletin bu aygıtları arasında yakın bir ilişki bulunur. Bu aygıtların bazıları hem bir baskı aygıtı hem de ideolojik aygıttır. (Örneğin, Hukuk) Devletin baskı aygıtları DİA'lar çoğunlukla kamusal alanda değil, özel alanda yer alır. Fakat zaten DİA'ları oluşturan kurumların özel ya da kamusal olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir.

(...) DİA'lar ideolojiye öncelik vererek yönetici sınıfın ideolojisi altında birleşir ve yönetici sınıfın ideolojisine yönelir. Bu yönelim de, tüm DİA'lar, hangisi olursa olsun üretim ilişkilerinin yeniden-üretimi, yani kapitalist sömürü ilişkilerinin yeniden-üretimini sağlamak üzerinedir. Her bir DİA bu tek hedefe kendine özgü yoldan katkıda bulunur. Siyasal aygıt, bireyleri devletin siyasal ideolojisine uydurur. Örneğin, ideolojik DİA'lardan biri olan Haber Aygıtı, tüm "yurttaşları" basın, radyo, televizyon ile günlük milliyetçilik, şovenizm, liberalizm, ahlakçılık vb. dozlarıyla besler. Kültürel aygıt da aynı şeyi yapar (şovenizmde sporun rolü, en ileri derecededir) vb. Dini aygıt ölüm, evlilik ve doğum gibi önemli törenler veya vaazlarla, insanın bir yanağını tokatlayana ötekini sunacak kadar kardeşlerini sevmiyorsa, külden başka bir şey olmadığını hatırlatarak. Aile aygıtı..."

Devletin baskı aygıtı tümüyle devlet örgütlenmesi içindeyken, DİA'lar çoğunlukla devlet örgütlenmesinin dışındadır ve işlevlerini dışarıdan yerine getirirler. DİA'lar özel alanda, bir bakıma sivil toplumu tasarımlama alanındadır. Partiler, sendikalar, okullar, aile birer DİA işlevi görür. Devletin baskı aygıtı kaba kuvvet (zor) kullanırken, DİA'lar ideoloji kullanarak zihin dünyasını biçimlendirir. Bu nedenle ikisi aynı şey değildir. (1994: 33-35).

İster baskı olsun, ister ideolojik olsun devletin her aygıtı hem baskı, hem ideoloji ile işler; ama devletin ideolojik aygıtı ile baskı aygıtını birbirine karıştırmamayı gerektiren çok önemli bir ayrım vardır arada: Bu ayrım, devletin baskı aygıtı, kendi hesabına baskıya tümüyle (fiziki baskı dâhil) öncelik verirken, ideolojinin burada ikincil işlevinin olmasıdır (Bütünüyle baskıya dayanan aygıt yoktur) (...) Aynı biçimde fakat tersine, DİA'larda ideoloji tümüyle öncelik kazanırken, aynı zamanda baskıya, en son durumda olsa bile, çok hafifletilmiş, gizlenmiş hatta sembolik baskıya (bütünüyle ideolojiye dayanan aygıt yoktur) ikincil bir işlev verildiği söylenmeli.

Althusser (1994: 33-39), devletin ideolojik aygıtları ile birleşik baskı aygıtı arasındaki sıkı/birbirini var eden ilişkiyi de çözümler: “Devlet (Baskı) aygıtının görevi, özü bakımından, son analizde sömürü ilişkileri olan üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin koşullarını sağlamaktır. (...) Fakat devlet aygıtı aynı zamanda özellikle baskı yolu ile (en sert fiziksel güçten basit idari yasak ve emirlere, açık ya da gizli sansür vb. kadar) DİA’ların işleyişinin siyasal koşullarını sağlar”.

Çetin, (2001: 201) Althusser’in DİA’lar arasında en etkililerden biri olarak gösterdiği ‘Öğretimsel DİA’nın (eğitimin), ideoloji aracılığıyla kendi ilkelerini topluma dayatmak isteyen devlete, bu dayatmanın kurumsal zeminini sunduğunu belirtir: “Devlet, meşruiyetini toplumsal alanda sürekli hale dönüştürmek için ideoloji ve eğitim gibi araçları kullanmaktadır. Eğitim, ideoloji aracılığıyla kendi ilkelerini topluma dayatmak isteyen siyasal iktidara bu dayatmanın kurumsal zeminini sunmaktadır. Toplumsal birlik, bütünlük ve uyum ideoloji ve eğitim kurumlarıyla gerçekleşmektedir. Birlik, bütünlük ve uyum siyasal iktidara bütüncül bir iktidar alanı meydana getirdiği için önem arz etmektedir. Bu noktada ideoloji ve eğitim, toplumu kontrol etmenin birer aracına dönüşmüş olmaktadır”.

Başkaya (2009: 85) da eğitimin/okulların egemen sınıfların bir ideolojik aygıtı olduğunu ve eğitimin amacının egemen sınıfın egemenliğini, meşruluğunu ve değişmezliğini, dolayısıyla iktidarın yeniden üretimini ve devamlılığına hizmet ettiğini net biçimde ortaya koyar. Başkaya’ya göre, kapitalist toplumda eğitim, genç nesilleri uysal, itaatkâr, disiplini tüketiciler ve seyirciler haline getirmeye odaklanırken, bu yolla, bireyin düşünemez, muhakeme edemez, soru sormaz, gerçekte-yalan, doğruyla-yanlış arasında ayırım yapamayan, apolitik, pasif- edilgen unsurlar, velhasıl gönüllü köleler durumuna getirilmesini amaçlar. İnsanları devletin kutsallığına ve değişmezliğine, dolayısıyla sorgulanmazlığına inandırmaya hizmet eder. Bu sayede, toplumsal eşitsizliklerin, hayatın doğasının gereği olduğuna inandırılan kişi ve toplum, toplumsal adaletsizliklerin meşruluğuna ikna edilir ve sistem için tehlike olmaktan çıkarılır. Sonuçta ise, itaat kültürünü benimsemiş, itiraz ve sorgulama kapasitesi-yeteneği yok edilmiş bu profil, kapitalist sermaye birikiminin ucuz iş gücü ve devlet aygıtının bürokratik-teknik kadrolarının elemanı olarak konumlandırılır.

Ancak Başkaya, aynı yazısında, eğitimin egemen sınıfların bir ideolojik aygıtı olmasına karşın, diyalektik biçimde, eğitim sürecinde edinilen bilginin mevcut egemenlik ilişkilerini anlama ve değiştirme işlevini de barındırdığını ileri sürer:

Fakat akılda tutulması gereken husus şudur: Okul sistemi esas itibarıyla egemenlik üretse de, bilimsel bilginin niteliğinden ötürü, egemen sınıfın ideolojik egemenliği hiçbir zaman tam ve kesin değildir. Dolayısıyla, öğretmen yetişkinse, bilinçliyse, onun ilerici-özgürleştirici işlevini bütünüyle yok etmek mümkün değildir. Eğitim ne kadar köleleştirici, ne kadar baskıcı olursa olsun, edinilen bilginin mevcut egemenlik ilişkilerini anlama ve değiştirme işlevi bütünüyle yok edilebilir değildir. Aksi halde işimiz iyice zorlaşır.

‘Devletin ya da İktidarın İdeolojik Aygıtları’ denildiğinde akla gelen ilk isim kuşkusuz Louis Althusser’dir. Ancak Althusser gibi, devletin/iktidarın ideolojik aygıtlarına eleştirel yaklaşım sergileyen bir başka düşünür ‘Okulsuz Toplum’ başlıklı ezber bozan çalışması ile ünlenen Avusturyalı düşünür Ivan Illich’tir. Illich, insan zihnini, doğasını ve dilini biçimlendiren kurumların başında gelen modern kurumların başında ‘okul’un geldiğini belirterek, okulun birincil işlevinin kapitalist sistemin ürettiği ürünler için makbul tüketiciler yetiştirmek olduğunu savunur. Illich (2006: 14)’e göre, çağdaş toplum, daha fazla kurumsallaşma ve daha fazla uzmanlaşma üreterek, bireyleri kendi kararlarını verme ve kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olma hakkından yoksun bırakmakta ve toplumsal karşıtlıklara ve ruhsal yıkımlara yol açmaktadır. Bireyi kendi kararlarını verme ve kendi yaşamı üzerinde söz sahibi olmaktan yoksun kılan kurumların başında ise okul gelmektedir. Eğitime değil, eğitimin kurumsallaşmasına karşı olan ve bu nedenle eğitimin okul dışına çıkarılması gerektiğini savunan Illich, kapitalizmin okulu, bireyin topluma uyumunun önemine ilişkin propaganda yürüten bir aygıt olduğunu ileri sürer (2006: 139):

(...) Kendisini değerlerin kurumsallaşmasına adanmış bir toplum, meta ve servis üretimlerini bu türden isteklerle açıklıyor. Bir ürüne gereksinimimize neden olan eğitim, ürün fiyatına ekleniyor. **Okul, içinde bulunduğunuz topluma gereksiniminiz olduğuna inandıran bir reklam ajansıdır.** Bu tür bir toplumda değerler, alışıldık sınırları aşmıştır. Toplum çok büyük birkaç tüketiciyi; dünyayı bitirmesi ve tıka basa dolu midelerini biraz daha doldurmak, daha küçük tüketiciler üzerinde egemenlik kurup, sıkı düzene almak ve elindekilerden memnun olanları etkisizleştirmek için güç sağlamada yarışa zorlanıyor. Doymamışlık ethosu fiziksel yıkımın, toplumsal karşıtlaşmanın ve ruhal edilginliğin köklerindenedir.

E. A. Rauter “Düzene Uygun Kafalar Nasıl Oluşturulur” adlı yapıtında, eğitim kurumlarının / okulun, asli görev ve işlevinin, bireyi düzenin çıkarlarına hizmet edecek şekilde biçimlendirmek olduğunu net biçimde deşifre eder: “Okulda insanlar imal edilir.

İnsan yapma olayına (sürecine) eğitim denir” (1999: 5). Ancak, Rauter, Althusser’den farklı olarak, insan zihnini egemen düzenin arzuladığı çizgide biçimlendiren ideolojik aygıtların birçoğunu ‘Okul’ ortak paydası altında toplamış, insanı biçimlendiren bilginin aktarıldığı her aygıtı okul olarak nitelemiştir. Ona göre, (1995: 5-6) aile çevresi, sinema, tiyatro, televizyon, radyo, gazeteler, kitaplar ve afişler birer okuldur. Çünkü bilgi ileten her yer okuldur. (...) Bu okullarda yalnız insan değil, aynı zamanda insan hayatının her alanı biçimlendirilir.

3. İKTİDAR İLE MEKÂN İLİŞKİSİ VE İKTİDARIN MEKÂN ÜZERİNDEN YENİDEN ÜRETİMİ

İktidar mekânda örgütlenir; varlığını mekân üzerinde/üzerinden gerçekleştirir ve yeniden üretir; gündelik hayat mekânda yaşandığından, toplum ve toplumsal olanla ilişkisini mekânda kurgular ve kurar. İktidar, yapabilme gücünü, otoritesini, denetimini, ekonomiyi ve kitleleri yönetme kabiliyetini mekânda icra eder; zamanı mekânda yönetir ve ele geçirme eylemselliğini yine mekânda hayata geçirir. Sadece yönetsel erk değil, kültürel ve simgesel iktidar da topluma mekânda yansır. Hepsinden daha önemli olmak üzere, üretim ve üretici güçlerin üretimden kaynaklanan gücü mekânda gerçekleştirilir; dolayısıyla üretim ilişkilerini yöneten, mekânı da yönetme erkini ele geçirir. Sadece üretim değil, iktidar olmanın bir göstergesi olarak tüketme/tüketebilme kabiliyeti de mekânda varlık gösterir.

Mekânda örgütlenemeyen ve varlık gösteremeyen iktidar, sürdürülebilir değildir. Her iktidar, her siyasal ve toplumsal hareket kendi mekânını yaratmanın çabası içindedir.

İktidar, mekânda doğar, yaşar ya da, çürür ve ölür; bu nedenle, her iktidar kendi mekânını yaratmanın çabasını verir. Mekân farklı siyasal ve ekonomik sınıfların, ideolojilerin ve güç odaklarının mücadele, karşılaşma, çatışma ya da uzlaşma alanıdır. Her sınıf, mekânı ele geçirmedikçe iktidar olamayacağının farkındadır. Çünkü kontrol edilen bir mekân iktidarın ifa edilmesi anlamına gelir. İktidarın mekânla ilişkisi kaçınılmazdır. Bu ilişki, mekânın ideolojik bir kurgudan da öte, stratejik dayanma/var olma noktası olmasından da kaynaklanır. Paris Üniversitesi Öğretim Üyesi, “Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar” yazarı Lacoste, Marx’ın siyasal ve toplumsal mücadele bağlamında mekânın önemi ile orantılı düzeyde ilgili davranmamasını eleştirirken, en üst düzeydeki stratejik mücadelelerin mekânda yapıldığına vurgu yapar: “Marx’ın coğrafya karşısında gösterdiği ilginin sınırlılığı, bugün daha da ağır sonuçlar getirmektedir. Marksistlere göre, söz konusu olan ister bölgesel ister ulusal ister uluslararası sorunlar olsun, siyasi argümanların temeli zamana göre tanımlanır ve tarihsel terimlerle ifade edilir; ancak bu siyasi argümanlar çok ender olarak ve çok anıştırmalı ve ihmal edici bir tarzda mekâna gönderme yapar. **Oysa en üst derecede stratejik alan, mevcut güçlerin çatıştığı ve güncel mücadelelerin yürüdüğü yer ve saha, mekândır**” (Lacoste, 2014:117). Yine Lacoste’a göre, “İktidar aygıtları alanda (mekânda) etkinlik gösterirler: “Toprak”, ve orada gerçekleşirler: “Durumlar” (Lacoste, 1998: 10).

Tüm bu nedenlerle; iktidar, mekânı kendine tabi kılmanın ve kendi rengine boyamanın mücadelesini verir. Siyasal, yönetsel, güvenlikçi, kültürel, sanatsal, sportif faaliyet ve projelerle; mimari tasarım, simge, sembol, anıt yerleştirme ve adlandırma ile mekânı kendi ideolojisi ve siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel çıkarları doğrultusunda biçimlendirmenin savaşını verir. Değiştirilen ve dönüştürülen mekân yoluyla, birey ve toplumda zihinsel ve davranışsal değişiklik hedeflenir; iktidarın amaçladığı insan tipi için siyasal ve sosyal koşulların mekânsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılır. Zira mekân, birey ve toplumu değiştirebilme, biçimlendirebilme ve dönüştürebilme özelliğine sahiptir. Birey yaşadığı mekânın içerdiği siyasal, ideolojik ve kültürel kodlara maruz kalır; bireysel ve toplumsal hafıza mekânda birikir. Dolayısıyla bireyin ve toplumun mekândan etkilenme süreci bir süre sonra iktidarın arzuladığı davranış ve tutumlara sahip bir kitle yaratmanın zemini oluşur. Sennet (2011: 20)'e göre, şehir (mekân) iktidar yeri hizmeti görür: "Mekânları, insanın kendi suretine uygun olarak tutarlı ve bütün hale getirilen şehir, bir iktidar yeri hizmeti görmüştür". Sennet, Roma Forumlarının, iktidar-birey ilişkisinde, iktidarın bireyi zihinsel ve bedensel biçimlendirmeye maruz kılacak planlamayla inşa edildiğine dikkat çeker. Yani, imparatorluk Roma şehirlerini inşa ederken, Roma şehirleri de Romalıları inşa ediyordu: "Roma mekânının geometrisi beden hareketlerini disipline ediyor ve tam da bu anlamda '**bak ve itaat et**' buyruğunu veriyordu. Bu buyruk diğer Roma düsturu '**bak ve inan**'la, mesela Roma tarihindeki ünlü dönüm noktalarından birinde kesişmişti" (Sennet, 2011: 99).

Yukarıda gerekçelendirilen bu nedenlerle; araştırmanın bu bölümünde, iktidar-mekân ilişkisi ve iktidarın mekânda yeniden üretilmesi irdelenmiştir.

3.1. İktidarın Mekân Bağlamında Kendini Yeniden Üretmesi

İktidarın kendini ve işlevini var ettiği/yerleştiği/kurduğu/yansıttığı/yaşattığı ve yeniden ürettiği alan mekân, hedef kitle, mekânda yaşayan toplum, nihai hedef ise mekânı yöneterek, toplumsal yapıyı, devletin ya da iktidarın egemen söylemi/egemen sınıfın ideolojisi doğrultusunda değiştirmek ve dönüştürmektir.

İktidar/egemen sınıf, şimdiki zamanda varlığını ve siyasal/ekonomik çıkarlarını korumak, gelecek zamanda ise varlığını sürdürmek ve tahkim etmek amacıyla mekânı ve toplumsal alanı doğrudan ve dolaylı müdahale alanı olarak görür. Bu müdahalenin yöntem, üslup, araç ve şiddet dereceleri farklı olmakla birlikte, hemen her iktidar,

ideolojisine uygun insan modelini yetiştirmek/çoğaltmak ya da mevcut toplumsal yapıyı ideolojisine uyumlulaştırmak ve iktidarın ilerleme süreçlerine sorun yaratmayacak tipolojiyi yaratmak amacıyla, mekân üzerinde egemenlik kurmayı öncelikli görev olarak görür.

Devlet ve siyasal iktidar politikaları; mimari tarzdan, yolların genişliğine, dikey ya da yatay yapılaşma tercihinden, konutların iç tasarımına, kent meydanları ve bu meydanlar merkez alınarak inşa edilen kentsel katmanlara, kentin inanç mimarisinden sosyal donatı alanlarının tasarımına, kamu binalarının boyut ve biçiminden askeri kışlaların konumlandırılmasına, tarihi – kültürel mirasın modern kentleşme ile ilişkisinden kentsel trafik düzenine kadar mekânın fiziksel, siyasal ve kültürel düzlemde biçimlendirilmesine önem verir. Kentteki kaldırımların yoldan yüksekliği de dâhil olmak üzere, kamusal alanların düzenlenmesi, heykel ve anıtların politik ya da kültürel boyutu yine kent tasarımının devlet ve iktidar tarafından tasarlanmasının bir yansıması olarak içerik kazanır. Tüm bu mekânsal tasarım ve içerik ise, insan zihni ve bedeni üzerinde egemenlik ‘biyo-iktidar’ kurulmasını hedefler.

Devlet ya da siyasal iktidarın mekâna müdahalesi, tarihsel koşullara, ülkelere ve siyasal rejimlere göre içerik, yöntem ve üslup farklılığı gösterir. Her ülkede hem aşağıdan yukarıya hem de yukarıdan aşağıya işleyen dinamikler vardır. Ancak, demokratikleşme kültürünün geliştiği ülkelerde bu dinamiklerin aşağıdan yukarıya doğru işleme oranı çok daha yüksektir. Demokrasiye kurumsal kimlik kazandırmış, bireyin devlet karşısında hukuki norm ve kurumlarla güçlü biçimde korunduğu, devlet aygıtına kutsallık atfedilmeyen yönetsel sistemlerde, mekân- iktidar ilişkisi aşağıdan yukarıya gelişir ve toplumun konuya ilişkin talepleri yönetim katına yansırken, demokrasinin kurumsallaşmadığı ve demokratik ilkelerle yönetilmeyen otokratik rejimlerde mekâna müdahale, yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla gerçekleşir ve mekân, ideolojik mücadele alanı olarak tasarlanır.

Peki, devlet ve devleti yöneten siyasal iktidar mekânı yönetmeye, biçimlendirmeye ve kendi ideolojisi doğrultusunda yeniden üretmeye neden bu kadar hevesli ve isteklidir? Çünkü devlet, mekânı kendi bedeni olarak görmekte ve hak sahibi olduğu bedenini istediği gibi yöneteceğini düşünmekte ve mekân üzerindeki egemenliğini temel hakkı olarak görmektedir. Yanı sıra, mekânda yaşayan halk ise, mekânın ruhudur. Dolayısıyla, devlet; mekânda egemenlik kurmakla halkın yönetilmesini kolaylaştıran araçlardan birini

de ele geçirmiş ve beden – ruh ilişkisini kurgulamıştır: “Rudolph Chellen (Kjellen), mekânın devletin bedeni, halkın ise onun ruhu olduğunu ifade ediyor. İşte bu ruhu oluşturan halkın, bedeninin zorunluluklarına göre hareket etmeyen ve onu dışlayan bir zümreyi tasfiye etmemesi mümkün değildi” (Gazigil, 2015).

Kendisini takip eden ve Hitler yayılmacılığının fikri altyapısını oluşturan isimlerden biri olan Karl Haushofer’in “Bir devletin sahası, gelişmesine yetmeyecek kadar küçük ise, genişlemelidir” (akt. Sandıklı, 211:7) şeklindeki ilke ile içini doldurduğu jeopolitik kavramının da isim babası olan Kjellen, devleti kendi bedeni (mekân) üzerinde hüküm süren bir özne olarak öngörür: “Kjellen, devleti ‘canlı bir organizma’ ya da ‘canlı varlık’ olarak tasavvur ederken hiç de yalnız değildi. Biyologların ve sağlık alanındaki profesyonellerin yanı sıra kamu hukuku uzmanlarından tutun da siyaset bilimcilere kadar pek çok çağdaşı, **devleti kendi bedeni ve ruhu üzerinde hüküm süren kolektif bir özne** olarak kavıyordu” (Lemke,2014: 26).

Devletin güç ve otoritesinin kutsandığı, devlet-birey ilişkisinde devletin öncelendiği ülkelerde, devlet otoritesini ete – kemiğe büründüren kamusal binaların, bireyin kendini karınca misali küçük görmesini sağlayacak devasa büyüklükte inşa edilmeleri, Türkiye örneğinde olduğu gibi, TBMM binası çevresinin askeri karargâhlarla çevrilmiş olması, bununla, siyaset alanının asker tarafından kuşatılmış olması algısını yaratan tasarımın inşa edilmesi, SSCB’de başkent Moskova ve bazı büyükşehirlerde yolların sadece araç trafiği için değil, aynı zamanda Kızıl Ordu’nun ‘düşmana korku, dosta güven veren’ etkileyici resmigeçit törenlerine göre de tasarlanmış olması, devletin toplumsal mekân tasarımına müdahalesinin birer örneğidir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün kabrine (Anıtkabir) giden yolda döşenen merdiven basamaklarının, ziyaretçilerin yol boyunca kafalarını eğmelerini zorunlu kılacak şekilde aralıklı biçimde döşenmesi, resmî ideolojinin hem mekâna fiziksel ve simgesel bağlamda müdahalesi, hem de mekâna müdahale yoluyla bilinçaltının düzenlenmesine verilebilecek çarpıcı bir örnektir: “Yol (Anıtkabir – Aslanlı Yol) traverten taşları ile döşelidir. Taşların aralıklı dizilmesi sebebiyle yürüyenler, yere bakarak ilerlemek zorunda kalır ki bu da Anıtkabir’e yaklaşan kişinin başını eğik tutmasını sağlar” (Özel, 2013).

Devletin/iktidarın mekâna müdahalesi ve mekânı politik amaçlarla biçimlendirme arzusunun tarihi, antikçağa uzanacak kadar bir hayli eskiye dayanır. Kamusal mekân,

sistemin işleyişinin istikrarlı biçimde devam etmesi hedefiyle dizayn edilir. Yegül (2007: 73) Efes'in Antikçağ kentleşmesini çözümlerken kentte konumlandırılan dini, siyasi ve sanatsal kurumların sistemle olan ilişkisine vurgu yapar: “Klasik kentin kurumları olan tapınaklar, stoalar, bazilikalar, gymnasiumlar, hamamlar ve tiyatrolar antikçağ kentine kültürel ve entelektüel bir nitelik verirken, sokaklar sisteme canlılık katıp bu kurumların görülebilmesini sağladı”.

Kentin denetlenebilir biçimde tasarlanması gerekiyordu. Zira denetlenebilen kent daha kolay yönetilebilecekti (Kostof, 2007: 21-22):

Kentin bir sanat yapıtı, denetlenebilir ve yönetilebilir bir tasarım olduğu düşüncesi İmparatorluk dönemi Roma'sından çok önce, Helenistik kentlerde ortaya çıkmıştı. (...) Helenistik plancılar, bu eski Yunan kentlerine birkaç ilginç odak noktası yerleştirmek, içlerinden törenlerin yapılacağı eksenler geçirmek, yolları anıtsallaştırmak ve kentin biçimine görkemli bir düzen getirip büyük toplumsal olayların cereyan edeceği alanlar koymak istediler. Bu kentleri görkeme kavuştururken mevcut binalardan bazılarını yıkmak, orada oturanları yerlerinden etmek ve eski alışkanlıklarını bozmak zorundaydılar. Bu süreç bazen yalnızca yüz germe ameliyatı niteliğindedir.

Burada önemli olan yalnızca estetik değişiklik değildir. Kent planlaması asla politik ya da toplumsal amaçlardan yalıtılmış değildir. (...) Helenistik dönemde kentin kendini yönetmesi gerçekliğin ta kendisi değil, biçimsel durumdur. Zenginler gösterişli biçimde yaşar ve kendi isimlerini taşıyan kamu binaları yaptırır. Kral gibi kent üstü güçler, kent dokusuna müdahale eder.

Yakın tarihe geldiğimizde ise, iktidarın ve sermaye kesiminin Avrupa'nın ünlü şehirlerini “Fena halde hastalanmış kent organizmasının kurtarılması” iddiasıyla, yıkarak, yeniden planlama yaptığını görüyoruz. Oysa bu, kentlerin hastalıklardan kurtarılmasından çok, yoksul kesimlerin merkezden çevreye doğru uzaklaştırılmasıdır. Bu yıkımların çarpıcı iki örneği İtalya ve Fransa'dır. Faşist diktatör Benito Mussolini, 1922-42 yılları arasında, sadece siyasal ideolojisi ile değil, İtalyan kentlerinde istimlâk edilecek mahallelerdeki tarihi yapılara kazma vurmakla da kendini karakterize eden bir nitelik kazanmıştı. Attığı nutuklardaki il piccone risanatore (sağaltan kazma) genel faşist literatürün önemli bir kavramı haline gelmişti. Öyle ki, 18 Mart 1932 tarihli bir konuşmasında İtalyan şehirlerindeki mahallelerde yıktığı / yıktırdığı binalarda kullanılan kazma için “Majesteleri kazma” ifadesini kullanır (Kostof: 2007: 15-16)

Radyolar ve haber filmleri 1922-1942 arasında yirmi yıl boyunca bu alçakgönüllü aletin İtalya'nın tarihi kentlerindeki etkinliklerini yayınlamış, onu bir yıldız yapmışlardı. Bugün bu hummalı çalışmanın kanıtları Cenova'dan Palermo'ya kadar büyük küçük birçok kentte mevcuttur. (...) Bir de bugüne kalan (yıkımlardan geriye) binlerce fotoğraf vardır; babalarından kalan mirasın yok olmasından yakınan birkaç kişiye Duçe'nin verdiği tek tavizdir onlar. (...) Zaman zaman orada yaşayanlar kendilerini barındıran ve büyüten,

içinde oynadıkları, kavga ettikleri, evlendikleri o yerin, o yapı iskeletinin önünde son bir grup fotoğrafı çektiirmek üzere dizilirler; yabancı, boş, belleksiz yeni bir ortama taşınmanın eşiğinde, dokunaklı birer portredir bunlar

Eğri büğrü sokakların ‘Hastalık, suç ve devrim’e kaynaklık ettiğini düşünen dönemin Paris Valisi Baron Georges-Eugène Haussmann, Paris’te yürüttüğü yeni ve radikal kentsel planlama ile kente müdahale ederken, sadece fiziksel değişimi değil, sosyo-politik dönüşümleri de hedeflemektedir. Baron Haussmann Paris’in yeni kentsel planlamasında, emekçi sınıfın kent dışına sürülmesi, buna karşılık burjuvazinin de emekçi sınıfın yaşadığı Kuzeydoğu Paris’teki semtlere çekilmesi hedeflenmiş, şehir, polisin ve gerekirse askeri birliklerin toplumsal olaylara hızla müdahalesini sağlayacak biçimde düzenlenmişti (Sennet, 2013: 83):

Hausmann kent içinde bir tür sınıfsal sömürge düşlemişti. Kent, trafiği hızlı akan bir kitle ulaşımına açarken, bir taraftan da emekçi sınıfların yeni bir kentsel orta sınıfa lokal yönden daha bağımlı hale geleceğini ummuştu. Richard Lenoir Bulvarı böylesi bir cadde olarak yapılmıştı.

İşgal edilen ülkeler/kentler, işgalci gücün politik ve toplumsal hedefleri çerçevesinde yeniden düzenlenir. İşgalci güç, kalıcı nitelikte ise, ideolojisini ve kültürünü işgal edilen kent mekânlarına yansıtarak kentleşme politikaları üzerinden varlığını kabul ettirmenin çabasını gösterir. Bu konuda, İtalya’nın işgaline uğrayan Trablusgarp önemli bir örnektir. İşgalcilerin işgal ettikleri Trablusgarp’ı kentsel değişimi dayatmalarının arka planında, Libya’yı politik ve kültürel olarak kendi toprakları gibi algılamasından kaynaklanmaktadır. Sadece bu da değildir; işgalciler aynı zamanda Trablusgarp’ı ‘modern’likten uzak görmekte, bu nedenle kentin kıyısı boyunca tümüyle bir İtalyan kimliği inşa etmeye çalışmaktadır. Yirmi yıl içinde, (Henneberg, 2007: 192-193):

Bu alan kuzeybatı köşesindeki tarihi kaleden dolayı Piazza Castello (Kale Meydanı) diye tanınmaya başladı. (...) Yirmi yıl içinde Kale Meydanı faşist mimarının simgesi ve Duçe’nin ün ve üstünlük arayışını çok iyi niteleyen bir siyasi debdebe gösterisi alanı olacaktı. Faşizmin estetik ve siyasal standartlarına uymak üzere tasarlanmış (İtalya’dakiler dâhil) diğer kent alanları gibi, bu meydan da adım adım rejimin tarih vizyonuna ve bölgenin kaderini biçimlendirmedeki rolüne uyduruldu. Sömürgeleştirme elbette yabancı ülkenin fiziki ya da askeri işgaliyle bitmiyordu. Kale Meydanı gibi mekânlara, İtalya’nın hem ‘hayırhah’ tavrını, hem de kaçınılmazlığını göstermek üzere tasarlanmış yeni ve kullanışlı anlamlar yüklemek de gerekliydi. Siyasi sahnede ise, Trablusgarp’ın yeni bir merkeze kavuşturulması, faşistlerin hem kent mekânının siyasal gizilgücünü hem de mimari ile halka açık törenler arasındaki güçlü bağı kavradıklarını gösterir.

Her coğrafya ya da her toplumda geçerli olmasa bile, bir ülke içindeki farklı din ve etnik toplumsal yapılar arasındaki mücadele de mekânı biçimlendirir. Egemen din/ırk, azınlık niteliğindeki dini/etnik grupları asimile etmek/sindirmek/gelişmesini engellemek/mekândaki izlerini silmek/toplumsal – kültürel hafızasını silikleştirmek ve kendi mensuplarına yeni yer/alan açmak için kaba kuvvet ya da kentsel yenilenme de dâhil, teknik ve politik araçlarla mekân üzerinden asimetrik bir savaş yürütür. Hindistan’da Hindu-Müslüman ekseninde, tarihsel bir derinliğe sahip olan çatışma bölgeleri (örneğin Ahmedabad) bu açıdan araştırmacılar tarafından ‘Dindarlık ve Mekânsallık’ bağlamında inceleme konusu yapılmıştır. Hindutva (Hindistan’ın sadece Hindulara ait olması tasavvurunu hayata geçirmeye çalışan ideoloji – bu ideolojinin örgütlenmiş hali olan siyasi parti BJP) son yıllardaki eylem ve ideolojisini büyük bir Müslüman nüfus ve İslam kültür mirası da barındıran Ahmedabad’ın kentsel peyzajının planlı şiddet eylemleri ve diğer pratikler üzerinden Hindulaştırılmasına odaklandı. Gujarat eyaletinde 2002 yılında yaşanan şiddet, “Müslümanların tamamen uzaklaştırıldığı ve varlıklarına ilişkin izlerin mekân üzerinden tamamen silindiği” mekânsal bir strateji olarak nitelendirilmektedir. Hayata geçirilen şiddet eylemleriyle Müslümanlara ait konutlar ve ticari mülkler belirli kentsel alanlarda sistematik biçimde yıkıldı. Kentsel ve mekânsal ayrışma yaratan bu eylemler sonucunda, Ahmedabad ‘Ayrıştırılmış Kent’ kavramı ile tanımlanabilecek duruma geldi. Tam da bu yollarla, ‘ayrıştırılmış kentin’ üretimi Hindutva ideolojisinin güçlendirilmesi ve Hindu Sağının iktidarının yeniden üretilmesi çok önemlidir (Desai, 2015: 173-175).

Yukarıda verilen örnek olaylarda da görüldüğü üzere, şehir planlaması/tasarımı, sadece teknik ve estetik anlamda yürütülen, düzenli yapılaşma hedefli bir imar faaliyeti değildir. Ünlü, ‘Futbol sadece futbol değildir’ deyişinden ilhamla; kentsel planlama da sadece imar planlaması değildir. Paris örneği üzerinden devam etmek gerekirse, kentsel planlama, iktidarın mekâna (kente) politik müdahalesini de içermekte, cadde ve sokaklar, devletin meşru şiddet aygıtı olan polisin muhtemel toplumsal olayları bastırırken rahat hareket edebilmesini de amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra, emekçi sınıfın/yoksul kesimin yaşadığı alanlar bugünkü anlamıyla kentsel dönüşüme uğratarak burjuvaziye peşkeş çekilmekte, emekçi sınıf ise kentsel planlama/kentsel dönüşüm örtüsü altında mülksüzleştirilmektedir.

Yine, ABD yönetiminin 11 Eylül 2001 saldırılarında yıkılan Dünya Ticaret Merkezi alanının her yıl binlerce kişi tarafından ziyaret edilen bir ‘kutsal mekân’a dönüştürmesi, devletin mekân felsefesini inşa eden aktör olduğuna yönelik güncel bir örnektir: “Bugün bile, saldırıların üzerinden iki yıl geçmiş olmasına rağmen, Manhattan’daki eski Dünya Ticaret Merkezi’nin bulunduğu ve bundan böyle sonsuza dek “Ground Zero” (Sıfır Noktası) olarak anılacak mekâna, akın akın ziyaretçiler gelmekte. Her ne kadar enkaz ve arta kalan sayısız delil tümüyle kaldırılmış olsa da bu ziyaret yoğun hisler uyandıran bir deneyim olmaya devam ediyor. İnsan, hala diğer ziyaretçilerde ve belki de kendi içinde keder, öfke ve akıl erdirememeye gibi açık ve yoğun tepkilerle yüz yüze kalabiliyor. *Orası artık bir mihrap, kutsal bir mekân haline geldi ve dolayısıyla da Amerikan sivil dini içinde özümlendi*” (McClay, 2004: 10).

Sadece kurulu nizam (müesses nizam) değil aynı zamanda toplumsal mücadeleler de mekânı biçimlendirmek ister. Hatta bu mücadelede hegemonyasını kuran toplumsal sınıfın başarılı olmasının ön koşullarından biri mekânı yönetebilir bir güce ulaşılabilir olup olmadığıdır. Lefebvre, (2014: 82) yeni bir mekân üretemeyen devrimin başarı sağlamasının mümkün olmadığını ileri sürer: “Yeni bir mekân üretemeyen devrim, sonuna kadar gidemez; başarısız kalır, hayatı değiştirmez; sadece ideolojik üstyapıları, kurumları politik aygıtları değiştirir. Devrimci bir dönüşüm, gündelik hayatta, dilde, mekânda eser yaratma kapasitesi ile doğrulanır; ama bunların ille de aynı adımlarla, eşit olarak ilerlemesi gerekmemektedir”.

Sınıf mücadelesi ile mekân arasında da sıkı bir ilişki vardır ve bu ilişkide sınıf mücadelesinin tezahür ettiği zemin mekândır (Lefebvre, 2014: 85-86):

Günümüzde sınıf mücadelesi her zaman olduğundan daha çok, mekânda yaşanır. ... Bu mücadelenin biçimleri geçmişte olduğundan çok daha çeşitlidir. Azınlıkların politik eylemleri de elbette bunun parçasıdır. ... Burjuvazinin inisiyatifi elinde tutarak mekân için ve mekânda mücadelesini sürdürdüğünü de kabul etmek gerekir. ... Burjuvazi ile aristokrasi arasındaki eski sınıf mücadelesi, bu mücadelenin belirgin biçimde kendini gösterdiği mekânlar üretti. Birçok tarihsel şehir, belirgin sonuçlar ve izler bırakan bu çatışma tarafından ele geçirildi. Politik bakımdan muzaffer burjuvazi, tarihsel Paris’in merkezindeki Marais bölgesinde aristokratik mekânı parçaladı, burayı maddi üretimle birleştirdi, gösterişli konakların içine atölyeler, dükkânlar, apartman daireleri yerleştirdi; bu mekânı ‘halka açarak’ hem çirkinleştirdi hem de kendi tarzında canlandırdı. Günümüzde elitleşme, ikinci dereceden burjuvalaşma burada sürmektedir; burjuvazi tarihsel önemi büyük şehirde inisiyatifi çok daha geniş ölçeklerde korumaktadır.

Mekânı üretmek, tasarlayarak pratiğe aktarmak, yeniden üretmek ve yönetmek o kadar önemlidir ki mekânı üretebilen, yönetebilen ve değiştirebilen, toplumu ve hayatı da

değiştirebilme gücüne erişebilir. Yani bedeni (mekân) değiştirebilerseniz, bedeninin ruhunu (toplum) ele geçirmiş olursunuz: “Hayatı değiştirmek, ‘toplumu değiştirmek’; uygun bir mekân üretimi yoksa bunun hiçbir anlamı yoktur. 1920 – 1930 arasındaki Sovyet konstrüktivistlerinden ve onların yenilgilerinden şu ders çıkar: Yeni toplumsal ilişkilere yeni mekân (ve tersi)” (Lefebvre, 2014: 87).

Egemen sınıf da kendi ideolojisi doğrultusunda mekânı biçimlendirir. Biçimlendirme teknikleri arasında da yasal görünümlü işgaller, mekânın parçalanması, parçalara ayrılması yöntemleri de vardır: “Uzmanlıklar mekânı bölüp parçalara ayırarak zihinsel engeller ve pratik – toplumsal çitler yerleştirerek mekân üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin mimari mekân, mimarın (özel) mülkü olmaktadır; tıpkı ekonomistin mülkünün iktisadi mekân, coğrafyacının ‘yer’inin, ‘mal’ının uzay içindeki Güneş olması gibi. İdeolojik olarak egemen eğilim, mekânın parça ve parsellerini toplumsal iş bölümüne göre böler. Mekânı pasif alımlayıcı kabul ederek, mekânı işgal eden güçleri temsil eder. Mekânların içine dâhil olan toplumsal ilişkileri (sınıf ilişkileri de dâhil olmak üzere) ortaya koymak yerine, mekân üretimine ve bu üretime içkin (üretim araçlarının özel mülkiyeti ile üretici güçlerin toplumsal karakteri arasındaki çelişkiyi ele alarak, bunun içine özgür çelişkiler katan) toplumsal ilişkilere dönmek yerine, ‘kendinde’ mekânın ve böylelikle de mekânsallığın, mekân fetişizminin tuzağına düşülmüş olur” (Lefebvre, 2014: 115).

Devletin ve siyasetin kurumsal yapısı içinde olsun ya da devlete/iktidara muhalif devlet dışı toplumsal örgütlenmeler olsun politika üretmek için en çok da mekâna ihtiyaç duyarlar. Çünkü politik praxisin hayat bulacağı alan mekândır. Bu bağlamda, 2013 yılında Türkiye’de yaşanan Gezi pratiği, devlet ve iktidar dışı/muhalif örgütlenmeler için olduğu kadar devletin ve iktidarın kendisi için de öğretici ve aydınlatıcı bir örnektir (Torlak, 2016: 11):

Haziran İsyanı, mekân eksenli siyaset üzerine oldukça verimli bir tartışma ve kavramsallaştırma zemini kurması bakımından hayırlı oldu. Öncesinde daha çok akademik ilgiye mazhar olan ya da ekoloji üzerine kafa yoran aktivistlerin yorulmaksızın vurgu yaptığı sosyo-mekânsal praxis biçimleri, isyanla birlikte kemiğe bürünüp gündelik sohbetlerimizin konusu haline geldi. Yaşadığı mekân üzerinde hak iddia etmek ve gerektiği durumlarda bu mekânlarda direnişe geçmek muhtemelen insanlık kadar eski. Her ne amaçla yapılsa yapılsın siyaset her daim bir mekâna ihtiyaç duyar. Doğrudan mekânı talep etmeseniz bile, o mekân üzerinde hareket eder, mücadelenizin insan kaynağını ve araçlarını büyük ölçüde o mekânda devşirirsiniz.

3.2. İktidarın Toplumsal Kontrol Alanlarından Biri Olarak: Mekân

Mekân, sadece farklı ideolojilerin mücadele alanı değil, aynı zamanda devlet/iktidar – toplum ilişkisinde, devletin ya da iktidarın yurttaşları kontrol altında tuttuğu, gözetlediği, böylelikle, mekân ve mekânı kullanan toplumsal ilişkiler ağının egemen söyleme sorun çıkarmayacak, steril bir niteliğe dönüştürüldüğü bir alandır: “(...) Örneğin modern devlet, oldukça merkezileşmiştir ve özne-yurttaşları üzerinde mekânsal ve zamansal olarak dönüştürülmüş gözetim araçları içermektedir” (Urry, 2015: 108).

Bugün hemen her ülkede, cadde, sokak ve meydanlar zamanı, hareketi, mekânı ve insanların her anını kayıt altına alan binlerce kamera ile donatılmıştır. Elektronik teknolojinin yarattığı olanakların verdiği kolaylıkla, insanların birey olarak veya toplumsal gruplar içerisinde izlenebilmesi, hareketlerinin kayıtlara geçirilmesi sağlanmış, devlet, bireye neredeyse mahrem alan bırakmayacak düzeyde müdahale alanını kendi lehine genişletmiştir.

Ceza yasalarındaki muğlak tarif ve ifadeler, devlete, her bireyi bir gün düşünce suçlusu pozisyonunda yargılama araçları sağlarken, hastaneler başta olmak üzere özel ya da kamusal kurumlarda parmak izi kayıtlarının alınması, cadde ve meydanları gözetleyen kameralar ile kamusal alandaki toplumsal hareketlerin saniye saniye kaydedilmesi, yayımlanan her gazete, dergi ya da kitabın bir nüshasının, yayının yapıldığı kentin savcılıklarına teslim edilmesinin zorunluluğu, ülke vatandaşlık numarası ile her bireyin takip edilebilecek bir numara ile numaralandırılması, işyerlerinde kart basılarak giriş – çıkış yapılması ve bununla işçinin ne zaman nerede olduğunun kayıtlanması, mobil (cep) telefon sistemi ile hangi anda kiminle ne kadar ve ne konuşulduğu; kime hangi içerikte mesaj gönderildiğinin elektronik ortamda kayıt altına alınması, bilgisayar ve internet ortamındaki her hareketin takip edilebilecek sistemlerle donatılması, bireye verilen kimlik kartlarındaki çiplerde devlete herhangi bir soruşturma sırasında gerekli tüm kişisel bilgileri içerecek şekilde düzenlenmesi, GSM (Cep telefonu) operatörü şirketlere, operatör üzerinden yapılacak tüm iletişimin dinlenmesini sağlayacak sistemi kurup devletin ilgili birimine teslim etmeden lisans verilmemesi, insansız hava araçları ile geniş coğrafyaların herhangi bir engel olmaksızın taranması, nakit para yerine elektronik kartlarla ya da internet üzerinden alışverişin kimi zaman özendirilerek, kimi zaman ise zorunlu kılınarak, bireyin ‘Nerede, ne zaman hangi hizmeti ya da hangi ürünü’ satın aldığı takip edilmesini sağlayarak hem bireyin sosyo-ekonomik – finansal

hareketlerinin kontrol edilmesini sağlamak hem de ekonomi – ticaret piyasası için veri üretmek ve müşterinin satın alma davranışında önelediği unsurları öğrenmek, reyting ölçümlemesi yapmak amacıyla evlere konulduğu belirtilen cihazlarla, ailelerin en çok hangi TV programlarını izlemeyi tercih ettiğini tespit ederek, hem TV şirketleri için yol haritası niteliğinde veri üretmek hem de iktidarın medya aygıtı ile kitleleri ne tür programlarla yönlendirip uyuşturabileceğine yönelik veri elde etmek... Bütün bunlar ve daha fazlası, modern devletin bireyi kontrol altında tutma ve kontrolsüz kitlelerin yaratabileceği toplumsal aykırılıkları önleyecek risk yönetiminin araçları olarak kullanılırken, devletin bu kategorideki eylemlerinin önemli bir bölümü kamusal alanın duvarsız hapisaneler anlayışıyla yönetilmeye çalışıldığı toplumsal mekânlarda yaşanır. Birey, bu duvarsız hapisanelerde özgür olduğu algısıyla/sanısıyla mutlu – mesut yaşarken, devlet/iktidar bireyi ve toplumu her yönden (bedensel – zihinsel- mekânsal- zamansal) kuşatma altına almıştır bile. Kısaca, iktidar toplumu/mekânı ve zamanı gözetimine almış, ancak mekânın sakinleri gerçekte tüm kararları bizatihi kendi iradeleri ile verdiklerini düşünmenin konforundan halen taviz vermemektedir. Zaten modern zaman iktidarının en büyük başarısı da, bireye ve toplumsal gruplara, aldıkları kararların kendi iradeleri ile aldığı hissini, yani yanılsamasını yaşatma başarısıdır.

Tam burada Foucault'nun popülerleştirdiği ve gün yüzüne çıkardığı Jeremy Bentham'ın, iktidarın mekânı gözetleme/denetleme mimarisine ilişkin '*panopticon – panoptikon*' mimari sistemini hatırlatmak yerinde olacaktır:

Foucault'nun, hastane ve hapisane mimarisindeki örtük iktidar uygulamalarına ilişkin araştırmalarına ilham kaynağı olan panopticon, dönemin (18. Yüzyıl sonları) devlet ve iktidarlarının gözetleme ihtiyacına cevap verecek mimarinin kodlarını taşır. Foucault'ya göre, panopticon Bentham'ın tasarımı, "gözetleme sorunlarını çözmeye uygun bir iktidar teknolojisidir (Foucault, 2012: 86-87):

"Panoptikon" sözcüğü bile büyük önem taşır. Bütünlük ilkesini ifade eder. Böylece Bentham yalnızca hapisane gibi, okul ya da hastane gibi belirli bir sorunu çözmeye yönelik mimari bir figür hayal etmekle kalmamıştır. Hakiki bir keşifte bulunmuş ve bunun "Colombus'un yumurtası" olduğunu söylemiştir. Gerçekten de doktorların, ceza hukukçularının, sanayicilerin, eğitimcilerin aradıkları şeyi Bentham onlara sunar: **Gözetleme sorunlarını çözmeye uygun bir iktidar teknolojisidir bulduğu.** Önemli bir noktayı belirtmek gerekir: Bentham, optik prosedürünün iktidarı rahat ve kolay işletmeye yönelik büyük bir yenilik olduğunu düşündü ve söyledi. Gerçekten de bu, on sekizinci yüzyıl sonundan itibaren büyük ölçüde kullanıldı.

Bauman (2016: 70)'a göre panoptikon hâlâ hayatta ve iyi durumda. Hatta Bentham ve Foucault'nun hayal bile edemeyeceği kadar güçlendi (elektronik olarak zenginleştirildi, 'sayborglaştı').

Amoros ise, giderek daha karmaşık hale gelen dünyada, mekânın yönetilebilmesinin yolunun bireylerin kontrol edilebilen robotlara dönüştürülerek gerçekleştirilebileceğini öngörmektedir. Daha da önemlisi, Bileşik-kent'te, belleğe ve hayallere yer yoktur, yeni kenstel kurgu, unutmama ve uyku için kurulmuş bir mekânı düzenler (2016: 129-130):

Bileşik-kentlerde önleyici gözetim üst seviyede otomatikleştirilebilir; tıpkı metalar gibi nüfus da sürekli gözetimin sağlanabilmesi için denetlenebilir. Bu, çözümsüz komplikasyon ve sorunların belirli bir kritik seviyeye ulaşmış olduğunda zorunluluktur. Giderek daha karmaşık ve merkezi olan dünyanın kontrolü, ancak bireyleri kent tasarımının ve güvenlik teknolojilerinin tarafsız, şeffaf, homojen ve steril hale getirmiş olduğu bir mekân içinde, robotlara dönüştürülmesiyle sağlanabilir. Bu türden bir mekân, stadyum, alışveriş merkezi ve hapishane arasında gidip gelir.

George Orwell'in ilk baskısı 1948 yılında yapılmış olmasına rağmen, güncelliğini/tazeliliğini/geçerliliğini dün yazılmış gibi koruyan 1984 romanındaki 'düşünce polisi', bugün modern devletin kimi zaman zor araçları ile kimi zaman rıza üretme araçları sayesinde geliştirdiği manipülasyon ve demokratik görüntülü yönlendirmelerle varlığını somut biçimde korumaktadır. 1984 Okyanusyası'nda olduğu gibi, bugün de devlet/iktidar; bireyin ne yiyip ne giyeceğine ne okuyup okumayacağına, hangi dili konuşup konuşmayacağına, annenin hapishanedeki oğlu ile görüşmesinde bilmediği 'devletin resmi dili'ni mi yoksa kendi ana dilini mi konuşacağına, hangi televizyonların izlenip izlenmeyeceğine, birey olarak annenin kaç çocuk doğurup doğurmayacağına, ebeveynin çocuğunu hangi okula gönderip göndermeyeceğine, karar verebilmektedir. Elektronik teknolojisinin, özellikle de internet teknolojisinin, devletin bireyi ve toplumu kuşatma altına alma çabasına hatırı sayılır bir darbe indirdiğini söylemek abartılı olmayacaktır; ancak, hem devletin/iktidarın, internet teknolojisini kendisine karşı risk oluşturduğunu düşündüğü anda devre dışı bırakacak teknolojilere sahip olması, internet iletişimindeki hareketleri an be an takip edebilme donanımının elinde bulundurması hem de, gerektiğinde psikolojik savaş yürütmek üzere, ücretli sosyal medya elemanlarından oluşan bir trol ordusu besleme gücüne sahip olması devletin/iktidarın bireyi kontrol etme çabasına ileri düzeyde destek sağlamaktadır. Bu durum, çoğunlukla Stalinist Sosyalizm'in bir eleştirisi olarak yorumlanan 1984'ün, Eric Fromm (akt. Üster,

2014)'un da vurguladığı gibi, Batı demokrasileri için de geçerli olduğunu göstermektedir. “Orwell’in bu yapıtı gibi kitaplar güçlü birer uyarıdır; okuyucu, Bin Dokuz Yüz Seksen Dört’ü, yüzeysel bir biçimde Stalinizmin bir başka tanımlaması olarak yorumlamakla yetinir ve bizi de [Batı] kastettiğini görmezse çok yazık olur...”

Devlet/iktidar, kişilerin toplanma/biraraya gelme/sohbet etme/dertleşme/bireysel ya da toplumsal sorunlar üzerine tartışma ve sosyalleşme alanlarını azaltarak, yok ederek ya da çoğaltarak da mekânı kontrol altına alabilir. Bunda amaç, toplumun biraraya gelerek devlete/iktidara sorun üretecek düşünsel ya da eylemsel yapılanmalar içine girmesine zemin hazırlayacak kamusal mekânların üreteceği riski azaltmak olabileceği gibi, kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu ‘müşteri’nin kamusal alanda harcama yapmaksızın ya da çok harcama yaparak boş zamanlarını değerlendirmesi yerine, alışveriş merkezlerine yönlendirmek de olabilir. Çocuk oyun parklarının azaltılması, mahalle aralarında boş arsalarla mahallenin çocuklarının futbol sahası işlevi yüklediği arsaların yokluğu, çocuğu, evinde odasına çekilerek bilgisayar ve bilgisayar oyunu üreticisi firmaların ürünleri ile baş başa kalması sonucunu dayatmaktadır. Bu nedenle, kamusal alanlarda çocuk oyun parklarının azaltılması ile bilgisayar/cep telefonu/tablet ve bilgisayar oyunları gibi ticari unsurlar arasında iyi niyetli olmayan bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum sadece çocuklar için değil, yetişkinler için de geçerlidir. Bir araya gelip, çay/kahve/soğuk içecek eşliğinde sohbet etmek isteyen birkaç kişiden oluşan bir grubun kamusal alanda oturabileceği/zaman geçirebileceği/iş dışı zamanını değerlendirebileceği çok az mekân bulunabilirken, kapitalist sistem bu yoksunluk ile söz konusu arkadaş grubunu AVM’lere yönlendirmiş olmakta ve grup bireylerinin boş zamanını ticarileştirmeyi hedeflemektedir. Tüm bunlar ise, kamusal alanın zayıflamasına yol açar: “Artık modern çağda binalar ve şehir tasarımı kamusal alanı zayıflatıcı şekilde belirmeye başlamıştır. (...) Şehirler büyüdükçe kamusal alan da büyür. Fakat modern çağda bu böyle olmamıştır. Kamusal alan büyümüştür; ancak bu büyüme bozularak devam eden bir büyümedir” (Sennet, 2016: 62).

Devlet/iktidar sadece, makro düzeyde kentlerin ana unsurlarını değil, devlet dışı mikro mekânları bile planlamaya ve kontrol altında tutmaya özen gösterir. Mikro ölçekteki denetim ve mücadele mekânlarından biri de kahvehanelerdir. Çünkü kahvehaneler çok önemli toplumsal iletişim duraklarıdır.

Serdar Öztürk İktidar ve Mekân: Filmlerle İletişim Mekânlarının Altpolitikası (2012) adlı çalışmasında, Sennet'in, Kamusal İnsanın Çöküşü'nden, 18. yüzyılın sokak ve kahvehanelerinde insanların tiyatrodan aldığı bazı formları kullandığını ve hayatı bir rol gibi yaşadığını, 19. yüzyılda ise sokaklardaki ve kahvehanelerdeki bu kamusalığın yavaş yavaş ortadan kaybolduğunu aktardıktan sonra, Osmanlı'da ve Cumhuriyet rejimin ulus devletin inşası sürecinde ve yeni rejim ideolojisinin aktarımında, kahvehanelerin oynadığı rolü inceler. Öztürk (2012: 117), tarih boyunca kahvehaneler üzerinden iktidarlar ile geniş toplum kesimleri arasında yürütülen bir mücadele olduğunu belirttikten sonra, kahvehanelerin Osmanlı ülkesinde çok çeşitli kontrollerin nesnesi haline geldiğini ifade eder. Öztürk'e göre, iktidarlar hem bir mekân olarak kahvehanelerin kendisini hem de kahvehanelerde üretilen iletişimi denetim altına almaya çalışmışlardır.

Yazar, adı geçen çalışmasında Osmanlı'dan Cumhuriyete, kahvehanelerin ve mekânsal ve fikrî boyutlarıyla iktidarlar tarafından kontrol altında tutulma ve ideoloji aktarma amaçlı dönüştürülmesini ayrıntılarıyla anlatır. Devlet eliyle 'Asri Kahvehaneler' projesinin hayata geçirilmesi, hiçbir zaman dans edilmeyecek ve fakat üzerinde nargile tütürülecek dans pistleri olan, Amerikan bar ve orkestra yeri ile modernleşmenin etkilerini yansıtan, bir süre sonra ise, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yarı-sivil toplum örgütlenmeleri olan Halkevleri ve Halk Okuma Odaları'nın bir uzantısı haline getirilmek istenen, kısaca, bizzat kahvehane mekânı üzerinden yürütülen iktidar mücadelesi... (Öztürk, 2012: 117-128).

Türkiye'de seçim kampanyaları kapsamında, siyasi partilerin propaganda üssü olarak kullandıkları en yoğun iletişim duraklarının başında gelen kahvehaneler, bu yönüyle de düşük gelir grubuna mensup, işsiz kitle ya da 'emekliler' gibi toplumsal kategorilerin politik yönlendirmeye maruz kalmalarını sağlayan mekânlardır.

Planlama ve imar düzenlemeleri ile mekân biçimlendirilirken, coğrafyaya, iktidarın kimin/hangi sınıfın elinde olduğuna ilişkin işaretler ve semboller yerleştirilir. Bu işaret ve semboller o coğrafyada egemen olan toplumsal ve ekonomi-politik ilişkilere dair alt metinler sunar bize (Harvey, 2012: 162):

Bir şehir merkezinin zamanın ve tarihin muhteşem bir kitabı olduğu söylenir. Baltimore'un Federal Hill'den görünüşü bu kitap için etkileyici bir başlangıç ve şehrin nasıl bir yer olduğuna dair güçlü bir imge sunuyor. Yine de manzaranın tüm işaretlerini okumayı öğrenmeliyiz. Bir şehirde belli başlı şeyler öne çıkar. Bir orta çağ Avrupa şehri, katedrallerin ve kalelerin hâkimiyeti yoluyla gücün başlıca kaynağının din ve aristokrasi olduğuna işaret eder. Birleşik Devletler, aristokratik ayrıcalıktan kurtulmak için uzun uzadıya mücadele vermiş olsa da Baltimore şehir merkezinin ufuk çizgisi, finansal aristokrasinin hayatta ve iyi olduğunu söyler. Federal Hill'den aşağıya, şehre doğru

baktığınızda; cam, tuğla ve beton ile gücün dizginlerini ele aldığını ilan eden finansal kurumlar, her şeyin üstünden sivriliyor.

Baltimore'dan Türkiye'ye dönmek, özellikle de İstanbul örneği üzerinden gitmek gerekirse, 'İslâmcı' kimliği ile temayüz etmiş olmasına karşın, 'İslâm Medeniyeti'ni değil ama 'inşaat medeniyeti'ni önceler nitelikte bir performans gösteren son 17 yılın siyasal ve ekonomik elitinin, mirasçısı olduğunu iddia ettiği Osmanlı'nın geleneksel dinî ve kültürel mimarisinin biçimlendirdiği İstanbul silüetinin cam, tuğla, çelik ve betondan oluşan ve çoğunluğu 'ucube' olarak nitelendirilen çirkinlikte gökdelenlerle imha etmesi, İstanbul'u yöneten otoritenin, mekâna yerleştirdiği sembol ve işaretlerle, İslam Medeniyeti'ne değil, siyasetin zenginleştirdiği ve gökdelenlerle güç gösterisi yapmaya muhtaç yeni bir sermaye sınıfına ait olduğunu gösterir.

Bu durum, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ("Ucube...", 2016)'ın konuşmalarında da kabul edilen bir gerçekliktir: "İstanbul'a çok yanlışlar yaptık. Onu da söyleyeyim. Ucube inşaatlar yaptık. Bu ucube inşaatlarla maalesef İstanbulumuzun o güzelliğine bizler yanlışlık yaptık".

Bir kentin tarihsel ve kültürel mirası o kentin tarihi boyunca birikimi, üretimi, yaratımı ve belleğidir, aynı zamanda. Zaman ve mekân (tarih ve coğrafya) bu belleğin başat unsurlarıdır. Dolayısıyla tarihsel ve kültürel mirasın, rant amaçlı planlama ve imar düzenlemeleri ile yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılması, toplumsal ve tarihsel belleğin de sıfırlanması riskini de içinde barındırır. Bu durumda, belleksiz şehirler, geçmişi, hikâyesi olmayan, ruhsuz, içeriksiz, kimliksiz, tümüyle ticarileşmiş, metalaşmış, farklılıklarından soyutlanan ve bir kalıptan çıkan benzer mekânlara dönüşürler. Oysa şehirler kendine ait/diğerlerinden farklı bir kimlik üreterek ve biriktirerek geçmişle bugünü bir arada yaşatarak geleceğe yürürler.

Çoğunlukla geçmişi yadsıyarak/yabancılaştırarak tarihi kendisi ile başlatan kimi siyasal iktidarlar, mekânı ekonomik ve ticari ilişkiler bağlamında 'sermayenin mekânları'na dönüştürerek kadim geleneğin mirasçısı şehirleri bile, icracılarının itiraflarındaki deyimle 'ucube inşaat' çöplüğüne dönüşmesine yol açmaktadırlar.

3.3. İktidarın Mekânı ve Toplumu İnşa Etme Araçlarından Biri Olarak Mekân Adlarının Değiştirilmesi (Toponomi Politikaları)

Türkçeye adbilim kavramı ile çevrilen onomastik biliminin bir dalı olan toponomi (toponymy), coğrafik yer adlarını, bu adların dilsel, anlamsal ve etnik kökenini, anlamlarını, adların veriliş biçim, gelenek ve sürecini, yer adlarının geçirdiği değişim ve dönüşümü, ad ile adlandırılan arasındaki ilişkinin boyutlarını inceleyen bir disiplindir. Platon'un 'Kratylos' (2000), adlı eserinde, Sokrates, Hermogenes ve Kratylos arasındaki, dil felsefesi, ad - nesne ilişkisi, adların doğruluğu ve adların konuluş amacına yönelik uzunca diyalogun yanı sıra, kutsal kitapların nesne – ad ilişkisine (*Örneğin Kur'an-ı Kerim'de adların Âdem'e öğretilişine ilişkin Bakara Suresi 31. Ayet: "Âdem'e isimlerin tümünü öğretti"*) (Kur'an-ı Kerim Meali, 1977), yaptığı göndermelerin de gösterdiği gibi adlandırma eyleminin insanlık tarihinde, uzun, derin, anlamlı ve bir o kadar da tartışmalı bir tarihi bulunmaktadır.

Mekânın ve mekân üzerinden toplumsal olanın yönetilmesi / yönlendirilmesi / değiştirilmesi / dönüştürülmesi ve mekânda otoritenin gücü ve ideolojisinin domine edilmesi bağlamında kültürel, siyasal kimlik inşa edilmesine giden yolda, devletin/iktidarın kullandığı ideolojik malzeme çantasının içeriği bir hayli zengindir. Dönemsel olarak söz konusu malzeme çantasının içeriğinde farklılıklar olsa da, eğitim, kitle iletişim araçları (medya), 'dinî değerler', hukuk gibi aparatlar ideolojik malzeme çantasının vazgeçilmezleridir.

Bu çalışma için yapılan araştırmaların gösterdiği ve ortaya çıkardığı bir gerçeklik ise tarihsel-toplumsal ilişkiler süreci, yani; hayatın doğal akışı dışında, devletin/iktidarın, coğrafyaya/mekâna ad verme, özellikle de coğrafya ve mekân adlarının değiştirilmesine yönelik uygulamaları içeren toponomi politikaları da, eğitim, medya, hukuk kadar kurumsallaşmış aygıtlardan biri olmasa da, yaygınlık ve süreklilikteki istikrar dikkate alındığında, otoritenin ideolojik malzeme çantasında bulundurduğu araçlardan biri olduğu ileri sürülebilir.

Ancak, toponomi politikalarının; Althusser (1994: 33)'in formüle ettiği 'Devletin ideolojik aygıtları' kadar kurumsallaşmış ve toplumsal nüfuz derinliği açısından eğici/biçimlendirici olduğu söylenemese de mekânın ve mekân üzerinden bireyin ve toplumsal yapının şekillendirilmesi, birey ve toplum belleğinin hatırlama – unutma – unutturma dolayımında yönlendirilmesi ve daha önemlisi iktidarın kendini yeniden

üretmesi bağlamında örtük ya da soft bir ideolojik aygıt olduğunu ifade etmek, tarihsel ve politik uygulamalarla çelişmeyecek bir gerçekliktir.

Bu gerçeklik, ülkeden ülkeye, rejimden rejime yoğunluk/biçim/yöntem ve amaç farklılıkları gösterse de derin bir tarihsellik içinde hemen her coğrafyada yaşanmış ve yaşanmakta olandır. Özellikle, iktidarın ve coğrafyanın normal olmayan yollarla (darbe, devrim, işgal, savaş, fetih vb.) el değiştirdiği durumlarda, yeni iktidar sahiplerinin toponomi politikaları; mekâna hâkim olduğunu ilan etmeye, mekâna adını yazdırarak siyasal tapulamaya/sahiplenmeye, eski iktidar sahipleri ve onların temsil ettiği tarihsel, toplumsal, kültürel ve siyasal mirası mekândan silmeye aracı kılarak, ele geçirilen mekân üzerindeki egemenliğin tamamlayıcı unsuru olarak görüldüğü ve kullanıldığı söylenebilir.

Çünkü bir yerin/bir mekânın adını koyma gücü ve egemenliği, iktidarı ele almanın, mekân/coğrafya üzerinde siyasal hükümler kurmanın göstergesi olarak konumlandırılır. İktidarı ya da coğrafyayı ele geçiren otorite, ele geçirdiği mekân/coğrafya üzerinde muktedir olduğunu göstermek için mekânı kendi ideolojisi ve kültürü bağlamında kuşatacak içerik ve yoğunlukta eski adları değiştirerek yeni adlar verir ya da ülke içinde yeni mekânlar üreterek sıfırdan adlandırma uygulamaları yürütür.

Adlandırma, bir yandan egemen sınıf iktidarının gücünü/hâkimiyetini mekâna yansıtırken, diğer yandan da aynı sınıfın kültür ve ideolojisinin birey ve toplum nezdinde psikolojik ve sosyolojik idrake empoze edilmesi, kitleselleştirilmesi, yayılması, toplumsal rıza üreterek iktidarın mekân üzerinden kendisine süreklilik sağlamasına ve çoğaltmasına hizmet eder. Kısacası yer/mekân/coğrafya adlandırmaları, yani toponomi uygulamaları bir iktidar mücadelesidir: “Yer isimleri ve yerlerin isimlendirilmesi uygulamalarına dair, farklı iktidar ilişkilerinin etkilerini artan oranda eleştirel yaklaşımla inceleyen toponomi araştırmalarının kabul ettiği gibi, İktidar/güç ve yerlerin isimlendirilmesi birbiriyle derinden ilişkilidir” (Puzey, Vuolteenaho, 2014: 66).

Puzey ve Vuolteenaho, Gramsci’de yer adlandırma politikalarının kökeninin, siyaset felsefesinin omurgası düzeyine yükselttiği ‘hegemonya’ kavramı ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koyar ve yer adlarının değiştirilmesinin hegemonya ile karşı hegemonya toponomileri arasındaki mücadele olduğunu ifade eder. Gramsci, toponomi uygulamaları alanında özgün kavramsallaştırmalar (örneğin, otantik adlandırma/organik adlandırma) yaparak, bu alana özel bir önem verdiğini gösterir. Bir dönem yaşadığı

Torino (İtalya) kentinde, sokak adlarının değiştirilmesi hakkında bir yazı yazarak, tepeden inmeci yaklaşımla mekân adlarının değiştirilmesini sert bir dille eleştirir (Puzey, Vuolteenaho, 2014: 69).

Gramsci, toponomi politikaları alanında dünya ölçeğinde referans niteliğine kavuşan söz konusu yazısında, tarihsel – toplumsal ilişkiler bağlamında, yani, doğal yollarla oluşmuş ya da verilmiş yer adlarını ‘organik’, devlet/iktidar tarafından politik ve kültürel değişim, dönüşüm amacıyla tepeden inmeci yaklaşımla verilmiş ya da değiştirilmiş yer adlarını ise ‘non-organic’ yani organik olmayan adlandırmalar olarak nitelendirir. “Gramsci, devrimin, değişimin ve ilerlemenin oldukça özgül biçimlerinin savunucusu idi. Gramsci'nin isimlerdeki değişiklikler üzerine neler yapıldığı üzerine özel kanıtları var. 1917'de, o sırada yaşadığı Turin (Torino)'deki sokak isimleriyle ilgili değişiklikler hakkında yazdı. 1 Haziran 1917 tarihli Avanti gazetesinde yayınlanan ‘Il Progresso Nello Stradario’- ‘Progress on the Street Map’ – ‘Sokak Haritasındaki İlerleme’ başlıklı bu yazıda, Torino Belediyesi'nin toponomi uygulamalarına eleştirel yaklaşım sergiledi. (...) Yazısında, organik olmayan (non-organic) yeniden adlandırma politikalarını eleştirmesine karşılık, organik/orijinal (otantik) adlandırmalar bağlamında toponomiye yönelik ‘daha organik’ ilerleme biçimi için yararlı bir çerçeve sundu” (Puzey, Vuolteenaho, 2014: 1-69).

Mekân adlarının değiştirilmesi alanındaki en sert eleştiri/nitelemeyi ve adlandırmayı Raphael Lemkin yapar. Lemkin’e göre, mekân adlarının belirli bir program dâhilinde/sistematik biçimde ve kitlesel düzeyde değiştirilmesi, biyolojik soykırımla (Genocide) sonuçlanan soykırım sürecinin 10 aşamasından biridir.

Lemkin’in, Hitler Almanya’sının Avrupa’yı işgal sürecinde yürüttüğü politikaları analiz ederek sistematize ettiği ‘Soykırım Teknikleri’ bir bakıma politik ve kültürel soykırımdan başlayarak biyolojik ve fiziksel soykırıma ulaşan soykırım aşamalarını da tarif eder. Lemkin, ‘Soykırım Teknikleri’nin ilkinin ‘Politik’ alana ayırır ve bu başlık altında, Almanya’nın işgal ettiği tüm ülkelerde ilk olarak, ‘eski’ daha doğrusu işgale uğramadan önceki dönemin tüm ulusal değer ve karakterini oluşturan yerli/yerel hatırlatıcılarını sildiğini, yok ettiğini vurgular. Bu çalışma açısından çok daha önemli olan husus ise, Lemkin’in, ‘Soykırım Teknikleri’nin belki de en sofistike alanda yani politik alanda yürütülen işlemlerin başında bina, sokak, cadde, meydan, yol gibi yer ve mekân adlarının değiştirilmesi olduğunu kaydetmesidir. Lemkin, mekân adlarının

değiştirilmesinin, soykırım tekniklerinin politik alandaki uygulamalarından biri olduğunu Almanya'nın işgal ettiği Polonya, Luksemburg, Belçika ve Fransa şehirleri örneği üzerinden anlatır (1940: 82):

Batı Polonya, Eupen, Malmedy, Moresnet, Lüksemburg ve Alsace-Lorraine gibi anılan bölgelerde, yerel yönetim öz-yapıları yok edildi ve bir Alman yönetim modeli uygulandı. Eski ulusal karakterin her hatırlatıcısı yok edildi. Binalar, yollar ve caddeler üzerindeki ticari işaretler ve simgeler ile toplulukların ve **yerlerin adları bile Alman formuna dönüştürüldü.**

Lemkin'in, kitabının Luxemburg bölümünde, Alman işgalinin Luxemburg'da gündelik hayata yansımalarını anlatırken Luxemburg'daki mekân adlarının değiştirilmesini **'Genocide'** ara başlığı altında aktarması son derece dikkat çekicidir. İşgalci 'Alman Sivil İdare Yönetimi', Luxemburg'un işgal edilmesinden üç ay sonra, yayınladığı talimatnamede, Luxemburg'da konuşulacak tek dilin Almanca olacağına yönelik emir vermekle yetinmemiş, aynı talimatnamede Luxemburg yer adlarının Almanca'ya dönüştürülmesi talimatını da vermiştir (1940: 196):

Lüksemburg Büyük Dükalığı'nın yüzyıllardır iki dilli (Fransızca ve Almanca) olmuştur. Yine de, 6 Ağustos 1940 tarihli (işgalci) Alman Sivil İdare Kurulu Başkanı, "Lüksemburg'un ve sakinlerinin dili, her zaman Almanca olmuştur..." iddiasıyla, Lüksemburg'da konuşulacak tek dilin Almanca olacağını duyurdu: **"Alman dili, tek resmi dil olmanın yanı sıra, ticari hayatta da kullanılacaktır. Sokakların ve yerlerin tüm isimleri Almanca olarak hazırlanacak ve değiştirilecektir".**

Kuşkusuz yer adlarının sistematik biçimde değiştirildiği ülke örneklerinin hepsi için biyolojik ve fiziksel soykırıma giden yolun ilk aşamalarından biri olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Ancak, merkezi bir yönetimin yukarıdan aşağıya yaklaşımla, tarihsel – toplumsal ilişkiler bağlamında oluşmuş yer adlarını ideolojik amaçlar ve etnik üstünlük iddiasıyla kitlesel düzeyde değiştirmesinin, an azından 'Kültürel Soykırım' eleştirilerine muhatap olması kaçınılmazdır. Zira 'Soykırım' kavramı, sadece, popüler anlamıyla 'ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubun' fiziksel olarak ortadan kaldırılması anlamına gelmez. BM'in Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşmesi, 'soykırım' olarak 5 farklı fiili tanımlar. Bu fiillerden biri de hedef grubun üyelerine 'zihinsel zarar' verilmesidir. Bireyin yaşadığı, kişiliğini inşa ettiği, bütünleştiği, aidiyet hissettiği ve bir hayat boyu etkileşimde bulunduğu yerin/mekânın adının bir anda ve kendisinin izni/fikri alınmadan değiştirilmesi zihinsel bir zararın ve psikolojik tacizin yansıması olarak nitelendirilebilir.

3.3.1. Devlet/İktidar Yer Adlarını Neden Değiştirir?

Mekân adlarının değiştirilmesinin amaç ve hedeflerine odaklandığımızda; iktidarın/devletin mekâna bu alandaki müdahalesinin çoklu amaç taşıdığı ve farklı hedefler gözettiği söylenebilir. Bunları şu başlıklar halinde sıralayabiliriz:

1) Mekân üzerinde egemenlik kurmanın sembollerini inşa etmek. Kamusal alanı devlet/iktidar ideolojisi doğrultusunda, yer adları üzerinden işaretleyerek ve semboller koyarak kontrol etmek.

2) Mekân ile iktidar/devlet ideolojisi ve baskın ırk arasında sahiplik ilişkisi kurmak.

3) Mekânı devlet/iktidar ideolojisi doğrultusunda biçimlendirerek, iktidarı mekânda yeniden üretmek, yaygınlaştırmak ve kalıcı hale getirmek.

4) Mekânın; önceki sahiplerine ve mekânda hayat bulmuş önceki kültürel/etnik/toplumsal ve siyasal kimliğe işaret eden/vurgu yapan toponomik hafızayı silerek, iktidarı elinde bulunduran egemen söylem doğrultusunda mekâna yeni kimlik kazandırmak.

5) Bireyin ve toplumun mekâna ilişkin belleğinin zamandan geriye gidişini engelleyerek, toplumsal belleğin mekânın geçmişi – bugünü ve geleceği konusunda zaman-mekân ilişkisi bağlamında anlamlı bir ilinti kurulması yolunda barikat oluşturmak/bireyin ve toplumun mekâna ait belleğinin bu yönüyle silinmesini sağlamak. Eski adın çağrıştırdığı/hatırlattığı, kültürü, etnik ve dinsel aidiyet bilgisini ve duygusunu yok etmek; azınlık niceliğindeki bir ulus/uluslaşma bilincini uyaracak sembolizasyon ve simgeselliğin hegemonik ilişkiler bağlamında baskılamak.

6) Önceki mekân/yer adlarını ‘yabancı ad’ olarak niteleyip, ‘yabancı ad’ın göndermede bulunduğu kültürel/toplumsal/etnik ve siyasal var oluşu ve bu oluşun aktörlerini ötekileştirerek/dışlayarak/yok sayarak/reddederek/yabancılayarak tek tipçi/monolitik/otoriter bir ulus ve kültür inşasına zemin hazırlamak ve etnik belleklerin onarılmasını önlemek.

7) Gramsci’nin, vurguladığı ‘toplumsal rıza üretmek’ hegemonya kurmak yolunda, yer/mekân adlarını toplumsal rıza üretmenin bir enstrümanı olarak kullanmak.

8) Foucault’nun iktidar teorisini doğrulayacak şekilde, mekân adları aracılığı ile iktidarı her alana yaymak/gündelik hayatın içine; bu bağlamda, iktidarın ideolojisini, kara yolları tabelalarına ya da yapıların sokaklara/caddelere bakan duvarlarına, meydanlara

asılan isim tabelaları yoluyla, iktidarı sokağa/ caddeye/ mahalleye/ köye/ kasabaya sızdırmak.

9) Red/inkâr ve imha politikalarının hukuksuzluğuna yönelik eleştirilere haklılık kazandıracak toponomik materyali gizlemek/yok etmek.

10) Eski olan adı değiştirerek, eski ad ile yeni ad arasında yeni adın lehine olmak üzere bir aşağılama ilişkisi kurmak. Eski adın içine gömülü kültürden, etnik yapıdan ve bunların sahiplerinden intikam almak.

11) Mekân adlarını, kültürel/dilsel ve toponomik bağlamdan politik bağlamla ilintilendirerek ve metalaştırarak, siyaset pratiğini mahalleye/ caddeye/ sokağa/ köye/ kasabaya hatta mezraya indirerek, mekân/yer adlarını mekânın ve mekân sakinlerinin yönetimi yolunda araçsallaştırmak.

12) Coğrafyayı kendi özgün tarihinden soyutlayarak egemen söylem ya da sınıf için söz konusu coğrafyada yeni bir tarih imal etmek.

13) Mekân insanların en yoğun biçimde etkileşim halinde olduğu, devletin/iktidarın topluma varlığını hissettirdiği en önemli ortam yani toplum ile devlet arasındaki ‘medium’/araçtır. Dünyada ‘media’ kavramı genel geçer bir kabul ile kitle iletişim araçları için kullanılıyor olmasına karşın, herhangi bir mesajı ileten her araç bir ‘media’dır. Dolayısıyla, Marshall McLuhan’ın ‘Ortam mesajın kendisidir’ tezi, sadece kitle iletişim araçları için değil, mekân için de geçerlidir. Buradan hareketle, şunu söylemek yanlış olmayacaktır: Bir mesaj aracı da olan mekânın adlandırılması, ortamın ve mesajın kim tarafından yönetildiğini göstermektedir.

14) Devlet/iktidar, kimi zaman da ideolojik endişelerin dışında ve fakat tam anlamıyla ancak cehalet/duyarsızlık/bilinçsizlik/tarih – kültür ve mekân ilişkisi konusunda en ufak bir tasavvura sahip olmamak ile açıklanabilecek şekilde, yer adlarını değiştirir. Türkiye’de Türkçe olduğu konusunda kuşku duyulmayan çok sayıda yer adı bile, yabancı oldukları gerekçesiyle değiştirilmiştir. Böyle çelişkili bir tutumla, yüzyıllar öncesinde aldığı adıyla çağları aşıp gelen ve bizzat ‘ad’ın kendisinin bir kültür mirası değerinde olduğu sayısız yer adının değiştirilmesi cehaletin ve bilinçsizliğin, belki de kültürel vandalizmin göstergesi olarak ifade edilebilir.

3.3.2. Hatırlamanın Çevresi Olarak Mekânın Yeniden Kurulması Bağlamında Yer Adlarının Değiştirilmesi

Devletin/iktidarın mekâna başlıca müdahale başlıklarından biri, mekân belleği dolayımında gerçekleşir. Devlet/iktidar, belirlediği amaçları doğrultusunda mekânı biçimlendirmek ve yönetimi daha az sorunla kurgulamak için mekânın verili belleğini/hafızasını, dolayısıyla toplumsal belleği kimi zaman tahrip eder, kimi zaman yok etmek için mücadele eder, kimi zaman da unutturmak ve inkâr etmek için elindeki bazı araçları kullanarak siler, toplumsal ve mekânsal hafıza bağlamında mıntika temizliği yapar. Zira mekânın, yüzyıllar ya da bin yıllar öncesine dayanan geçmişine ilişkin tarihsel, toplumsal, kültürel ve inançsal gerçeklikleri anımsatmasını kendi varlığına yönelik bir tehlike olduğunu düşünür ve bu yolda bir risk yönetimi yürütür: “Mekân üzerinde süregiden mücadelenin, diğer yanıyla bir bellek savaşı olduğunu da sürekli akılda tutmak gerekiyor. Taksim Meydanı ve Emek Sineması’na yönelik saldırının ideolojik dozunun çokça yüksek olduğu aşikâr. Egemenler mekânları kendi suretlerinde yaratmak istiyorlar; aksi takdirde her yerde toplumsal belleğin ‘hatıralarıyla’ yüklü başka suretlerle karşı karşıya geliyorlar. Taksim Meydanı’nı bilinen haliyle kaldırmak onlar için 1 Mayıs 1977’yi de ortadan kaldırmak demek, gecekonduarı ortadan kaldırmak, bu gecekonduarlarda birikmiş direniş deneyimlerini silmek, bu belleğin toplumsal belleğe referansla ‘istenmeyen şeyleri’ hatırlatmasının önüne geçmek durumundalar. Kent mekânı yeniden talep etmek, bu anlamda nostaljik ve romantik bir ‘istemazükçülük’ değil, ahir zaman Faustlarına karşı verilen bir kolektif bellek savaşıdır” (Torlak, 2016: 12).

Assman (2015: 43-44), ‘toplumsal bellek’ kavramını ilk olarak telaffuz eden Maurice Halbwachs’dan yaptığı aktarımlarda, belleğin sosyal koşullara bağılılığını vurgular. Ona göre, Halbwachs, belleği biyolojik açıdan, yani, nöroloji ve beyin fizyolojisi açısından ele almaz, bunun yerine bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan sosyal çerçeveyi ortaya koyar. Halbwachs’dan “Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirebilecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmaz” cümlesini aktaran Assman, birey ve toplumsal belleğin ve unutmanın mekânda kurgulandığını ortaya koyar (2015: 44-45):

Bellek insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur. Evet, bellek her zaman bir bireye ‘ait’ tir, ama bu bellek toplumsal olarak belirlenir. Bu yüzden ‘toplumsal bellek’ mecazi bir ifade olarak algılanmamalıdır. Kuşkusuz toplumlara ‘ait’ bir bellek yoktur, ama toplumlar

üyelerinin belleğini belirler. En kişisel anılar bile sadece sosyal grupların iletişimi ve etkileşimi üzerinden oluşur. Sadece başkalarından öğrendiklerimizi hatırlamayız, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlarız. Her şeyden önce başkaları tarafından sosyal açıdan belirlenmiş anlamları bağlamında algılarız.

Assman (2015, 46-49) Halbwachs destekli, bireyin belleği ve o belleği belirleyen/kuşatan çerçeveyi hatırlamanın ve unutmanın temeline oturtuktan sonra, ‘hatırlamanın figürleri’ başlığı altında, hatırlamanın mekân, zaman ve grup bağlamını ele alır:

1) Zaman ve mekâna bağlılık: Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler, yani coğrafi ya da tarihi anlamda olmasa da her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar. (...) Hatıralar yaşanan mekâna dayanırlar. Aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy ve vadi, kentsoylular için kentler ve bir coğrafyada yaşayanlar için o coğrafi bölge, mekânsal hatırlama çerçevesini oluşturur.

2) Gruba bağlılık: Toplumsal bellek, onu taşıyanlarla birlikte vardır ve gelişigüzel devredilemez. (...) Toplumsal belleğin zaman ve mekân kavramları, söz konusu grubun duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı içindeki iletişim biçimleri ile oluşur. Bunlar toplumsal belleğin içinde, bir grubun öz imgesi ve hedefleri için anlamlı ve duygu dolu vatan ve yaşamöyküsü olarak ortaya çıkar.

3) Tarihin yeniden kurulması: Toplumsal belleğin gruba özgüllüğü ile yakından ilişkili bir başka özelliği yeniden kurulabilmesidir. Bununla kastedilen; hiçbir belleğin, geçmiş olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı, aksine ondan geriye, ancak ‘grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçiminin’ kalacağıdır.

Yukarıda aktardığımız Halbwachs ve Assman’ın birey ve toplumsal belleği belirleyen çerçeveye ilişkin tezlerinde, hatırlama – unutma bağlamında mekân önemli bir işleve sahiptir. Çünkü “aile için ev, kırsal kesimde yaşayanlar için köy ve vadi, kentsoylular için kentler ve bir coğrafyada yaşayanlar için o coğrafi bölge, mekânsal hatırlama çerçevesini oluşturur” ve bireyin belleğini oluşturan/belirleyen/kuşatan/inşa eden toplumsal ilişkiler mekânda meydana gelir. Mekân birey ve toplumun fiziksel yaşam alanı olmakla birlikte, tüm toplumsal ilişkiler yine burada cereyan eder ve toplumsal grup ya da bireysel ilişkilerden doğan etkileşimler mekânda karşılık bulur.

Yine toplumsal ilişkilerin meşruiyeti de mekânda gerçekleşir: “En genel ifadesiyle, mekân sosyal ilişkilerin somutlaşmasını mümkün kılarak bu ilişkilerin meşrulaştırılmasını sağlamaktadır Bu meşrulaştırma, mekânın sosyal hayata dair ideolojik, politik ve kültürel tercihleri normalleştirip gündelik hayatı sosyal ve kültürel sembollerle tanımlaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bunları sosyal hafıza içerisinde görünmez kılmaktadır” (Azaryahu’dan akt. Ünal, 2016: 41).

Mekân ile birey ve toplum belleği arasındaki bu sıkı ilişkiyi kurgulayan başat unsurlardan biri de mekân/yer isimleridir. Zira toplumsal belleğin inşa edici argümanlarından biri olan dil, yer adlarını da içerir. Assmann (2015: 157)’ın toplumdilbilimci Joshua Fishman’dan aktardığı gibi “Kimliği kurmak ve iletmek için dilden daha iyi semboller sistemi yoktur”. Fishman’ın ‘kimlik kurucu ve iletilici’ olarak nitelediği bu semboller sisteminin (dilin) önemli parçalarından biri de hiç kuşkusuz mekân/yer adlarıdır.

Maoz Azaryahu’nun da belirttiği gibi, “Sokak isimleri (yer/mekân) dilin içine yerleşmiş olduklarından, sosyal gerçekliğin kurgulandırılmasında, yapılandırılmasında ve algılanmasında aktif bir role sahiptirler” (akt. Özkan, Yoloğlu, 2005: 54). Yer adları bu yönüyle, toplumsal belleği etkileyici/belirleyici ve inşa edici bir özellik içerirken, diğer yandan mekân üzerinden egemen söylemin ideolojik ve kültürel tercihlerinin normalleştirilmesine ve iktidarın sosyal ilişkiler içine sızdırılmasına hizmet eder.

Mekân adları, devletin/iktidarın meşruiyet ve anlam arayışları ile de doğrudan ilişkilidir. İktidarın meşruiyet arayışının temelinde ise kendisini konumlandıracağı ve tarihlendireceği bir geçmiş üretmek bulunur: “İktidar ile bellek arasında geriye dönük (retrospektif) ve ileriye dönük (prospektif) bir ittifak vardır. (...) Kuşkusuz iktidarın köken ihtiyacı vardır” (...) İktidar, kendisine geriye yönelik meşruluk, ileriye dönük ebedilik kazandırır”. (Assmann, 2015: 79). İktidarın geriye dönük meşruluk ihtiyacı ve ileriye dönük ebedilik arzusunu hayata geçirecek birçok enstrümana ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı karşılayan unsurlar arasında yer adlarının olduğu kuşkusuzdur. Çünkü iktidarın belirlediği ve merkezi bir yaklaşımla mekânlara yerleştirdiği yer adları, iktidarın geçmişte burada (o coğrafyada) olduğunu, gelecekte de yine burada olmaya devam edeceğini göstermekle de işlevlendirilir. Fethedilen, işgal edilen ya da asimilasyon politikaları ile egemen söyleme entegre edilmek istenen coğrafyalarda, iktidar ile bellek arasında bir ittifak yaratmak gerekir. Bu ittifakı yaratacak olan ideolojik, kültürel, toplumsal

kurgulamalar düzleminde, yer adları ittifakın bellek inşa edici özelliği üzerinden rol alırlar. Yer adları bu açıdan, şimdiki iktidar için bellekle ittifak kurma ya da belleği kurgulama aracı olurken, önceki iktidarlara için ise, unutmaya/unutturmayaya/unutturulmaya/bellek kaybına hatta iflasına hizmet eden dilsel ve politik aktör olarak kullanılırlar. Şimdiki iktidar verdiği yer adları ile bir yandan mekânda kendisini inşa eder ve kendini hatırlatırken, diğer yandan eskileri unutturur.

Yer isimleri ve özellikle yer isimlerinin değiştirilmesi politikaları, radikal politik hareketlerin başarıya ulaşmasından sonra, demokratik ya da şiddete dayalı yollarla ele geçirilen mekânın yeni politik hareketin ideolojisi doğrultusunda yeniden tasarlanması için hızlıca devreye sokulur. Bunun amacı, eski iktidarı mekânda da iktidardan düşürmek ve yeni iktidarı mekânda da inşa etmek ve varlığını, ele geçirdiği mekâna yansıtarak toplumu kendi semboller dünyasına maruz bırakmaktır.

Connerton (2014: 22), yer adları ve yer adlarının değiştirilmesi bağlamında yürütülen süreçlerin iktidarın hatırlatma ve unutturma amacına yönelmesini Fransız Devrimi'nde yer adlarının değiştirilmesinin amacının adeta yepyeni bir tarih üretmek, hatta eskiyi yok sayarak tarihi Fransız Devrimi ile başlatmak gibi radikal bir amaç taşıdığını yazar. Kurucu Meclis, değiştirdiği ve Fransız Devrimi'ni mekâna kazıyacak yeni yer isimleri üzerinden Paris'i adeta yeniden kurmaktadır:

Şimdilerde yerlere isim verilirken, isim verme işlemini gerçekleştiren kişiler, hatırlanmasını istedikleri anılar konusunda özellikle seçici davranıyorlar. Fransa'da gerçekleşen büyük 1789 Devrimi, kurucu bir niteliğe sahip olduğunun sinyallerini Paris haritasına devrimci yer isimleri kazıyarak vermişti. Henüz 22 Haziran 1790 gibi erken bir tarihte, Kurucu Meclis, Paris'in kırk sekiz bölgesine uygun adlar verilmesi sorunu üzerinde durmuş, devrimciler ise, Paris'teki yirmi altı meydandan on altısının, on iki köprüden beşinin ismini kullanımdan kaldırma yoluna gitmişti. Voltaire, Rousseau, Mirabeau, Buffon, Helvetius, Lafayette ve Frank isimleri 1791 ile 1792 yılları arasında bir saygı ifadesi olarak Paris'in sokak haritasına işlendi. Bu durumu, 1792 ile 1794 arasında isim değiştirme dalgasının giderek yükselmesi izledi; monarşi ile kiliseden yadigâr isimler devrimci isimlerle değiştirildi. Place Luis XV, Place de la Revolution; Pont Notre-Dame, Pont de la Raison oldu. Artık amaçlanan şey, Tarih'in başlangıç noktasını Devrim'in temsil etmesiydi; hatırlanması gereken tek şey vardı, o da Gelecek'te ulaşılması gereken amaçlar, İnsan Hakları, Birlik, Hukuk ve Sun Culottes idealleri ve **dolayısıyla bunlara yaraşır yer isimleriydi.**

Mekân adlarının ve toponomi politikalarının, derinlerde iktidar mücadelesini barındırdığını gösteren 'iyi' örneklerden biri Rusya Federasyonu'nun Petersburg kentidir. Büyük Peter tarafından 18. yüzyılda kurulan Sankt-Petersburg'un adı Çarlık Rusyası'nın son dönemlerinde (1914) Petrograd olarak değiştirilmiş, Sosyalist Ekim Devrimi

sonrasında ise, devrimin lideri Lenin'in ölümünün (1923) ardından, Lenin adının yaşatılması amacıyla kentin adı Leningrad olarak değiştirilmişti. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra sosyalizme ve komünizme ilişkin iddialarından vazgeçen Rusya'daki yeni yönetim, şehrin adını, bir kez daha değiştirmiş, daha doğrusu eski adını iade ederek Leningrad'ın adını Sankt-Petersburg olarak tescil etmiştir. Sankt-Petersburg örneğinde görüldüğü üzere, dünya ölçeğinde bir şehir için çok da uzun olmayan 77 yıllık tarihsel bir süreçte, şehrin adı her rejim değişikliği sonucunda, dört defa değiştirilmiştir

Bonnet (2016: 27-30) Sankt-Petersburg örneği üzerinden yer adlarının değiştirilmesinin sıklığına vurgu yapıp, insanların bu gibi değişikliklerden bıkmamış olmasının şaşırtıcılığının altını çizdikten sonra, toponomik değişikliklerin iki bin yıla yayılan serüvenine dair bir örnek verir: "İki bin yıl boyunca antik Bulgar şehri Plovdiv, bu türden 12 değişiklik yaşamıştır".

Bonnet, (2016: 28) **yer adı değişikliklerinin politik amaçlarını anlatırken, bu alandaki çarpıcı uygulamalara verdiği iki örnek ülke Türkiye ve Tayland'dır. Ona göre, yer adlarının değiştirilmesinin nedenlerinden biri, bazı eski yerlere yeni bir etnik kimlik dayatmasıdır.** Yer adlarının değiştirilmesi politikası oldukça basit görünmesine rağmen, toponomi politikası o yerlerde (adı değiştirilen yerler) yaşayanlar için önemli sonuçlar doğurmuş bir politikadır. Hatta yer adlarının değiştirilmesi, adları değiştirilen yerlerde yaşayanlar için anavatanlarının kaybedilmesi anlamına gelecek kadar derin bir travmadır:

Bir yerlerin adını değiştirmek yirminci yüzyıldaki gelişimin tılsımı olmuştur. Köylerden ilçelere her yer yeniden isimlendirilmiştir. Bu durum oldukça basit görünmesine rağmen o yerlerde yaşayanlar için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bazıları eski bir yere yeni bir etnik kimlik dayatmıştır. 1923'te Osmanlı İmparatorluğu 'Türkiye' ve 1939'da Siam 'Tayland' olduğunda, geniş anlamda tanımlanmış etnik çeşitliliği fazla olan gruplar dışlanmıştır. Etnik olarak Türk ya da Tay olmayan vatandaşlar anavatanlarını kaybetmişler, bu yüzden de aykırı ve dolayısıyla oldukça korunmasız kalmışlardır.

Bonnet (2016: 28), yer adlarının değiştirilmesinin politik amaçlarını irdelerken bu amaçlardan ikisinin '**intikam eylemi**' ve '**etnik temizlik**' olduğunu ileri sürer: "1946'da Doğu Prusya'nın tamamen ortadan kaybolup Doğu Polonya'ya ve Sovyetler Birliği'nden kalan toprak parçasının da Kaliningrad'a dönüşmesi bir intikam eylemi ve etnik temizlik niteliğindedir".

Fransız Devrimi'ne benzer şekilde, Rusya'da Sosyalist karakterli Ekim Devrimi de kendisinden önceki Çarlık yönetiminden devraldığı yer adlarını değiştirerek sosyalizmin ve onun devrimci önderlerinin temsil ettiği düşünsel değişimin mekâna yansıtılmasını sağlamış, bu yolla, yeni rejimin ideolojik kodlarının mekândaki toplumsal ilişkilere biçim vermesi amaçlanmıştır.

4. İKTİDARIN MEKÂN ÜZERİNDEN YENİDEN ÜRETİMİ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE MEKÂN ADLANDIRMALARI

Türkiye'nin toponomi tarihi ve toponomi politikaları da, bir hayli eski bir geçmişe ve tartışmalı içeriğe sahiptir. Ancak, Türkiye coğrafyasına yönelik toponomi politikaları konusunda bugüne değin yapılan çalışmaların büyük bölümü yakın tarihe ve dar bir zaman aralığına odaklanmaktadır.

Toponomi politikaları konusunda Türkiye coğrafyasının genelini merkez alan çok az çalışmada, bu mecradaki politikalar Balkan Savaşı'nın yarattığı milliyetçi ortam ve atmosfere tarihlendirilmekte, böylelikle Türkiye coğrafyasında politik ve kültürel amaçlı yer adı değiştirmeleri en fazla 100 yıllık bir zaman dilimine hapsedilmektedir.¹

Oysa bugünkü Türkiye coğrafyasında yer adlarının değiştirilmesinin yaklaşık bin yıllık tarihi vardır. Bir diğer deyişle, Anadolu'nun Malazgirt Savaşı (1071) sonrası Türk egemenliğine girme sürecinin başlaması ile kadim coğrafi adların, Türkçe adlarla değiştirilmeye başlanması için eş zamanlılıktan söz etmek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan Türkiye coğrafyasındaki yaygın toponomi politikalarının ilk örnekleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine tarihlense bile, başlangıç tarihi Balkan Savaşı dönemine değil, yüz yıllar öncesine, İstanbul'un fethine kadar geriye gitmek tarihsel bir zorunluluktur. Zira Osmanlı coğrafyasında, dönemsel kesintiler olsa da, İstanbul'un fethine kadar uzanan bir tarihsellikte, toponomik politikaların yoğun biçimde uygulandığı ve toponominin araçsallaştırılarak toplum ve mekânın yönetilmesinde kullanıldığı tarihsel bir gerçekliktir.

Osmanlı'nın toponomi politikaları ile Cumhuriyet dönemi toponomi politikaları arasındaki amaç birlikteliği ve yöntem benzerliği de ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Kapsamı farklı olsa da bu hususa ilişkin veriler ortaya konulduğunda görülecek olan; Cumhuriyet dönemindeki coğrafi mekân adları değişikliklerine yönelik

---

¹ Bu alandaki en önemli ve bilgi tabanlı çalışmalardan biri **Sevan Nişanyan**'ın "**Hayali Coğrafyalar**" (2011) adlı çalışmasıdır. Nişanyan bu çalışmada, Türkiye coğrafyasındaki yer adlarının değiştirilmesi politikalarının başlangıcını 1912-1916 dönemine tarihlendirir: "A. Türkçeleştirme: 1913-1965 Türkiye'de "Türkçe olmayan" yeradlarının Türkçeleştirilmesine yönelik siyasi irade 1913-1916 yıllarında Enver Paşa'nın bayraktarlığında ortaya çıktı. Balkan Savaşları'nı izleyen günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Millî Mücadele esnasında da Müdafaa-yı Hukuk kadrolarının girişimiyle Rumca veya Bulgarca kökenli olan birçok yeradı değiştirildi". Yine bu konuda "**Tez Zamanda Yer Adları Değiştirile!**" (2009) başlıklı kapsamlı bir makale yazan **Ayşe Hür**, Nişanyan ile benzer bilgiyi paylaşır: "Aslında bu topraklarda, coğrafi yer adlarının değiştirilmesi fikri ilk kez 1910 yılında ortaya çıkmış, resmî adım 13 Mayıs 1913'te çıkarılan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi ile atılmıştı". **Aydın (2006)**, "**Bir Tilkinin Ettiği: İsimler Millî Birliği Nasıl Bozar**" başlıklı yazısında, Osmanlı'da yer adlarına olan ilginin 2. Abdulhamid döneminde başladığını, ancak bu ilginin, söz konusu dönemde yer adlarının değiştirilmesi şeklinde değil, yeni kurulan muhacir köylerine padişah ve şehzade adlarının verilmesi şeklinde tezahür ettiğini vurgulayarak, yer siyaset bağlamında yer adlarının değiştirilmesini Nişanyan ve Hür gibi İttihat ve Terakki iktidarı dönemi ile başlatır.

uygulanan politikaların Osmanlı toponomi politikaları ile benzer karakter taşıyor olmasıdır.

Kuşkusuz, Osmanlı – Cumhuriyet ilişkisi, siyasal ve yönetsel düzen bağlamında bir kopuş olmakla birlikte, bu kopuş, Osmanlı-Cumhuriyet ilişkisi bağlamında birçok alandaki sürekliliğin varlığını da yadsımaz. Başta, Osmanlı’nın ilk ve tek anayasası olan Kanun-u Esasi (1876)’nin, yeni rejimin ilk (1921) anayasası ile birlikte Cumhuriyetin ilanından sonraki anayasanın (1924) ilanına kadar geçerli olması (Çift Anayasa Düzeni), yine Osmanlı döneminde çıkarılan birçok yasanın Cumhuriyet döneminde değiştirilmeden rejim müktesebatına dâhil edilmesi, imparatorluk kurumu olan birçok kurumun küçük rötuşlarla Cumhuriyet rejimine aktarılması, kimi Cumhuriyet devrimlerinin fikirsel kökenlerinin 19. yüzyıl Osmanlı yenilikçilik hareketlerine kadar dayanması, Cumhuriyet rejiminin radikal bir değişimi içermekle birlikte, eskiyi tümüyle reddetmediğini ve eskinin üzerine inşa edildiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Osmanlı – Cumhuriyet çizgisinde kesintisizlik/süreklilik olan politikalar arasında mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları da bulunmaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyet rejimi, toponomi alanındaki Osmanlı politikalarını bazı farklılıklarla sürdürmüş, ilave olarak koyu bir milliyetçi karaktere büründürmüştür.

Dönemler arasındaki iki temel fark ise 1) Osmanlı’da mekân adları değiştirilirken en önemli kriterin, “gayri müslim dinlere mensup milletlerin dilindeki mekân adlarının” değiştirilmesi iken, Cumhuriyet döneminde Türkçe dışındaki tüm dillerin yabancılıkla (öteki/düşman) yaftalanarak bu dillere ait mekân adlarının Türkçeleştirilmesini öngörmesi, 2) Osmanlı coğrafyasının bugünkü Türkiye coğrafyası ile kıyaslanamaz büyüklüğü düşünüldüğünde, toponomik politikalar kapsamında yürütülen coğrafi mekân adı değişikliği sayısının, Cumhuriyet döneminde yapılan mekân adları değişikliği sayısının bir hayli gerisinde kalmasıdır.

4.1. Türkiye Coğrafyasında Mekân Adlarının Değiştirilmesinin Tarihsel ve Toplumsal Geçmişi

Türkiye coğrafyası, bugün Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin siyasal egemenlik sınırlarını oluşturmaktadır. Ancak, bugün Türkiye Cumhuriyeti’nin egemenlik sınırlarını oluşturan coğrafya, M.Ö. 12 binlere tarihlenen tarihsel – toplumsal geçmişi ile birbirinden farklı ancak birbirini etkileyen birçok millet, etnik topluluk, kültür ve medeniyet ev

sahipliği yapmıştır. Bu coğrafya, Bizans egemenliğinde iken, 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan akınlar ve 1071 Malazgirt Savaşı sonrası aşama aşama Ege ve Marmara bölgelerine değin Selçuklu egemenliğine girmiş, Selçuklu sonrası farklı kökenlere mensup beyliklerin, nihayetinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyet alanı olmuştur.

Selçuklu – Osmanlı – Türkiye Cumhuriyeti çizgisi, coğrafi, yapısal, siyasal, etnik, sosyolojik açıdan birbirinden çok temel farklılıklar içeriyor olsa da, başta çoğunluğun dinsel ve dilsel benzerliği olmak üzere, bir dizi benzer dinamiğin biçim verdiği bir kültürel bütünün tarihsel devamlılıklarıdır. Türkiye coğrafyası, kimi zaman kısmen, kimi zaman ise tamamen farklı tarih aralıklarında anılan ilk iki devletin egemen sınırları içinde yer almış, bugün ise, Lozan Antlaşması ve daha sonra yapılan ikili anlaşmalar (Örn. *Fransa ile yapılan ve Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılımını sağlayan 1939 tarihli anlaşma*) ile artık Türkiye Cumhuriyeti'nin hâkimiyet alanı olarak tescil edilmiştir.

Bu nedenle, Türkiye coğrafyasının bugünkü sınırları içindeki yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarının tarihsel – toplumsal geçmişini Selçuklu döneminden itibaren başlatmak yerinde olacaktır. Zaten, yer adı değişiklikleri bağlamında, bugünkü Türkiye coğrafyasında coğrafyanın Türkleştirilmesi hareketleri Selçuklu döneminde, Malazgirt Savaşı (1071)'ndan hemen sonra başlar (Yinanç, 1984: 225). Yer adlarının Türkleştirilmesi, bu anlamda savaşın, 'fetih'in toponomik araçlarla devam ettirilmesidir.

Osmanlı İmparatorluğu ile bugünkü Türkiye Cumhuriyeti coğrafyası ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti çok daha sıkı birbirine bağlıdır. Çünkü Türkiye, tarihsel, siyasal, kültürel, ekonomik ve coğrafi anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısıdır. Geçmişte, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde yer alan bir toprak parçası üzerinde kurulmuş olması, sosyolojik yapısının Osmanlı demografik yapısının devamı olması ve nihayet TBMM'ni ve Cumhuriyeti kuran kadronun belirleyici ölçüde, Osmanlı Ordusu'nun eski subayları, Osmanlı Meclis-i Mebusan üyeleri ve Osmanlı Devleti'nin eski bürokrat ve siyasetçilerinden oluşması, Türkiye'yi Osmanlı'ya doğal mirasçı yapmaktadır. Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki miras – mirasçı ilişkisi sadece 'doğal' bir intikal değil, aynı zamanda TBMM tarafından resmi olarak da tescil edilen tarihsel gerçekliktir. TBMM, saltanat kurumunu lağveden 1 Kasım 1922 tarih ve 308 numaralı kararı almadan hemen önce, 30 Ekim 1922 (30 Teşrinievvel 1338) tarih ve 307

numaralı kararı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun artık çökmüş ve tükenmiş olduğunu, Osmanlı'nın yerine Türkiye Hükümeti'nin geçtiğini ve milli sınırlar içinde Osmanlı'nın varisinin yeni Türkiye Hükümeti olduğunu dünyaya ilan eder ("Osmanlı...", 1922: 487):

Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair

No. 307

Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hudud-u millî dâhilinde yeni vârisi olduğuna ve Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle hukuku hükümrani milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki Padişahlığın madum ve tarihe muntakıl bulunduğu ve İstanbul'da meşru bir Hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisi'ne ait ve binaenaleyh oraların umum idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümeti'nin hakkı meşruu olan Makam-ı Hilâfet'i esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi.

Yeni devletin aldığı miras ve sahip olduğu genetik yapı; Cumhuriyet, her ne kadar yeni bir zamana doğmuş olsa ve Osmanlı'dan radikal ölçüde farklı bir kurucu irade felsefesine sahip olsa da, geçmişin izlerini, kimi geleneklerini ve devletçi, tek tipçi/otoriter uygulamalarını da beraberinde yeni zamana taşımaktadır.

Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı merkeziyetçi/tasarımı yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla yürütülen devlet politikalarından biri de toponomi politikalarıdır. Toponomi politikalarının Osmanlı – Türkiye çizgisindeki geçmişi, Osmanlı Tarihi araştırmacıları ve sanat tarihçileri tarafından Sultan 2. Mehmet (Fatih)'in İstanbul'u fethettiği 1453 yılından hemen sonrasında kadar dayandırılmaktadır. İstanbul'un mahalle ve köy adlarının radikal biçimde Türkleştirilmesine işaret eden bu tarihleme, Osmanlı'dan Türkiye'ye aktarılan toponomi politikaları mirasının 550 yılı aşan bir geçmişi olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'da 1800'lü yılların ortalarından sonra başlayan yeni akım toponomi uygulamaları ile de imparatorluk coğrafyasının padişah ve diğer hanedan üyelerinin isimleriyle özdeşleştirildiği bir dönem yaşandığını görüyoruz. Bu dönemde, Balkanlar ve Kafkaslar'dan gelen yoğun göçler nedeniyle oluşturulan yeni köy ve mahallelere padişah ve şehzade adları verilmiş, ancak çok sayıda ilçe, belde ve köye, padişah ve padişah ailesine mensup bazı kişilerin adları verilerek değiştirilmiştir. Yani bu dönemde sadece yeni kurulan yerleşim birimleri için adlandırma yapılmamış, çok sayıda yerin adı da siyasi kararlar ile değiştirilmiştir.

İmparatorluğun dağılma aşamasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti, toponomi uygulamalarını sistematik düzeyde ele almış, imparatorluğun coğrafi isimlerinin Türk/Türkçe olmayan, ‘gayri-milli’ isimlerden arındırmak ve yer adlarını Türkleştirmek amacıyla tamim ve nizamnameler yayımlamıştır. İttihat ve Terakki, bu yönüyle, toponomiye politik bir araç işlevi yükleyerek, milyonlarca kilometrekareden, savaşlar ve isyanlar sonucunda kaybedile kaybedile 600 bin metrekareye düşen son vatan parçasının elde tutulmasının araçlarından biri olarak, toponomi milliyetçiliğine başvurmuştur. İTC’nin toponomideki bir diğer uygulaması ise özellikle 2. Abdulhamid’in isimlerini taşıyan yer adlarının silmek olmuştur.

Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra, bu defa Osmanlının mirasının zorunlu yüklenicisi Türkiye Cumhuriyeti, çok milletli imparatorluk sosyolojisinden kopmanın, artık yeni bir ülke, yeni bir devlet kurulduğunu göstermenin, yeni bir ideoloji, yeni bir kurucu irade, hepsinden de daha önemli olmak üzere yeni ülkede, artık, **‘Tek millet, tek vatan, tek dil’** olduğunu ilan etmenin araçlarından biri olarak kullanmıştır toponomiye.

Ülke (coğrafya) eskiydi ama devlet ve kurucu irade felsefesi yeniydi. Üstelik ulus devletin inşa edilme süreci başlamıştı ve bu süreç için gereken enstrümanlardan biri de yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarıydı. Bu amaçla, Türkiye’de, Cumhuriyetin ilanından önce, TBMM’nin çalışmaya başlamasından hemen sonra şehir adlarının değiştirilmesi ile başlayan ve DP iktidarı döneminde “Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Kurulu” ile kurumsal bir yapıya kavuşturulan yer adlarının değiştirilmesi politikaları kapsamında 1990’lı yıllara kadar, kimi zaman düzensiz, kimi zaman sistematik ve toplu biçimde köy adlarının üçte birinden daha fazlası, köy bağlısı yerleşim yerlerinin ise en az üçte birinin adı, Türkçe olmayan ‘Yabancı’ dillere ait adlardan oluştuğu gerekçesiyle değiştirildi. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1984 yılından düzenlenen ‘Türk Yer Adları Sempozyumu’nun açılışında konuşan İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürü Fikri Gökçeer (1984: 3), 1956 yılında kurulan, ancak 1957 yılında fiilen çalışmalarına başlayan ‘İçişleri Bakanlığı Ad Değiştirme İhtisas Kurulu’nun, 1957 yılından 1978 yılına kadar adını değiştirdiği köy ve köy bağlısı yerleşim birimlerine ilişkin istatistiksel bilgi aktarırken, 35 bin köyden 14 bin 819’unun, 39 bin köy bağlısından ise 12 bin 884’ünün adının değiştirildiğini açıklamıştır.

4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yer Adlarının Değiştirilmesine Yönelik Toponomi Politikaları

Osmanlı dönemi toponomi politikalarına geçmeden önce tarihsel bir arka plan oluşturmak bakımından Osmanlı öncesi döneme, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu alandaki çalışmalarına yönelik bir özet yapmak faydalı olacaktır. Osmanlı dönemi için bir altlık olması özelliği de taşıyan Selçuklu dönemi, Türkiye Coğrafyasında yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi serüveninin dayandığı tarihsel eskiliği göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Daha önce de vurguladığımız gibi bilinenin aksine Türkiye coğrafyasında, yer adı değişikliklerinin tarihi bir hayli derindir. Bu derinlik, Selçuklu Ordusu ile Bizans Ordusu arasında yapılan Malazgirt Savaşı (1071)'nin Selçuklular lehine sonuçlanmasından sonra, Türklere açılan Anadolu'da, çok sayıda yerleşim birimi adının düzenli biçimde değiştirilmesine kadar dayanır. Bu değişiklikler çerçevesinde, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde, bölgenin önceki sakinlerinin din, dil ve kültürlerine ait yer adları Türkçe adlarla değiştirilerek yer adları Türkleştirilmiştir (Yinanç, 1984: 225):

Anadolu'nun Türkler tarafından ilk fethedilen ve Türkleştirilen bölgesi Doğu Anadolu'dur. Türk fethinden önce Doğu Anadolu'daki Ermeni halkı, Bizanslılar (Rumlar) tarafından tehcir edildiğinden bu bölge adeta nüfustan hâlî kalmıştı. Malazgirt zaferinden hemen sonra tamamen ele geçirilen Doğu Anadolu'ya Türk halkı iskân edildi. Yeni yeni Türk köyleri ve kasabaları teşekkül ederken mevcut şehirlerde yeni kurulan mahalleler gibi eski mahallelere de Türkçe adlar verildi. Bu husus, nüfus bakımından hâkim unsurun Türk olmasının tabii bir neticesi idi.

Rafet Yinanç'ın yukarıda alıntılanadığımız paragraftaki son cümlesi dikkat çekicidir. “Bu husus *-mahallelerin adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi-* nüfus bakımından hâkim unsurun Türk olmasının tabii bir neticesi idi”. Yinanç'a göre, yer adlarının değiştirilmesi, belirli bir toprak parçası üzerinde egemenliği ele geçirmenin doğal sonucudur ve Selçuklular, Rum ülkesinde ele geçirdiği, çoğunlukla daha önce Ermenilerin yaşadığı mahallelerin adını Türkçe adlarla değiştirmiştir. Burada ortaya çıkan anlayış, ‘egemenliği ele geçirenin, mekânın/yerin adını belirleme hakkını da elde etmiş olduğu’dur. Dolayısıyla, “coğrafyada egemen olan, doğal olarak kendi din, dil, etnik ve kültürel yapısına uygun adlar verecektir”.

Türkiye coğrafyasının muhtelif bölgelerinde, Oğuz boylarını ve bu boyların geldikleri yerleri işaret eden yer adlarının yaygınlığı da, Bizans İmparatorluğu

egemenliğindeki coğrafyaya ait yer adlarının, Türklerin Anadolu'ya girişinden kısa süre sonra, Türkçeleştirme ve Türkleştirme uygulamalarına maruz kaldığını göstermektedir. Sümer (2013: 209) 'Oğuzlar (Türkmenler) adlı ünlü kitabının sonuna eklediği ve 'Anadolu'da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları' başlıklı listedeki yaklaşık 850 yer adının, 12. ve 14. yüzyıla ait olduğunu vurgulaması; Anadolu'da, 11. yüzyılın son çeyreğinde Türk egemenliğinin başlaması ile birlikte, Bizans egemenliğindeki farklı etnik topluluklara ve Anadolu'nun 10 bin yıllık tarihsel geçmişinde medeniyet kurmuş önceki milletlere ait yer adlarının en azından bir bölümünün değiştirilmiş olduğuna yönelik bir kanıt olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı coğrafyasının tarihsel sınırlarının birçok bölgesinde coğrafi yerleşim ve mevki adları, dönemin iktidardaki siyasal, kültürel ve güç ilişkileri anlayışını yansıtacak şekilde değiştirilmiştir. Örneğin, 2. Abdülhamit döneminde, ülkenin birçok yerleşim birimine, mekâna ya da kurumsal yapıya 'Hamidiye' ismi verilirken, İttihat ve Terakki'nin iktidarı tümüyle ele geçirmesinden sonra, bu isimler silinmiş, yerine İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinin adı verilmiştir.

4.2.1. Osmanlı'da İstanbul'un Fethiyle Başlayan Yer Adlarında Türkleştirme Hareketi

Osmanlı tarihi araştırmaları alanında referans isimlerden biri olan, tarihçi ve dil bilimci İsmail Hami Danişmend, Osmanlı'daki coğrafi yer adlarının değişiminin başlangıcını Sultan 2. Mehmet (Fatih)'in İstanbul'u fethetmesinden hemen sonraki sürece kadar dayandırır. Danişmend (1952) Milliyet Gazetesi'nde, o dönemdeki adıyla Dâhiliye Vekâleti olan İçişleri Bakanlığı'nın İstanbul'un 'Eyüp kazasının Kemberburgaz nahiyesine' bağlı Petnohor köyünün adının Göktürk şeklinde değiştirilmesini konu edindiği 'Kötü Bir İsim' başlıklı yazısında İstanbul'un köy ve mahallerinin isimlerinin Fatih'ten itibaren Türkçeleştirilerek değiştirilmeye başlandığını ifade eder.

Petnohor köyünün adının Göktürk olarak değiştirilmesinden memnun olmayacak kimse olmadığını yazan Danişmend, Petnohor köyünün eski adıyla 1952'ye kadar gelmiş olmasının şaşkınlığını ifade ettikten sonra İstanbul'un köy ve mahallelerinin isim değişikliğinin tarihselliğini anlatır: "İstanbul mahalleleriyle köylerinin isimleri daha Fatih devrinden itibaren Türkçeleşmeğe başladığı ve hemen hepsi Türkçeleştiği halde her

nasılsa eski şeklinde kalmış veyahut sonradan yabancılaşmış yer isimleri pek az olduğu için göze batıyor”.

Danişmend (1952), İstanbul’un fethinden 101 yıl önce Orhan Gazi tarafından zapt edilen Kadıköy ve Üsküdar gibi merkezlerin isimlerinin ele geçirildiği tarihte değiştirilmediğini, buna **karşılık tahrif edilmekle iktifa edildiğini** ve bu yöntemle Türkçe söyleyişe uygun hale getirildiğini söylemektedir:

(...) Bunlardan Kadıköy’ün eski ismi Khalkidon’dur. Bu isim İstanbul’un fethine kadar Kalcadünya şekline sokulup Türkçe gibi kullanılmıştır. Üsküdar’ın da Bizanslılar arasında en çok kullanılan ismi olan Khrysopolis şekli yerine daha az kullanılan Skutari ismi Türk telaffuzuna uydurulmakla iktifa edilmiştir.

Aynı yazıda, İstanbul’un fethini takip eden günlerde İstanbul kent merkezindeki mahalle ve semt isimlerinin değiştirilme süresi de ‘Az zamanda’ ifadesiyle belirtilir ve hızla değiştirilen isim örnekleri verilir (1952):

Mesela Bizanslılar devrinde Augusteon denilen yere Ayasofya Meydanı isminin verilmesine ve Forum Bovis semtine Aksaray denilmesine daha Fatih devrinde başlanmıştır. Anti – Forum yerine Çemberlitaş denilmesi de herhalde o devirlere dayanacak kadar eski bir tesmiyedir. Türkçe isimler arasında da değişiklikler olmuştur. Bizanslıların Amastrionon dedikleri yer fetihten sonra Odalarbaşı adını almış, daha sonra Kanuni Sultan Süleyman hayatta iken vefat eden oğlu ve veliahtı Şehzade Mehmet’in 1543 senesi 16 teşrinisanı Cuma günü orada hazırlanan mezara defininden itibaren de Şehzadebaşı denilmeye başlanmıştır.

Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu’nun sanat tarihi araştırmaları alanında en önemli isimlerden biri olan Prof. Dr. Semavi Eyice de, İsmail Hami Danişmend gibi İstanbul’un mahalle ve köy isimlerinin köklü biçimde Türkleştirilmesinin geçmişini İstanbul’un fethinin hemen sonrasına dayandırır. Eyice (1965: 200), Türk devri İstanbul’unda, Bizans ve Rum kökenli mahalle ve semt isimlerinin bir hayli sınırlı olduğunu belirttikten sonra, yer adlarının değiştirilmesinin politik arka planında kodlanan, ‘eskiyi/geçmişî unutturma’ hedefinin de gerçekleştiğine işaret eder:

... Şurası muhakkak ki, Türk devri İstanbul’unun Bizans menşeli mahalle veya semt adları çok mahdud sayıdadır. Bunlardan yukarıda işaret ettiğimiz birkaç misâl, umumiyetle yakın bir tarihe kadar ahalisinin büyük bir kısmını Rumlarını teşkil ettiği yerlerdir. Ve belki de bunlar Bizans’a kadar inmemekle beraber, Osmanlı devri Rumlarının yarattığı

adlardır. Halbuki fetihten sonra hızla Türkleşen şehirde yeni mahalle adları doğmuş ve Bizans devrinin mahalle ve semt adları tamamen unutulmuştur.

Ancak, Semavi Eyice, İsmail Hami Danişmend'in Bizans kökenli olduğunu ileri sürdüğü ve daha sonra Türkleştirilen bazı semt isimlerinin Bizans ile ilgisi olmadığını, orijinal ismin zaten Türkçe olduğunu ileri sürer. Ona göre, bu duruma en çarpıcı örnek Kadıköy örneğidir. İsmail Hami Danişmend, Kadıköy'ün Bizans dönemi adının Khalkidon (Khalkedon) olduğunu, İstanbul fethedilmeden 100 yıl önce ele geçirilmesinden sonra, isminin doğrudan değiştirilmediğini, bunun yerine Türkçe söyleyişe uygun hale getirmek amacıyla deforme edilmekle yetinildiğini vurgularken, Semavi Eyice (1965: 206) 'Khalkidon – Kadıköy' değişimini savunanların hipotezini 'garip olarak nitelendirir. Çünkü ona göre, Kadıköy'ün adı, Dor menşeli Khalkidon'dan değil, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey'e 'temlik' edilmiş (sahip kılınmış), olmasından gelmektedir.

İstanbul'un semt ve mahalle adlarının fetihten sonraki serüvenini konu edinen yazısında Eyice (1965: 203), adlandırma yöntemlerini irdelerken, fetihten sonra birçok semte, kentin nüfus yapısının değiştirilmesi ve toplumsal dinamiklerinin müslümanlaştırılması amacıyla İstanbul'a çeşitli yerlerden insan topluluklarının naklettirildiğini ve naklettirilen toplulukların geldiği yerlerin isimlerinin, İstanbul'da yerleştirildikleri yerlere verildiğine, dolayısıyla iskân politikalarının, toponomi politikalarını da doğrudan etkilediğine işaret eder:

Diğer taraftan bazı semtlerin de fetihten sonra şehrin iskânı ile alâkalı olduğu bilinmektedir. Karaman, Çarşamba, Kefeli mahallesi gibi adlar, aynı addaki yerlerden getirilip iskân edilen toplulukların hâtırasıdır. Aksaray da adını da umumiyetle zannedildiği gibi, burada güya uzun zaman duran beyaz bir Bizans sarayından değil, fakat doğrudan doğruya Anadolu Aksaray'ından İstanbul'un bu kısmına iskân edilen topluluktan almıştı.

Osmanlı klasik döneminin yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarının devamlılığını ortaya koymak açısından Türkiye coğrafyası dışında örneklemek gerekirse, İstanbul'un fethi sonrasında Balkanlar'daki iskân süreçlerine yönelmek mümkündür. Özellikle Osmanlı iskân politikalarının da katkısıyla, kimi bölgelerde, Osmanlı öncesi eski yer adları azınlıkta kalmıştır. İnalçık (2010: 206) Balkanlar'daki Osmanlı yerleşmelerinin vasıf ve şartlarının anlaşılmasında yer adlarının

önemine değinerek, XV yüzyıl tahrir defterlerinde Trakya ve Meriç vadisindeki yeni köy adları üzerinden yaptığı değlendirmenin sonunda, eski yer adlarının, değştirilen yer adları karşısında artık azınlıkta kaldığının altını çizer. Üstelik eski yer adları, köylerden tamamen silinmiş ve sadece kasabalara sıkışmıştır: “... Adı geçen bölgelerde eski yer adlarının azınlıkta kalması ve daha ziyade kasaba adlarında yaşaması kayda değ bir husustur”.

4.2.2. Osmanlı Yakın Tarihinde Yer Adlarının Değştirilmesine Yönelik Toponomi Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasındaki toponomi uygulamalarının devlet arşivlerine kayıtlandığı sürecin başlangıcı 19. yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkar ve toponominin, coğrafyanın Türkleştirilmesinin yanı sıra hanedanlaştırılması için de bir enstrüman olarak kullanılmaya başlandığını, bu amaçlara yönelik faaliyetin İstanbul dışında, imparatorluğun farklı şehir ve beldelerine yayıldığını gösterir.

Bu aşamada, en erken resmi kayda 1847 (H. 1263) yılında rastlanıyor. Bu kayda göre, Padişah Sultan Abdülmecid Çekmeceler (Büyükçekmece – Küçükçekmece) arasındaki Haramideresi bölgesini ziyaret etmiştir ve bu ‘teşrif-i şahane’ye izafeten Haramideresi ismi Saadet Deresi adına ‘tebdil’ edilmiştir (BOA, 24/Ca/1263, D: 37, G:1846, FK: C..DH.).

Sultan Abdülmecid’in son veya Sultan Abdülaziz’in ilk saltanat yılında (1861) ilginç isim değştirme işlemlerinden biri Edirne’de yapılır. Söz konusu tarihte Edirne Vilayeti’ne bağlı bir kaza ve Cumhuriyet döneminde adı Kırklareli olarak değştirilen Kırkkilise’ye bağlı Koyunkâfiri Köyü’nün adının değştirilmesi için Edirne Valisi saltanat merkezine başvuruda bulunur. Valinin bu talebi, imparatorluk merkezi defterhanesinde adı geçen köyün kaydının olup olmadığına ilişkin yapılan incelemeden sonra olumlu bulunur ve Koyunkâfiri Köyü’nün adından, köye gayrimüslim imajı verdiğinden endişe edilen ‘Kâfir’ bölümü çıkarılır, ‘Koyun’ olarak değştirilmesine karar verilir (BOA, 17/S/1278, D: 94, G:, 86 FK : A.}AMD).

Sultan Abdülaziz döneminin idari bakımdan en üst statüdeki coğrafi mekân adı değışikliği, bugünkü Elazığ’ın Harput olan adının Mamurat’ul-Aziz olarak değştirilmesidir. Mamurat’ul-Aziz adı da Cumhuriyet döneminde Elazığ olarak değştirilmiştir.

Kentin Harput olan adı, 19. Yüzyılın ikinci yarısında kente atanan yeni vali Ahmet İzzet Paşa'nın şehrin geleneksel merkezi yerine, Elazığ Ovası'nda konumlanacak şekilde yeni bir şehir inşasına başlamasıyla birlikte, bu şehir Mamurat'ül- Aziz olarak adlandırılır. Harput Vilayet Meclisi'nin 7 Ramazan 1283/13 Ocak 1867 tarihinde aldığı bu karar, Vali Ahmet İzzet Paşa'nın, şehrin imar edilmesine verdiği destek nedeniyle Padişah Sultan Abdülaziz'e sunduğu bir "armağan" olarak da değerlendirilebilir.

Yerel tarihçi ve kültür araştırmacısı Sunguroğlu, Harput'un Mamurat'ul – Aziz'e dönüştürülmesi sürecindeki bürokratik işleyiş sürecini şöyle anlatır (1958:208):

Sultan Aziz'in tahta çıkışının 5. yılındayız. Harput Vilayet Meclisi azaları, metni ve klişesi aşağıya alınan bir mazbata tanzim ederek valiliğe vermişlerdi. Bu mazbata Vali-i Eyalet Herput Ahmet İzzet Paşa mührüyle 1866/67 (10 Ramazan 1283) gün ve 7 sayılı tezkere ile ve tervici ricasıyla doğrudan doğruya sadarete gönderilmişti. Bir ay içerisinde sadaretin, klişesi ve metni aşağıda yazılı 7 Şevval 1283 tarihli tezkeresi üzerine keyfiyet ertesi gün irade-i seniyyeye iktiran etmiş ve Harput vilâyetinin ismi "Mamuretü'l-Aziz'e" çevrilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet arşivlerine yazışmaları kayıtlanan, mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponimi uygulamalarında, 2. Abdülhamid döneminin özel bir önem taşıdığı söylenebilir. Bir süre sonra; İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi iktidarı döneminde intikamcı/rövanşist bir anlayışla silinerek İttihat ve Terakki liderlerinin adlarıyla değiştirilecek olan çok sayıda köyün adı Sultan Abdulhamid'in adıyla adlandırılır. Sadece değiştirilen köylere Sultan Abdulhamid'in adı verilmekle yetinilmemiş, özellikle Balkanlar'dan gelen muhacirler için kurulan yeni köylerin çoğuna Hamidiye olarak adlandırılmıştır.

Sultan 2. Abdülhamid dönemine ilişkin devlet arşivlerinde ulaşılan kayıtlarda, kaza (Sancağa bağlı idari birim) düzeyi de dâhil olmak üzere, mahalle ve köy gibi 100'ü aşkın yerleşim merkezinin yanı sıra, çok sayıda okul, hastane, vakıf, cami, medrese, çiftlik ve çeşmenin adı değiştirilmiş ya da yeni kurulan mekânlar ve kurumsal yapılara isim verilmiştir.

Bu devrin toponimi uygulamalarının en önemli özelliği, eski adın yerine büyük ölçüde padişahın (2. Abdülhamid) veya az sayıda da olsa önceki padişahların (2. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz) ve hanedan çocuk ve yakınlarının da isimlerinin verilmiş olmasıdır. Birçok köyün, mahallenin, hastanenin, okulun ve çiftliğin eski adı değiştirilerek Hamidiye/Hamidabad/Mamuratulhamid/Hamidi şeklinde adlandırılmıştır.

İstanbul Beşiktaş'taki Teşvikiye Mahallesi'nin 'bayındır hale getirildikten sonra' Hamidiye Mahallesi, Kadıköy'deki Numune-i Şükran Mekteb-i Rüşdiyesi'nin, Numune-i Şükran Hamidi, Giresun kazasına bağlı Kızılkaya Mahallesi'nin Hamidiye Mahallesi ve Tikveş (Makedonya) kazasının Pileşte köyü civarında bulunan Çidol Çiftliği'nin isminin Mamuretülhamid olarak değiştirilmesi onlarca toponomi uygulamasından sadece birkaçıdır.

Diğer yandan bu dönemde, mekânsal isim değişikliklerinin dışında, hükümdarın adı birçok devlet kurumuna verilmiştir. Hicaz Demiryolu'nun tam adı Hamidiye Hicaz Demiryolu'ydu. Deniz yolları için kurulan şirketin adı Hamidiye Vapur Şirketi'ydi. Doğu Anadolu'da asayişin sağlanmasına, devlet gücünün tahkim edilmesine yönelik kurulan ve insan kaynağı olarak Doğu Anadolu aşiretlerinin kullanıldığı Hamidiye Alayları da adını yine Padişah Abdulhamid'den almıştı.

Bu dönemde, hükümdarın isminde simgeleştirilen Osmanlı otoritesinin eğitim, sağlık, ekonomi, kültür, yerel yönetim, denizcilik, eczacılık ve vakıflar gibi hayatın hemen her alanına nüfuz ettirilme amacının örneklerini oluşturan mekân ve araç adlandırmalarının yoğunlaştığını gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden bazıları şöyle sıralanabilir: Hamidiye Ticaret Mektebi, Hamidiye Sanayi Mektebi, Hamidiye İmaret, Hamidiye Kruvazörü, İzmir Hamidiye Mektebi, Konya Hamidiye Medrese-i Muallimin, Urfa Hamidiye Gureba Hastahanesi, Hamidiye Hafif Süvari Alayları, Bingazi Hamidiye İbtidai Mektebi, Adana Hamidiye Sanayi Mektebi, Şişli Hamidiye Etfal Hastanesi, Yanya'daki Hamidiye Gureba Hastanesi, Şam Hamidiye Hastanesi ve Eczanesi, Şam Hamidiye Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Kabile Mektebi, Eyüp Darülfeyziye-i Hamidiye Mektebi, Hamidiye Belediye Dairesi, Üsküp Hamidiye Sanayi Mektebi, Darüleytam-ı Hamidiye, Beşiktaş Hamidiye Mektebi, Selanik Hamidiye İnas Mektebi, Mamuret'ül-Aziz Hamidiye İdadisi, Hamidiye altını, Beşiktaş Hamidiye Kız ve Erkek Mektepleri, Hamidiye Nişanı, Asakir-i Hamidiye, Hamidiye Posta ve Telgraf Merkezi, Hamidiye Kalesi (Hakkâri), Hamidiye Evkafı, Hamidiye Vapur Şirketi (Selanik Körfezi), Kudüs Hamidiye Mektebi, Hamidiye İbtidai Mektepleri.

Padişah ve hanedan ailesinin imparatorluk coğrafyasına adının kazınmasıyla, imparatorluğun dağılmakla yüz yüze geldiği zor zamanlarda padişah ile tebası arasında mekân isimleri üzerinden bir ilişki ve iletişim kurularak 'mülkün sahibinin kim olduğu'na dair bir sorunun gündeme gelmesinin önü alınmak istenmiş olduğu düşünülebilir.

Buradan hareketle seyahat koşullarının bugünle kıyaslanamayacak düzeyde kısıtlı olduğu ve ülkenin politik ve askeri alanda derin krizler yaşadığı, padişahın başkent dışındaki imparatorluk coğrafyasını gezerek halkla temas etmesinin pek mümkün olmadığı bu dönemde, coğrafyanın padişah adıyla adlandırılması, iktidarın toponomi yoluyla kendini halka hissettirme, köy, mahalle ve kurumsal yapılarda saltanatı görünür kılmak, hanedan ile mekân arasında anlamsal bir köprü kurmak ve adları değiştirilen yerlerin sakinlerinin zihin dünyasını etkileme çabası olarak değerlendirilebiliriz. Çünkü “Varlığın kanıtı görünüştür. Öyle ki, bir binanın delili, onun inşasına destek çıkan düşünce ve hikâyeden ayrılmaz” (Blais’den akt. Harmanşah, 2015: 199)

Dönemin bir başka özelliği ise Balkanlar, Çarlık Rusyası ve Kafkasya’dan Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalan/bırakılan Müslüman – Türk göçmenlerin (muhacir) iskân edilmeleri için kurulan yeni köy ve mahallelerin büyük bölümüne padişahın adının verilerek, Hamidiye Karyesi (köyü) ya da Hamidiye Mahallesi olarak adlandırılmasıdır. Bu kategorideki adlandırma sayesinde, paternal devlet yaklaşımı mekâna yansıtılmakta, yurtlarından göç etmek zorunda kalan göçmenlerin yersizlik – yurtsuzluk, sahipsizlik duygusu giderilmekte, padişahın göçmenlerin koruyucusu, kollayıcısı ve babası olduğuna yönelik geleneksel devlet anlayışı yeniden üretilerek, tebanın (ev halkı) padişah/lider (baba) çevresinde kenetlenmesi amaçlanır. Muhacirler için kurulan köylerin bir bölümüne ise, hanedan ailesinin önde gelenlerinin adı verilmiştir.

4.2.3. İttihat ve Terakki Dönemi, Yer Adlarının Değiştirilmesine Yönelik Toponomi Politikaları

Fransız Devrimi’nin simgeselleştirdiği ‘Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik’ dalgası, gecikmeli de olsa Osmanlı’nın toplumsal, siyasal ve yazınsal hayatını etkilemiş, çok etnisiteli ve çok kültürlü imparatorluk yapısına yönelik sarsıcı sonuçlara yol açmıştı. Özellikle, Balkanlardaki isyan karakterli ayrılıkçı hareketler, bir süre sonra imparatorluk şemsiyesi altındaki kimi milletlerin özerklik veya bağımsızlıklarını ilan etmesi safhasına kadar ulaşmış, Osmanlı merkezi yönetimi, milliyetleri bir arada tutmak ve toprak bütünlüğünü korumak konusunda bir süredir devam eden toplumsal ve siyasal krizlerin yeni örnekleri ile başa çıkmaya çalışıyordu. Ancak, tablo çok parlak değildi: “İhtilalin etkisi Balkanlarda, özellikle de Rumlar ve Sırlar arasında görüldü. Orada, 19. yüzyılın

ilk çeyreğinde birtakım etkenlerin bir araya gelmesiyle ulusçu bir patlama, ardından da önce özerklik, sonra bağımsızlık yönünde bir ilerleme görüldü” (Akşin, 2010: 25).

Fransız Devrimi, sadece, ayrıldıkları güne kadar imparatorluğun birer parçası olan Sırlar, Bulgarlar ve Yunanlılar için değil, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Monarşisi’ne muhalif bir siyasal hareket yaratma amacındaki yeni nesil Türk milliyetçileri için de ilham ve motivasyon kaynağı olmuştur. Bu motivasyonla 1908’den itibaren Türkiye’de iktidarı ele geçirmeleri “Doğudaki Fransız Devrimi olarak alkışlanır” (Kazancıgil, 2010: 29).

Politik, yazınsal ve örgütsel yetkinliklerini çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaştırdıktan sonra, 1889 yılında, yani Fransız Devrimi’nden tam yüz yıl sonra, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihad-i Osmani (Osmanlı Birliği) adlı gizli örgütü kuran yeni nesil Türk milliyetçileri, 1908 yılında, gizli faaliyet ve örgütlenmeye son vererek, açık bir örgütlenme ile aktif siyaset yapma kararı alır. Hedef, Osmanlı mutlak monarşisini kısıtlayacak Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesi için 2. Abdülhamid’i 2. Meşrutiyet’i ilana zorlamaktır. Bu başarılıdır, 2. Abdülhamid tahttan indirilir ve 1918 yılına kadar iktidarın belirleyicisi ya da iktidarın kendisi artık İttihat ve Terakki’dir (Kazancıgil, 2010: 29-30):

1890’lı yıllarda Batılıların Jöntürk adını verdikleri reformcu seçkinler, iktidara karşı çıkabilmek için İttihat ve Terakki Komitesi’ni kurdular. Aralarında pek çoğu yirmi yıl kadar önce Genç Osmanlılar’ın da yaptığı gibi Paris’e sığınmıştı. Talepleri ve imparatorluk rejimi yetkililerine karşı düzenledikleri suikastlar karşısında korkan 2. Abdülhamid, 1908 yılında, 1876’da ilan edilip rafa kaldırılan anayasayı yeniden yürürlüğe koydu. Yeni parlamento seçimleri yapıldı. İmparator 1909’da tutucu bir ayaklanmayı (31 Mart Vak’ası) desteklemekle suçlanınca tahttan feragat etmek zorunda kaldı. İmparatorluğun çökmesine kadar geçen sürede onu (2. Abdülhamid) izleyen padişahların hükümranlığı yok gibiydi. (...) Merkezîyetçi ve milliyetçi İttihat ve Terakki Komitesi iktidardaydı. Özel girişimi ve âdem-i merkezîyetçiliği (yerinden yönetimi) savunan, dolayısıyla liberalizmden yana görünen Hürriyetperver Fırka da muhalefette yer alıyordu. (...) Avrupa yanlısı, modernleşmeci bir kanadı olmakla birlikte, neredeyse ırkçı bir ton taşıyan milliyetçi akım İttihat ve Terakki içinde ağır bastı ve giderek otoriterleşti. Komitenin üç yöneticisi, Enver, Talat ve Cemal Paşalar bir hükümet darbesi gerçekleştirerek, işi kan dökmeye kadar varıran diktatoryal bir rejim kurdular.

Bu dönemde, henüz çokuluslu, çok kültürlü yapısını sürdüren Osmanlı’da, coğrafyanın Türk milliyetçiliği doğrultusunda ‘millileştirilmesi’ne, dolayısıyla tekçi bir ulus inşasına hizmet edecek Milli Coğrafya Cemiyeti’nin de aralarında olduğu çok sayıda ‘Millî’ ön nitelemeli kurum icat edilir: “Devlet içindeki en önemli grubu oluşturan

Türkleri ve Türklük ideolojisini Osmanlı topraklarında Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları Anadolu’da ön plana çıkarmak için çaba sarf edildi. Milli kimliğin ön plana çıkarılması için Milli Kütüphane, Milli Coğrafya Cemiyeti, Milli Musiki gibi ‘Millî’ kelimesine yer verilen teşkilatlar kuruldu” (Semiz, 2014: 239).

İttihat ve Terakki, Osmanlı coğrafyasındaki halkların Türkleştirilmesi, yani asimile edilmesine yönelik politikalarını, örtülü çabalarla değil, devletin resmî belgelerine giren talimatlarla açık bir şekilde yürütür. En çok da Kürtlerin Türkleştirilmesi amaçlanır. Bu yolda, İttihat ve Terakki liderlerinden, Dâhiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talat Paşa imzasıyla, Rus işgali ve diğer savaş şartları nedeniyle, sevk ve iskâna tabi tutulan Kürt mültecilerin sevk ve iskânıyla ilgili olarak Diyarbakır (o tarihte Diyarbakir) Vilayeti’ne gönderilen telgrafta, açık biçimde Kürtlerin kendi milliyetlerinden koparılması için, aşiret reislerinin aşiretlerin başından koparılması talimatı verilir. Talat Paşa’nın söz konusu telgrafında, Kürtlerin Türkleştirilmesi için öngörülen bir başka tedbir ise Kürtlerin Türk köylerine azar azar dağıtılarak, Türk çoğunluğun içinde erimesinin sağlanmasıdır.

Talat Paşa’nın 2 Mayıs 1916 tarihli, söz konusu telgrafının ilgili maddesini Dündar (2015: 141) şöyle aktarır:

Kürd mültecilere gittikleri yerlerde aşair hayatını yaşamamak ve milliyetlerini muhafaza edememek için aşiret reislerini behemahal efraddan ayırmak lazım geldiğinden, bunlar arasında ne kadar nüfuz eşhas ve rüesa var ise efraddan bi’t-tefrik Konya, Kastamonu vilayetleri ile Niğde ve Kayseri sancaklarına ayrı ayrı sevk edilmelidir.

Talat Paşa, 4 Mayıs 1916’da Urfa, Maraş ve Antep mutasarrıflıklarına gönderdiği şifreli telgrafta ise Kürt mültecilerin sevk edildikleri yerlerde toplu iskân edilmemeleri talimatını verir. Aynı telgrafta daha çarpıcı olan ise, Kürtlerin dillerini ve geleneklerini terk etmelerinin sağlanması için, aşiret liderlerinin şehirlerde, büyük kitlenin ise, ikişer, üçer Türk köylerinde dağınık biçimde iskân edilmesi emrinin verilmiş olmasıdır (Dündar, 2015: 142).

İttihat ve Terakki, toplumun sadece emir – komuta zinciri ve baskı yöntemleri ile yönetilemeyeceğinin farkında olarak politikalarının halkta karşılık bulabilmesi amacıyla, Gramsci’nin kültürel hegemonya tezinde öngördüğü gibi, toplumun ve coğrafyanın kültürel araçlarla düzenlenmesi, toplumsal rıza üretimini sağlayacak politikalar uygulanması yoluna gider. Bunun için, filmcilikten, müziğe, kütüphanecilikten turizme kadar tüm alanları kapsayacak kurumsallaşma çalışmaları başlatır. “Millî Kütüphane,

Millî Hazine-i Evrak, Millî Musiki, Millî Filmcilik, Millî Coğrafya Cemiyeti gibi başında “millî” kelimesine yer veren çeşitli örgütlerin kurulması, “millî” kelimesinin giderek ulusallaşan muhtevasına bir işaret oluşturmaktaydı” (Yıldız, 2007: 81).

Yıldız (2007:2), İttihat ve Terakki’nin homojen ulus yaratma çabasını değerlendirirken kültürel araçlarla toplumsal bellek inşasına ya da ötekine ait olan toplumsal belleğin yok edilmesine dikkat çeker ve Türk olmayan ulusların Türkiye coğrafyasındaki varlığına ilişkin ***belleğin silinmesinin yöntemlerinden biri olarak ‘Mahalli isimlerin Türkçeleriyle değiştirilmesi’***’nin kullanıldığını vurgular:

İmparatorluk dâhilinde Türklük ekseninde bir etnik homojenlik oluşturulmasında iki çizgi ayırt edilebilir. Gayri Türk Müslümanlara yönelik Türkleştirme politikası, zorunlu Türkçe öğretimi, dâhili tehcir (zorunlu iskân), mahalli isimlerin Türkçeleriyle değiştirilmesi ve kamu alanında bu dillerin kullanımının yasaklanması gibi kolektif ulusal hafızayı gösteren işaretlerin ortadan kaldırılması, yani özümsemeye dayalı tedbirlerden oluşmaktaydı.

İttihat ve Terakki döneminde, çok uluslu ve çok kültürlü Osmanlı coğrafyasının etnik bağlamda tekçi bir yapıya dönüştürülmesine yönelik kurgunun, daha doğru deyimle niyetin hayata geçirilmesi yolunda en önemli araçlarından biri toponomi politikaları olarak planlanmıştır.

Niyet ve planlama diyoruz, çünkü İttihat ve Terakki döneminde, sistematik biçimde ve tüm Osmanlı coğrafyasını kapsamı öngörülen geniş ölçekli mekân adları değişikliğini hedefleyen çalışmalar, hızla ve katı bir talimatla başlatılmış, bu doğrultuda bir dizi değişiklik gerçekleştirilmiş, ancak 1. Dünya Savaşı’nın yarattığı askeri ve politik ortam bu değişikliklerin nihai aşamaya taşınmasını engellemiştir. İttihat ve Terakki kadrosu, savaşın yarattığı ortamın özellikleri nedeniyle, özellikle köy ve mevki adlarının seferberlik sürecinde sorun yarattığını deneyimleyerek, vilayetlere gönderilen konuya ilişkin talimatın ertelendiğini bildiren ikinci bir talimat göndermiş ve yer adlarının değiştirilmesinin seferberlik sonuna kadar durdurulduğunu bildirmiştir. Hatta her iki talimat arasında geçen sürede, il genel meclislerinin ilk talimatın gereği olarak değiştirdiği yer adlarının yürürlüğe konulmasından vazgeçilmiştir.

Bu amaçla yürütülen çalışmalar, sadece politik alanın ilgisiyle değil, daha çok askeri kurumların yakın ilgisi, takibi ve talimatları ile yürütülmüştür. Başta dönemin Harbiye Nazırı (Savaş/Savunma Bakanı) Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki’nin askeri kanat liderleri yer adlarının Türkçeleştirilmesi işlemine özel bir önem vermiş, yer

adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları; isyanlar, ayaklanmalar ve savaşlar sonrasında elde kalan Osmanlı coğrafyasında Türkler dışında, imparatorluk yapısını oluşturan tüm etnik unsurlardan arındırılmış, tümüyle Türkleştirilmiş bir steril vatan projesinin araçlarından biri olarak kullanılmıştır.

İttihat ve Terakki dönemi toponomi politikaları tek boyutlu değildir. Bir yönüyle, siyasal hayata ve iktidara nüfuz etmeye başladığı ilk yıllarda, yer adlarının değiştirilmesinde öncelikle Osmanlı Hanedanı izlerini silmeyi hedefleyen İTC, iktidarı tümüyle ele geçirdiği sonraki yıllarda, imparatorluğun 1. Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı ile yaşamaya başladığı dağılma krizini, Türk milliyetçiliği üzerinden aşmaya çalışmasının bir yansıması olarak, Osmanlı coğrafyasında ve imparatorluk şemsiyesi altındaki farklı millet, etnik grup, kültürel katmanların varlığına işaret eden yer adlarının topyekûn biçimde değiştirilmesine yönelik sistematik bir devlet politikası yürütür. Çünkü İTC'nin toponomi politikalarına göre, Türkçe olmayan her yer adı yabancıdır ve bu topraklarda yabancı yer adlarının yaşatılmasına izin verilmesi mümkün değildir.

İttihat ve Terakki'nin, 2. Abdulhamid'in devrildiği, ancak Cemiyetin iktidarı doğrudan üstlenmediği dönemde (1909-1912) toponomik politikalar bağlamında gündeme alınan ilk uygulamalardan biri, başta, cemiyetin organizasyonu ile devrilen ve Selanik'e sürülen 2. Abdülhamid olmak üzere, Osmanlı hanedan üyelerinin adları ile anılan yer adlarının silinmesi, bunların yerine İttihat ve Terakki Cemiyeti lider kadrosunun adlarının verilmesi olmuştur. Bu süreçte, 2. Abdulhamid'in yerine tahta geçirilen kardeşi Sultan Mehmet Reşat'ın ve Veliht Yusuf İzzetin'in adı da bazı yerleşim merkezlerine verilerek, kontrol altında tutulan padişahın gururunun okşanması da ihmal edilmemiştir. Tokat'ın asıl adı İskefsir olan Reşadiye ve Artvin'in Yusufeli ilçeleri bu konuda iki önemli örnek olarak gösterilebilir. "1664 yılında Erzurum'a bağlı iken daha sonraları Sivas Vilayetine bağlanan İskefsir, 1906 yılında bugünkü yerinde ilçe olarak kurulmuş ve İskefsir olan adı, Sultan Mehmet Reşad adına izafeten Reşadiye olarak değiştirilmiştir" ("Reşadiyemiz...", 2017). Yine bu dönemde Erzurum'a bağlı Kiskim (Ersis) kazasının adı, 1909'da Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkmasından sonra, 28 Mayıs 1914 tarihinde, padişah fermanıyla saltanata aday (veliaht-ı saltanat) hanedanının en yaşlı üyesi sıfatı kazanan Yusuf İzzeddin Efendi'nin adına atıfla, Yusufeli olarak değiştirildi (Demirel, 2010).

Bunun yanı sıra, yine devrik padişah Abdulhamid'in adıyla anılan birçok coğrafi isim, dönemin en popüler kavramları olan 'Meşrutiyet' ve 'Hürriyet' gibi kavramlar ile değiştirilerek, zamanın egemen politik ruhu mekâna yansıtılmak istenmiştir.

İkinci Abdulhamid'in devrilmesinin üzerinden bir ayı aşkın süre geçtikten sonra, toponomi alanında harekete geçen İttihat ve Terakki yönetiminin, Temmuz 1909 tarihinden itibaren devrik padişahın adının verildiği yer adlarını değiştirmeye başladığı görülmektedir.

İlk olarak, 27 Temmuz 1909'da (hicri 1327) "İstanköy'de Girid muhacirlerinin sakin oldukları Hamidiye Mahallesi'nin adının Meşrutiyet olarak değiştirilmesi" kararını alan Dâhiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı), bir süre sonra "Rodos'un Kumburnu mevkiinde Hamidiye ismiyle teşkil olunan ve Girid muhacirleri iskân edilen karyenin isminin Osmaniye olarak değiştirildiği" şeklinde karar almıştır.

Bu kararları takip eden yılda, yani 1910'da (hicri 1328) Konya'nın Ilgın ilçesindeki Hamidiye adlı köyün adı, İttihat ve Terakki'nin iktidarı fiilen ele geçirdiği 1913 yılındaki Bab-ı Ali baskınından sonra kurulan hükümette sadrazamlığa getirilen Mahmut Şevket Paşa'nın adına izafeten 'Şevketiye' olarak adlandırılmış, yine aynı ilçeye bağlı Deliköy (veya Veliköy)'ün adı ise, Sultan Abdülaziz'in öldürülmesi olayına karıştığı iddiasıyla yargılanan, mahkûm edilen ve 2. Abdülhamid'in Taif'e sürgün ettiği Mithat Paşa'ya izafeten 'Midhatiye' şeklinde değiştirilmiştir. İttihatçıların bu adlandırması, devrik padişahın cezalandırdığı, sürgünde ölen, Osmanlı'nın son dönem reformist devlet adamlarından Mithat Paşa'ya bir bakıma iade-i itibar anlamına da geliyordu.

Yine, bu çerçevede, daha önce, tümüyle 2. Abdulhamid'in adıyla adlandırılan muhacirler için kurulan yeni köylere, bu defa İttihat ve Terakki liderlerinden Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın adı verilmeye başlanmıştır. Bu duruma örnek olarak, Dâhiliye Vekâleti'nin, 29 Mart 1916 (hicri 1334) tarihli "İnebolu kazası'na bağlı Abana nahiyesi merkezinin Enver Paşa olarak değiştirilen Avrine köyüne nakline yapılan itirazların reddedilerek, alınan nakil kararının uygun bulunduğu dair" kararı ile 1 Haziran 1916 (hicri 1334) tarihli "Muhacir iskânı ve maden dolayısıyla gelen yabancılardan dolayı büyüyen Karesi'nin Balya kazasında "Enver Paşa" adıyla bir mahalle teşekkülü" şeklindeki kararları gösterilebilir.

İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı coğrafyasındaki coğrafi yer adlarını sert bir milliyetçi yaklaşımla sistematik biçimde Türkçeleştirme harekâtına girişinceye kadar

yaptığı noktasal değişiklikleri irdelediğimizde, bu çerçevedeki toponimi uygulamalarının özellik ve hedefleri şu şekilde sıralanabilir: 1) Devrik padişah Abdulhamid'in adının Osmanlı coğrafyasında silinmesi. 2) Yeni dönemin egemenleri olan İttihat ve Terakki liderlerinin adlarının silinen padişah adları yerine ya da yeni oluşturulan muhacir köylerine verilmesi. *(Bu iki şıktaki durum, iktidarı ele geçiren yeni kadronun, kendisinden önceki iktidarla hesaplaşmasıdır)* 3) Rumca köy ve kasaba adlarının ve papaz adları ile anılan köylerin adlarının değiştirilmesi 4) Önünde veya sonunda 'Kilise' kelimesinin olduğu köy ve kasaba isimlerinin, söz konusu köy ve kasabaların Hristiyanlıkla ilişkisini çağrıştırmayacak şekilde değiştirilmesi, 5) Sadece coğrafi değil, aynı zamanda sosyal ve sportif alanda faaliyet gösteren kurumların Rumca ya da Yunanca isimlerinin, Yunan ulusunun propagandasına yarayacağı iddiasıyla değiştirilmesi. 6) İslami kültüre aykırı olduğu iddia edilen adların, 'İslami kültüre uygun hale getirilmesi' amacıyla değiştirilmesi. (Bu şık için, çarpıcı örnek, 1915 (hicri 1333) yılında Musul Vilayeti'ne bağlı Şeytaniye Köyü adının Rahmaniye olarak değiştirilmesi yönündeki karardır).

İttihat ve Terakki'nin katı Türk milliyetçiliği ekseninde, uygulamaya başladığı ve devlet politikasına dönüştürdüğü, yer adlarının değiştirilmesine yönelik sistematik toponimi politikalarının başlangıç noktasını ise, 1913 tarihli **İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi** oluşturur. Bu dönemde, elden çıkan topraklardan gelen Müslüman muhacirler ile elde kalan topraklardaki Müslüman olmayan dinsel gruplara ait toplulukların tehcir (sürgün) edilmesi, Osmanlı'da iskân sorununun örgütlü bir yapıyla yönetilmesini gerektiriyordu. Bu amaçla, 1913 yılında, Dâhiliye Nezareti bünyesinde, adı, daha sonra 'Muhâcirîn Mûdirîyet-i Umumiyesi' olarak değiştirilen, Aşâir ve Muhâcirîn Mûdirîyet-i Umumiyesi' kurulur. Kurumun, görev kapsamında muhacirler olduğu kadar, özellikle Doğu vilayetlerindeki Kürt aşiretlerin ülke içindeki hareketlerinin de kontrol edilmesi de bulunur.

Bu örgütlenmenin görev ve sorumluluklarını, Marttin (2011: 25) A. Erdoğan'dan şöyle aktarır:

"Aşiretlerin genel ve özel durumlarını, âdet, ihtiyaç ve özel eğilimlerini incelemek; bu incelemelerin sonuçlarından hareket ederek aşiretlerin yerleştirilmesi (tavattun) ve medenileştirmelerini (temeddun) sağlamak ve bu husustaki işleri yürütmektir. Bununla birlikte dışarıdan gelecek göçmenlerin (muhacirlerin) sevk, iâşe ve iskân işlemlerini yerine getirmek; dışarı göçmek isteyenlerle de kurallar dâhilinde ilgilenmek ve tüm bu işlerin yanında Dâhiliye Nezareti'nin bu konulardaki haberleşmelerini de idare etmek".

Aşâir ve Muhâcirîn Müdirîyet-i Umumiyesi'nin görevleri arasında muhacirler için kurulacak yeni köylere ilişkin işlerin organizasyonu ile gayrimüslimlerin tehciri ile boşalan köylere, Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi işi de vardı. Gayrimüslimlerden arındırılan köylere, Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesinden sonra, yapılması gereken bir işlem daha vardı: Bu köylerin, eski sakinlerini çağrıştıran adlarının değiştirilmesi. Bu amaçla, 1913 yılında, icra görevi Dâhiliye Nezareti'ne verilen ve padişah imzasıyla yayımlanan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi, muhacirlerin yerleştirildiği köylere **'münasip isimler verilmesi'**ni emreder. Ağanoğlu (2012: 425)'nin tam metin olarak yayımladığı 13 Mayıs 1913 (hicri 1333) tarih ve Sultan Mehmet Reşad imzası taşıyan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin bu konudaki maddesi şöyledir:

Madde 38. Topluca muhacirin iskân edilecek yerlerde teşkil olunan kurâyâ (köylere) münasib isimler verilerek ve imam ve muhtar ve muallimler tayin ve mer'i ve baltalıklar bir suret-ı vazıha ve salimede bi't-tefrik dönümleri mikdârıyla nukât-ı ma'lumeyi irae eden dört kıt'a harita tanzim olunup biri Dâhiliye Nezareti'ne gönderileceği gibi biri komisyonda, diğeri Defter-i Hakani İdaresi'nde ve dördüncüsü de karyenin muhtarında kalacak ve hudud niza'ı tahaddüsünde fasl-ı dava için müracaat olunacaktır.

Kürt sorununun barışçıl yöntemlerle çözülmesine ilişkin 2010'lu yıllarda 'Çözüm Süreci' adıyla başlatılan siyasi yaklaşımın ardından, Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ve Halkların Demokrasi Partisi (HDP)'ne mensup milletvekilleri tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki bazı illerin ya da bu illere bağlı ilçe ve köylerin eski isimlerinin iadesi konusunda verilen kanun teklifi ya da soru önergesi metinlerinin tamamında, Türkiye'deki toponomi politikalarının dönüm noktalarından biri olarak 1913 tarihli İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nin yukarıda aktardığımız maddesi gösterilmiş, bu madde ile Rumca ve Bulgarca olan yer adlarının değiştirildiği belirtilmiş ve adı geçen nizamnamenin yayımlandığı tarihten bugüne özgün yer adlarının birer birer değiştirildiği vurgulanmıştır. Söz konusu kanun tekliflerinde, İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi ile başlatılan yer adları değişiklikleri sürecinin bir süre sonra Türkiye geneline yayıldığı, 1921 yılından itibaren, Karadeniz, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Marmara, Ege ve Trakya bölgelerinde, Kürtçe, Lazca, Çerkesce, Rumca, Ermenice, Arapça, Süryanice ve sayılmayan birçok dildeki yer adlarının değiştirildiği, Türkçe olmadıkları gerekçesiyle değiştirilen yer adı sayısının 30.280'e ulaştığı belirtilmiştir ("Kulp...", 2013)

İttihat ve Terakki'nin toponomi politikaları 1. Dünya Savaşı başlangıcında ve sırasında tümüyle radikal milliyetçi ve pragmatik karaktere bürünür. Bu dönemdeki yer

adlarının değiştirilmesine yönelik amaç ve uygulamalar, 1. Dünya Savaşı ve 1915 yılı ortalarında başlatılan Ermeni tehcirinin yarattığı kaotik ortamı ‘fırsata dönüştürerek’, imparatorluk şemsiyesi altındaki milletlere ait veya onların dilinden olan vilayet, ilçe, kasaba, köy, dere, tepe ayırt etmeksizin adlarının silinmesi ve silinen adlar yerine Türkçe adlar verilmesini hedeflemektedir.

Toponomi alanında çok sayıda çalışmaya imza atan Nişanyan (2011: 35) Cumhuriyet döneminde de benzer uygulamalara işaret ederek, bu tür uygulamalar için ‘Türkçeleştirmek’ denilemeyeceğini, doğru ifadenin ‘Türkçüleştirmek’ olduğunu savunur.

Dündar (2015: 15) çok milletli, çok kültürlü imparatorluktan, radikal milliyetçiliğe/tekçi siyasal anlayışa uzanan keskin dönüşümü Osmanlı sınırlarının gün geçtikçe daralması, çöküşe doğru ilerleyen gerileme ve elden çıkan topraklardan Anadolu’ya akan göçlerin yarattığı düşünsel değişimle ilintilendirir:

Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlar’a yönelik genişlemesi, 2. Viyana kuşatmasının başarısızlığından sonra yerini küçülmeye bırakmıştı. Kaybedilen topraklar beraberinde göçmen sorununu da getirecekti. Rusya’nın yayılma politikası, Kırım, Kafkasya ve Balkanlar’dan Müslümanların kovulmasına sebep olacaktı. İki yüzyılı aşan göç ve iskân sorunu, imparatorluğun çöküşünü de hızlandıracaktı. Sınırlardaki değişim, düşünsel değişimi de beraberinde getirecekti; imparatorluktan ulus devlete olan değişim tam da bu noktada göçlerle doğrudan bağlantılıydı.

4.2.3.1. İttihat ve Terakki Dönemi’nin İlk SistematiK Girişimi: “Osmanlı ile İlişkisi Olmayan Yer Adlarının Değiştirilmesi Talimatnamesi”

Bu zihinsel değişimin milliyetçi yansıması olarak, Türkiye’nin toponomi politikalarına ilişkin literatürde, devletin ilk sistematiK karar ve uygulaması genel olarak İttihat ve Terakki liderlerinden Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa’nın 5 Ocak 1916 tarihli “Memalik-i Osmaniye’de (Osmanlı ülkesinde) Ermenice, Rumca veya Bulgarca, hâsılı İslâm olmayan milletler lisanlarıyla yâd edilen vilayet sancak kasaba köy dağ nehir bilcümle isimlerin Türkçeye tahvilini (Türkçe isimlerle değiştirilmesi) emreden talimatnamesi ile başlatılır ” (BOA, DH. UM, D 48, G 17, 05.01.1916 (23 Kanun-u Evvel 1331).

Enver Paşa’nın söz konusu talimatı, elbette Osmanlı coğrafyasında Müslüman olmayan millet ve toplulukların diliyle adlandırılan yer adlarının Türkçeleştirilmesi ve Türkleştirilmesi sürecinde çok önemli bir kilometre taşıdır. Ancak, Enver Paşa’nın söz

konusu talimatnamesinden dört ay önce, 27 Ekim 1915 (14 Teşrin-i Evvel 1331)'de başında, İttihat ve Terakki'nin bir diğer lideri olan Talat Paşa'nın olduğu Dâhiliye Nazırlığı (İçişleri Bakanlığı)'nın vilayet ve mutasarrıflıklara (sancak/liva) gönderdiği genelge, ülke genelinde yer adlarının değiştirilmesi direktifini vermekte ve sistematik toponomi politikalarına sert bir başlangıç yapmaktadır. Dolayısıyla, 1915 tarihi itibarıyla elde kalan Osmanlı coğrafyasında yer adlarının sistematik biçimde ve bir devlet politikası olarak değiştirilmesine yönelik ilk hareketi Enver Paşa'nın değil, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın başlatmış olduğunu ifade etmek daha doğru olacaktır.

Dahiliye Nazırı Talat Paşa adına bakanlık müsteşarı tarafından İstanbul, Ankara, Adana, Erzurum, Edirne, Konya, Mamurat'ul-Aziz (Elazığ), Hüdavendigar (Bursa), Suriye, Halep, Diyarbakır (Diyarbakır), Musul, Bağdat, Beyrut, Van, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Aydın, Bitlis vilayetleri ile Eskişehir, Kayseri, Kütahya, Niğde, Kala-i Sultaniye (Çanakkale), Menteşe (Muğla), Karahisar-ı Sahib (Afyon), Canik (Samsun), Çatalca, Zor (şimdi Suriye sınırlarında), Karesi (Balıkesir), Kudüs-ü Şerif, Maraş, Urfa ve İçil (İçel – Mersin) mutasarrıflıklarına gönderilen genelge ile şehir, kasaba ve köylerden bazılarının Osmanlılık ile hiç bir ilişkisi ve Osmanlılık aidiyeti/yakınlığı bulunmayan isimlerle anıldığı ve adlandırıldığı belirtilerek, bu isimlerin değiştirilmesi için gerekli çalışmanın başlatılmasının münasip olduğu bildiriliyordu. Genelgede yeni isimlerin, adlandırılacak yerin coğrafyası ve tarihi ile ilişkili olması da vurgulanıyordu. Aynı genelgede, birbirine benzeyen isimler olduğu da hatırlatılarak, bu isimlerin ekteki liste ile gönderildiği ve bunların hangi isimlerle değiştirilmesinin uygun olacağının Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi isteniyordu (BAO, DH. UM. D.96, G.99, 27.10.1915, (14 Teşrin-i Evvel 1331).

Dâhiliye Nazırlığı'nın bu genelgesinden sonra vilayetler ve nutasarrıflıklar, merkeze yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi aktaran telgraf ve yazılar gönderirler. Vilayet ve mutasarrıflıkların bazıları istenilen çalışmayı gerçekleştirip Bakanlığa iletirken, bazıları ise, çalışmanın yürütülmesi için zamana ihtiyaç olduğunu, hazır olunca Bakanlığa gönderileceğini ifade eder. Bazıları ise savaş ortamında yapılacak isim değişikliklerinin seferberlik hizmetlerini aksatacağı ve kargaşa yaratacağı şeklinde görüş bildirerek sınırlı biçimde isim değişikliği yaptıklarını merkeze bildirmiştir.

Bu konuda bazı örnekler vermek gerekirse: İstanbul Vilayeti İdare-i Umumiye Müdüriyeti, Valilik makamına yazdığı yazıda, Dâhiliye Nezareti'nin Osmanlılık ile

ilişkisi olmayan yer adlarının değiştirilmesi için çalışma başlatılması konusundaki genelgenin, vilayete bağlı yerleşim birimlerine (liva, kaza ve vilayete bağlı olmayan livalar) dağıtıldığını, gelecek cevapların bakanlığa iletileceğini, ayrıca genelge doğrultusunda, şimdiki Bakırköy ilçesinin Mukrıköy olan adının ve 1878 Osmanlı – Rusya Savaşı’nın kötü anılarını hatırlatan şimdiki Yeşilköy’ün Ayastafenos olan adının değiştirilmesinin uygun olacağını bildirmiştir (BAO, DH. UM. D.48, G.17, 6.12.1915, (23 Teşrin-i Sani 1331).

Dâhiliye Nezareti’nin genelgesi ile ilgili olarak İstanbul Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) ile bakanlık arasında da yazışmalar yapılır. Bir başka yazışmada ise İstanbul Şehremaneti Tahrir Şubesi (Yazı İşleri Müdürlüğü), Bakanlığa yazdığı yazıda toptancı bir yaklaşımla, saltanat merkezinde Osmanlı’nın dini ve milli yapısıyla uyumlu olmayan tüm mekânların isimlerinin değiştirilmesi gerektiği yolunda görüş bildirir. İstanbul Şehremaneti bu yazısında, Dâhiliye Nazırlığı makamına, milletin ruhu ile uyuşmayan Mukrıköy ve Ayastafenos adlarının değiştirilmesinin, dini ve milli mefkûreye son derece uygun olduğu, ancak bunların yanı sıra, saltanat merkezindeki Küçük ve Büyük Ayasofya mahalleleri gibi mahallelerin, çarşı sokak ve meydan adlarının da, Osmanlı’nın dini ve milli tarihinde yer alan meşhur isimlerle adlandırılmasının doğru olacağı, Mukrıköy’ün kaza olması itibarıyla İdare-i Umum-u Vilayet Kanunu’na göre adının bakanlıkça değiştirilmesinin gerektiği, bu yolda verilecek yeni emirlerin beklendiğini ifade etmiştir (BAO, DH. UM. D.48, G.17, 2.12.1915, (19 Teşrin-i Sani 1331).

Genelgenin uygulanmasına ilişkin olarak İstanbul Vilayeti ve İstanbul Belediyesi dışında bakanlığa cevap veren diğer bazı vilayetler ise ya isim değişikliğini içeren listeleri gönderdiklerini bildirmiş ya da ne zaman göndereceklerine ilişkin bilgi vermiştir. Bazı vilayetler ise, isim değişikliğinin savaş ortamı nedeniyle seferberlik hizmetlerini aksatacağını, bu nedenle söz konusu işlemin seferberlik sonrasına bırakılmasının uygunluğu konusunda bakanlığa görüş bildirmiştir. Bir kısım vilayet yönetimi de, isim değişikliği işleminin seferberlikteki askeri hizmetlerde kargaşa yaratacağını belirtmekle birlikte, bu kargaşanın yaşanmayacağını düşündükleri lokal bazı noktaların isimlerini görüş bildiren yazılarına ekleyerek Dâhiliye Nazırlığı’na iletmiştir.

Genel anlamda özetlerini verdiğimiz bu yazışmalardan bazı örnekler vererek durumu somutlaştıralım:

(1) Malatya Sancağı'nın da bağlı olduğu Mamurat'ul-Aziz (Elâzığ) Vilayeti: Değiştirilen kasaba ve köy isimlerini gösteren liste, postaya verilmiştir. Vali Sabit (BAO, DH.UM. D.48, G.29, 07 03. 1916, (23 Şubat 1331).

(2) Beyrut Vilayeti: Vilayetimiz dâhilinde yapılan yazışmalar sonucunda, genelgenizde belirtildiği üzere, Osmanlılık ile ilişkisi bulunmayan isimlerle anılan birçok köy bulunduğu anlaşılmıştır. Bu köylerin isimlerinin değiştirilmesi doğru olmakla birlikte, seferberlik nedeniyle yürütülen askeri hizmetlerin kayıtlarının tutulmasına karışıklığa yol açacaktır. Bu nedenle, sadece Hama'ya bağlı ve ekli pusulada adları belirtilen iki köyün adının değiştirilmesinin uygun olacağını bildiririz. Bu iki köyün eski adlarının yerine askeri makamların uygun olacağını belirttiği yeni adlar da karşılarında belirtilmiştir. Bu konuda son karar bakanlığınızındır. (BAO, DH.UM. D.48, G.17, 16.06. 1916, (14 Şaban 1334).

Ekli pusulada, Hama Sancağı, Masra Bucağı'na bağlı iki köyün adı ve verilecek yeni adlar şöyledir:

Atık (Eski) İsmi:	Konulan Cedid (Yeni) İsmi

Kefferyehud	Reşadiye
Keferzita	Es'adiye

(3) Diyarbekir Vilayeti: Değiştirilmesi gereken şehir, kaza, kasaba ve köy isimlerine ilişkin listenin hazırlanmasına henüz imkân olmadığı...Vali'i Çermik, Ahmed (BAO, DH.UM. D.48, G.17, 19.03.1916, (6 Mart 1332).

(4) Trabzon Vilayeti: Şehir, kasaba ve köy adlarının değiştirilmesi hakkındaki yazışma, vilayete bağlı idari birimlere iletilmiş, çalışmanın tamamlanması ile birlikte cevap arz edileceği... Trabzon Valisi Cemal Azmi (BAO, DH.UM. D.48, G.17, 8.12.1915, (25 9. 1331).

Trabzon Vilayeti, 10 Şubat 1916 tarihinde bakanlığa ikinci bir cevabi yazı yazar ve bu yazıda, adı değiştirilecek kasaba ve köylere dair listenin İl Genel Meclisi tarafından incelendiğini, listelerin birkaç gün içinde bakanlık makamına takdim edileceği ifade edilmektedir.

(5) Bitlis Vilayeti: Şehir, kasaba ve köy isimlerinin değiştirilmesi hakkındaki emir elimize ulaşmıştır. Vilayete bağlı idari birimlere icabının yapılması için tebliğde bulunulmuş olup, toplanacak bilgi derhal arz edilecektir. Vali vekili Memduh (BAO, DH.UM. D.48, G.17, 29.11.1915, (16. 9. 1331).

(6) Sivas Vilayeti: Şehir ve kasaba isimleri hakkındaki yüksek emirleriniz hakkındaki cevap 6 Şubat 1331 (19 Şubat 1916) tarihli ve 795 sayılı yazıyla arz edilmiştir. Vali Mimar (BAO, DH. UM. D.48, G.29, 05 03. 1916, (21 Şubat 1331).

(7) Musul Vilayeti: Kasaba ve köy isimleri hakkındaki inceleme sonucu 28 Şubat 1916 (15 Şubat 1331) tarih ve 342 sayılı yazı ile arz olunmuştur. Vali Vekili Şerif (BAO, DH.UM. D.48, G.29, 02. 03. 1916, (18 Şubat 1331).

(8) Muğla Mutasarrıflığı: 14 Teşrin-i Evvel 1331 (27 Ekim 1915) tarihli tahrirat-ı umumiye (genel yazı)'ye cevap postaya verilmiştir. Mutasarrıf Müştak Lütfi (BAO, DH.UM. D.48, G.17, 13.12.1915, (30 Teşrin-i Sani 1331).

(9) Canik Livası: Canik Livası, Dâhiliye Nezareti'ne ilk cevabi yazısında, kasaba ve köy isimleri hakkındaki 14 Teşrin-i Evvel (27 Ekim) tarihli genelgenin, livanın evrak kayıt biriminden hükümet dairesine taşınırken, diğer evraklara karışmasından dolayı kaybedildiği belirtilerek, söz konusu genelgenin ve ekinde bulunan 'aynı isimli' kasaba ve köyleri gösteren listenin yeniden gönderilmesini talep eder. (BAO, DH. UM. D.48, G.10, 14.12.1915, (1 Kanun-u Evvel 1331). Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i

Dâhiliye Müdüriyeti, Canik Livası'nın bu talebi üzerine, 27 Ekim 1915 tarihli genelgeyi ve eki olan 'aynı isimli kasaba ve köyler'i gösteren listeyi yeniden Canik Mutasarrıflığı'na gönderir ve gereğinin hızla yapılması talimatını verir. (BAO, DH. UM. D.48, G.10, 16.12.1915, (3 Kanun-u Evvel 1331).

Canik Livası, 21 Mart 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne ikinci bir telgraf gönderir ve çalışmaların seyri hakkında bilgi aktarır. Buna göre, şehir, kasaba ve köy isimleri hakkındaki incelemenin sona ermek üzere olduğunu bildiren Mutasarrıf Kemal, çalışma tamamlandığında isim listelerini içeren defterin bakanlığa takdim edileceğini ifade eder. (BAO, DH.UM. D.48, G.10, 21.03.1916, (8 Mart 1332).

Peki, Osmanlı Dâhiliye Nezareti "Osmanlılık ile ilişkisi ve münasebeti olmayan şehir, kasaba ve köy isimleri" nitelemesini yaparken, aslında neyi tarif ediyordu ve ne tür isimleri kast ediyordu? Bu sorunun cevabını doğrudan Dâhiliye Nezareti vermese de, Dâhiliye Nezareti'nin genelgesi doğrultusunda çalışma yapan vilayet ve sancak (liva) yönetimlerinin hazırladığı ve bakanlığa sunduğu, 'değiştirilmesi gereken kaza, kasaba ve köy isimleri ile bu isimlerin yerine verilmesi teklif edilen isimler'i içeren listeler incelendiğinde, fikir edinmemizi sağlayacak veriler elde edebiliyoruz.

Bu anlamda, Canik Livası Mutasarrıflığı'nın hazırladığı ve Dâhiliye Nazırlığı'na gönderdiği 9 Mayıs 1916 (26 Nisan 1332) tarihli, mevcut kasaba, köy ve mahalle isimleri ile bu isimlerin yerine verilmesi önerilen isimleri gösteren liste çarpıcı bir içeriğe sahiptir.

Mutasarrıf Hasan Kemal imzası taşıyan bir ön yazı ile bakanlığa gönderilen 'eski – yeni isimler listesi'ni incelediğimizde, livada listenin yapıldığı tarih itibarıyla Rum, Ermeni, Hristiyan, Protestan, Katolik adını taşıyan çok sayıda kasaba, köy ve mahallenin adının yanı sıra, yine Müslüman olmayan millet ve toplulukların lisanlarına ait olduğu varsayılan isimlerin değiştirildiği, bu isimler yerine dinî kavramlardan arındırılmış isimler verildiği görülmektedir.

Canik Livası örneğinde, sadece Hristiyan, Rum, Ermeni, Katolik, Protestan gibi, 'öteki' millet ve toplulukların değil, aynı zamanda imparatorluk tebasının çoğunluğunu oluşturan Müslümanların yerleşim alanlarının adlarının da değiştirilmesi önerilmiştir. Örneğin, birçok bölgede birbirine yakın olmakla birlikte, coğrafi anlamda zıt noktalarda yerleştiğini bildiren ifadelerle nitelendirilen köy isimleri (Aşağı köy – Yukarı köy) gibi, Canik Livası'nda birbirine yakın ve aynı ismi taşımakla birlikte birinde Hristiyan, diğerinde Müslümanların yaşadığını gösterecek şekilde adlandırılan köyler, tek başına değil, her ikisi birlikte isim değişikliği önerisinden nasibini almıştır. Somutlaştırmak gerekirse, Canik Livası Bafra Kazası'na bağlı 'Gazibeyli Karyesi İslami' ile 'Gazibeyli

Karyesi Hristiyani' isimlerinin, Yukarı Gazibeyli ve Aşağı Gazibeyli şeklinde, yine, 'Martıkale Karyesi İslami'nin adının Kale, 'Martıkale Karyesi Hristiyani' adının ise Kalecik biçiminde değiştirilmesi öngörülmüştür. Bu tür değişiklik önerilerinde, köyler arasındaki farklılıkları gösteren isim ya da nitelemelerin ortadan kaldırılması ve birbirine çok yakın yeni isimler verilmesi (Kale – Kalecik), toponomi üzerinden mekânsal ve sosyolojik aynılaştırma amacı güdüldüğünü belirtmek mümkündür.

Canik Livası Mutasarrıflığı'nın Dâhiliye Nezareti'nin genelgesi doğrultusunda hazırladığı 'Eski – Yeni isimler' listesinde (BOA. DH. İ.UM.48.10: Hicri 08.07.1333), merkez kaza olan Samsun'a bağlı 19 köy, 8 mahalle, Bafra Kazası'na bağlı 32 köy, 2 mahalle mahalle, Ünye Kazası'na bağlı 17 köy, 1 mahalle, Fatsa Kazası'na bağlı 6 köy, Çarşamba Kazası'na bağlı 1 köyün adının yanı sıra bazı nahiye ve ilçelerin adının da 'Osmanlılık ile ilişkisi ve aidiyeti olmadığı' gerekçesiyle değiştirilmesi öngörülmüştür. Buna göre, Ünye kazası adının Saraybahçe, Terme Kazası'nın Sancaklı, Fatsa Kazası adının Yalısaray olarak değiştirilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Ayrıca, listenin 'mülahazat' bölümünde, Bafra ve Çarşamba kazalarının adının değiştirilmesi gerekiyorsa, Bafra için Kızılırmak, Çarşamba için ise Yeşilırmak isimlerinin verilmesinin muvafık (uygun) olacağı kaydedilmiştir.

Söz konusu listede, adı Türkçe olduğu ve Rumca ile ilişkisi bulunmadığının vurgulandığı Samsun Kazası'na bağlı Kavak nahiye merkezini oluşturan Kavak Kasabası adının illa değiştirilecek ise kasabanın Bağdat yolu üzerinde olmasından hareketle 'Durak' adıyla adlandırılmasının münasip bulunduğu vurgulanması da dikkat çekicidir. Dikkat çekici bir başka husus, Canik Livası'nda Türkçe olduğu ya da artık Türkçeleşmiş oldukları açıkça belli olan, hatta Osmanlıca kelime ve kavramlardan oluştuğu bilinen bazı köy adlarının da 'Osmanlılık ile ilişkisi olmadığı' iddiasıyla değiştirilmesinin önerilmiş olmasıdır. Cumhuriyet dönemi toponomi politikalarının da çelişkilerinden birini oluşturan bu durum, yer adlarının Türkçeleştirilmesini yücelterek 'yüksek siyaset'in hedeflerinden biri haline getiren kurum ve kişilerin kafa karışıklığını yansıtır olacağı gibi, Türkçeye, Türk diline, dil bilimine ve toponomiye ilişkin bilgilerinin yüzeyselliğini gösterdiği de ifade edilebilir.

Canik örneğinde, bu husus için şu örnekler verilebilir: Sarı Ocak- Fazıl Ahmet Paşa, Sarı Yusuf – İslahiye, Kethüdaoğlu – İsfendiyar Bey (Samsun Kazası), Akteke – Karateke

(Bafra), Karakuş – Karakış (Ünye). (BAO, DH. UM. D.48, G.10, 09.05.1916, (26 Nisan 1332).

4.2.3.2. Enver Paşa'nın 'İslam Olmayan Milletlere Ait Yer Adlarının Türkçeleştirilmesi' Talimatnamesi

Dâhiliye Nezareti'nin, 'yer adlarının hangi organ veya kurumlar tarafından nasıl, hangi usullerle ve hangi hususlar gözetilerek değiştirilmesi gerektiği, verilecek yeni isimler konusunda nasıl bir yol takip edilmesine dikkat edileceği' şeklindeki soruların cevaplarını içermeyen, yani metodolojiden kısmen uzak genelgesinden yaklaşık dört ay sonra bu defa Harbiye Nazırı (Savaş/Savunma Bakanı) ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, 5 Ocak 1916 tarihinde, yukarıda ifade edilen soruların cevaplarını da içeren, yer adlarının değiştirilmesi konusunda vilayet ve sancaklara metodoloji de dikte eden bir talimatname gönderir.

Enver Paşa, bu talimatname ile 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı kaotik ortamı ve devletin yürüttüğü olağanüstü hâl durumuna gönderme yaparak ve bu durumun fırsata çevrilmesini talep eder. Vilayet ve sancak yönetimlerine “Şu müsait zamanda' Osmanlı ülkesinde, Ermeni, Rum ve Bulgar, kısaca İslâm olmayan milletlerin lisanları ile anılan vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir, bilcümle (tüm) isimlerin Türkçeye dönüştürülmesi” konusunda çalışma başlatılması talimatını verir.

Aslında, Dâhiliye Nezareti ve Enver Paşa'nın bu resmi, yazılı talimatlarından önce de talimatın içeriğine uygun çalışmalar valilikler tarafından yerel düzeyde başlatılmıştı. Fakat bir karmaşa hâkimdi: “Gayrimüslimlerin arazi ve emlaklerinden çıkarılmalarından kısa bir süre sonra, 1915 yaz aylarında yerleşim yerlerinin isimleri değiştirilmeye başlandı. Ancak her vilayetin il idare kurullarınca yapılan faaliyetleri belli bir düzen ve yöntemden yoksundu” (Dündar, 2015: 83).

Enver Paşa'nın vilayetlere gönderdiği 1916 tarihli anılan talimatnamesi, bu düzensizliği de ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Ancak, daha önemlisi, yer adlarının sistematik ve hızlı biçimde değiştirilmesinin yöntemini ve çerçevesini ortaya koyuyordu. Çerçeve, talimatnamenin birinci maddesinde çiziliyordu ve Osmanlı memleketinde Ermenice, Rumca ve Bulgarca, yani Müslüman olmayan millet ve toplulukların diliyle adlandırılan tüm coğrafi adları kapsıyordu. Bu maddeye göre, tarih itibarıyla, Osmanlı ülkesinde, Ermenice, Rumca veya Bulgarca, yani Müslüman olmayan milletlerin diliyle

anılan yer adlarının değiştirilmesinin tam zamanı olduğu vurgulanıyor ve bu fırsattan istifade edilerek, vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir, ‘bircümle’ isimlerin Türkçe isimlerle değiştirilmesi kararı alındığı belirtiliyor, bu kararın hayata geçirilmesi için valiliklerin çalışma başlatması, gayret göstermesi talimatı veriliyordu. Özellikle de, verilen talimatın ‘müsait zaman’ın iyi değerlendirilerek hızla yapılması isteniyordu.

Talimatnamenin ikinci maddesinde, yer adlarının değiştirilmesine ilişkin çalışmaların vilayet düzeyinde kimler tarafından ve nasıl bir çalışma yöntemi ile yapılacağı anlatılmaktadır. Bu maddeye göre, değiştirilecek adların yerine verilecek isimleri mıntika dâhilindeki askeri reisler ve mülki idare yöneticileri önerecektir. Bir araya gelecek olan askeri ve mülki yöneticiler, öncelikle vilayet, sancak, kaza merkezlerinden başlayıp- biten isim değişikliklerini gösteren listeler oluşturacak ve bu listeler peyderpey Genel Kurmay Kararagahı’na gönderilecektir. Toplanan isim değişikliği listeleri taranacak ve birbirine çok benzeyen isimler, karşılıklı görüşmeler sonucunda yeniden değiştirildikten sonra, yeni isimler, uygulanmak üzere bir tamim ile İçişleri Bakanlığı (Dâhiliye Nezareti) ve Ulaştırma Bakanlığı (Posta Nezareti)’ne gönderilecektir.

Bu maddenin içeriğine analitik olarak bakıldığında, yer adlarını değiştirecek ve verilecek yeni adları belirleyecek olan otoritenin, mahallin askeri ve mülki devlet memurlarından oluştuğu; sürece, adları değiştirilen köy, mahalle, kasaba, belde ve ilçe halklarının dâhil edilmediği görülecektir. Bu durum, başlangıçta da vurguladığımız gibi Türkiye’de Osmanlı dönemi yer adı değişikliklerine yönelik toponomi politikalarının halktan/toplumdan yalıtılmış biçimde, “organik” olarak şekillenmiş mekân adlarını yok sayarak merkezden yönetildiğini ve gelecekte Cumhuriyet dönemi politikalarını da etkileyecek bir tutum izlendiğini göstermektedir.

Enver Paşa, talimatnamesinin üçüncü maddesinde, değiştirilecek isimlerin yerine verilecek isimlerin belirlenmesi için bazı kriterler ortaya koymaktadır. Buna göre, konacak yeni isimlerin, ‘daima çalışkanlıkta ibret ve ölçü olacak şekilde, Osmanlı askerinin iftihar edilecek tarihini yansıtmaları’ zorunludur. Gerek isim değiştirme işleminin yapıldığı dönemde, gerekse daha önce hayırlı bir olaya sahne olmuş mevkilere, söz konusu şanlı hadiseleri hatırlatacak isimler verilecektir. Şayet böyle bir şanlı hadise yok ise, bu mevkilere, en namuslu, memleketine faydalı hizmetlerde bulunmuş olup vefat etmiş kişilerin isimleri verilmeli ya da, o mevkide çokça yetişen ve o bölgeyle anılan

ürünlerin isimleri verilmelidir. Ayrıca, bölgenin, ya da mevkiin sanayi ve ticaretine ve daima sabit kalacak coğrafya şekline yakışan isimler bulunmalıdır.

Üç maddelik talimatnamenin üçüncü maddesinin son bölümünde ise konulacak yeni mekân adlarının eğitimle ve çocukların yetiştirilirken vatan sevgisinin aşılmasında yer adlarının rolüne dikkat çekilerek, bulunacak yeni adların bu konu da dikkate alınarak tespit edilmesi istenmektedir: “Velhasıl, okullarda öğretmenler, öğrencilere coğrafya öğrettikleri sırada, vatanımızın her parçasının adını anarken aynı zamanda her mevkiin şanlı tarihine, iklim, mahsul, sanat ve ticaretine faydalı mevzular bulabilmelidir”.

Talimatnamenin en ilginç yanı ise yabancı da olsa, her nasıl olmuşsa, halkın alıştığı yabancı isimler değiştirilirken, bu isimlerin birdenbire benzerliği olmayan isimlerle değiştirilmesinin bazı yanlışlıklara yol açacağı ve halkın dilinde eski isimlerin kullanılmaya devam edeceğine ilişkin endişe getirildikten sonra, bu tür yabancı isimler değiştirilirken, yeni Türkçe isim yerine, eski ismin tahrif edilerek Türkçeleştirilmesi isteniyor olmasıdır. Talimatnamede, bu endişeden hareketle, “Ahalinin kabiliyet-i fitriyesi dikkate alınarak isim bulmaya özen gösterilmelidir” denilmektedir. Bu endişeyi giderici uygulamalar için ise verilen örnekler bir hayli ilginçtir: “Mesela, şayet anılan ilkeler çerçevesinde, isim bulunamaz ise, Ereğli’ye Ergili veya Erikli, Gelibolu’ya Velibolu demekle herhalde ülfet-i sabika (eski alışkanlık) ihlal edilmemiş olur” (BOA, DH. UM, D 48, G 17, 05.01.1916 (23 Kanun-u Evvel 1331).

Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver imzalı talimatname dikkatle incelendiğinde, görülecek olan şudur: Osmanlı ülkesinde, Müslüman olmayan tüm millet ve toplulukların diliyle anılan yer adları yukarıdan aşağıya yaklaşımla değiştirilmesi hedeflenmiş ve merkezi yönetimin taşra uzantıları olan vilayet ve sancak yönetimlerine talimat verilmiştir. Yukarıdan aşağıya yaklaşımın doğallığı içinde, adları değiştirilecek şehir, ilçe, kasaba, köy ve diğer coğrafi mevkilerde yaşayan halkın bu konudaki görüşünün öğrenilmesi ve rızasının alınması düşünülmemekte, adları değiştirilecek mekânın insanların iradesi devre dışı bırakılmakta ve muhtemel tepkileri dikkate alınmamaktadır. Halkın o dönemlerde demokratik bilincinin henüz gelişmediği dikkate alınarak, ‘yer adlarının değiştirilmesi karşısında tepki vermesinin zaten beklenemeyeceği’ şeklinde bir düşünce doğabilir. Ancak, Osmanlı döneminde ve ilerleyen bölümlerde ele alacağımız Cumhuriyet döneminde adı değiştirilen binlerce köy, kasaba ve diğer coğrafi mevki adının, burada sayısal bir veri sunmak mümkün olmasa da,

kayda değer bir bölümünün halk tarafından benimsenmediği, gündelik hayatta eski adları ısrarla kullanmaya devam ettiği, yeni adı bürokratik işlemlerde kullanmakla sınırlı tutmaya çalıştığı ve politik ortamın koşulları oluştuğunda eski adlarını almak için köy, kasaba ve mahalle yönetimlerinin sıraya girdiği göz önüne alındığında, yer adlarının değiştirilmesine karşı dipten gelen sessiz bir direnişin olduğu görülecektir.

Devlet, bu talimatname ile toplumu oluşturan unsurları Müslüman olan ve olmayan şeklinde bölmekte, Müslüman olmayan toplulukların dilindeki adlarla adlandırılan yerleri, Osmanlı ülkesinin Müslüman halkının tek dili olarak kabul ettiği Türkçedeki adlarla değiştirmek konusunda radikal bir karar alarak, toponomi üzerinden mekânın Türkleştirilmesi politikası gütmektedir.

Toponomik değişimle, mekânda, Osmanlı'nın Müslüman olmayan unsurlarının izlerinin silinmesi hedeflenir ve mekânın tarihsel, kültürel, demografik, toplumsal hafıza bağlamında geçmişle bağı kesilerek yeni bir mekân tasarımına girilirken, yer adları üzerinden 'tek millet, tek din, tek dil' politikasının da mekâna yansıtılması amaçlanmaktadır. Tekçi politikalarla mekânda kültürel ve toplumsal çeşitlilik zayıflatılmakta, türdeş bir kültürün mekânda hâkimiyetinin sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca, verilecek yeni isimler için, öncelikle askeri zaferlere vurgu yapılmasının istenilmesi, mekânın militarist bir yaklaşım ile dizayn edilmesi gayesini de dışa vuran bir tutum olarak değerlendirilmektedir.

Enver Paşa'nın 5 Ocak 1916 tarihli bu talimatnamesi üzerine, bazı vilayetler kısa sürede eski – yeni isim listeleri hazırlayarak Harbiye Nazırlığı Karargâhı'na gönderdi. Bazı vilayetler ise, talimatın gereği için zamana ihtiyaç olduğunu belirterek, istenilen işlemlerin yapılarak isim listelerinin en kısa sürede gönderileceğini bildirmiştir.

Talimatnameye uygun olarak Harbiye Nazırlığı Karargâhı'na isim değişikliği listesi gönderen vilayetlerden biri Trabzon'du. "Enver Paşa'nın tamimi üzerine harekete geçen Trabzon Vilayet Encümeni, nihayet 1 Haziran 1332'de [14 Haziran 1916] vilayetin tümüne ait nihai değişiklik listesini onaylamış ve 20 Haziran 1332'de Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. Yirmi üç sayfadan oluşan bu liste, bugünkü Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane ve Rize illeriyle Artvin'in Hopa ve Arhavi ilçelerini kapsamaktadır" (Nişanyan, 2011: 44)

Yine bu talimatname kapsamındaki çalışmalar sonucunda birçok nahiye ve kaza ismi değiştirildi. "Bu yıllarda isimleri değiştirilenlerden örnekler vermek gerekirse;

Dersim Kızılkilise Nazımiye, Hüdavendigâr (Bursa) iline bağlı Atranos kazası Orhanili, Mihaliç kazası Karacabey, Büyükçekmece Papaz Bergos kazası Ahmediye, Konya Üçkilise köyü Orhaniye, Menteşe Sancağı Papas köyü İzzeddin, Megri Fethiye, Manastır Fineli, Karahisar-ı Sahib'e bağlı Corca-i Kebir Fethi Bey, Corca-i Sağır Sadık Bey, Mihail Nuri Bey, Kayseri'ye bağlı Dimitrie köyü Turan, Kara Kilise Cihadiye, Çorum'a bağlı Rum adlı karye Yeni Çamlıca, Kuşadası'na bağlı Ayasluğ nahiyesi Selçuk, Gerede kazasına bağlı Alman Köyü Dursun, Tekfur Köyü Ertuğrul, Mersin'in Hristiyan Köyü Osmaniye adını almıştı" (Dündar, 2015: 83-84)

4.2.3.3. Dâhiliye Nezareti'nin "Osmanlı ile İlişkisi Olmayan Yer Adlarının Değiştirilmesi" Genelgesi Geri Çekiliyor

Dâhiliye Nezareti'nin "Osmanlı ile İlişkisi Olmayan Yer Adlarının Değiştirilmesi" genelgesiyle başlatılan çalışmalar, bir süre sonra, değiştirilen kasaba, nahiye ve köy adları özellikle resmî kurumların askerlik/seferberlik hizmetlerine ilişkin yürütülen iş ve işlemlerinde kargaşaya yol açtı. Bu durumun, seferberliğe ilişkin hızlı ve doğru yapılması gereken kurumlar arası yazışmalarda telafisi zor sorunlar üretmeye başlaması üzerine Dâhiliye Nezareti, 1915 yılında yayımladığı genelgeyi geri çekerek yer adlarının değiştirilmesi işlemini seferberlik sonuna kadar durdurduğunu bildiren, "köy, kasaba ve nahiye adlarının değiştirilmesi hakkındaki tamimin tehir-i icrasına dair" bir tamim yayımladı.

Dâhiliye Nezareti Müsteşarı imzasını taşıyan, Haziran 1916 tarihli bu tamimde, seferberlik sürecindeki askere alma işlemlerinde, askeri muhaberatta/yazışmalarda ve jandarmanın görevini yerine getirmesinde karışıklığa ve hızla yapılması gereken işlerin aksamasına yol açtığı gerekçesiyle, "Mecalis-i umumiye veya daimi encümenlerce bazı köy ve kasaba isimlerinin değiştirilmesi bazı zorluklara neden olduğundan, seferberlik bitinceye kadar değiştirme işlemlerinin durdurulması"na dair tamim ile isim değiştirme çalışmaları seferberlik sonrasına kadar durdurulmuştur. Tamim ile ayrıca seferberlikten sonra da isim değiştirme işinin Dâhiliye Nezareti'ne sorulması gerektiği, seferberlik sonuna kadar isim değişikliği yapılmaması ve o ana kadar vilayet genel meclisi ve encümenince yapılan isim değişikliklerinin de 'tehir-i icrası' yani uygulanmasının ertelenmesi talimatı verilmiştir (BAO. DH.EUM.VRK.15.20., Hicri 24-08-1333).

Dâhiliye Nezareti'nin bu tamimi, İttihat ve Terakki iktidarının Türkçü politikalarının mekâna yansıtılmaya çalışılan boyutunun, 1. Dünya Savaşı ve Ermeni Tehciri'nin yarattığı 'uygun ortam'daki pratiğinin parti liderlerinin arzu ettiği ya da umduğu başarıyı sağlamadığını göstermektedir. 1913 İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi ile başlayan ve sistematik unsurlar barındıran İttihat ve Terakki'nin toponomi politikaları, uygulamada yeterince düzen içinde yürütülememiş, 'fırsat sunduğu' zannedilen savaş ve tehcir ortamı, tam tersine, bu politikaların uygulanmasını zorlaştırmıştır.

Diğer yandan, toponomi politikalarına ilişkin mevzuat ve pratiğin hem Dâhiliye Nezareti hem de Harbiye Nezareti tarafından çift başlı biçimde yürütülmesi, vilayet ve sancak yönetimlerinin kafasını karıştırmış ve kafa karışıklığını gidermek amacıyla vilayetler ile adı geçene bakanlıklar arasında uzun zaman alan yazışmalar gerçekleştirilmiş, bu durum da hem Dâhiliye Nezareti genelgesinin hem de Enver Paşa talimatnamesinin gereğinin yapılması zamana yayılan bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda İstanbul Valiliği'nin Harbiye Nezareti (Başkumandanlık Vekâleti)'ne yazdığı yazı durumun karışıklığını giderme çabası konusunda örnek bir belge olarak gösterilebilir (BOA, DH. İUM. D.48. G.17, 16.01.1916 (3 Kanun-u Sani 1331).

4.3. Cumhuriyetin İlanı Öncesi ve Cumhuriyet Dönemi Coğrafi Mekân Adlarının Değiştirilmesi Politikaları

Türkiye'nin popüler ve her daim siyasi rant devşirme amaçlı kullanılan soğuk çatışma alanlarından biri de Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet yönetimi arasındaki politik karşılaştırmalardır. Hayatı, siyah ya da beyaz, yani sadece iki keskin renkle yorumlayan Osmanlı nostalgistleri ile keskin cumhuriyetçiler arasındaki çok az ortak noktalardan biri de, Cumhuriyet döneminin, Osmanlı'dan çok sert bir kopuş sonrası başladığını düşünüyor olmalarıdır.

Oysa 1921 Anayasası ile birlikte (Cumhuriyet bu anayasada yapılan değişiklik ile ilan edildi) Osmanlı'nın ilk ve tek anayasası olan 1876 Kanun-i Esasi'nin de 1924 Anayasası'na kadar yeni Türkiye'de geçerliliğini koruması, 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu (Üstelik bu kanun geçici bir kanun olarak çıkarılmıştı)'nın, yapılan çeşitli değişikliklerle 1980'li yıllara kadar yürürlükte kalması, 1882 tarihli Osmanlı'nın imar yasası 'Ebniye Kanunu'nun 1933'e kadar yeni Türkiye'nin imar uygulamaları için hukuki mevzuat olarak kullanılması, Cumhuriyet dönemi bakanlık ve

il idaresi teşkilatının Tanzimat döneminden itibaren geliştirilmeye başlanan yönetsel kurgunun kısmen farklı versiyonlarının günün koşul ve ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek yönetsel örgüt yapısı inşa edilmesi ve TBMM'nin, bir süre sonra kurumsal olarak ilga edecek olsa bile, halife seçimi yaparak Osmanlı'ya halife seçmesi gibi, örnekleri çoğaltılabilecek birçok alanda, yeni Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğu arasında politik, hukuki, yönetsel anlamda önemli bir geçişkenlik, ortaklaşmacılık ve muris – mirasçı ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Özetle, yeni/genç/modern Türkiye'nin yönetimi, Osmanlı için tümüyle 'redd-i miras'da bulunmamış, işine yarayacağını düşündüğü miras başlıklarını kullanmayı tercih etmiştir. Yeni Türkiye'nin Osmanlı'dan devraldığı ve kıskançlıkla sahip çıkarak uyguladığı miras başlıklarından biri de yer adı değişiklikleri bağlamında toponomi politikalarıdır.

Cumhuriyet döneminde, İttihat ve Terakki iktidarının, Osmanlı'dan saymadığı Rum, Ermeni ve Bulgar, yani Müslüman olmayan millet ve toplulukların diliyle adlandırılan yer adlarının değiştirilmesine, bir de Müslüman olmakla birlikte Türk olmayan millet ve toplulukların diliyle adlandırılan yer adlarının değiştirilmesi eklenerek, toponomi politikalarında çerçeve bir hayli genişletilmiştir. Buna ilave olarak, Türkçe olduğu ya da artık Türkçeleştiği halde 'yabancı' olduğu iddia edilen çok sayıda yer adının değiştirilmesiyle, Türkiye tam anlamıyla eski isimler mezarlığına dönüştürülmüş oldu. Bu durum, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında, toponomi politikaları bağlamında bir tarihsel devamlılık/kesintisizlik olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

İttihat ve Terakki'nin açtığı yolda yürüyen Cumhuriyet dönemi yönetimleri, çok kültürlü ve etnisite bakımından bir hayli farklılıklar barındıran Türkiye'de, coğrafi mekânın toplumsal, tarihsel ve kültürel farklılıklarını yansıtan ve hatırlatan yönünü tırpanlayan ideolojik aygıtlar geliştirmiş, bu bağlamda isim değişikliği uygulamalarını etkin biçimde kullanarak, tek tip kültür, tek tip ve tek dilli toplum inşası yolunda siyasal, ideolojik girişimlerde bulunmuştur.

Coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi, coğrafyanın/mekânın toponomik tasarımı aracılığı ile sadece homojen toplum ya da kültür oluşturmayı değil, aynı zamanda egemen siyasal ideolojinin, yeniden üretim yoluyla kalıcılaştırılması/kemikleştirilmesi, mekâna hakim olmasının yanı sıra, toplumsal hafızayı bu alanda 'tabula rasa'ya dönüştürerek

tarihsellik bağlamında mekân- anlam ilişkisini koparmayı da amaçlar. Bu amaç, yeni ideolojinin eski mekân üzerinden toplumsallaştırılmasına zemin hazırlar.

Bu bağlamda, farklı dönemlerde inişli – çıkışlı bir trend çizilmiş ve farklı siyasi partilerin iktidarları döneminde gerçekleştirilmiş olsa da Cumhuriyet döneminde kesintisiz bir biçimde, yer adı değişikliğine yönelik toponomi politikaları her zaman varlığını sürdürmüş ve şehir, ilçe, kasaba, nahiye, köy, köy bağı, mahalle hatta sokaklara kadar inen ölçekte yer/mekân isimleri yoğun biçimde değiştirilmiştir.

4.3.1. Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Yer Adlarının Değiştirilmesinin Siyasal ve Toplumsal Kaynakları

Yeni Türkiye’yi ve Cumhuriyeti kuran siyasal kadroların önemli bir bölümünün, yaşamlarının orta yaş ve biraz daha ileri bir aşamaya kadar olan dönemlerinde Osmanlı Ordusu’nun birer subayı, Osmanlı bürokrasisinin üst düzey yöneticileri ya da Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda son dönem parlamenter olması Cumhuriyet dönemi yönetsel anlayış ve politikalarına etki eden unsurlardan biri olarak ifade edilebilir.

Bu iddia, kendisi ile Osmanlı geçmişi arasına keskin bir sınır ve net bir ideolojik farklılık ortaya koymaya çalışan Modern Türkiye açısından bir çelişki gibi görünüyor olabilir. Ancak, Türk Milliyetçiliğinin devlet katında yükselen değer olarak yönetsel politikalara yön verdiği imparatorluğun son dönemindeki politika ve reflekslerinin ulus devlet inşası süreci ve sonrasında da varlığını sürdürmediği anlamına gelmemektedir.

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün, her ne kadar lider kadrosu ile bazı önemli konularda (örneğin asker – siyaset ilişkisi) uzlaşmaz fikir ayrılıkları içinde bulunsa ve bu nedenle tam olarak içinde olduğu söylenemese bile, gizli toplantılarını yönetecek düzeyde (Tevetoğlu, 1989: 32) İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle olan bağı; ölüm tarihine kadar, tek partili, çok partili ve ara dönemlerinde Türkiye Cumhuriyeti’nin hiç kuşkusuz en önemli tayin edici/belirleyici lider kadrosunun iki numarası (Şevket Süreyya Aydemir’in deyimi ile İkinci Adam) Mustafa İsmet İnönü’nün İttihat ve Terakkici geçmişi, İttihat ve Terakki liderlerinden Talat Paşa’nın kayınbiraderi ve İttihat Terakki iktidarı döneminde Güneydoğu’da Kürt isyanlarını bastırmakla görevli vali Abdülhalik Renda’nın İsmet İnönü hükümetlerinde defalarca bakanlık yapması ve kesintisiz biçimde 1935 yılından 1946 yılına kadar 11 yıl TBMM başkanlığı görevini yürütmesi,

Cumhuriyeti kuran kadro ile İttihat ve Terakkici yönetim felsefesi ve anlayışı bakımından bir tarihsel devamlılığa vurgu yapar.

CHP'nin Türkiye'yi 27 yıl boyunca tek başına yönettiği tek parti dönemi için yukarıda verdiğimiz örnekler bir hayli zenginleştirilebilir. Ancak, uzun yıllar yasama ve yürütmeyi kontrol eden üç sembol isim İttihat ve Terakki'nin düşünsel mirasının Cumhuriyet yönetiminin politik eylemselliğine zihinsel altyapı oluşturduğunu anlatması açısından daha fazla örnek vermeye gerek olmadığını göstermektedir.

Kurucu iradenin belirleyici isimlerinin İttihat ve Terakki geleneği ile olan ilişkisi ve aşinalığı, kuşkusuz tek başına Türkiye'de yer adlarının, Türkçe dışında yer adı kalmayınca kadar değiştirilmesi, hatta İttihat ve Terakki'nin toponomi politikalarından daha farklı olarak, toponomik temizlik ve kültürel mühendislik çerçevesinin Müslüman olan olmayan ya da Osmanlı olan olmayan ayırımından çok daha ileriye taşınarak, bu defa Müslüman millet ve toplulukları da kapsayacak şekilde genişletilmesi ve derinleştirilmesini açıklamak için yeterli olmayabilir.

Ancak, İttihat ve Terakki dönemi toponomi politikaları ile Cumhuriyet dönemi toponomi politikaları karşılaştırıldığında, bu politikaların zaman ve kısmen coğrafya farkıyla paralel gittiği görülecektir. Bu açıdan İttihat ve Terakki döneminin birçok alanda olduğu gibi toponomi politikaları alanında da Cumhuriyet dönemi için güçlü bir ilham kaynağı, kavramsal olarak başlangıç noktası ve beslenme kaynağı olduğu ileri sürülebilir.

İlter Turan, (1981: 9) Şükrü Hanioglu'nun İttihat ve Terakki teorisyenlerinden Malatyalı düşünür Abdullah Cevdet'e ilişkin çalışmasına yazdığı sunuş yazısında, "Cumhuriyetin getirdiği yenilikleri inkâr etmemekle birlikte, onun tarihî bir boşluk içinde doğmadığını da itiraf etmek gerekir" dedikten sonra, Osmanlı-Cumhuriyet arasındaki toplumsal- siyasal değişimin bazen yavaş seyreden, bazen hızlanan, bazen patlamalara dönüşen bir süreklilik içerdiğine işaret eden bir yaklaşım sergiler.

İşte, Turan'ın vurguladığı tarihsel sürekliliğin somut biçimde yansıdığı alanlardan biri de toponomi politikalarıdır.

Milli Mücadele'nin örgütlenmesi, TBMM'nin kuruluşu ve 1. Anayasa (1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu)'nın yapılması sürecinde, Müslüman kimlikli tüm etnik unsurları, ülkenin kurtuluşu amacı etrafında toplayan ve bu amacın başarıya ulaşması yolunda İslâmî merkezli dinsel değerlerle son derece barışık bir görüntü veren, Müslüman unsurların etnik kimliklerini devlet katında tanıma konusunda sorun üretmeyen, Rize

milletvekilleri Lazistan Mebusu olarak tanımlamakta sakınca görmeyen, (TBMM ZC 14.07.1920, S97), TBMM’deki görüşmelerde Kürt nüfus oranının yüksek olduğu illerden bahsedilirken, bölgenin hemen her konuşmacı tarafından ‘Kürdistan’ olarak adlandırılmasından (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 06.03.1923) ‘ayrılıkçı/bölücü’ bir çıkarım yapmayan kurucu nizam, özellikle Lozan Anlaşması’nın imzalanmasından sonra, yeni Türkiye Devleti’nin artık güvence altında olduğu düşüncesiyle makas değiştirmiş, bundan sonra, Türkiye coğrafyasındaki tüm etnik unsurları Türklük potası içinde eriterek, tekçi bir yapıya doğru evrilme yolunda ilerlemiştir.

Dersim Mebusu Diyar Ağa’yı İsmet İnönü ile birlikte Lozan’a göndererek, Batı’nın ‘Kürtlerin de azınlık olarak tanınması” tezine karşı “Kürtler de Türkiye’nin aslı ve kurucu unsuru olarak bizimle birlikte” mesajını veren Mustafa Kemal, TBMM’de 1 Mayıs 1920’de yaptığı konuşmada, çokluk içinde birlik vurgusu yapmakla beraber, ülkenin birliğini meydana getiren etnik unsurların adını da tek tek sayarak, Türkiye’nin çok kültürlülüğünü ve farklı etnik unsurlar barındıran yapısını reddetmeyen, tam tersine bunların varlığını kabul eden, ortak payda olarak da İslâm dinini referans gösteren bir yaklaşım sergiler (akt. Tunçay, 1981: 30):

Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksud olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı İslâmiyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği; hukukunu, hayatını, şerefini kurtarmak için azmettiği emeller, yalnız bir unsur-ı İslâm’a münhasır değildir. Anasır-ı İslâmiye’den mürekkep bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-u millîmiz İskenderun’u cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul’u, Süleymaniye’yi, Kerkük’ü ihtiva eder. İşte hudud-u millîmiz budur dedik! Hâlbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürd de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaası ile işgal ettiğimiz millet bittabi bu unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslâmiye’den mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-ı İslâm bizim kardeşimiz ve menafii tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır. Ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı İslâmiye ki: vatandaşlar, yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ile riayetkârdırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna; ırkî, ictimai, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğunu tekrar te’yid ettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik. Binaenaleyh menafîmiz müşterektir. Tahsiline azmettiğimiz vahdet, yalnız Türk değil, yalnız Çerkes değil hepsinden memzuc (hepsinden oluşan) bir unsur-ı İslâm’dır. Bunun böyle telâkkisini ve sui tefehhümata meydan verilmemesini rica ediyorum.

Başbakanlığı döneminde Recep Tayyip Erdoğan (“Başbakan”..., 2013)’ın da, 19 Kasım 2013 tarihli parti grubu toplantısında atıfta bulunduğu ve aynı fikirde olduğunu vurguladığı Mustafa Kemal’in bu konuşması, Türk, Kürt, Laz ya da Çerkes olsun tüm vatandaşların, nihai kertede İslam paydası altında birleşen Türkiye’nin eşit hukuka sahip

unsurları olduğuna, bu unsurların her türlü hukukuna, etnik ve toplumsal haklarına saygı duyulacağına vurgu yapar. Mustafa Kemal, bu konuşmasında, Türkiye toplumunu tarif ederken Türklük ‘üst kimliği’nin değil, İslam ortak paydasının altını çizer.

Erken Cumhuriyet döneminde demokratik/çoğulcu ruhun devlete hâkim olacağı umudunu veren asıl gelişme, Modern Türkiye’nin ilk anayasası olan 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’dur. 1921 Anayasası, merkeziyetçiliğin anti-tezi olan âdem-i merkeziyetçi bir yaklaşımla hazırlanmış, 23 maddelik metnin 14 maddesini yerinde yönetime ayrılmış, seçimle işbaşına gelen yerel vilayet şuralarına (Şura, o dönemde Millî Mücadeleyi destekleyen Sovyetler Birliği’nin yönetim modeli olarak inşa etmeye başladığı ‘Sovyet’ kavramının Türkçe karşılığıdır. Azerice’de Şurevi denildiğinde, Bolşevikler anlaşılır) büyük önem atfedilmiştir.

Vilayet şuralarını (meclisleri), dönemin genel demokratik mantalitesinin hayli ilerisinde bir aşamaya taşıyan 1921 Anayasası, şehir meclislerini, bugün il genel meclislerinin ve belediye meclislerinin sahip olmadığı birçok yetki ile donatmıştı. Vilayetlerin mahalli umurda (yerel işlerde) manevi şahsiyet ve muhtariyet (özerklik) sahibi olduğunu vurgulayan 1921 Anayasası, iç ve dış siyaset, milli savunma, uluslararası ekonomik ilişkiler ve hükümetin genel siyaseti dışında kalan tüm işleri (Eğitim, sağlık, tarım, bayındırlık, sosyal yardım işleri ve şehir ekonomisi, vakıflar ile medreselerin yönetimlerini) üyelerini vilayet halkının seçtiği vilayet meclislerine bırakıyordu (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu- Anayasa, 1921 Madde 11) . Üstelik 2005 yılına kadar Valinin başkanlık ettiği il genel meclisinden çok daha demokratik olmak üzere, vilayet şuralarının başkanının, atanmışlar arasından değil, seçilmiş şura üyeleri arasında belirlenmesi öngörülüyordu. (Madde 13)

Vilayet/kaza/nahiye şeklinde kademelendirdiği vilayet idare teşkilatının son halkası olan nahiye için de muhtariyet (özerklik) ve manevi şahsiyet tanıyan 1921 Anayasası, nahiye’nin yönetimini de yine halka emanet ediyordu. Buna göre, nahiye’nin bir şurası ve bir idare heyeti olacak, şura üyeleri nahiye sakinlerinin oyu ile seçilecekti. İdare heyeti ise, halk tarafından seçilen nahiye şurası tarafından belirlenecekti (Madde 16-18)

Mustafa Kemal Paşa, âdem-i merkeziyet bağlamında Cumhuriyetin ilanından önce çıkarılmış olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti’nin en güçlü Anayasası’nın vilayetlerin özerkliğini tanıyan bu maddeleri ile hemfikir olduğunu belirtir şekilde, Lozan Konferansı’na uzlaşmazlıklar sonucunda belirli bir süre ara verildiği bir dönemde,

Türkiye’de Türkler ile Kürtler arasındaki eşitliği halen savunur durumdadır. 16-17 Şubat 1923 tarihli, İzmit gezisi sırasındaki beyanatında, nüfusu Kürt olan her liva (vilayet)’in özerk olarak yönetileceğini ifade eder (akt. Mango, 2014: 27):

Biz yani Türkiye söz konusu olduğu müddetçe, ortada bir Kürt meselesi olamaz. Çünkü sizin de bildiğiniz gibi, milli sınırlarımız içindeki Kürt unsurlar, sadece çok sınırlı alanlarda yoğunlaşmış şekilde yerleşmiş vaziyettedirler. Yoğunlukları azaldığında ve Türk unsurlar arasına nüfuz ettiklerinde, etnik bir sınır tayin etmek öyle bir hal alır ki, eğer Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek, Türklüğü ve Türkiye’yi ortadan kaldırmamız gerekir. Mesela Erzurum, Erzincan, Sivas ve Harput’a kadar uzanan bir sınır çizmek gerekir. Ayrıca Konya ovasındaki Kürt aşiretlerini de unutmamak gerekir. Bu yüzden, böylesi bir Kürtlük tasavvur etmekten ziyade, her durumda anayasamıza (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) uygun türde yerel özerklikler oluşturulacaktır. Sonuç olarak, nüfusu Kürt olan her bölge (liva) özerk olarak kendi kendini yönetecektir. Bunun dışında, ne zaman Türkiye’nin halkından bahsedilirse, onlar (yani Kürtler) da dâhil edilmelidir. Eğer dâhil edilmezlerse, bu durumdan yakınmaları her zaman olasıdır. Şu an Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Türk hem de Kürt yetkili temsilcilerden oluşmaktadır ve bu iki unsurun çıkarları ve kaderleri birdir. Onlar bunun ortaklaşa sahip olunan bir şey olduğunu bilmektedirler. Ayrı bir sınır çizmek veya buna teşebbüs etmek doğru olmaz.

Ancak, Atatürk’ün, daha önce aktardığımız, 1920 tarihli konuşmasında yeni Türkiye’yi kurduğu ifade edilen, ‘anasır-ı İslâm’ yani İslâmî kimlik paydası altında bir araya gelen unsurlar arasında Türk unsuru dışındakiler, yani Kürtler, Çerkesler, Lazlar ve diğer muhtelif anasır-ı İslâm niteliğindeki etnik topluluklar, Lozan Anlaşması’nın imzalanmasından bir süre sonra, devlet ve egemen sınıf katında bir anda buharlaştı/yok sayılmaya başlandı/tüm etnik unsurlar Türk potasında tek kimlikli bir kütleye dönüştürülmeye başlandı.

Aslında, şaşırtıcı bir durum da yoktu. Genç Türkiye’nin biraz zamana ihtiyacı vardı ve o süre içinde Kürtlerin, Çerkeslerin, Lazların ve diğer anasır-ı İslamiye çerçevesinde yer alan farklı etnik toplulukların gönlünün hoş tutulması gerekiyordu. Devlet, dış düşmanla olan işini bitirdikten sonra içeriye dönüp, bu defa Türklük dışında kimlik ve varlık iddia ederek, Atatürk’ün söz verdiği “Coğrafi hukuk”un gereğini yapılmasını talep etmesi muhtemel “iç düşman”ın işini bitirmeye başlayacak kadar güç ve uluslararası hukuk güvencesi sağlamaya ihtiyacı vardı.

Bu güç ve uluslararası hukuk güvencesi Lozan Anlaşması ile temin edildikten sonra, ilk radikal değişim hemen hepsi Atatürk’ün belirlediği bir listenin formel seçimle seçildikten sonra oluşturulan 2. Dönem TBMM’de aralarında İttihat ve Terakki’nin önemli isimlerinden Ağaoğlu Ahmet ve Hitler hayranlığı ile ünlü, sahibi ve başyazarı olduğu gazetesi, Cumhuriyet’te “Kemalist Türkiye’den Faşist İtalya’ya Selam” manşeti (27.05.1932) atan, Muğla Milletvekili Yunus Nadi’nin de bulunduğu bir heyet tarafından

hazırlanan 2. Anayasa (1924) ile 1921 Anayasası'nın vilayetlere tanıdığı manevi şahsiyet ve muhtariyet hakları lağvedildi.

İkinci Anayasa'da vilayetler için sadece teknik bağlamda, tüzel kişilik (hükmi şahsiyet) nitelemesi yapıldı. Merkezi yönetimin vilayetler üzerindeki kontrolü güçlendirildi. İlk anayasanın çoğulculuğu ve yerinden yönetimi esas alan; vilayet şuralarına, hükümetin genel siyaseti, uluslararası ilişkiler, savunma ve uluslararası ekonomik ilişkiler dışında hemen her işi halkın seçtiği vilayet şuralarının uhdesine veren 1921 Anayasası'nın ilgili tüm maddeleri kaldırıldı.

Valiler tarafından merkezin katı politikalarının uygulanması yolunda, yerelde re'sen alınacak kararlara demokratik görünüm kazandıracak şekilde, vilayetlerin, 'umuru tevsii mezuniyet ve tefriki vezai'f' yani 'Yetki genişliği ve görev ayrılığı' esasına göre yönetileceği ilkesi getirildi (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924, Madde: 90 -91)

1921 Anayasası'nda herhangi bir etnik grubun baskınlığı ya da varlığı söz konusu değilken, 1924 Anayasası'nın "Türklerin Hukuk-u Ammesi" başlığını taşıyan beşinci faslında, Türklere ve Türklük kimliğine özel bir vurgu yapılarak, Anayasal hakların sadece Türk etnik kimliğine ait olduğunun belirtilmesinin yanı sıra, ilk defa vatandaşlık tanımı yapıldı. Vatandaşlık tanımı da doğrudan Türk olmakla bağlantılıydı. 'Her Türk, hür doğar, hür yaşar' (Madde 66)'dan sonra, Türk tanımı da yapıldı. Bu tanımla, Türkiye coğrafyasında yaşayan birey, grup ve milletlerin kendilerini bir başka etnik kimlikle ifade etmelerinin önü köklü biçimde kesildi: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur" (Madde 88).

Dikkat çeken bir başka husus, Türkçe okuma- yazma bilmeyenlerin milletvekili seçilebilme yeterliliğine sahip olmadığını gösteren maddedir (Madde 12). Bu madde ile Türk olmayan unsurların, meclise girmelerinin önü alınmak isteniyordu. Oysa Mustafa Kemal, meclisin, şimdi dışlanmak üzere anayasal barikat kurulan unsurlarla birlikte kurulduğunu ifade etmişti.

1921 Anayasası Türkiye kelimesi/kavramı sadece 2 defa yer alır ve Türk kelimesi hiç yer almazken, 1924 Anayasası'nda Türkiye kelimesi 27 defa, Türk kelimesi ise 28 defa geçmekteydi. 1961 Anayasası'nda Türk kelimesi, 1924 Anayasası'na göre daha da artarak 32'ye yükselmiş, 1982 Anayasası'nda ise pik noktaya ulaşarak 75 defa vurgulanmıştır. Bu basit, istatistik bile, 1921 Anayasası'ndan sonraki Türkiye

Cumhuriyeti anayasalarının biyo-politik düzlemde ve etnosentrik bir düşünce iklimiyle yazıldığını ortaya koymaktadır.

Anayasalara dayalı bu istatistik, 1924 Anayasası'ndan itibaren, Müslüman olsun ya da olmasın, Türkiye coğrafyasının Türkler dışındaki etnik unsurlarının anayasal anlamda aidiyet duygusundan yoksun bırakıldığı, dışlandığı ve ülkede Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan istisnasız herkese Türk kimliği dayatılarak, demografik ve etnik farklılıkların yok edilmesinin hedeflendiğini gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1924 Anayasası'ndan sonraki süreçte, inkâr ve red politikalarının hayat bulacağı Türkleştirme azmi ve uygulamaları hız kazanır: Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) 8 Aralık 1925 tarihinde, yayınladığı bir genelgede Kürt, Çerkez, Laz, Kürdistan ve Lazistan gibi kelimeleri 'bölücü' ifadeler olarak niteler ve bunların kullanılmasını yasaklar (Mango, 2014: 30).

Mustafa Kemal'in, Türkler dışındaki diğer etnik unsurların yeni Türkiye'deki konum ve merkezi yönetimle ilişkisine dair tutumu, birbirine taban tabana zıt iki devreden oluşur. Birinci devrede yukarıda anlatıldığı üzere, Kürt nüfusun yoğun olduğu illere özerklik verileceğini (İzmit Konuşması) açıkça ifade ederken, ikinci devre, red ve inkâr politikalarına kaynaklık yapan bir tutum sergiler. Bunda Lozan Anlaşması'nın imzalanmış olmasının verdiği rahatlık etkili olduğu kadar, Şeyh Sait İsyanı'nın yarattığı çatışma ortamı ve gerilimin de payı olduğu ifade edilebilir. Buna karşılık Yayman (2011: 39) Şeyh Sait İsyanı ve diğer Kürt milliyetçiliği eksenli isyanların başlamasını, Kurtuluş Savaşı sırasında ülkenin özgürlüğü ortak paydasında bir araya gelen Türk ve Kürt güçlerinin ayrışmasına bağlar:

Kurtuluş Savaşı'ndaki dayanışmanın ve duygudaşlığın kaybolması, bölgede isyanların fitilini ateşlemiştir. Başta vatani kurtarma düşüncesiyle ortaya çıkan ve daha sonra emperyalizme karşı bir tepki olarak gelişen Türk Milliyetçiliği, biyolojik temelli bir içeriğe evrilince Kürt ulusalcılığının doğmasına; daha da önemlisi meşruiyet ve etki alanını genişletmesi yolunu açmıştır.

Hem Kürt isyanlarını olağanüstü yöntemlerle bastırmak, hem de dinsel inançların devletin resmi söylemlerine aykırılık oluşturacak toplumsal değişmelere yol açmasını önlemek amacıyla, 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, Modern Türkiye'nin Türk unsuru dışındaki etnik unsurlarla olan ilişkisini güvenlikçi politikalara indirgeyen anlayışın, erken dönem en önemli adımıdır.

Millî Mücadele'nin belirleyici komutanlarından Kâzım Karabekir, Cumhuriyet'in ilk başbakanlarından Rauf Bey (Orbay – Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Lideri) ve Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey'in meclisteki görüşmeler sırasında, kanuna yaptığı muhalefet sert tartışmalara yol açtı; ancak kanun, kabul edildi. Basının da sıkı biçimde kontrol altına alınmasını sağlayan ve devletin egemen ideolojisi ile uyuşmayan her hareketin 'eşkiyalık' ve 'irtica' ithamıyla yargılanmasının yolunu açan kanun, Kürt sorununu sadece bir asayiş sorunu olarak teşhis eden ve tedaviyi de teşhisine uygun araçla; silahla yapma yolunu seçen devletin, Kurtuluş Savaşı'ndaki Türk – Kürt ittifakı sırasında kendilerine verilen sözlerin yerine getirilmesine yönelik talepte bulunan Kürtlere verilen, katılık derecesi son derece yüksek olumsuz bir cevaptı.

Bugünün güvenlikçi politikaların da tarihsel geçmişini ve arka planını oluşturan Tahrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra Eylül 1925'de yürürlüğe sokulan Şark (Doğu) Islahat Planı ise, güvenlikçi politikaları bir kez daha tahkim ettiği gibi, ulus devlet inşasının yanı sıra, Türk olmayan unsurların kültürel ve politik toplum mühendisliği ile asimilesini öngörüyordu. Asimilasyonun en önemli araçlarından biri Kürtlerin Batı'ya gönderilmesi, boşaltılan Kürt yerleşim birimlerine de Türklerin yerleştirilmesini öngören tehcir uygulamasıydı. Bu uygulama bir yönüyle etnik arındırma, bir yönüyle de mübadeleydi.

Aralarında Malatya'nın da olduğu 5. Müfettişlik Bölgesi'nde (Elâzığ, Dersim, Siirt, Van, Muş, Mardin, Hakkâri, Genç, Ergani vilayetleri ve Pülümür, Kiği, Hınıs ilçeleri) uygulanan Şark Islahat Planı'nın çalışmamız açısından çok önemli bir madde içerir. Bu maddenin önemi, açık bir şekilde kültürel asimilasyonu hedefleyen dile ilişkin yasakları barındırmasından kaynaklanır. Buna göre, "Vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe dışında dil kullananlar cezalandırılacaktır" (Yayman, 2011: 80).

Söz konusu madde ile Şark Islahat Planı'nın coğrafi ve idari kapsamındaki halkın çoğunluğunun ana dilinin Kürtçe olduğu düşünüldüğünde; devlet, adı geçen illerde asayiş sağlamaya iddiasıyla, halkın ana dilini çarşı ve pazarda bile kullanmasını yasaklamakta, *en temel insani bir hak olarak ana dilini kullanmak* konusunda konulan yasağa uymayanlar hakkında cezai yaptırım uygulanmasının yolunu açarak, kültürel, ekonomik ve fiziksel şiddet ile Kürtlerin hizaya (!) getirilmesi amaçlanmaktadır.

Genç Cumhuriyetin resmi tarih tezlerinin hedeflerine ulaşması yolunda yasaklara ve şiddete maruz bırakılan tek etnik topluluk kuşkusuz sadece Kürtler değildir. Lazlar,

Çerkesler, Rumlar, Ermeniler, Süryaniler... Tüm bu etnik topluluklar asimilasyon politikaları bağlamında tarihsel/kültürel/dinsel yasak, baskı ve asimilasyonist politikaların muhatapları oldu.

Bu kapsamda, 1930'lu yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı devlet okullarında hayata geçirilen kimi uygulamalar tam anlamıyla trajik/aşağılayıcı ve ötekileştiricidir. Bu uygulamalardan birini Lazlara ilişkin araştırmaları ile tanınan M. Recai Özgün şöyle anlatır (akt. Aksamaz, 2011: 50):

(...) Otuzlu yıllarda okullarda Temizlik ve İntizam Kolu, Kızılay Kolu... gibi isimlerle çalışma kolları oluşturulurdu. Bunlar arasında '**Lazca Konuşanlarla Mücadele Kolu**' diye bir kol daha vardı. Ben dördüncü ve beşinci sınıfta iken bir müddet bu kolun başkanlığını yaptığımı hatırlıyorum... Bu işi faydalı olduğuna inanarak yapardık. Çünkü talebeler de öğretmenler de Laz kökenli idiler ve Türkçeleri meramlarını ifade edemeyecek kadar bozuktu.

Yine, Lazca Dilbilgisi ve Laz Masalları üzerine eserler veren Yılmaz Avcı'nın 1940'lı yıllarındaki ilkokul günlerine dair anısı benzer bir aşağılama ve trajediyi barındırmaktadır (akt. Aksamaz, 2011, 52)

Türkçe ile tanışmam, annemin beni elimden tutup kayıt yaptırmak için okula götürdüğü gün oldu. Bir odaya girdik. Annemin elini sıkı sıkıya tutuyordum. Sonradan müdür olduğunu öğrendiğim adam, bir şeyler konuşuyordu. Ben ise hiçbir şey anlamıyordum. (...) Artık sınıftaydım. Sıramda oturuyor, bir yandan da okul bahçesinde bekleyen annemi gözlüyordum. Sınıftaki öğretmenin konuşması yine benim bilmediğim bir dildeydi ve onu anlamıyordum. Teneffüsler benim, oyun oynamak için değil, arkadaşlarımla (Lazca) konuşma ihtiyacını karşılayabildiğim yegâne zamanlardı. Derslerin teneffüslerden sonraki ilk beş dakikası dayak seansları ile geçiyordu. Suçumuzun ne olduğunu bilincinde değildik. Sonradan anladık ki, suçumuz Lazca konuşmakmış. Lazca konuşanların isimlerini okulda kurulu olan '**Lazca Konuşturamama Kolu**' görevlileri okul idaresine bildiriyordu. Bu görevliler, yaşça bizden daha büyük olanlardı. Bütün günümüz 'bu uygulamalar'la geçiyordu. Bir süre sonra dayak yememek için Lazca konuşmamayı, yani susmayı tercih ettim. (...) Aradan yıllar geçti. Lazca konuştuğumuz için bizi döven öğretmenimizle 'bu konu'yu konuştum. 'Lazca Konuşturamama Kolu' diye 'eğitsel kol'un olduğunu ondan öğrendim.

Yukarıdaki iki örnekte, tek sorun, sadece bir etnik topluluğun ana dilinin yasaklanması değil, yasağın uygulanması sırasında izlenen yöntemin en az yasak kadar aşağılayıcı bir anlayışı yansıtmasıdır. Yasaklanan dili konuşanların ihbar edilmesi için görevlendirilen öğrencilerin, yasaklanan dilin mensupları olması, yasaklanan dilin mensuplarını daha ilkokul çağındayken kişilik kırımına uğrattırırken; öğrencinin, 'arkadaşını ihbar etme' ve 'ispiyonculuk' gibi insanlık dışı uygulamalar yapmak ve evinde konuştuğu ana dilinin kamusal alanda yasaklanacak kadar kötü bir dil olduğunu

düşünmek zorunda bırakılması, hem kişinin kendi dili ve kültürüne yabancılaştırılması hem de yasaklayanın, üstünlük kültürü ile öğrenci üzerinde faşizan bir iktidar kurmasının göstergesidir. Tüm bunların hepsinden daha önemli olan ise, bireyin ana dilinin yasaklanması ile kendi kültür evreninden koparılmış olması ve egemen etnik grubun kültürü içinde yok olmak zorunda bırakılmış olmasıdır. Egemenin asıl amacı da zaten budur.

Yasaklar ve egemen dile zorunlu yönlendirmeden nasibini alan ve kültürel/politik asimilasyona tabi olan bir diğer etnik topluluk Çerkesler'dir. Çerkesler, Büyük Rusya Sürgünü'nden sonra geldikleri Osmanlı coğrafyasında özellikle 2.Meşrutiyetin göreceli özgür atmosferinde birçok kazanım elde etmesine karşılık, özellikle Millî Mücadele sürecinde Çerkes Ethem'e yöneltile 'ihanet' iddiası ile birlikte toptancı bir yaklaşımla ötekileştirilme politikalarına muhatap oldu. Ana dilde eğitim veren Çerkes okulları ve Çerkes sivil toplum örgütlerinin faaliyetine son verildi.

Anadilde eğitim veren Çerkes Örnek İlkokulu ve kültürel uyanışa yönelik aktivitelerde bulunan Çerkes dernekleri kapatıldı. Kafkaslardan gelen bu Müslüman halkın, "Potansiyel Türkler" olarak görülüp asimile edilmesi için çeşitli kararlar alındı ve bu yönde faaliyetler yürütüldü: "Kafkas Türkleri masalı başlamıştır. Çerkesçe konuşmak, yeni doğan çocuklara Çerkesçe isim vermek yasaklanır. **Köylerin Çerkesçe olan adları Türkçe adlarla değiştirilir.** (...) 80 küsur senenin sonunda "Kafkas Türkleri" masalı gerçekleşmiştir. Halkın yarıya yakını anadilini unutmuştur" (Kalkan, 2010: 100).

Burada konuyla doğrudan ilişkili olmayan bir parantez açmak gerekir. Çerkesler ile diğer etnik toplulukların devletle ve egemen sınıfla ilişkisinde önemli bir farklılıktan da söz etmek gerekir. Çerkesler, Çerkes Ethem'in Teşkilat-ı Mahsusa'daki geçmişinin mirasçısı olmanın doğal sonucu olarak mıdır, ya da başka bir gerekçe ile midir, kökeni her ne ise, Türkiye'nin istihbarat teşkilatında ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmişlerdir. Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Hüsamettin Arslan, Radikal Gazetesi'nden Neşe Düzel ile yaptığı söyleşide, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, istihbarat teşkilatını Çerkeslere teslim ettiğini anlatır. Arslan'ın, bu örneği, istihbarat teşkilatının Çerkeslere teslim edilmesinin asıl saikini açıklamadan, devlete, tüm etnik grup ve topluluklar karşısında eşitçi yaklaşım sergileyen 'demokrat' bir profil çizmek için vermesi de ilginçtir ("1923"...2005):

Bizim cumhuriyetin uygulamaları eleştirilebilir ama Batıyla kıyaslandığında softtur. Türkiye Cumhuriyeti ırkçı olsaydı, Alman örneğindeki gibi hijyen hareketleri yaşanırdı.

Eğer Türk ırkına denildiği gibi bir vurgu yapılsaydı, bir devlet istihbarat servisini Çerkezlere teslim eder miydi? Bugün bile MİT'te Çerkezler egemendir. Cumhuriyeti kuranlar devletin gizli örgütünü değiştirmediler. Osmanlı'daki gizli servis sürdü ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın devamı olarak bugünkü MİT'e kadar gelindi. Cumhuriyet'in kurucuları, bürokratik elitleri acaba Türk ırkından mıydı?

Çerkeslerle Türkiye Cumhuriyeti'nin müesses nizamı arasındaki bu sıcak ilişkiye rağmen, devletin, Çerkeslerin kültürel, dilsel değerlerinin mekâna ve kamusal alana yansımaları engellemesi, bu bağlamda Çerkes yer adlarının varlığını sürdürmesine izin vermeyerek değiştirmesi, bu konuda Çerkeslerle diğer etnik topluluklar arasında ayrım yapmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bir başka bakış açısıyla da, devletin istihbarat teşkilatının Türkler dışındaki bir etnik topluluğa teslim edilmesi bir tehlike olarak görülmezken, aynı etnik topluluğa ait yer adlarının varlığının tehlike olarak görülerek değiştirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yer adlarının değiştirilmesine yüklediği anlam ve öneme işaret etmektedir.

Bireyin, içinde yaşadığı ve ilişkide bulunduğu toplumla iletişimini sağlayan, aidiyet duygusu ile bağlı olduğu kültürel ortam ve kültürel mirasla bağlantısını kuran ana dilin en önemli fonksiyonlarından biri kültür taşıyıcısı olmasıdır. Bir etnik topluluğun ya da ulusun, varlığını koruması ve geleceğe taşımasının öncelikli koşulu, dilini koruması, geliştirmesi/zenginleştirmesi ve işlevselleştirmesidir. Ludwig Wittgenstein (2013: 133) “Dilimin sınırları dünyanın sınırlarını imler (gösterir)” derken, dilin düşünce ufku ve insan zihninin sınırlarını çizme gücünün ötesinde, bu ufuklarda ve zihinsel derinliklerdeki düşünceleri dil yoluyla ifade edebilmenin ve dil yoluyla üretilen iletişim formları sayesinde dış dünya ile ilişki kurabilmenin önemine değiniyor olsa gerektir.

Dolayısıyla, dili yasaklananın gelecek tasavvuru, özgün bir düşünüş evreni ve düşüncelerini kendi ana dili ile dış dünyaya aktaracak bir kültürel/toplumsal ortam olmayacaktır. Kendi dili yerine, kendisine dayatılan dili konuşan birey ya da toplum, kendisi gibi değil, dili dayatanın zihinsel kodları ile eğitilecek, egemen dilin potası içinde eriyerek kaybolacaktır. Tam burada yeniden Wittgenstein (2013: 135)'i hatırlamak gerekir: “Düşünemediğimizi, düşünemeyiz; o zaman, düşünemediğimizi söyleyemeyiz de”. Düşünme eylemi en güçlü şekilde bireyin kendi ana dili ile kurduğu ilişki ile gerçekleşir. Dili yasaklanan birey ya da toplum, bir süre sonra bu dilin yarattığı olanaklar ile düşünemeyecek, düşünemediği için de söyleyemeyecek/ifade özgürlüğünü kaybetmiş olacaktır. Bu durumda, Foucault yordamı ile belirtmek istersek, *bireyin öznelliği, yani*

insanın kendi varlığı ile bir bilinç ilişkisi kurması, ya da kendi varlığını zihninde belirli kavramlar altında temsil etmesi mümkün olmayacaktır.

Edebiyatta, sanatta, politikada, basında hatta çarşıda ve pazardaki gündelik sıradan işlerde bile, bir ana dilin yasaklanması, hatta kullananların cezalandırılması, dilin, ulusal kimlik ve bilinç inşa etme gücünden duyulan korku ve endişenin de göstergesidir.

Bu korku ve endişenin giderilmesi için ise, egemen ideoloji temsilcilerinin dili (resmi dil, devlet dili) dışındaki ana dillerin yasaklanması gerekmektedir. Bu yasak, açık bir şekilde ‘şu şu diller’ şeklinde belirtilmiş olmasa da, daha geniş ve daha katı bir çerçevede ‘Türkçe dışındaki tüm diller’ olarak ifadelendirilmiştir. Öyleyse bu çerçeveye başta Kürtçe olmak üzere, Çerkesce, Lazca, Zazaca, Ermenice, Rumca, Süryanice ve bu dillerin çeşitli diyalektleri girmektedir.

Kültürlerin kolon taşıyıcıları olan dillerin yasaklanması, ülkenin sadece toplumsal ve siyasal açıdan çoğulculuktan uzaklaştırılması anlamına gelmemektedir. Bir ulus ve ulus devlet inşa projesinin önemli parçalarından biri olan dil yasakları, kültürel çeşitliliği yok ederek, dili yasaklanan/baskı altına alınan millet ve etnik toplulukların edebiyat, sanat, akademik ve benzeri entelektüel üretim alanlarında gerilemesi sonucunu doğurmakta, bu sonuç daha sonra, egemen ideoloji tarafından ‘Zaten bunların farklı ve özgün bir millet olduğunu gösterecek bir kültürel mirası, edebiyatı, ulusal kimliği, hatta alfabesi bile yok’ şeklinde özetlenecek propagandaya dönüştürülmektedir.

Türk Ocakları, Tek Parti Dönemi’nde Türk olmayanların ‘Türkleştirilmesi’ ve Türkçülüğün hegemon ideoloji konumuna getirilmesinde kullanılan önemli bir enstrümandır. Başbakan İsmet İnönü’nün Türk Ocakları’nın 23 Nisan 1925 tarihinde Ankara’da yapılan 2. Kurultayı’nda, yaptığı konuşma, devletin artık Türk olmayan ve “kendini Türk hissetmeyen” herkesi düşman ilan ettiğini ve Türkçülüğe muhalefet edecek tüm unsurları ezeceklerini ilan ettiği bir kırılma noktasıdır. İnönü’nün konuşmasında verdiği mesaj kadar, bu mesajın verilmesinde iç ve dış dinamikler açısından artık korkacakları, çekinecekleri bir durumun kalmadığına vurgu yapmış olması da devlet katındaki psikolojinin dışa vurumu açısından önemlidir (Vakit Gzt. 1925, No:2632’den akt. Kutlay):

Sizi bir Ocaklı kalbiyle selamlamış olmaktan bilistifade birkaç söz söylemek isterim. Bunu gerek dâhilde ve gerek hariçte söylemek için artık vehim edecek bir nokta-i endişemiz yoktur. Milliyet yegâne vasıta-i iltisakımızdır. Diğer anasır, Türk ekseriyeti karşısında haiz-i tesir değildir. Vazifemiz Türk vatanı içinde bulunanları behemehâl Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anasırı kesip atacağız. Vatana

hizmet edeceklerde arayacağımız evsaf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır...

Başbakan İnönü'nün mesajı son derece açıktır: Türkiye'de yaşayan Türkler dışındaki tüm unsurlar için iki yol vardır: 1. Ya mutlaka Türkleşmek. (Devlet Türk olmayan herkesi mutlaka Türk yapacaktır) 2. Ya da kesilip atılmaya razı olmak.

İnönü'nün dışında, diğer fikir yapıcı önderler de Türkiye'nin tek kimlikli sosyoloji kurgusunda ısrarlıdır ve etnosentrik enerjilerini Türklüğün/Türkçülüğün egemen olduğu bir ülke için harcamak konusunda karardır: Bu açıdan erken dönem Cumhuriyet'in egemen ideolojisini en iyi özetleyen argümanlardan biri de, Hitler faşizminin dominant kavramlarından 'üstün ırk' iddiasını Türkiye'ye uyarlayan dönemin Adliye Vekili (Adalet Bakanı) Mahmut Esat Bozkurt'tur. 'Cumhuriyet'in 3. Adamı' diye de nitelendirilen ve Faşist İtalyan rejiminin ceza kanunu çevirterek, birkaç nüansla Türk Ceza Kanunu'na dönüştüren Bozkurt, 18 Eylül 1930 tarihinde Ödemiş'in Gölcük yaylasında, ırkçı/ayrıştırıcı/ötekileştirici/ötekinin devlet şiddeti ile yok edilmesinin meşruluğunu savunan bir konuşma yapar ve Türk olmayanlar için tek seçenek bırakır: **'Türk'e köle ve hizmetçi olmak'** (Hâkimiyet-i Milliye, 19 Eylül 1930'dan akt. Okutan, 2009):

Cumhuriyet Halk Fırkası'ndanım. Çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıkları ile esasen efendi olan Türk milletine mevkiini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost da düşman da dinlesin ki, bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır.

Cumhuriyet'in güçlendiği ve etnik/dinî kimlikli bazı isyanları bastırma konusunda başarılı olduğu yıllara ulaşıldığında, Mustafa Kemal de artık Kürt, Çerkes, Laz ve Boşnak diye farklı milletlerin olmadığını, hepsinin Türk milletinin birer parçası olduğunu iddia etme konusunda net açıklamalar, hatta okullarda okutulmak üzere yazdığı ders kitabına giren tezler ileri sürer. Mustafa Kemal, TBMM'yi oluşturduğunu ifade ettiği ve 'anasır-ı İslam'ın çatısı bağlamında adlarını tek tek sayarak değer/önem atfettiğini vurguladığı, varlığını kabul ettiği, **coğrafi hukuk** da dâhil olmak üzere her tür hakkının teslim edileceğini ilan ettiği Kürt, Çerkes ve Lazlar için artık Türk kimliği içinde erimek/asimile olmak zorunluluğu açık bir biçimde dile getirilmeye başlanır.

Cumhuriyet'in ilk kadın profesörlerinden Afet İnan'ın okullarda okuttuğu kitabın içeriğini beğenmemesi ("Atatürk'ün...", 2006) üzerine Mustafa Kemal'in bizzat

kendisinin el yazısı ile kaleme aldığı ve Maarif Vekâleti, Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin 7.9.1931 tarih ve 2197 sayılı kararıyla ortaokul ve liselerden ders kitabı olarak okutulan Medeni Bilgiler Kitabı'nda konuya ilişkin bölümü, ülkenin artık, Yayman'ın deyimi ile biyolojik temelli Türk Milliyetçiliği merkezli olarak yoluna devam edeceğini gösteren paragrafları okuruz:

Medeni Bilgiler kitabının Millet Faslı'nda bir bölüm 'Diğer Milletlerin Teşekkülleri Tarzı' başlığını taşır. Bu başlık altında, Kürtlük, Çerkeslik, Lazlık ve Boşnaklık şeklindeki adlandırmaların düşmana alet olmuş mürteci beyinsizlerin üzerinde etkili olan, geçmişin propagandasından başka bir şey olmadığını, adı geçen milletlere ait bireylerin zaten 'Türk milletinin milletdaşı' olduğu vurgulanır (akt. İnan, 2015: 32) :

Bugünkü Türk milleti siyâsî ve içtimâî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hatta Lâzlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler, birkaç düşman âleti mürteci beyinsizden maada, hiçbir millet ferdi üzerinde teallümden başka bir tesir hâsıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar

Çok partili döneme geldiğimizde ise; CHP'nin 27 yıllık tek parti döneminin ardından 1950-60 yılları arasında kesintisiz 10 yıl iktidarda kalan Demokrat Parti (DP)'nin lider kadrosunun da İttihatçı gelenekle olan güçlü bağına dikkat çekmek yerinde olacaktır.

İlave olarak Demokrat Parti'nin CHP içinde çıktığını ve lider kadrosunun nihai tahlilde CHP'nin ideolojik uzantı ve tortularını her zaman içinde barındırdığını vurgulamak yanlış olmayacaktır.

İttihat ve Terakki – CHP – DP kaynaşmasının önemli rol modeli DP iktidarının Cumhurbaşkanı Mahmut Celal Bayar'dır. CHP içinde uzun yıllar politika yapan, son Atatürk- İnönü tartışması (Eylül 1937)'ndan sonra İnönü'nün Atatürk tarafından anayasal çerçeve dışındaki fiili bir uygulamayla istifa ettirilmesiyle Başbakanlık görevine atanan M. Celal Bayar, Atatürk'ün ölümündem sonra Cumhurbaşkanlığı'na seçilen İsmet İnönü'nün de bir süre başbakanlığını yapmış, 1945 yılına kadar CHP'de farklı kademelerde üst düzey görevler üstlenmiştir.

Siyasal hayatımızda 'Dörtlü Takrir' olarak anılan ve CHP İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü, "1- Milli hâkimiyetin en doğal neticesi ve dayanağı olan

Meclis denetiminin şeklen değil tamamen sağlanması. 2- Vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerini 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun gerektirdiği genişlikte kullanabilmelerinin sağlanması. 3- Bütün parti çalışmalarının bu esaslara göre yeniden düzenlenmesi”ni talep eden bir önerge vermiş, bu önergenin parti içinde yarattığı kriz ve kırılma sonrası önergeye imza koyan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP Genel İdare Kurulu tarafından 21 Eylül 1945 tarihinde partiden ihraç edildikleri açıklanmıştır (Uzman, 2017:209-222). Menderes ve Köprülü'nün ihracına tepki olarak M. Celal Bayar CHP Milletvekilliği'nden istifa etmiş, Refik Koraltan ise 27 Kasım 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'nda yapılan oylama ile partiden ihraç edilmişti.

Tüm bu gelişmeler, Türkiye'de çok partili siyasi yaşamın zeminini oluşturmuş, Dörtlülük Takrir'e imza koyan Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuştur. Tartışmalı 1946 milletvekli seçimlerinden sonra, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan ilk demokratik ve çok partili seçimle 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiş, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılacak askeri darbe ile sona erecek olan 10 yıllık DP iktidarı dönemi başlamıştır. Celal Bayar bu dönemde Cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüş, Cumhurbaşkanı olması nedeniyle parti genel başkanlığı görevini devrettiği Adnan Menderes ise aynı dönemde başbakanlık görevini üstlenmiştir.

Celal Bayar sıkı bir ittihatçı ve bu bağlamda komitacıdır. 1907'de İttihat ve Terakki'nin Bursa'daki gizli kolu olan Küme adlı örgüte girdi. Ardından Cemiyet tarafından İzmir'e gönderildi. İTC İzmir Örgütü'nün sekreterliğini yaptı (Sınavuç,1991).

Celal Bayar'ın İttihat ve Terakki içindeki bir bölümü gizli örgütlenme içinde yürüten, etkin ve uzun yıllar devam eden rolü (Sınavuç,1991) İttihatçı geleneğin çok partili 'demokratik' hayata da sirayet ettiğini göstermesi açısından öğreticidir.

İlave olarak, siyasete CHP muhalifi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda başlamasına karşın, bu partinin kapatılmasından sonra CHP'ye geçen ve Aydın İl Başkanlığı görevinden sonra 1931 yılından 1945 yılına kadar, yani tek partili dönemin yarısından daha fazla olan 14 yıllık bölümünde, milletvekili sıfatıyla CHP'de politika yapan, 1945 yılında partisinden ihraç edildikten sonra M. Celal Bayar ile birlikte Demokrat Parti'yi kuran, çok partili demokratik yaşamda 10 yıl boyunca (1950 – 1960) başbakanlık yapan Adnan Menderes (Ali Adnan Ertekin)'in, orta öğrenimini İzmir İttihat ve Terakki İdadisi'nde yapmış olması, Celal Bayar'la, Bayar'ın İTC İzmir Örgütü Sekreteri iken yakın diyalog geliştirmesi, CHP'ye de bu okuldaki hocası Vasıf Çınar'ın davetiyle girmiş

olması (İnan, 2002: 9-31), şu ana kadar saydığımız isimler kadar olmasa da Menderes'in de İttihat ve Terakki'nin ideolojik kültürü ile ilintisi bakımından bir veri olarak değerlendirilebilir.

Demokrat Parti'nin CHP'nin 27 yıllık iktidarını sona erdiren 14 Mayıs 1950 seçimi ve daha sonraki milletvekili genel seçimlerinde, Doğu ve Güneydoğu illerinde CHP'ye karşı üstünlük sağlamak amacıyla, bu illerdeki aşiret yapılanmaları ile ittifak yaparak Kürt milletvekillerini meclise taşımasına ve Kürt illerinde görece demokratik bir atmosfer yaratmasına karşın, bu dönemde Kürtçe yayınların yasaklanması ve yurt dışında yayınlanmış Kürtçe eserlerin ülkeye girişine yasal barikat konulması, tek parti döneminin dil ve kültür politikalarının Demokrat Parti döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Örneğin, yurt dışında basılan ve herhangi bir şekilde siyasal propaganda içermeyen Kürtçe Alfabe'nin ülkeye girişinin yasaklanması konusunda İçişleri Bakanlığı'nın yazısı üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in imzalarını da taşıyan Bakanlar Kurulu kararı ile çıkarılmış olması Demokrat Parti'nin Türkçe dışındaki dillere yaklaşımını gösteren önemli bir tutumdur (R. G., 15.12.1956, Karar S. 8251)

Daha ilginç bir örnek olarak; CHP'nin Arapça ezan yasağına sert muhalefet ederek, seçim kampanyasında, iktidara geldiğinde Türkçe ezan uygulamasına son vereceğini vaad eden, bu vaadi ile de dinî hassasiyetleri yüksek toplumsal kesimlerin desteğini alan, iktidara geldikten sonra da vaadini yerine getiren, Arapça ezan dışında dinî inançlar bağlamında yeni özgürlükler getiren, bugünkü 'İslamcı' AKP iktidarının, devamı olmakla övündüğü DP, inanç özgürlüğü Türkler dışındaki etnik topluluklarla ilgili olunca bu defa yasakçı bir kimliğe bürünmektedir.

Şöyle ki; Süleyman Çelebi'nin İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in doğumunu müjdeleyen ve doğumundan duyulan mutluluğu anlatan kasidesi 'Mevlid'in Türkçe onlarca baskısının yapıldığı, hatta devlet eliyle Türk Tarih Kurumu Basımevi tarafından yayımlandığı DP iktidarında, Kürtçe Mevlid sert bir yasaklama ile karşı karşıya kalır. Buradaki 'sert' ifadesini kullanmamızın gerekçesi, Türkçesi kitapçı raflarını dolduran dinî içerikli bir kitabın, Kürtçesinin DP Hükümeti'nde Bakanlar Kurulu kararı ile devletin en üst düzeyde alarma geçerek yasaklamış olmasıdır:

Kürtçe yazılı Mevlid kitabının Türkiye'ye sokulmasının ve dağıtılmasının menedilmesi; İçişleri Bakanlığı'nın 22.09.1951 tarihli ve 91177/13/52636 sayılı yazısı üzerine 5680 Sayılı Kanun (Basın Kanunu)'un 31. Maddesine göre; Bakanlar Kurulu'na 27.09.1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar (İmza)

Başbakan Adnan Menderes (İmza)

Bakanlar Krl. Üyeleri (İmza).

(BCA, Yer No: 126.70.16, Fon No: 30-18-1-2).

Yine, Kâhtalı Osman Sabri Efendi adlı bir şairin yazdığı Kürtçe şiir kitabının, Türkiye'ye sokulmaması için Dışişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı arasındaki yazışmalardan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in imzalarını da taşıyan Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanması, Türkçe dışındaki bir dilde yayınlanmış şiir kitabının Türkiye'ye sokulmaması için DP iktidarı ve devletin seferber olduğunu göstermektedir (Resmî Gazete, 17.7.1957, Karar S. 9054). Ayrıca, Kürdolog Basil Nikitin'nin Kürt Etüdleri adlı kitabının yasaklanması da yine bu dönemde gerçekleşir (Resmî Gazete, 24.01.1958, Karar S. 9734).

Genel kanının tersine, devletin Türk unsuru dışındaki etnik unsurlara bakışı Demokrat Parti döneminde de değişmemiştir. Tek başına iktidar için Kürtlerle taktik anlamda iş birliğine giren DP, Kürtlerin bu iş birliğini ciddiye aldığını görünce, "Ermenilerin başına gelenlerin sizin de başınıza gelmesini istemiyorsanız..." tehdidini de içeren uyarısını, net biçimde yapmayı ihmal etmemiştir. Söz konusu uyarı, devletin en üst düzeyinden; Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından yapılır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Mardin Milletvekili Miroğlu (2014)'na göre, DP'nin iktidarı CHP'den devraldığı ilk dönemde Diyarbakır Milletvekili seçilen Avukat Remzi Bucak ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar arasında, Çankaya'daki bir davet sırasında yaşananları Bucak şöyle aktarır:

Köşk'te birkaç Doğulu yani Kürt mebus da vardı... Yemekten sonra sinema filmi gösterme faslı için büyük salona geçilirken, Reisicumhur Celal Bayar, yanıma gelmiş, sağ koluma girerek diğerlerinden bir iki adım ayırdıktan sonra, 'Remzi Bey, senin kim olduğunu, ne maksat ve gaye güttüğünü biliyoruz. Hareketini yakından takip ediyoruz. **Unutma ki Kürt meselesi bizim için Ermeni meselesinden çok, pek çok daha önemlidir. Aynı akıbetin başınıza gelmesini istemiyorsan bu kadar muamele ve müsamaha size çoktur bile**' demiş ve cevap bile beklemeden kolumu bırakıp diğer mebusların yanına gitmiş idi.

Demokrat Parti'nin 1950-1960 dönemindeki 10 yıllık kesintisiz iktidarına son veren 27 Mayıs 1960 TSK (Cunta) darbesinin lideri, daha sonra Milli Birlik Komitesi ve Devlet Başkanı sıfatıyla görev yapan, TBMM seçimlerinin yapılmasının ardında ise Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel'in, (MBK, 1961), 1961 Anayasası'nın tartışıldığı Kurucu Meclis görüşmelerinde, 'Milliyetçilik' ilkesinin anayasaya girip girmemesi

meselesi konuşulurken, İttihat ve Terakki'nin ideologlarından Ziya Gökalp için, “İtimat buyurun, o olmasaydı, bugün bu devlet yoktu” şeklindeki ifadesi de, Türkiye Cumhuriyeti karar alıcılarının beslendiği düşünsel kaynakları göstermesi açısından önemlidir.

Aynı görüşmeler sırasında, Devlet Başkanı Gürsel, Anadolu halkının etnik kimlik yerine dinsel kimlik ikâme etmesinden, kendisini ‘Türk’ diye ifade etmek yerine, ‘Müslüman’ olarak tanıtmamasından duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Ancak, konuşmasının devamında, ironik biçimde ‘Türklük’ dışında bir etnik kökene hayat hakkı tanınmaması gerektiğine de göndermede bulunur. Gürsel, ‘İyi adam’ olmanın kriterlerini de biyolojik/ırksal mensubiyete dayandırır: ‘Türk ve Atatürkçü olmak’. Gürsel’in, öncelikli görevlerinin “Milleti, Türk milleti haline getirmek olduğu”nu ifade ettikten sonra “Türkiye Türk olmalıdır” vurgusunu yaptığı konuşması, Türkiye’deki ideolojik tekçiliğin kodlarını deşifre eder: (MBK, 1961):

Hakikaten, Avrupa milliyetçilik dâvasını 1,5 asır evvel halletmiştir. Fakat biz öyle miyiz? Anadolu'nun bir köyüne gidin, vatandaşa sorun: «Nesin» deyin. «Elhamdülillah Müslümanım» der. «Türküm» demez. Daha bu şuur uyanmamıştır. Biz şunun bunun nazariyesi yüzünden Türklüğümüzü ve milliyetçiliğimizi kaybedecek bir yola gitmeyelim. «Milliyetçiliği» Anayasaya koyalım. Bunu yürütelim. Memlekette Türklük şuuru uyandıktan sonra bunu çıkaralım. Sonra başka unsurlar, kendi maksatlarına göre buna dayanarak ayrılmayı düşünürler, diyorlar. Zaten düşünüyorlar. Bugün Kürtçülükle yaptığımız mücadeleyi biliyorsunuz. Biz milliyetçiliği kaldırıyoruz desek, bize mi dönecekler? Biz buna dayanacağız. Bu memlekette temiz bir idare yer aldığı takdirde bir tehlike yoktur. Evvelâ milletimizi Türk milleti haline getirelim. Ben asla kelimenin Anayasadan kalkmasına taraftar değilim. Türkiye Türk olmalıdır. Anayasadan bu tabir kalkmamalıdır. Bugün bunu biz kaldırırsak 50 sene sonra Türkiye’de Türküm diyecek insan kalmayacaktır.

Gürsel’in, kendi görev döneminde kurulan ve asli görevi sosyo – ekonomik planlama olan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’na Güneydoğu Anadolu Bölgesi için ‘**etnik planlama**’ yapılmasına yönelik talimat vermesi (Sınayuç, 1991) ile yukarıda aktardığımız MBK Genel Kurulu’nda yaptığı konuşma birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de yer adlarının değiştirilmesinin en yoğun yaşandığı iki dönemden biri olan 1960 darbesi sonrası dönemin egemenlerinin toponomi politikalarını anlamak açısından aydınlatıcı olmaktadır.

Cemal Gürsel Devlet Başkanı ve Başbakan sıfatıyla; Cumhuriyetin resmi tarih tezi doğrultusunda, Doğu İlleri ve Varto aşiretlerinin Kürt değil, Türklerin bir kolu/Dağ Türkleri olduğunu ispatlamak gibi özel bir misyonla yazılan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan M. Şerif Fırat’ın ‘**Doğu İlleri ve Varto Tarihi**’ adlı kitabına

yazdığı önsözde, red ve inkâr politikalarının devletin zirvesinde nasıl ete kemiğe büründüğünü kristalize biçimde ortaya koyar (Fırat, 1961:3):

Bugün, Milli Eğitim. Bakanlığımızca 2. baskısı yapılan bu eserin, bütün Türk aydınları tarafından okunması büyük faydalar sağlayacaktır. Çünkü bu eser, Doğu Anadolu'da oturan, Türkçeye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'den ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkâra imkân bırakmayan ilmi deliller ile... Tarihin hiçbir devrinde, Doğu illerimize, bugünkü sakinlerini tortu olarak bırakacak yabancı bir göç vaki olmamıştır. Dünya üzerinde "Kürt" diye adlandırılacak müstakil hüviyetli bir ırk yoktur. Kürtler, yalnız vatandaşımız değil, soydaşımızdır da... Fakat asırlarca devam eden kötü idare ve ihmaller, onların da kapalı yaşama itiyatları maalesef bu neticeyi doğurmuştur. Türk Milletini ve Türk Vatanını parçalayarak yok etmek sevdasında olanlar, bundan faydalanmanın peşinde koşuyorlar.

12 Eylül 1980 darbesi ile ülke yönetimine bir kez daha el koyan asker, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılacak milletvekili seçimlerinden hemen önce çıkarttığı, 19.10.1983 tarih ve 2932 sayılı 'Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun' ile ulus devlet ve tekçi toplum inşası yolunda Cumhuriyetin bu alandaki 60 yıllık mirasını konsolide eden bir tutumla, hiçbir etnik ayrım yapılmaksızın Türkiye'deki demografik yapının tamamının ana dilinin Türkçe olduğunu vurgulayarak, Türkçe dışındaki dillerle düşüncenin ifadesini ve yayılmasını yasakladı. 'Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmî dilleri'ni, örneğin İngilizce ve Almanca'yı dışarda bırakan bu kanuna göre, Türkiye'nin tanımadığı herhangi bir dili kullanmak yasaktı ve yasağa uymayanlar bir yıldan 3 yıla kadar hapisle cezalandırılacaktı. Hürriyetten yoksun bırakma cezasını yeterli bulmayan 12 Eylül döneminin yasama organı Danışma Meclisi bir de Türkçe dışında bir dil kullanarak düşüncelerini ifade eden ve çeşitli araçlarla yayanlara ilave yaptırım olarak 100 bin liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası öngörüyordu. Kanun, yasağın gerekçesini ise, "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğin, Cumhuriyetin, millî güvenliğin, kamu düzeninin korunması"na dayandırarak, adlarını anmadan, Kürtçe, Lazca, Çerkesce, Zazaca, Ermenice, Rumca, Süryanice ve Türkiye coğrafyasında kullanılan Türkçe dışındaki diğer dilleri ülkenin milli güvenliği, devletin egemenliği ve toplumsal düzen açısından tehdit olduğunu ilan ediyordu (Resmî Gazete, 22.10.1983, Sayı 18199). Bu kanun, 12 Eylül Anayasası'na dayanıyordu. 1982 Anayasası'nın 26. maddesi "Düşüncenin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış herhangi bir dil kullanılamaz" ifadesiyle düşünce özgürlüğünün dil yoluyla engellenmesini düzenlerken, 28. madde, "Kanunla yasaklanmış herhangi bir dille yayım yapılamaz" diyerek, Türkçe dışında herhangi bir dille, müzik de dâhil olmak üzere

gazete, dergi kitap yayını yasaklıyor, radyo ve televizyon yayınlarına red ve inkâr karakterli bir blokaj uyguluyordu.

Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin 12 Eylül 1980 askerî darbesiyle başlayan 3 yılı aşkın ara rejimden sonra, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde TBMM'de tek başına çoğunluğu sağlayarak iktidar olması ile neredeyse eş zamanlı olarak başlayan Güneydoğu Anadolu bölgesindeki, yasa dışı silahlı Kürt ayrılıkçı eylemleri, 1990'lı yıllara geldiğinde zirve noktasına ulaşmıştı. Anavatan Partisi hükümeti, terör eylemlerinin sadece güvenlikçi/asayişçi bakış açısıyla sona erdirilmesinin mümkün olmadığı düşüncesinden hareketle, bölgenin, sosyo-ekonomik açıdan diğer bölgelerle olan gelişmişlik farkını azaltacak sosyo-ekonomik tedbirler almak yönünde politikalar geliştirmiş, bunun yanı sıra, kültürel hakların iadesi bağlamında, 12 Eylül rejiminin, darbeden sonraki ilk seçim öncesi 1983 yılında çıkardığı, Türkçe dışındaki dillerle düşüncenin ifade edilmesi ve yayılmasını yasaklayan kanunu, 12 Nisan 1991 tarih ve 3713 Sayılı Kanun ile kaldırmıştır. Söz konusu yasağın sona erdirilmesi ile Kürtçe ve diğer dillerde gazete, dergi, kitap yayını, müzik albümü yapılması serbestisi getirilmiştir.

Ancak Türkçe dışındaki dillerin yasağına dayanak oluşturan Anayasa'nın 26 ve 28. Maddeleri, 2000'li yılların başında, Avrupa Birliği – Türkiye arasındaki tam üyelik adaylığı görüşmeleri sürecinde kaldırıldı. Mustafa Bülent Ecevit liderliğindeki koalisyon hükümeti döneminde, Anayasa'nın 26. Maddesi, “Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir” biçiminde düzenlenirken, Türkçe dışındaki dillerle yayın yapmayı yasaklayan 28. Madde yürürlükten tamamen kaldırıldı. (Resmî Gazete, 2001)

Dikkat edilirse, yukarıda analiz etmeye çalıştığımız tarihsel, siyasal, kültürel ve etnik (biyo) politikalar bağlamında, en çok vurgu yaptığımız ve örnekler aktardığımız alanın devlet ve iktidarların dil/diller alanındaki uygulamalarıdır.

Dil, sadece kişisel ve toplumsal bir iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal olanın biçimlendirilmesinde ve yeniden üretilmesinde kullanılan politik bir araçtır. ‘Dilin Tarihi’ yazarı Fischer (2017: 173-186) toplumun inşasında dilin tayin edici rolünün altını çizerek, tarih boyunca ‘biz ve öteki’ ayrımı ile sınırların çizilmesinin dil üzerinden yürütüldüğüne ışık tutar ve ulus devletlerde farklı dillerin çatışma zemini olarak kullanıldığını belirtir:

Toplumun nihai mimarisi ve yeniden biçimlendirilmesi dille ölçülür. Dil insanın tüm eylemlerine ses verir, bunu karmaşık ve incelikli yollarla gerçekleştirir. Uluslararası

ilişkilerden özel ilişkilere kadar sosyal etkileşimin pek çok katmanı dil aracılığı ile yürütülür, etkin kılınır ve güçlendirilir. (...) Tarih boyunca insanlar başkaları hakkında, yalnızca onların etnik diline, yerel ağzına, hatta bireysel sözcük seçimlerine bakarak karar verdiler. –yani, onların toplumu içerisindeki yerlerini değerlendirdiler. Dilsel hüküm son hüküm oldu ve insanlık tarihinin tümünü şekillendirdi. (...) M.Ö. 5. yüzyılın başlarında, tarihçi Heredots’un “Bütün Yunan aynı kandan ve aynı dildendir” dediğine daha önce işaret edilmişti. Bu son derece anlamlıdır. İnsanlık tarihinin büyük çoğunluğu için, kan dildi. Çünkü küçük insan toplumlarında sizin gibi konuşanlar sizinle akrabaydı. On binlerce yıl boyunca söz konusu kan akrabalığına dayanarak benzer konuşmanın kucaklayıcı olduğu inancı doğdu. Tersine yabancı konuşmanın tehdit edici olduğu olduğuna inanıldı. Benzer biçimde konuşanlar öncelikle şehir devletleri, sonra prenslikler, daha sonra da uluslar olarak birleştiler; yabancı bir dili konuşanlarla karşılaşmalar ise çatışmalara yol açtı. Komşular arasında daha belirgin sınırları, ortak bir dilden yoksun olma temelindeki sınırları bu tanımlıyordu.

Dil sadece ulus fikrinin ve ulus devlet inşasının asli unsuru değildir; aynı zamanda toplumun kültür değişimine maruz bırakılarak egemen ideoloji doğrultusunda politik asimilasyona tabi tutulmasının en etkili aygıtlarından biridir. Politik asimilasyon sürecinde, egemen etnik gurubun dili ‘üstün dil’ olarak konumlandırılıp diğer diller yasaklanırken, birey, eş zamanlı olarak dayatılan ‘üstün dil’e maruz bırakılır ve o dille iletişim kurmaya zorlanılır.

Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının stratejik ayaklarından biri olan dil politikaları, bir yandan Türkçeyi Arapça ve Farsça söz varlığından arındırarak öz Türkçe olarak nitelendirilen bir dil üretimiyle ‘muassır’ medeniyet düzeyine çıkmayı hedeflerken, diğer yandan Türkiye coğrafyasında Türkçe dışında konuşulan diğer dillerin bir önceki bölümde anlatıldığı bağlamda, yasaklanması, baskılanması, aşağılanması, çeşitli argümanlarla yok sayılması, unutturulması ya da egemen dilin içindeki bir diyalekt sayılmasına yönelik uygulamalarla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının tamamının tek/türdeş bir dil (Türkçe) kullanmasını hedeflemiştir.

Kubilay (2004: 56), devletin Türkçe dışındaki anadillere yaklaşımını irdelerken, tam da Fischer’in ifade ettiği ‘Yabancı olarak adlandırılanın kendi diliyle konuşmasının tehdit olarak algılanması’ sorununu bir bakıma Türkiye örneğinde somutlaştırır:

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ülkede farklı diller konuşan toplumsal grupların varlığına rağmen tek dilci bir politika izlenmiştir. Ulusal birliği sağlama amacıyla tek dilci bir politika benimseyen yeni rejim, Türkçe konuşmayı Türklüğün temel göstergelerinden biri olarak kabul ederken, **diğer anadillerin konuşulmasını ise rejime yönelik bir tehlike olarak algılamış**; bu tehlike algısı diğer anadillere yönelik yasaklayıcı ve asimile edici önlemlerin alınmasını beraberinde getirmiştir. Alınan bu önlemlerle Türkçe dışındaki anadillerin kamusal alana girişi engellenmiş ve kamusal alan dilsel bakımdan homojenleştirilmiştir. 1990'lara kadar devam eden bu süreç yasal düzlemde yapılan birtakım değişikliklerle kırılmalara uğramıştır.

Farklı bir toplumsal grubun, egemen etnik grubun içinde eritilmesi ve türdeş bir toplum yaratılmasının araçlarından biri olarak kullanılan dil politikaları, sadece, dilin doğrudan yasaklanması, reddedilmesi ve yasağa uymayanlar için yaptırımlar uygulanması ile değil, aynı zamanda daha sofistike yöntemlerle de hayata geçirilir.

Ulusal birleme, toplumu türdeş kılma, kültürel ve politik asimilasyon alanındaki sofistike yöntemlerin biri de yer adlarının değiştirilmesidir.

Türkiye coğrafyasında, Cumhuriyet'in ilanı öncesindeki TBMM Hükümetleri döneminden itibaren ve Cumhuriyet'in ilanından sonra, il ve ilçe düzeyinden, nahiye, köy, mezra, kom gibi yerleşim birimlerine, dağ, tepe, sırt, yamaç gibi coğrafi mevkilere ve nehir, ırmak ve çay gibi doğal su kaynakları düzeyine kadar inen, yani her ölçekteki yerleşim birimini, doğal mevkileri ve doğal su kaynaklarını kapsayacak şekilde, coğrafi mekân ve tabii yer adlarının değiştirilmesine yönelik devlet ve hükümet politikaları uygulanmaya başlanmıştır.

Hükümetlere, siyasal iktidarların ideolojik müktesebatına, tarihsel dönemlerin özelliklerine ve devlet hassasiyetlerinin farklılaştığı dönemlerin önceliklerine göre, toponomi politikalarındaki yoğunluk ve katılık farklı trendler çizmiş olsa bile, Cumhuriyet dönemi siyasal iktidarları ve bizatihi devletin kendisi, mirasını devraldığı İttihat ve Terakki'nin toponomi anlayışını devam ettirmiş, 2000'li yıllara kadar, yer adlarını değiştirme konusunda kesintisiz bir eylemlilik halinde bulunmuştur.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde toponomi politikalarının köken ve ekseninde ileride aktaracağımız sayısal veriler ve karar alıcıların düşüncelerinden görüleceği gibi, ilk sırada Türkçülük temelinde milliyetçilik ideolojisi yer almaktadır. Türkleştirme ve Türkçeleştirmenin yanı sıra, lokal düzeyde coğrafya ve tarihsel – toplumsal ilişkiler düzleminde gerçekleştirilen yer adı değişiklikleri de olmakla birlikte, başat/ezici rol, Türkçe dışındaki tüm yer adlarını 'yabancı' olarak niteleyen ve bu adları 'milli güvenlik' sorununa yükselten biyopolitik milliyetçi tutumun olmuştur.

4.3.2. Cumhuriyet Dönemi Yer Adı Değişikliklerinin Gerekçeleri

Türkiye'de yer adlarının değiştirilmesinin açık ve örtük gerekçelerini/nedenlerini maddeler halinde sıralamak gerektiğinde şöyle bir tablo oluşturmak mümkündür:

1) Türkçe Dışındaki Dillerden Arındırma (Kültürel Arındırma/ Asimilasyon):

Türkçe olmadıkları, dolayısıyla 'yabancı' dillere ait olduğu iddia ve gerekçesiyle

değiştirilen yer adları. TBMM Hükümetleri ve Cumhuriyetin ilanı sonrasında, Türkiye’de yer adlarının değiştirilmesinin en temel ve resmi gerekçesi, değiştirilen yer adlarının ‘yabancı’ ya da ‘yabancı dillere ait’ olduğu iddiasıdır. Bu gerekçe ile özellikle kırsal alanda değiştirilen yer adlarının sayısal büyüklüğü diğer gerekçelerle değiştirilen yer adları ile kıyaslanamayacak büyüklüktedir. Bu kategorideki değişikliklerde, Türkçe dışındaki tüm diller ya da diyalektler (Kürtçe, Lazca, Çerkesce, Zazaca, Ermenice, Rumca, Gürcüce, Süryanice) yabancı dil olarak kabul edilmiştir. Bu alanda sayısız örnek vermek mümkündür. Ancak birkaç örnek vermek, bütündeki amacı göstermesi açısından yeterli olacaktır: 1) Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk’ün de onay imzası ile İsmet İnönü başkanlığındaki Bakanlar Kurulu kararıyla, 29.11. 1935 tarihinde, Hakkâri iline bağlı Gevar ilçesinin adı, Gevar adı, ‘yabancı’ olduğu gerekçesiyle Yüksekova olarak değiştirildi. (Bakanlar Kurulu Kararname No: 3624). 2) Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanlığı, İsmet İnönü’nün başbakanlığı döneminde (1964) sadece üçlü bir kararname ile bugün birçoğu ilçe düzeyine çıkarılan 215 nahiye’nin adı, ‘Yabancı dilden geldikleri ve Türkçe olmadıkları’ gerekçesiyle Türkçe olduğu belirtilen yeni adlarla değiştirildi (İçişleri Bakanlığı, 1964, Karar S. 2690). 3) Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel döneminde (1970) İçişleri Bakanlığı, Başbakanlık makamına ‘**Gizli**’ ibareli bir yazı yazarak Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü’nün talebi ile bazı illerdeki “**Türkçe olmayan mühim mevki ve tabii yer adlarının Türkçeleştirilmesi**” gerektiğini, bu kapsamda hazırlanan ‘eski-yeni’ isim listesinin onaylanmasını istemektedir. İçişleri Bakanlığı’nın bu yazısı üzerine, Edirne, Çanakkale, Konya, Eskişehir, Afyon, Kayseri, Burdur, Isparta, Adana, Antalya, Erzincan ve Sinop sınırları içinde ve aralarında; dağ, tepe, sırt, gedik, bel, kaya, ada, burun, göl, dere, boğaz, liman fener, bank (*sığ deniz diplerindeki kum yığıntıları*), türünde 140 ‘Mühim mevki ve tabii yer adı’ üçlü kararname ile değiştirilerek, yabancı olduğu belirtilen bu yer adları silinmiş ve coğrafyanın ırk düzleminde Türkçeleştirilmesi amaçlanmıştır.

2) İktidarın Siyasal İdeolojisini Mekâna Yansıtma: Egemen siyasal ideolojinin mekânı kendi ideolojik yapısı doğrultusunda tasarlayarak mekâna hâkim olmak, simgesellik üzerinden iktidarını yeniden üretmek ve önceki adın temsil ettiği/yaşattığı siyasal/kültürel imgeleri toplumsal hafızadan silerek, bunun yerine kendi iktidarının ideolojik, kültürel ve dinsel kodlarını mekâna yansıtmak amacıyla değiştirdiği yer adları.

Bu kategorideki yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları, özellikle yerel yönetimler tarafından il ve ilçe merkezlerindeki mahalle, cadde, sokak, meydan, kavşak, park ve bahçelerin adlandırılmasında, merkezi yönetim tarafından ise, havaalanı, baraj, köprü, stadyum, spor salonu, okul, üniversite, hastane ve metro istasyonu gibi devlet kurum ve kuruluşları ile bu kurumların yürüttüğü hizmetlerin üretildiği mekânların adlandırılmasını kapsamaktadır. Bu başlık için de örnek olay sayısı bir hayli fazladır. Ancak, birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. 1) Malatya Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nin 03.04.2013 tarih ve 81 sayılı cadde sokak isimlerinin yeniden düzenlenmesine ilişkin kararı; Malatya Valiliği'nin 11.04.2013 tarihli ve 3838 sayılı onayı ile iki bin beş yüzü aşkın mahalle, cadde ve sokak ismi değiştirilmiş, bu isimlerin büyük bölümü belediyenin mensup olduğu siyasal partinin (AKP) siyasal ideolojisi doğrultusunda seçilmiştir. 2) CHP'li Eskişehir Belediyesi, 2000 yılında 2000'i aşkın mahalle, cadde ve sokağın adını değiştirmiş, bu değişiklikler özellikle Türk milliyetçisi kesimlerin tepkisine yol açmış, Türk Ocağı Eskişehir Şubesi Eskişehir Belediye Meclisi'nin ad değiştirmeye ilişkin kararını mahkemeye taşımıştır. Dönemin DYP Milletvekili Mehmet Sadri Yıldırım TBMM'de yaptığı konuşmada (16.11.2000) Eskişehir Büyükşehir Belediye Meclisi'nin söz konusu kararı ile verilen yeni adların Türkün özüne ve kültürüne aykırı olduğunu, uygulamanın ise kanuna ve Anayasaya da aykırı olduğunu iddia ederek, Belediye Başkanı Yılmaz Büyükerşen'e sert eleştiriler yöneltmiştir. 3) İlki Beşiktaş İnönü Stadı olmak üzere, 2013 yılından itibaren Türkiye genelinde çok sayıda (15-20) stadyum yenilenmeye başlamıştır. Bu stadların bir bölümü eski stadların yerine inşa edilirken, bir bölümü ise farklı alanlara inşa edilmiştir. Bu stadlar inşa edilirken, sadece fiziksel anlamda değişmemiş, aynı zamanda adları da değiştirilmiştir. Yenilenen hiçbir stadyum, eski adını muhafaza edemedi. Bu stadyumların isimleri Atatürk, İnönü, İsmet Paşa, 19 Mayıs, 4 Eylül iken, şehir isimlerinden sonra getirilmek üzere 'Arena' olarak değiştirildi.

3) Türk Etnik Yapısı Dışında Etnik Yapıların Coğrafyaya Sahip Çıkacağı Korkusu / Vehmi: Yerleşim biriminde, Türk etnik yapısı dışında yaşayan ya da geçmişte yaşamış farklı etnik unsurların coğrafyaya sahip çıkma/ele geçirme/T.C. dışında bir devlet organizasyonu kurma, bölünme/'birlik ve beraberlik' duygusunun kaybolmasından kaynaklı, endişe, korku ya da vehimlerden dolayı değiştirilen yer adları. Bu konudaki en çarpıcı örnek, Lazistan Vilayeti adının Rize olarak değiştirilmesine

yönelik ileri sürülen gerekçedir. Lazistan Vilayeti adının Rize şeklinde değiştirilmesi konusunda 27.01. 1923 tarihinde meclis başkanlığına bir önerge sunan Çorum Mebusu Haşim Bey, önergesini savunurken, ‘Lazistan adının değiştirilmemesi halinde, elli yıl sonra, dış güçlerin Türkiye’yi ‘Lazistan’ üzerinden bölmeye çalışacağını ileri sürer ve ülkenin bekası adına Lazistan adının mutlaka Rize olarak değiştirilmesinin ‘zorunluluğunu’ ateşli bir şekilde savunur (TBMM ZC, 27.01.1339). Yine Rize’ye bağlı Atina ilçesinin adının 1928 yılında Pazar olarak değiştirilmesi aynı gerekçe ve endişe ile değiştirilen yer adlarından biri olarak örnek gösterilebilir.

4) Siyasal Hesaplaşmanın Bir Unsuru Olarak: Geçmiş dönemle ideolojik/politik hesaplaşmadan dolayı değiştirilen yer/mekân adları. İstanbul İnönü Stadı adının, CHP’nin Milli Şefi İsmet İnönü ile uzlaşmaz bir muhalefet içinde olan DP’nin iktidara gelmesinden sonra, 1952 yılında Mithat Paşa olarak değiştirilmesi siyasal hesaplaşmanın önemli örneklerinden biridir. Buna karşılık, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, iktidardan düşürülen DP’nin lider kadrosunun adını taşıyan ya da DP iktidarını anımsatan yer adları değiştirilerek, askerin DP ile hesaplaşması toponomi politikalarına yansıtılmıştır. Bu konudaki örneklerden biri Ankara’da hayata geçirilir., Darbeden sonra Ankara Valiliği ve Belediye Başkanlığı’na atanan General İrfan Baştuğ, darbe ile devrilen ve daha sonra idam edilen Başbakan Adnan Menderes’in soyadı ile anılan Menderes Sokağı adının Arı Sokağı, DP’nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihine göndermede bulunan 14 Mayıs Mahallesi adının ise Gazi Osman Paşa Mahallesi, Kızılay Meydanı adının ise Hürriyet Meydanı olarak değiştirildiğini açıklamıştır (“Ankara’da Sabıklara”..., 1960).

5) Mezhep Bilincinin Sönümlendirilmesi Amacı: Mezhep adı ile anıldığı için, öne çıkan mezhep bilincinin sönümlendirilmesi amacıyla değiştirildiği düşünülen yer adları. Güncel durumda, Amasya’ya bağlı bir ilçe olan Suluova’nın üzerinde yerleştiği Alevi köyünün adının önce Suluca olarak değiştirilmesi (19.08.1944) nihai olarak da bugünkü adını alması bu kategori için gösterilebilecek önemli bir örnektir.

6) Siyasi ve Askeri Şahsiyetlere İade-i İtibar Amacı: Dönemin siyasal iktidarının bazı siyasal kişiliklere iade-i itibar amacıyla değiştirdiği yer adları Milli Mücadele’nin belirleyici isimlerinden Kâzım Karabekir’in, Atatürk’e suikast girişimi iddiasıyla yıpratılan itibarının iadesi amacıyla, DP iktidarı döneminde, adının, şimdi Karaman’a bağlı bir ilçe olan memleketi Gaferiyat Nahiyesi’ne verilmesi (21.04.1956), yine, 27 Mayıs 1960 darbesi ile iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra askeri cunta tarafından idam

edilen DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes'in memleketi Aydın'daki Çine Barajı'nın adının Adnan Menderes Barajı olarak değiştirilmesi (10.10.2010), siyasi ve askeri alanda bir dönem seçkin ve itibarlı konumda iken, politik mücadeleler sonucunda itibardan düşürülmüş kişilere itibarlarının iadesini amaçlayan yer adı değişikliklerini içeren örneklerdir. Bu tür değişiklikler, itibarı iade edilen isimlerin siyasal düşüncesinin mirasçısı olan ya da olduğunu iddia eden iktidarlar tarafından gerçekleştirilir. Ancak, bu tür yer ve mekân adı değişiklikleri sadece iade-i itibar amacı taşımaz, aynı zamanda, bu isimlerin toplumsal kesimler nezdindeki itibarının siyasal ranta dönüştürülmesini, yani bir bakıma siyasal çıkarlar için araçsallaştırılmasını da amaçlar.

7) Aşağılama İlişkileri Bağlamında: Özel ve olağanüstü kanunlar aracılığı ile üretilen 'meşru' şiddetle, devletin belirli bir tarihte, belirli bir coğrafyada ve belirli bir toplumsal harekete karşı giriştiği *'tedip – yola getirme'* ve *'tenkil – herkese örnek olacak bir ceza verme veya iç düşman olarak nitelendirilen bir topluluğu ortadan kaldırma'* operasyonlarını yöneten kişilerin isimlerinin, cezalandırmanın hayata geçirildiği coğrafi mekânlara verilmesi yoluyla değiştirilen yer adları. Şiddeti bizzat uygulayan komutan, polis şefi ya da kamu yöneticisinin adının, devlet organlarının kararıyla, şiddetin uygulandığı coğrafyada yaşatılması, hem cezalandırmada devamlılık duygusunun yaratılması, hem 'sopa'nın her an tepelerinde olduğu algısının oluşturulması, hem de hedef toplumun aşağılanmasına yönelik psikolojik savaşın unsurlarına işaret eder. Bu tür yer adı değişiklikleri, silahlı/kaba kuvvete dayanan şiddetin psikolojik ve kültürel şiddet ile devam ettirilmesi ve bu şiddetin mekâna yansıtılması anlamına gelir. Bu bağlamdaki en dramatik örnek, Tunceli'deki birçok yerin adının değiştirilerek Dersim katliamını yöneten Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın adının verilmiş olmasıdır. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, dönemin Malatya Emniyet Müdürü olan ve 1965 – 1971 yıllarında Dışişleri Bakanlığı, 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde Cumhurbaşkanı Vekilliği görevini yürüten İhsan Sabri Çağlayangil ile bir söyleşi yapmış, Çağlayangil bu söyleşide Dersim Katliamı'nın boyutlarını şu şekilde anlatmıştır: *"(...) Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı. Mağaraların kapısının içerisinden bunları fare gibi zehirledi. Ve yediden yetmişe o Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir harekât oldu"* (Yalçın, 2010). Çağlayangil'in işte bu sözlerle anlattığı 1937 – 1938 Dersim katliamını yöneten ve katliamın altyapısını hazırlayan Tunceli Kanunu ile hem Tunceli Valiliği hem de Dördüncü Umum Müfettişliği görevine getirilen 8. Kolordu Komutanı Korgeneral

Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın adı Tunceli'de mahalle, cadde ve sokaklara verilerek, bu yerlerin eski adları silinirken, devletin şiddeti ve katliamla özdeşleşen komutanın adı mekâna ve mekân üzerinden toplumsal hafızaya kazınmış oldu. Kanlı operasyonlara imza atan Adullah Alpdoğan'ın adıyla yetinmeyen devlet, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın adı üzerinden her daim varlığını hissettirmek ve Tunceli halkının hafızasını devlet şiddeti açısından ablukaya almak amaçlı olmak üzere, Fevzi Çakmak'ın adını mahalle, cadde ve okullara verdi. Bu bir bakıma egemen sınıf ile adı değiştirilen kentin/ilçenin/köyün ya da mahallenin sakinleri arasındaki bir aşağılama – aşağılanma ilişkisi kurulması amacını taşımaktadır. Bu duruma, ezen – ezilen ilişkisinde aşağılamanın kesintisizliğinin inşa edilmesi anlamı da yüklenebilir. Dersim'deki kanlı operasyonlar, 25.12.1935 tarih ve 2884 sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun ile 'yasal' zemine kavuşturulmuştu. Bu kanun ile Dersim Vilayeti'nin adı da Tunceli (Tunçeli) olarak değiştirildi.

8) Farklı Coğrafyalarda Aynı İsimlerin Yarattığı Karışıklığın Önlenmesi

Amacı: Farklı il ya da ilçelerde benzer ya da aynı olan yer adlarının bulunmasından dolayı, özellikle kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi sırasında yaşanan karışıklığın ve bu karışıklıkların yarattığı sorunların giderilmesi için değiştirilen yer adları (Örn. Hem Edirne hem de Samsun'a bağlı Kavak adlı iki ilçenin bulunmasından dolayı, Edirne'ye bağlı Kavak ilçesinin adı Meriç olarak değiştirildi. 25.11.1935).

9) Çirkin ve Kötü Anlamlı İsimlerden Kurtulma Amacı: Kötü/çirkin anlam içeren ya da 'aslan/kaplan' gibi gurur okşayan hayvan isimleri dışında, 'aşağılayıcı' hayvan isimleri taşıdığı gerekçesi ve söz konusu yerleşim birimi sakinlerinin talebiyle değiştirilen yer adları (Örn. Bergama Zeytindağı Nahiyesi'ne bağlı Öküz Köyü'nün adı, Yüksekköy olarak değiştirildi. 02.03.1943. Örn.2 Erzurum, Horasan İlçesi Aras Nahiyesi'ne bağlı Eşek İlyas köyünün adı Aşağı Aktaş şeklinde değiştirildi. 24.10.1955).

10) Fakirlik, Düşkünlük Belirten İsimlerden Kurtulma Amacı: Fakirlik, eskimişlik, yıkılmışlık, dağılmışlık, çaresizlik hali belirten, dolayısıyla ulusal gururu incittiği düşüncesiyle değiştirilen yer adları (Örn. Antalya Akseki ilçesine bağlı Viranyaka köyünün adı Erenyaka olarak değiştirildi. 01.03.1945). Yine Malatya'nın Viranşehir ilçesinin adı, 1933 yılında dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün ilçeyi ziyareti sırasında tartışma konusu olmuş, İnönü, "Böyle zenginliğe ve güzelliğe sahip olan bir yere Viranşehir adı yakışmaz. Burası olsa olsa Doğanşehir olur" demiş, İnönü'nün bu

yönlendirmesi ile ilçenin adı bir süre sonra resmi olarak Doğanşehir biçiminde değiştirilmiştir (Doğan, 2010: X).

11) Yerleşim Birimlerinin Birleştirilmesi Amacı: Birden fazla yerleşim biriminin birleştirilmesinden dolayı değiştirilen yer adları (Örn. Konya Cihanbeyli İlçesi Zıvarık nahiyesinin Hacınuman Köyüne bağlı Karahallı, Yenikuyu, Karadüşen yaylaları ile tek bir evden oluşan Tol yaylasının bu köyden ayrılarak birleşmeleri suretiyle Yenikuyu adıyla bağımsız bir köy haline getirildi. Bu yolla, Karahallı, Karadüşen ve Tol adlı yerleşim birimleri eski adlarını kaybederek Yenikuyu adlı yerleşim birimin adı altında toplanmış oldu, 24.10.1955).

12) Yazım Yanlışlarının Düzeltilmesi Amacı: Daha önce yazım yanlışları nedeniyle, resmî belgelerde adı yanlış kaydedilmiş olmasına karşın uzun yıllar kullanılan yer adlarına ilişkin düzeltme yapılması amacıyla değiştirilen yer adları (Örn. Sakarya'nın Akyazı ilçesine bağlı Gücük beldesinin isminin 'Küçük' olarak değiştirilmesi (27.09.2007 tarihli İçişleri Bakanlığı kararı. Örn2. Çorum Alacahöyük belediyesi adının Alacahöyük şeklinde değiştirilmesi Resmî Gazete 28.07.2005).

13) Siyasal İntikam ve Misilleme Amacı: Siyasal intikam ve misilleme aracı olarak yer adı değiştirmek de Türkiye tarzı politikanın önemli geleneklerinden biridir. Bu gelenek son yıllarda sadece iç politik mücadelenin değil, aynı zamanda dış politika (diplomasi) alanında da misilleme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu geleneğin tipik örneği, Malatya'nın İsmetpaşa adlı nahiyesi verilebilir. İsmet Paşa nahiyesi, İsmet İnönü ile uzun yıllar CHP'de politika yapan Demokrat Parti yöneticileri tarafından DP iktidarı döneminde (1957) ilçe statüsüne yükseltildikten sonra adı Yeşilyurt olarak değiştirilir. Bu değişiklik, İsmet İnönü'nün iktidardan devrilmesini yeterli bir tatmin olarak görmeyen politik rekabetin, İsmet İnönü adının mekânda da silinmesini amaçlamasını önemsediğini göstermesi açısından önemli bir örnektir. Yine güncel bir örnek olarak, Medine Müdafii olarak tanınan Fahreddin Paşa (Türkkan)'ya yönelik Birleşmiş Arap Emirlikleri (BAE) Dışişleri Bakanı Abdullah bin Zayed'in hakaret nitelikli sözlerinden sonra Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi, BAE'nin Ankara'daki büyükelçiliğinin bulunduğu sokağa Fahreddin Paşa, sokağın bağlı olduğu caddeye de Medine Müdafii adının verme kararı alması ve bu karardan sonra anılan yerlere yer adı tabelalarının törenle takılması, yer adlarının uluslararası ilişkilerde bile bir intikam ya da

misilleme aracı olarak kullanılabileceğini/kullanıldığını ve araçsallaştırdığını gösteren bir tutumdur.

4.3.3. Cumhuriyet Dönemi Yer Adı Değişikliklerinin Dayandırıldığı Yasal Mevzuat

Cumhuriyet döneminde yer adlarının değiştirilmesi alanındaki yasal mevzuatın tarihçesi için 1930 yılı başlangıç tarihi olarak gösterilebilir. Bu tarihte çıkarılan 1580 Sayılı Belediye Kanunu'nun 8. ve 9. maddeleri mahalle ve belde adlarının değiştirilmesine dair usul ve esasları belirtmiş ve değişiklik konusunda yetkili olan makamları tayin etmiştir. Söz konusu kanunun ilgili maddeleri sadece mahalle ve belde adlarının değişikliğine ilişkin hususları belirliyordu. Buna göre, “Bir beldenin isminin değiştirilmesi belediye meclisinin ve vilayet idare heyetinin kararı üzerine Şûrayı Devletin mütalaası alınarak İcra Vekilleri Heyetinin tasdiki ile” yapılabilirdi. (“Belediye Kanunu, 1930: 9. Madde).

Ancak, henüz 1930'a ulaşmadan, TBMM'nin açılışından kısa bir süre sonra, Türkiye'nin çeşitli ölçekteki yer adlarının değiştirilmesi gündeme gelmiş, yer adlarının Türkçeleştirilmesi sık sık tartışılmış, hatta yabancı yer adlarının değiştirilmesinin ‘zorunluluğu’ Millî Mücadele'nin tamamlayıcı parçası olarak görülmüştür. Bu bağlamda, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden ve Cumhuriyetin erken döneminden itibaren yer adlarının değiştirilmesine ilişkin somut bir hukuki düzenleme olmaksızın çok sayıda yer adı değiştirildi. Bu süreçte, il, ilçe, kasaba, köy, mezra, kom, dağ, nehir, tepe hatta aralarında mezarlıkların da olduğu diğer coğrafi yer ve mekânlara ait yer adlarının değiştirilmesi konusunda farklı karar alma araçları kullanılmıştır. Bu araçlar arasında, değişikliğe ait özel kanun, TBMM’de verilen takririn (önerenin) oylanması, bakanlar kurulu kararı, 3'lü kararname (cumhurbaşkanı, başbakan ve bakan), Dâhiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı) tamimi bulunmaktadır. (Resmi Gazete'nin muhtelif nüshaları).

Bu hususta vurgulanması gereken husus, sözü edilen karar alma araçlarının kullanılması sürecinde, standartlaştırılmış bir yöntemin olmadığıdır. Örneğin, Kırkkilise ilinin adı Kırklareli olarak 20.12.1925 tarih ve 537 Sayılı kanun ile değiştirilirken, iki yıl sonra, Bozok ilinin adı TBMM’de 25.06. 1927 tarihinde verilen bir takrir (önerge)’in oylanarak kabul edilmesiyle değiştirilmiştir. (TBMM ZC, 25.06.1927).

Yer adlarının değiştirilmesi konusundaki hukuki standartsızlığın yanı sıra, konunun çelişik boyutuna da dikkat çekmek gerekir. Şöyle ki; belde kavramı, ‘belediye teşkilatına

sahip ilçeden daha küçük yer' (tdk.gov.tr) olarak tanımlanmasına karşın, sonraki dönemlerde değiştirilmesi özel kanun çıkarma zorunluluğuna bağlanan illerin adlarının değiştirilmesi hususu, Cumhuriyetin ilk yıllarında, bir mahallenin adının değiştirilmesi ile eş düzeyde ele alınarak 1580 Sayılı Belediye Kanunu'nun 9. maddesine dayanılarak, bazı il isimleri değiştirilmiştir.

Bu konudaki en önemli iki örnek, Elâzığ ve Diyarbakır illerinin isim değişikliğidir. Mamurat'ül-Aziz'den mülhem Elaziz adı, 10.12.1937 tarih ve 7086 sayılı İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararnamesi ile 'Elâzığ' olarak değiştirilmiştir. (Resmî Gazete, 17 Kânunuevvel 1937) Yine, Diyarbekir ilinin adı, 10.12.1937 tarih ve 7089 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararnamesi ile Diyarbakır olarak değiştirilmiştir. (Resmî Gazete, 18 Kânunuevvel 1937) Her iki ilin adını değiştiren söz konusu kararnamelerde, değişikliğin dayandığı yasal mevzuat olarak, 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun mahalle ve belde adlarının değiştirilmesi usulü ve esaslarını düzenleyen 9. maddesi gösterilmiştir.

1580 Sayılı Belediye Kanunu'na göre yapılan yer adı değişikliklerinde, ilk olarak belediye meclisleri ve il idare kurullarının karar alınması gerekiyordu. İsimlerin toplu şekilde değiştirilmeye başlanacağı 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar bu kanuna dayanılarak yapılan değişikliklerde, formal anlamda bu prosedüre uyulduğu görülmektedir.

Ancak, bazı belediye meclisleri ve il idare kurullarının aldığı kararların, yerel yönetim düzeyinde ortaya konulan bir halk iradesi olduğu konusunda ciddi kuşklar bulunmaktadır. Örneğin, Dersim'de binlerce insanın devlet operasyonları ile öldürülmesinden sonraki yıl, (1939) Ovacık ilçesi merkezini oluşturan Pülür beldesi adının, operasyonları yapan TSK'nın en üst düzey komutanının adının verilerek 'Çakmak' (Fevzi Çakmak) şeklinde değiştirilmesi için, Ovacık Belediye Meclisi'nin kendi öz iradesi ile böyle bir karar alacağını düşünmek, toplumsal gerçekçilikten kopuk düşünmek anlamına gelecektir. Ovacık ilçe merkezinin adı, Bakanlar Kurulu kararı ile 10.6.1939 tarihinde Çakmak olarak değiştirildi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de imzasını taşıyan kararnameye göre, değişikliğe giden yolda, Ovacık Belediye Meclisi kararı + Tunçeli İl İdare Kurulu Kararı + Dâhiliye Vekâleti Tezkeresi + Devlet Şurası Reisliği 2. Dairesi + Umum Heyet Mazbataları + İcra Vekilleri Heyeti'nin nihai kararı şeklinde bir prosedür izlenmiştir. Biçimsel olarak incelendiğinde, demokratik bir yol izlendiği düşünülecektir. Ancak, değişikliğin, tarihsel ve toplumsal olaylar bağlamında değerlendirilmesi halinde, izlenen prosedür ile sadece, yukarıdan dayatılan bir talebin

biçimsel gereklerinin yerine getirildiği görülecektir. (Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 10.06.1939, Karar Sayısı 2/11192)

1580 Sayılı Cumhuriyet döneminin ilk Belediye Kanunu, mahalle ve beldelerin isim değişikliği prosedürünü düzenlerken, 09.07.1934 tarihinde çıkarılan Bakanlar Kurulu “Sokaklara İsim veya Numara ve Bütün Binalara Numara Konulması Hakkında Kararname” ile kent merkezlerinde ve belediye örgütlenmesi bulunan diğer yerleşim birimlerindeki meydan ve sokakların isimlendirilmesi/numaralandırılması, isim değişikliği ve binaların numaralandırılmasına yönelik yapılması gereken çalışmalar hukuki alt yapıya kavuşturuldu. Söz konusu kararnameye göre, sokak ve meydanlar, gülünç ve müstehcen isim taşıyorsa bu isimler değiştirilecektir. Verilecek isimlerin ise, bölgenin tarihi ya da millî tarihle ilişkisi olan Türkçe isimler olmasına özellikle dikkat edilmeliydi. Türkçe dışında isim verilmesi ise yasaktı.

Sokak ve meydan ismi intihabında (seçiminde), eğer o sokağın veya meydanın, başkaca maruf müstehcen veya gülünç olmayan bir ismi esasen mevcut ise tekerrür etmemek şartı ile bu isim muhafaza edilir. Eğer sokağın veya meydanın bu mahiyette bir ismi yoksa topoğrafi vaziyete nazaran aşağı sokak, yukarı sokak, orta sokak veya sokağın hususiyetine göre, çeşme sokağı, fûrun (fırın) veya değirmen sokağı veyahut o mahallin tarihinden veya millî tarihten alınmış isimler konulabilir. İsimlerin telâffuzu güç ve uzun kelimeler olmaması da nazarı itibara alınacaktır. Yeni verilecek isimlerin intihabında Türkçe olmasına ve başka dillerden alınmamasına dikkat edilecektir. (Resmî Gazete, 1934)

Bu kararnamede, İstatistik Umum Müdürlüğü’nün teklifi üzerine, 1935 yılında bir dizi değişiklik yapıldı. Değişiklikler Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün imzasıyla 11.02.1935 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi olarak yayınlandı. Binaların numaralandırılmasına ilişkin teknik düzenlemeleri içeren bu değişiklikler sadece İstanbul’da uygulanmakla sınırlı kalacak, diğer illerde ise, kararnamenin ilk hali geçerli olacaktı (Başvekâlet Muamelat Müdürlüğü, 11.2.1935) .

Yer adlarının değiştirilmesi konusundaki çalışmalar 1940’larda kurumsallaşma eğilimine girer ve 1940 yılı, Türkçe olmadığı belirlenen yer adlarının topyekûn değiştirilmesi için devletin, bakanlık düzeyinde mevzuat ürettiği milada işaret eder. Bu tarihte, valiliklere bir genelge gönderen Dâhiliye Vekâleti, illerden “Türkçe adlarla değiştirilmesi amacıyla”, “Yabancı dil ve köklerden gelen veya kullanılmasına iltibasa

(karışıklığa) yol açan meskûn ve tabîî yer adlarının” belirlenerek, bunların dosya düzeni içinde bakanlığa gönderilmesi talimatını vermiştir (Asiltürk, 1977: 17).

Yer adlarının geniş bir yelpazede değiştirilmesine yönelik kanun düzeyinde ilk düzenleme, Tek Parti (CHP) Dönemi iktidarının son günlerinde, Şemsettin Günaltay Hükümeti döneminde, 10.06.1949 tarihinde çıkarılan 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu ile yapılır. Daha önce andığımız 1580 Sayılı Belediye Kanunu, mahalle ve beldelerin adlarının değiştirilmesini düzenliyordu. İdare, bu kanunun çerçevelediği mahalle ve beldeye karşılık gelen yerleşim merkezlerini de aşarak il ve ilçe adlarının değiştirilmesi için kullanmış olsa bile, 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu, idari birim ölçeklerini tek tek sayarak yerleşim merkezlerini ve o tarihe değin yasal mevzuatta gündeme getirilmemiş olan tabîî yer adlarının değiştirilmesinin mekanizmasını net biçimde düzenliyordu.

Söz konusu kanunun, ‘Mülki idare bölümlerinin kuruluşları’ ara başlığını taşıyan ilk bölümünde yer alan 2. maddenin a, b, c, ç, d ve e fıkralarına göre; il ve ilçe adlarının değiştirilmesi kanun ile bucak ve mühim mevki ve tabîî arazi adlarının değiştirilmesi İçişleri Bakanlığı’nın kararı ve Cumhurbaşkanının onayı ile köy adlarının değiştirilmesi İçişleri Bakanlığı’nın onayı ile yapılabilirdi. Kanunun ‘e’ fıkrası ise, illere, ilçelere ve bucaklara, bu yerleşim merkezlerine merkez yapılan şehir, kasaba veya köyün adının verilmesini düzenliyordu. Aynı fıkroda ayrıca, il, ilçe ya da bucakların ‘Coğrafi ve tarihî bir sanı varsa’ bu sanın isim olarak verilebileceği belirtiliyordu. (Resmî Gazete, 1949)

Dikkat edilirse, kanunda, ad değiştirilmesi sürecinde, en kolay prosedürün köyler için tayin edildiği görülecektir. Bir derenin ya da bir tepenin adının değiştirilmesi İçişleri Bakanlığı’nın karar alması ve bu kararın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması koşuluna bağlanırken, köy adlarının değiştirilmesi için, İçişleri Bakanlığı’nın karar almasına ve bu kararın Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmasına gerek kalmaksızın, bakanlığın sadece, ‘tasvibi’ yani, uygun görmesi yeterliydi. Bu tutum, ilerde topluca değiştirilecek olan köy adlarının değiştirilmesine kolaylık sağlayacak bir zeminin oluşmasına hizmet edecektir.

Cumhuriyet döneminin toponomi politikalarında, Türk Milliyetçiliği bağlamında en radikal yasal mevzuat geliştirilmesi/üretilmesi, ‘çok partili demokratik yaşam’ın ilk iktidarı olan Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilir. Köy adlarının tek bir ırka ve o ırkın diline kılınması, kanun düzeyindeki düzenleme ile zorunlu kılınır. Celal Bayar-Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti iktidarının son dönemecine girildiği

11.05.1959 tarihinde, CHP döneminin son günlerinde çıkarılan 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu'nda değişiklik yapan 7267 Sayılı Kanun ile Cumhuriyet döneminin yer adlarının değiştirilerek Türkçeleştirilmesine yönelik toponomi politikalarının yasal dayanağı oluşturulur.

Yürürlük tarihi ve yürütme otoritesini belirten iki maddesinin dışında, tek maddelik bir içeriğe sahip olan '5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu'nun İkinci Maddesinin (D) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanunu'nun 1. maddesi, İl İdaresi Kanunu'nun, il, ilçe, köy ve mühim mevki ve tabiî arazi adlarının değiştirilmesi mekanizmasını da düzenleyen maddesine eklenen yeni bir fıkra ile Türkçe olmayan köy adlarının tespit edilip bir an önce Türkçe olan yeni adlarla değiştirilmesi hükmü getiriliyordu (Resmi Gazete, 1959).

(...) Türkçe olmayan ve iltibasa (karışıklığa) meydan veren köy adları, alâkadar Vilâyet Daimî Encümeninin (İl Genel Meclisi Encümeni) mütalâası alındıktan sonra, en kısa zamanda Dâhiliye Vekâletince değiştirilir”

Ancak, Demokrat Parti'nin, yer adlarının Türkçeleştirilmesine dair asıl çarpıcı eylemi, yukarıda aktardığımız 1959 tarihli yasal düzenleme değil; 1956 yılında, yani henüz yer adlarının Türkçeleştirilmesini amir hüküm haline getiren yasal düzenlemeden çok önce, *-detaylarını ilerleyen bölümlerde aktardığımız bir kurumsal yapılanma ile-*, **‘Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Komisyonu’** adlı bir komisyon kurarak, yasal altyapı olmadan binlerce yer adını değiştirmeye başlamış olmasıdır.

Türkiye’de yer adlarının Türkçeleştirilmesi amacıyla Demokrat Parti döneminde çıkarılan ve Cumhuriyet döneminin toponomi politikalarının yasal dayanağı olan 7267 Sayılı Kanun, kendine Demokrat Parti’nin felsefesini referans aldığını vurgulayan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tarafından TBMM’ne sunulan, ‘Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı’nın, yapılan görüşmelerin ardından 02.03.2014 tarihinde kabul edilerek kanunlaşması ile bu defa yer adlarının değiştirilmesi uygulamalarında, tersine bir yönelimle eski adların iadesi süreci başlatılmıştır.

AKP Hükümeti’nin çıkardığı 6529 Sayılı kanunun ilgili maddesi ile DP Hükümeti’nin 1959 yılında çıkardığı kanundaki, Türkçe olmadığı belirtilen yer adlarının ‘en kısa sürede’ değiştirilmesini emreden hüküm geçersiz kılınmıştır (Resmî Gazete, 2014):

Madde 16 – Bu Kanunun (Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun) yayımı tarihi itibarıyla;

a) 10.6.1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 2'nci maddesinin birinci fıkrasının (D) bendinde yer alan “Ancak; Türkçe olmayan ve iltibasa meydan veren köy adları, alakadar Vilayet Daimi Encümeninin mütalaası alındıktan sonra, en kısa zamanda Dâhiliye Vekâletince değiştirilir” cümlesi (...) yürürlükten kaldırılmıştır.

Kürt sorununun barışçıl yöntemlerle çözülmesini amaçladığı belirtilen ‘Çözüm Süreci’nde çıkarılan bu kanundan sonra, aralarında ilçe adlarının da olduğu, yaklaşık 300 yerleşim birimine eski adları iade edilmiştir.

4.3.4. Yeni Bir Ulus ve Ulus Devlet İnşası Yolunda Osmanlı Sonrası 1. Meclis Dönemi ve Cumhuriyet Döneminin Milliyetçi/İdeolojik Toponomik Serüveni

Bu başlık altında, Cumhuriyetin ilanından önceki 1. Meclis Dönemi, Cumhuriyetin İlanı Sonrası Dönem (Tek Parti Dönemi), Çok Partili İlk Siyasal Yaşam Dönemi (Demokrat Parti Dönemi), 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Sonrası Dönem, 12 Eylül 1980 Darbesi ve Sonrası Dönem, 1990’lı Yıllar, 2000’li Yıllar alt başlıkları oluşturularak, bu dönemlerde coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları ele alınmıştır. Başta Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik yasama faaliyet ve girişimleri ve tartışmaları olmak üzere, anılan dönemlerde yapılan coğrafi mekân adlarının nitelik ve niceliklerine ilişkin tarihsel ve siyasal olay ve olgular ortaya konulmuştur.

4.3.4.1. Cumhuriyetin İlanından Önce 1. Meclis Dönemi

Osmanlı sonrası, yeni Türkiye yapılanmasında, yer adlarının değiştirilmesine dair en erken fikir, tartışma ve girişimlere, Büyük Millet Meclisi (1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi)’nin açılmasından hemen sonraki aylarda rastlamaya başlıyoruz. Bu, yeni Türkiye’de mekân adlarının değiştirilmesine yönelik merkezi yönetim politikalarının, Cumhuriyetin edilemeden önce başlatıldığı anlamına gelmektedir.

Söz konusu tartışma ve girişimlerde, asıl yoğunluk ve odaklanma ‘Türkçe olmayan/yabancı/ecnebi/gayr-i milli/İslâm olmayan’ dillerde olduğu belirtilen yer adlarının değiştirilmesi konusunda olmakla birlikte, tartışmaların bir başka boyutunu, yer adlarının değiştirilmesi yetkisinin merkezi yönetimde mi, yoksa yerel yönetimlerde (il genel meclisleri) mi olduğu konusu oluşturmaktadır. Bu da bir çeşit, toponomi politikalarının merkezîyetçi bir yaklaşımla mı yoksa âdem-i merkezîyetçi bir anlayışla mı yürütüleceği tartışmalarının yaşandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Büyük Millet Meclisi'nin kimi üyeleri, Meclisin Kurtuluş Savaşı'nı yönettiği zorlu günlerde, Türkçe olmayan yer adlarının değiştirilmesini zafere giden yolun bir aşaması olarak görmüş, Millet Meclis Başkanlığı'na bu yönde çalışma başlatılması için önergeler sunmuştur. Bu önergelerin kimisi sayısal açıdan tekil bir yerleşim merkezinin adının değiştirilmesi için verilirken, kimi ise daha kapsayıcı ya da Türkiye coğrafyasındaki Türkçe olmayan tüm yer adlarının bir hamlede değiştirilmesini öngörmektedir.

BMM'de bu yöndeki ilk girişim, 20.12.1336 (20.12.1920) tarihinde Isparta Mebusu Nadir Bey (Mehmet Nadir Süldür) tarafından verilen takrir (önerge) ile gerçekleştirilir. Nadir Bey söz konusu önergesinde, günümüzde Burdur'a bağlı bir ilçe, o tarihte ise, Isparta'ya bağlı bir nahiye olan Ağlasun'un adının 'Belönü' olarak değiştirilmesini talep eder. Nadir Bey, önergesinde, değişiklik talebinin gerekçesini, Ağlasun adının Romalılardan kalmış olmasına dayandırır ve "Lisan-ı umumideki deveran eden ve Rum lügat ve kelimatından bulunan Ğlasun, yani Ağlasun namının ortadan kaldırılmasını teklif ederim" der. Nadir Bey, Rumca olduğu gerekçesiyle adının değiştirilmesini istediği Ağlasun için yeni ve Türkçe isim olarak da 'Belönü' adını teklif eder. Önerdiği yeni adın gerekçesini de, Ağlasun nahiyesinin "Cesim (büyük) bir bel veyahut dağ dibinde" olmasına dayandırır (TBMM ZC, 20.12.1920: 437).

Teklif, İzmit Mebusu Sırrı Bey ile Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey arasında uzun sürmeyen bir tartışmaya yol açar. Sırrı Bey teklifi destekler, hatta millî olmayan tüm yer adlarının tespit edilip değiştirilmesini önerirken, Tunalı Hilmi Bey, Osmanlı döneminden kalan adların varlığını sürdürmesini Türk Milleti'nin bir hasleti/büyüklüğü olarak nitelendirir ve teklife karşı çıkar (TBMM Z.C. 20.12.1920: 438).

Isparta Mebusu Nâdir Beyin, Ağlasun nahiyesinin isminin (Belönü) ne tebdiline dair takriri

Riyaseti Celileye

-Burdur livasına mülhak ve Isparta kasabasına üç saat mesafede vaki Ağlasun nahiyesine, o civarda bulunan, vasi ve Romalı'lardan kalmış Borum namı diğeri Ğlasun'a nispetle bu kasabaya Ağlasun denilmektedir. Bu kasaba cesim bir bel veyahut dağ dibinde olmakla buraya Belönü denilmek ve lisanı umumideki deveran eden ve Rum lügat ve kelimatından bulunan Ğlasun'a yani Ağlasun namının ortadan kaldırılmasını teklif ederim.

20. XII. 1336

**Isparta mebusu
Nadir**

SIRRI B. (İzmit)- Hâkimiyetimiz altında bulunan memleketlerimizden birçoklarının gayri millî isimlerle tevsim olunduğunu hepimiz biliyoruz. Hattâ bu pek şayan-ı teessüfdür ki altı yüz senedenberi bu topraklar üstünde keyfemayeşa (istediğimiz gibi,

kendi keyfimizce) icra-i hâkimiyet ettiğimiz halde elan bu isimleri millileştiremedik ve bu, bizim memleket üzerinde tamamen nafiz bir nazarla icra-i hüküm etmediğimizi, muhasımlarımız bir delil olarak gösteriyorlar.

TUNALI HİLMİ B. (Bolu) - O Türk'ün mezayasındandır (büyüklüğündendir).

SIRRI B. (Devamla) - Hiç bir Türk sizin bu nazariyenize, fikrinize iştirak etmez, ben kendi namıma reddederim. Hattâ bu noktayı nazarı dikkate alan İstanbul Hükümeti isimlerin millileştirilmesi için münasip isimlerin kendilerine bildirilmesine dair bir tamim yapmıştı. Eğer Heyet-i Celile muvafakat ederse...

MUSTAFA B. (Tokad) - Kabul.

SIRRI B. (Devamla) - Merhamet buyurun. Sözümlü ikmal edeyim. Filvaki, kabul veya red zati âlilerinindir. Memleketin herhangi bir noktasında böyle isminin tebdiline lüzum görülen mahaller varsa iş'ar edilsin ve hepsi birden yapılsın (Muvafık sadaları).

REİS - Efendim bu takririn tasviben Dâhiliye Vekâleti'ne tevdiini kabul buyuranlar lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

RASİM B. (Sivas) - Efendim müsaade buyuruluyor mu? Sırrı Bey bir teklifte bulundu. Bu ne olacak?

REİS- Takrir iki kaza hakkındadır. Sırrı Beyin beyanatı umumî şekildedir, karar da umumî şekildedir. Umumî şekilde yaptık, umumî şekilde tebliğ edilmiştir.

Isparta Mebusu Nadir Bey, aynı gün ikinci bir takrir sunarak, Ağlasun'dan sonra yine Isparta'ya bağlı Ağros nahiyesi adının Yunanî isimlerden olduğunu, bu adın Atabey olarak, Badlu nahiyesi adının da Çiyil olarak değiştirilmesini önerir. Nadir Bey'in ikinci teklifinin bu defa herhangi bir tartışma yaşanmadan Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu)'ye tevdi edilmesi kabul edilir (TBMM Z.C. 20.12.1920: 438)

Büyük Millet Meclisi'nde Nadir Bey'in ilk önergesi üzerine aynı gün genel kurulda başlatılan görüşmeler sırasında konuya ilişkin tartışmalar devam ederken, İzmit Mebusu Süleyman Sırrı Bey (Süleyman Sırrı Bellioğlu) da BMM Başkanlığı'na aynı konuda yeni bir önerge verir. Ancak, İzmit Mebusu Sırrı Bey'in önergesini Nadir Bey'in önergesinden kapsam açısından farklılaştıran esaslı bir boyut vardır: Isparta Mebusu Nadir Bey, bu alandaki yasama çalışmalarını başlatan fitili ateşleyen milletvekili olsa da, Sırrı Bey'in önergesi, Nadir Bey'in önergesinde olduğu gibi tek bir yerin adını değil, ülke ölçeğinde 'ne kadar millî olmayan yer adı varsa hepsinin, topyekûn bir yaklaşımla değiştirilmesi'ni öngörmektedir. Sırrı Bey, önergesinde, Türk milletinin 600 yıl boyunca bu topraklarda keyfemeyâşa (keyfi nasıl isterse) icra-i hâkimiyet (egemenlik) sürdüğüne vurgu yaparak, buna karşın 'gayr-i millî' yer adlarının el'an (henüz) millîleştirilemediğinden yakınır ve yer adlarının millîleştirilmemiş olmasını, ülke üzerindeki egemenliğin nafiz (etkin, delip

geçen, tesir eden, sözü geçen) biçimde kullanılmadığının göstergesi olduğunu ileri sürer. Sırrı Bey, önergesinde bu görüşlere yer verdikten sonra, ülkede ne kadar gayr-i millî memleket (köy-kasaba-şehir) adı varsa hepsinin adının değiştirilmesini teklif eder (BMM ZC 20.12.1336 (20.12.1920), 438).

Hâkimiyetimiz altında bulunan memleketlerimizden birçoklarının gayri millî isimlerle tevsim (adlandırılmış) olduğunu hepimiz biliyoruz. Hattâ bu pek şayan-ı teessüfdür ki altı yüz seneden beri bu topraklar üstünde keyfemayeşa (keyfimize göre) icra-i hâkimiyet ettiğimiz halde el'an bu isimleri millileştiremedik ve bu, bizim memleket üzerinde tamamen nafiz bir nazarla icra-i hüküm etmediğimizi, münhasır bir delil olarak gösteriyor. (...) Memleketin herhangi bir noktasında, böyle, isminin tebdiline lüzum görülen mahaller varsa iş'ar edilsin ve hepsi birden yapılsın (değiştirilsin).

Sırrı Bey önergesini, aynı konudaki ilk önergenin sahibi olan Isparta Mebusu Nadir Bey'in önergesi üzerine başlatılan görüşmeler sırasındaki sözlü tartışmalar kapsamında meclis genel kurulunda yaptığı konuşma ile şifahen sunar. Ancak aynı gün, bu önerge, "Bazı Ecnebi isimleri taşıyan köy isimlerinin değiştirilmesine dair" başlığı ile yazılı hale getirilerek meclis başkanlığına sunulur.

'Millî ve Türkçe olmayan, ecnebi yer adları'nın değiştirilmesi konusunda 20.12.1920 tarihindeki meclis görüşmelerinde verilen önergeler, yukarıda aktarılan iki önerge ile sonlanmaz.

Aynı gün, bu konuda verdiği ilk önerge ile Yeni Türkiye'de yer adlarının değiştirilmesi meselesini yasama organının gündemine taşıyan Isparta Mebusu Nadir Bey, ikinci bir önerge verir ve bu defa Isparta'ya bağlı Ağros ve Eğirdir'e bağlı Badlu nahiyelerinin adlarının değiştirilmesini ister. Nadir Bey'in ikinci önergesinde, bu iki nahiye'nin adının değiştirilmesinin gerekliliğini dayandırdığı argüman ise, bu nahiye'nin adların kadim Yunanî ve Romalı'lar'dan kalan tarihi harabelerden almış olmasıdır. Ona göre bu durum, birçok sakınca taşımakta, Lisan-ı Yunanî ile tevsim edilmiş (adlandırılmış) bu gibi yerlerin adlarının değiştirilmesi gerekmektedir. Nadir Bey önergesinde, Ağros nahiyesinin bulunduğu bölgede Selçuklu Gazi Atabey Medresesi'nin varlığını ve Ağros nahiyesindeki tüm emlak ve arazinin bu medresenin vakfına ait olduğunu hatırlatarak, Ağros nahiyesi için Atabey adını önermektedir. Eğirdir'e bağlı Badlu nahiyesi için ise, bölgenin dağlık olduğunu belirterek, "Lisan-ı umumide bir kısmına Cebel namı verilir. Hâlbuki bunun sahihi Çiyil'dir. Bu nahiye'ye dahi Çiyil nahiyesi demek pek muvafıktır sanırım" ifadelerini kullanır (BMM. ZC. 20.12.1336 (20.12.1920), 438).

Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmeler sonucunda, ilk olarak, Isparta Mebusu Nadir Bey'in Ağlasun adının ve İzmit Mebusu Sırrı Bey'in ise 'Millî olmayan' tüm yer adlarının değiştirilmesini öngören takrirleri (önergeler), Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından oylamaya sunulur ve bu önergelerin Sırrı Bey'in önergesinde belirttiği gibi 'umumi bir değişiklik' yapılması doğrultusunda, el kaldırma usulü ile "Dâhiliye Vekâleti'ne tevdi" kabul edilir. (BMM ZC 20.12.1336 (20.12.1920), 438)

Isparta Mebusu Nadir Bey'in Ağros ve Badlu adlarının değiştirilmesine ilişkin aynı günlü önergesi de yine ilk iki önergenin oylandığı gün meclis başkanının, "Heyeti Vekileye tevdi ediliyor. Mütalâa var mı?" sorusuna karşılık "Muvafıktır" sesleri ile kabul edilir (BMM ZC 20.12.1336 (20.12.1920), 438).

Burada dikkat çeken husus, ilk iki önergenin gereğinin yapılması için Dâhiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı)'na gönderilmesinin kabul edilmesi, aynı konuda, çok daha dar kapsamlı üçüncü önergenin ise Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu)'ye gönderilmesinin kabul edilmiş olmasıdır.

Cumhuriyet ilan edilmeden önceki dönemde (23 Nisan 1920 – 29 Ekim 1923), yer adlarının değiştirilmesine yönelik önemli girişimlerinden biri de 1921 yılında Kütahya Mebusu Besim Atalay'ın '**Ecnebi ismi taşıyan şehir adlarının tebdili (değiştirilmesi) hakkında kanun teklifi**'dir. TBMM'nin 11.04.1337 (11.4.1921) tarihli oturumunda ele alınan bu teklif, 'kanun mahiyetinde' olduğu gerekçesiyle meclis başkanlığı tarafından Layiha Encümeni'ne gönderilir. (TBMM ZC 11.04.1337 (11.4.1921), 450).

Bir diğer Kütahya Mebusu Ragıp Bey ise, bu işin meclisin değil, şehirlerin il genel meclislerinin görevi olduğunu belirterek itirazda bulunur. Teklif, Layiha Encümeni'ne gönderilir (TBMM Z.C. 1921: 450):

Kütahya Mebusu Betim Atalay Beyin, Ecnebi ismi taşıyan şehir adlarının tebdili hakkında teklifi kanunisi (2/279)

REÎS - Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin, gayri millî şehir isimlerinin tebdiline dair teklifi var. Teklifi kanuni mahiyetinde olduğu için Lâyiha Encümenine gönderiyorum.

RAGİB B. (Kütahya) - Bu, Mecalis-i Umumiye'ye ait vezâiften dir.

BESİM ATALAY B. (Kütahya) - Evvelce böyle bir şey vardı yarı kaldı, itmam edilmedi.

Besim Atalay'ın Layiha Encümeni'ne görüş bildirmesi amacıyla gönderilen kanun teklifine kısa süre sonra, Layiha Encümeni, gönderdiği mazbata ile cevap verir ve

İslamiyet ve Türklükle izahı mümkün olmayan ‘birtakım köy, kasaba, şehir, liman isimlerinin millî ve tarihî unvana tebdili lüzumu’nu öngören kanun teklifinin, şayan-ı müzakere (müzakere edilmeye değer) görüldüğü belirtilir (TBMM Z.C. 1921: 269):

8.- Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin, ecnebi isim taşıyan şehir adlarının tebdili hakkında kanun teklifi ve Lâyiha Encümeni Mazbatası

(2/279)

REİS — Besim Atalay Beyin gayrî millî köy ve şehir isimlerinin tebdili hakkındaki teklifinin şayanı müzakere olduğuna dair Lâyiha Encümeni mazbatası var. Lâyiha Encümeni mazbatası Hükümeti Milliye'nin nüfuz ve hâkimiyeti tahtında bulunan ve unvanı hazırı itibariyle İslâmiyet ve Türklükle gayrikabili telif görülen birtakım köy, kasaba, şehir, liman isimlerinin millî ve tarihî unvana tebdili lüzumuna dair Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin lâyiha-i kanuniyesi encümenimizce şayanı müzakere görülmekle Heyeti Umumiye arzı tezekkür kılındı.

18 Nisan 1337

**Lâyiha Encümeni Reisi- Lâzistan - Esad
Mazbata Muharriri- Yozgat- Süleyman Sırrı
Kâtip- Ertuğrul- Necip**

Lâyiha Encümeni Reisi Lazistan (Rize) Mebusu Esad, Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı ve Ertuğrul (Bilecik) Mebusu Necib'in imzasını taşıyan, 18 Nisan 1921 (18 Nisan 1337) tarihli mazbataya göre, Besim Atalay'ın teklifinin müzakere edilmeye değer görülmesinin nedeni, köy, kasaba ve şehir adlarının yanı sıra liman isimlerinin de ‘İslamiyet ve Türklükle izahı mümkün olmayan’ unvanlara sahip olmasıydı (TBMM ZC., 09.05.1337 (09.05. 1921) 269):

Lâyiha Encümeni Mazbatası

Hükümet-i Milliye'nin nüfuz ve hâkimiyeti tahtında bulunan ve unvanı hazır-ı itibariyle İslâmiyet ve Türklükle gayri kabil-i telif görülen birtakım köy, kasaba, şehir, liman isimlerinin millî ve tarihî unvana tebdili lüzumuna dair Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin lâyiha-i kanuniyesi encümenimizce şayan-ı müzakere görülmekle Heyet-i Umumiye'ye arzı tezekkür kılındı.

Lâyiha Encümeni mazbatasının içeriği okunduktan sonra meclis genel kurulunda, meselenin TBMM'de mi yoksa il genel meclislerinde alınacak kararlarla mı çözüleceği yolunda sert bir tartışma yaşanır. Saruhan (Manisa) Mebusu Refik Şevket Bey, TBMM'nin bu tür işlerle meşgul edilmemesi gerektiğini, Vilayet İdaresi Kanunu'nun bu konuda il genel meclislerine yetki verdiğini belirterek Besim Atalay'ı İdare-i Vilayet Kanunu'nu bilmemekle suçlar ve kanunu iyice okumasını salık verir.

Ancak, meclisteki bu tartışmadan daha önemli olan, mebusların yer adlarının değiştirilmesine yükledikleri derin ve çok yönlü anlamlardır. Öyle ki, Besim Atalay, yabancı/millî olmayan yer adlarının değiştirilmesinin sadece siyasi ve kültürel bir amaç taşımadığını, bunun aynı zamanda dinî bir vazife olduğunu da ileri sürer ve Türkiye coğrafyası isminin Türkçe ve İslamca'ya çevirmek zoruna olduklarını söyler. Türk Milleti'nin Türkiye toprakları üzerindeki hâkimiyetinin 1000 yılı aşmış olmasına rağmen, bu topraklarda kendisini tanıttırarak hiçbir isim bırakmadığını söyleyen Atalay, Anadolu kelimesinin bile Türkçe olmadığını belirterek, Rusya'nın Bahçesaray'ı işgal ettikten hemen sonra adını değiştirdiğini, bu uygulamanın bütün medenî âlemde geçerli bir uygulama olduğunu ifade eder. Atalay, seferberlik (1. Dünya Savaşı) başlangıcında hükümetin yer adlarının değiştirilmesi konusunda hükümetin bir tamim yayınladığını, o tamim üzerine yapılan değişikliklerin yer aldığı listelerin bulunması ve bu listelerin uygulanması gerektiğini savunur (TBMM Z.C., 1921: 269).

Biz de üzerinde yaşadığımız şu toprağın *-ki tâ üç bin sene evvel bizden olan Hititlerin vârisiyiz-* bu toprağın ismini Türkçe ve İslâmca'ya çevirmek mecburiyeti katiyesindeyiz. Bunu seferberlik bidayetinde Hükümet düşünmüş ve tamim etmişti ve bu yolda vilâyet merkezlerinde, liva merkezlerinde, kaza merkezlerinde birtakım isim listeleri hazırlanmıştı. Onlar burada Dâhiliye Encümeninde mi olacaktır, nerede olacaktır? Bunlar getirilmeli ve birer millî isim verilmelidir.

Besim Atalay'a en büyük destek Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi'den gelir. Mustafa Taki Efendi, bütün köy, nahiye ve şehir isimlerinin 'Ecnebi'lere ait olduğunu iddia eder ve hepsinin Türkçe isimlerle değiştirilmesi gerektiğinin altını çizer. Mustafa Taki Efendi, başkent Ankara'nın, Sivas'ın, Tokat'ın Türkçe olmadığını, kendilerince bu şehir isimlerinin anlamı bulunmadığını da söyler. Bir de 'Gâvur İzmir' meselesi gündeme gelir.

Besim Atalay, yer adları ile dinsel inançların bağına kurmak için, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Mekke'den hicret ettiği şehrin adını Yesrib'den Medine'ye dönüştürdüğünü belirterek, toponomi uygulamaları konusunda İslam Tarihi'nden referans ve ilham aldıklarını göstermeye çalışır (TBMM Z.C. 1921: 270):

MUSTAFA TAKİ Ef. (Sivas) - Bu düşüncesinden dolayı bilhassa Besim Atalay Beye teşekkür ederim. Çünkü bütün kura (köy) ve nevahi (nahiye) ve şehir isimleri umumiyetle ecnebi isimleridir. Hattâ bugünkü değil beş sene evvelki ecnebilerin isimleriyle tesmiye olunur. Ankara ne demek, bizim Türkçemiz midir? Tokad ne demek, Sivas ne demek şu ne demek, bu ne demek? Bunlar belli değildir. Bizce bir mânası yoktur. Bunların ecnebi lisanında, eski akvamın lisanında elbette bir mânası vardır. Bunları tebdil etmek bizim için lâzımdır. Bunların beş yüz sene sonra büyük tesiri olacaktır. Bunu düşünmek lâzımgelir.

(Bunun ne tesiri olabilir sesleri)

MUSTAFA TAKİ Ef. (Sivas)- Nasıl tesiri olmaz? Evet, şu memlekette İzmir'e Gâvur İzmir'i dendiğinden dolayı Gâvura verdik. Gâvur İzmir'i dedik gâvurun oldu. Neden verelim? Gerçi İslâm ismi koymamakla gâvurun olması icab etmez, o başka. Fakat neden biz kendi milliyetimize kendi dinimize taallûk eden bir yerin bir ismini kendi lisanımızla tesmiye etmeyelim. Bu isim keyfiyetini hoca efendiler de bilirler ki, asr-ı saadette (İslâm'ın erken dönem tarihinde) de birçok mevkilerin isimleri tebdil olunmuştur.

BESİM ATALAY B. (Kütahya)- Meselâ Yesrib'in Medine tesmiyesi gibi.

Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, yer adlarının merkezden değil, yereldeki il genel meclisleri tarafından değiştirilmesi gerektiğini savunur ve Besim Atalay'ın teklifine muhalefet eder:

REFİK ŞEVKET B. (Saruhan)- Efendim Besim Atalay Bey Maarif Müdürü olmak münasebetiyle Meclisi umumilerde bulunmuşlardır zannederim. İdare-i Vilâyat Kanununu iyi okumuş olsalardı bu salâhiyetlerin tamamıyla mahalline râci olduğunu ve Büyük Millet Meclisinin bunlarla uğraşmayıp mahallin meclisi umumisine havale etmek prensibini takibetmek lâzım geldiğini bilirlerdi. Bendeniz Meclisin; mevcut Kavanini bilmiyormuş gibi bir mevkie düşmesini arzu etmem. Zaten kanunda musarrahtır. Bunu meclisi umumilere veririz.

Gaziayıntab (Gaziantep) Mebusu Yasin Bey de tartışmaya kendi vilayetinden bir örnek vererek, livalardaki 'gâvur' isimlerinin değiştirilerek 'gerçekten Müslümanlığa yakışacak yeni isimler' verilmesini ister. Yasin Bey, bu duruma örnek olarak Gaziayıntab'ın Rumkale ilçesini gösterir; burada tek bir Rum olmadığı halde adının Rumkale olmasının kabul edilemez olduğunu savunur ve Besim Atalay'ın teklifine destek verir. Hatta ilçe adının Rumkale olmasından dolayı, Bab-ı Ali Hükümeti'nin ilçeye bir Rum kaymakam tayin ettiğini hatırlatır (TBMM, Z.C., 1921: 270):

YASİN B. (Gaziayıntab)- Rumkale isminde bir kaza vardır, burada bir tek Rum yoktur. Efendim, bu Gaziantep'e merbuttur. Bu kazada hiçbir Rum yoktur. Yani suyu, toprağı itibariyle; aslı, nesli itibariyle Rumlukla hiçbir münasebeti yoktur. Bu kazanın ismi Rumkale olduğu için Babiâli seferberlikte bize bir Rum kaymakam göndermişti. Rica ederim, bu köylerden ziyade livalar üzerindeki gâvur isimlerini değiştirmek ve hakikaten müslümanlığa yakışacak bir isim koymak lâzımdır.

Besim Atalay, yeniden söz alarak, önergesini gerekçelendirmeye devam eder. Ona göre, bu gerekçelerden biri de, kadim yer adlarının bazı çevrelerce yeniden diriltilmesi çabalarının önüne geçmektir. Bunun için de Kilikya ve Trakya isimlerinin kullanılmasının 'yanlışlığı'na vurgu yapar. Bu isimlerin iki bin yıl önce defnedilmiş

(gömülmüş) olmasına rağmen halen kullanılıyor olmasının dinî ve millî anlayışla bağdaşmadığını vurgular. Bu arada, Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'in kendisine 'Kanun bilmiyorsun, oku, öyle konuş' tarzındaki sataşmasına da cevap verir ve onu tarih bilmemekle suçlar. Daha doğrusu tarih, coğrafya ve devlet felsefesini bilmediğini ima eder. İdare-i Vilayat Kanunu'nun il genel meclislerine verdiği böyle bir yetki varsa bu yetkiyi, meclislerin derhal kullanarak gereğini yapmasını ister.

Besim Atalay'ın konuşmasında, yer adları ile o yer üzerinde sahiplik ve hak iddia etme arasındaki ilişki kurması dikkat çekicidir. Ona göre, şayet yeni Türkiye yönetimi, yer adlarını değiştirmede, bu coğrafyaya adını veren eski sahipler, bir gün gelecek ve bu topraklar üzerinde sahiplik iddiasında bulunacaktır. Atalay bu iddiasını son derece geniş bir coğrafya için ileri sürer. Bir bütün olarak Anadolu adının değiştirilmesi gerektiğini söyleyen Atalay, Ankara'nın, Konya (Likiona)'nın adının değiştirilmemesi halinde Türkiye için Türk ve Müslüman ülkesi demenin mümkün olmadığını ifade eder (TBMM Tutanakları, 1921: 270):

BESİM ATALAY B. (Devamla)- Ben kanuncu değilim, daima şu kürsüden itiraf ediyorum. İnsan her şeyi bilemez. Ben bildiğimi bilirim, bilmediğimi bilemem efendim. Rica ederim beni teşhile (cahillikle suçlamak) hakkınız yoktur beyefendi. Farzet ki, İdarei Vilâyat Kanununda böyle bir şey bulunsun, madde o yolda tadil edilsin, Mecalis-i umumiye-i liva, mecalis-i umumiye-i vilâyat bunu göz önüne alsınlar, bir gün evvel tashih etsinler. Bundan iki bin sene evvel ölmüş kelimeleri bugün diriltiyorlar. Kilikya ismi ölmüş iken, birisi çıktı Kilikya diye söyledi, biz de kabul ettik. Paşaeli denilirken Trakya dediler.

BİR MEBUS BEY- Besim Bey, madde-i kanuniye mevcut...

BESİM ATALAY B. (Devamla)- Biliyorum, fakat kim anlar? Onlar memleketin tarihini biliyor mu acaba? Rica ederim, mecalis-i idare-i vilâyat bunu nazarı itibara alsın, fakat buraya gelsin bir defa. Kimseye ben şey edemem. Bir kere buraya gelsin. Her halde memleketin ahvali tarihiyesiyle, fatihlerinin ismi ile ahvali coğrafyasiyle oraya birtakım isimler verilmesi icabeder zannederim. Arz ettiğim gibi bundan üç ilâ beş bin sene evvel defnedilmiş birtakım kelimeler diriliyor. Trakya deniliyor ve biz bunu kabul ediyoruz. Bugün bütün milletlerin yaptığı budur. Kendi istilâları altında bulunan memleketlerin isimlerini bilâtehir değiştiriyorlar. Bizim de değiştirmemiz dinî ve millî bir vazifedir. Çünkü bu isimler; Anadolu ismi yahut Ankara ismi, Konya ismi, Likoina ismi bu isimler kaldıkça, şu ismi, bu ismi kaldırmadıkça iddia-i hukuk edeceklerdir. Türk ve Müslüman vatani demek için onların her halde binlerce seneden beri kullandıkları isimleri bizim de kullanmamız muvafık değildir zannederim.

Tartışmaya, bir süre sonra adı değiştirilecek ve sert tartışmalara neden olacak Lazistan Vilayeti'nin Mebusu Ziya Hurşit de dahil olur. Ziya Hurşit, il genel meclislerinin yer adlarının değiştirilmesi konusunda yetkisi olduğunu, hatta Rize'de ne kadar 'gayri münasip' isim varsa hepsinin değiştirdiğini söyler. Ancak, şayet il genel meclisleri bu işi

gereği gibi yürütemeyecekse, kanun çıkarılması konusunda Besim Atalay’ın önergesinin doğru olacağını kanısındadır. Bu sırada, Tunalı Hilmi Bey ile Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey arasında ‘Rize’ adının Türkçe olup olmadığı da tartışma konusu yapılır (TBMM Z.C., 1921: 271):

ZİYA HURŞİT B. (Lâzistan)- Meclis-i idarelerde bu salâhiyet vardır. Bizim de Rize sancağında ne kadar gayrimünasip isimler varsa Rize Meclisi İdaresi bu isimleri değiştirdi ve köylülere de tebliğ etti. Bugün orada kâmilan (tamamen) değişmiştir. Bu, yalnız meclisi idare ile olacak bir şey değildir. Bu meclis, bu heyet bunu yapamaz mı? Anteb’in ismini Gazianteb yaptık. Bunun hakkında kanun geldi bu Meclise. Meclisi umumi bunu yapabilseydi bunu doğrudan doğruya yapması lâzımgelirdi. Bilmem ki Ankara, Konya gibi isimleri meclisi idareler değiştirebilir mi? Binaenaleyh Besim Atalay Beyin teklifinin kabul edilmesini teklif ederim.

TUNALI HİLMÎ B. (Bolu)- Rize Türkçe midir?

ZİYA HURŞİT B. (Devamla)- Türkçedir.

TUNALI HİLMÎ B. (Bolu)- Ne demektir?

ZİYA HURŞİT B. (Devamla)- Ne demek olduğunu sonra söylerim.

MAZHAR MÜFÎT B. (Hakkâri)- Efendim, İdare-i Vilâyat Kanunu’nda hakikaten bu salâhiyet Meclis-i Umumiye verilmiştir. Bu takirde istenildiği gibi yeniden kanun yapılmasına mahal yoktur. Heyeti Vekilenin nazarı dikkatini celbederiz. Bir tamimle bu iş olur, fakat Ziya Hurşit Beyefendi buyurdular ki bu isimler kanunsuz nasıl değişir. Beyefendi Mecalisi İdarei Vilâyat Kanununda tebdiline Meclisi İdarelerin salâhiyeti vardır, denilince kanun var demektir. Başka kanun yapmaya, lüzum yoktur.

ZİYA HURŞİT B. (Lâzistan)- Gazianteb’i nasıl yaptık.

MAZHAR MÜFÎT B. (Hakkâri)- Gazilik ayrıca bir şeref veya unvandır. Onu karıştırma... İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu’nda böyle bir madde olmadığı için ‘o memlekete gazi unvanı verelim’ diye kanun yapıldı. Fakat isimlerin tebdili salâhiyeti Meclisi Umumiye’ye aid olduğuna dair kanunda sarahat varken bir daha kanun yapmaya lüzum yoktur. Belki o kanunun tamamı icrası için Heyeti Vekilenin nazarı dikkati celbedilir. İki saattir müzakereye münakaşaya lüzum yok.

Tartışma uzar, ancak tartışan taraflar arasında bir uzlaşma olmayınca, devreye Malatya Mebusu Mustafa Bey girer ve il genel meclislerinin bu konudaki çalışmalar için dikkatinin çekilmesi amacıyla, hükümete tebliğde bulunulması ve müzakerenin de sona erdirilmesini teklif eder. Teklif, meclisin onayına sunulur ve kabul edilerek, tartışma noktalandırılır (TBMM Z.C., 1921: 271):

Riyaseti Celileye

Vilâyat Mecalisi Umumiyesi’nce bu mesele nazarı dikkate alınmak üzere, teklifin hükümete tebliğini ve müzakerenin kifâyetini teklif eylerim

9 Mayıs 1337

**Malatya Mebusu
Mustafa**

REİS — Takriri nazarı dikkate alanlar lütfenel kaldırsın... Kabul edildi.

Kütahya Mebusu Besim Atalay'ın, 'Adları, İslamiyet ve Türklükle izahı mümkün olmayan şehir, kasaba, köy ve limanların millî ve tarihi adlarla değiştirilmesi'ni öneren kanun teklifinin Layiha Encümeni tarafından 'müzakere edilmeye değer' görülerek Bakanlar Kurulu'na sunulmasından sonra, hükümet görüşü, Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Ata Bey (Ataullah Atay) imzasıyla 23 Mayıs 1921 tarihinde, TBMM Başkanlığı'na konuya ilişkin bir tezkere formatında gönderilir.

Sözkonusu tezkerede, Memalik-i Osmaniye'de değiştirilmesi gereken çok sayıda yer adı olduğu belirtilerek, vilayetlerden bu türdeki isimlerin belirlenmesi için genel bir araştırma yapılması emri verildiği ifade edilir (TBMM Z.C., 1921: 361-62).

TBMM'nin 30 Mayıs 1921 tarihli oturumunda okunan Dâhiliye Vekâleti'nin tezkeresinde, sadece Besim Atalay'ın değil; aynı zamanda, Gaziantep Mebusu Yasin Bey'in Gaziantep'in Rumkale kazasının adının Halfeti olarak değiştirilmesi amacıyla verdiği takririn de değerlendirildiği belirtildikten sonra, bu minvaldeki yer adlarının tüm ülke genelinde var olduğu, bu nedenle yaygın bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğu, bunun için mülhakattan (bağlı idari birimlerden) bilgi istenildiği belirtiliyordu (TBMM ZC., 30.05.1337, (30.05.1921): 361-362):

Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin, ecnebi ismi taşıyan şehir adlarının tebdili hakkında, Gaziantep Mebusu Yasin Bey'in, Gaziantep livasına merbut Rumkale kazasının Halfeti kazası namıyla yâd olunmasına dair tahriri ve Dâhiliye Vekâleti tezkeresi:

REİS — İslâmiyet ve Türklükle münasebeti olmayan mahaller isminin tebdiline dair Dâhiliye Vekâleti tezkeresi var.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Gaziantep livasına merbut Rumkale kazasının tebdili namına dair Anteb Mebusu Yasin Bey ile İslâmiyet ve Türklükle münasebeti olmayan mahaller esamisinin tebdili hakkında Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey tarafından verilip 9 Mayıs 1337 ve 15 minh 588-283, 559 - 272 numaralı tezkere-i âliyeleriyle mürsel iki kıt'a takrir mütalâa olundu. 3 Şubat 1337 tarihli ve 13253- 237 numaralı tezkere ile de işar olunduğu üzere Memaliki Osmaniye dâhilinde bu kabilden çok isimler mevcut olduğundan meselenin umumi surette tetkiki münasip görülerek mülhakattan malûmat taleb edildiğini arz eylerim, efendim.

23 Mayıs 1337
Dâhiliye Vekili Ata

Besim Atalay'ın söz konusu kanun teklifi ve Gaziantep Mebusu Yasin Bey'in Rumkale'ye dair takririne 23 Mayıs 1921'de yukarıda metnini aktardığımız tezkere ile cevap veren Dâhiliye Vekâleti, aynı yılın Temmuz ayında TBMM Başkanlığı'na ikinci

bir tezkere göndererek, konuya ilişkin mütalaasını sunar. Meclisin 7 Temmuz 1921 tarihli oturumunda gündem maddelerinden biri olarak görüşülen cevabi tezkerede, mevcut köy ve kasabaların birçoğunun adının değiştirilmeye muhtaç olduğu (muhtac-ı tebdil) vurgusu yapılıyor, bunun için vilayet ve liva (sancak)’lar ile yapılacak yazışmalardan sonra tespit edilecek duruma göre, konunun ülke düzeyinde ele alınarak sorunun çözümüne çalışılacağı ifade edilir.

Cevabi tezkere, bu defa Dâhiliye Vekili adına Adliye Vekili (Adalet Bakanı) Refik Şevket imzalıdır:

Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin, Ecnebi ismi taşıyan şehir adlarının tebdili hakkında kanun teklifi, Gaziantep Mebusu Yasin Bey’in, Gaziantep livasına merbut Rumkale kazasının Halfeti kazası namıyla yâd edilmesine dair tahriri ve bu hususta Dâhiliye Vekâletinin mütalâasını bildiren tezkere.

REİS — İslâmiyet ve Türklükle münasebeti olmıyan mahallerin isimlerinin tebdili hakkında Yasin Bey’in teklifine Dâhiliye Vekâletinin tezkere-i cevabiyesi vardır, okunacak.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

25 Haziran 1337 tarihli 419/851 numaralı tezkere-i aliye-i riyaset penahileri cevabıdır: Kasabat ve kurayi mevcudedden birçoğunun isimleri muhtac-ı tebdil olup bunların tâyin ve tebdili zımında bilûmum vilâyat ve elviyeden talebi malûmat olunması ve alınacak malûmat üzerine meselenin umumi surette tetkik ve halli münasip görülmüş olduğu; Rumkale isminin tebdili hakkında Anteb Mebusu Yasin ve İslâmiyet ve Türklükle münasebeti olmıyan mahaller esamisinin tebdiline dair Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyler tarafından mûtâ tahrirlerin leffiyle vârid olan 9 ve 15 Mayıs 1337 tarihli ve 559 ve 588 numaralı tezakiri aliyelerine cevaben 23 Mayıs 1337 tarih ve 21399 - 1082 numaralı tezkere ile arz edilmiş olduğu mâruzdur, efendim.

**Dâhiliye Vekili namına
Adliye Vekili Refik Şevket**

Dâhiliye Vekâleti Temmuz ayında ise, TBMM Başkanlığı’na konuya ilişkin mütalaa yazısını gönderir. Dâhiliye Vekili Refik Şevket imzalı ‘tezkere-i cevabiye’de, birçok kasaba ve köyün isimlerinin değiştirilmesinin bir ihtiyaç olduğu, değiştirme işlemi için ise, Mayıs ayında TBMM’ne gönderilen tezkeredekine benzer şekilde bir çözüm yolu bulunduğu belirtilir (TBMM Z.C., 1921:100):

(...) Kasabat ve kurayi mevcudedden birçoğunun isimleri muhtac-ı tebdil olup bunların tâyin ve tebdili zımında bilûmum vilâyat ve elviyeden talebi malûmat olunması ve alınacak malûmat üzerine meselenin umumi surette tetkik ve halli münasip görülmüş olduğu...

Burada, Dâhiliye Vekâleti’nin tezkerenin tekrarı niteliğindeki mütalaasından çok, mütalaanın meclis genel kurulunda okunmasından sonra, Rumkale ilçesi adının Halfeti olarak değiştirilmesi için önerge veren Gaziantep Mebusu Yasin Bey’in, meselenin

zamana yayılmasına karşı verdiği tepkiden söz etmek gerekir. Rumkale adının değil iki – üç ay bir saat bile bekletilmeden değiştirilmesini talep eden Yasin Bey, Rumları, ‘**Türk Milleti’nin namusuna ve istiklâline köpekler gibi saldırmak isteyen bir millet**’ olarak niteler ve bu milleti hatırlatan böyle bir yer adına daha fazla tahammülü olamayacağını söyler (TBMM Z.C., 1921:100 -101):

YASİN B. (Gazianteb) - Efendim, mesele gayet basittir. Aslı, nesli ve soyu, toprağı Türk olan bir memlekete ve orada tek bir Rum olmıyan bir toprağın ihtiva ettiği memlekete Rumkale kazası denmiştir. Vaktiyle Rumlardan alınmış, ne olmuş? Bu kaleye Rum diye bir nam verilmiştir. Bu gayet basit bir meseledir. Bugün bizim namusumuza, mevcudiyetimize, istiklâlimize köpekler gibi saldırmak isteyen bir milletin ismini ben o memleketli olmak sıfatıyla taşımak istemiyorum ve Meclisten' çok rica ederim, iki ay, üç ay ve hattâ bir saat kâğıt üzerinde bu ismin kalmasına Meclis arkadaşlarımla da razı olmadığına emin bulunuyorum. Bu Rum kelimesinin şu saatte atılmasını rica ediyorum

OPERATÖR EMİN B. (Bursa)- Bir isim teklif ediniz.

YASIN B. (Devamla)- Müsaade buyurunuz efendim. Memleketin esasen ismi merkezin bulunduğu yerin ismi Halfeti Kalesidir. Haritalarda bu isim mevcuttur. Hükümetin bulunduğu yer Halfeti'dir. Ben istiyorum ki, bu kasabanın ismine izafeten kazanın ismi Halfeti olsun. (Halfeti olsun, sesleri)

5- Gazianteb Mebusu Yasin Bey’in, Rumkale kazası isminin tebdiline dair kanun teklifi (2/825).

REİS — Yasin Bey’in bu baptaki teklifi kanunisini Lâyiha Encümenine havale ediyoruz. Orası kabul ederse mesele bitmiş olur.

Kütahya Mebusu Besim Atalay, genç Türkiye’nin ‘Türkçü’ toponimi politikalarının temellerinin atılması yolunda sadece yer adlarının değiştirilmesini teklif etmekle kalmaz. Atalay, 1921 yılında verdiği ilk kanun teklifinde liman adlarının da bu yönde değiştirilmesini talep ederken, 1923 yılında verdiği bir başka kanun teklifi ile de Sultani Mektepleri’nin adlarının değiştirilmesi için meclis başkanlığına bir önerge verir. Bu önergenin amaçları arasında Osmanlı’dan miras alınan Sultanî Mektepleri’nin Cumhuriyet’e doğru giden yeni Türkiye’nin eğitim kurumlarına evrilmesinin isim ve imaj açısından desteklenmesi olduğu söylenebilir. Meclisin, 26 Mart 1923 tarihli oturumunda ele alınan önerge, Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı)’ne havale edilir (TBMM ZC, 1923: 162):

Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin, sultani mekteplerinin isimlerinin değiştirilmesine dair takriri:

REİS — Sultani mektepleri namının tebdiline dair Kütahya Mebusu Besim Atalay Beyin temenni takriri var. Maarif Vekâletine havale ediyoruz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, şehir adları da dâhil olmak üzere, yukarıda aktardığımız süreçte gündeme gelen 'Millî olmayan, Türklük ve İslamiyet ile münasebeti bulunmayan, Türkçe ve İslâmca olmayan' yer adlarının değiştirilmesi yolunda yasama organı düzeyindeki çalışmaların ilk önemli sonucu olarak, Trabzon Vilayeti'ne bağlı Lazistan Sancağı'nın adı, Rize olarak değiştirilir.

Lazistan Vilayeti adının Rize olarak değiştirilmesi sürecini başlatanların tezleri, Cumhuriyet'in karakteristik unsurlarından biri olan Türk Milliyetçiliği bağlamındaki 'Red ve inkâr' politikalarının tohumlarını içinde barındırır. Zira 1. TBMM'deki 'Lazistan mı Rize mi?' tartışması, etnik / kültürel ve toponomik asimilasyonun, sadece Kürt değil, Türk etnik kimliği dışındaki tüm etnik varlıklarının reddi ve inkârına yönelik çarpıcı örneğini oluşturur.

Lazistan Livası adının değiştirilmesi yönündeki ilk adım, Çorum Mebusu Haşim Bey'in "Lâzistan Livası İsmi Rize Livası Olarak Değiştirilmesine Dair" başlıklı takririnin TBMM Başkanlığı'na verilmesi ile atılır. Önergenin sahibi Çorum Mebusu Haşim Bey'in kendisi Lazistan'la ilişkisiz olsa da, ırk temelli argümanlarla ve inkârcı bir söylemle Lazistan adının Rize olarak değiştirilmesinin ateşli savunuculuğunu yapar. Resmî ideolojinin tipik tezlerinden biri olan 'red ve inkâr' tezine tutunarak, Cumhuriyet ilan edilmeden, Cumhuriyet döneminin egemen söylemini seslendirir.

Haşim Bey, önergesini, "(Lazistan)'ın ekserisi Türktür. Lâzlar yoktur" şeklindeki sözlerle gerekçelendirmeye çalışır. Bu gerekçe/iddia, Lazistan ve Trabzon mebuslarının sert tepkisine yol açar. Haşim Bey'in bu tezine, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, "Lâzlar vardır. Lâzistan vardır, coğrafya okumadın mı?" sözleriyle cevap verirken Lazistan Mebusu Esad Bey, Haşim Bey'e hitaben "Bir Lâzlar kaldı lekelenmedik, onları da mı lekelemek istiyorsun?" diyerek, mecliste daha önce yapıldığı muhtemel etnik eksenli tartışmalara göndermede bulunur. Esad Bey, bu sözleri ile hem Lazistan adının Rize şeklinde değiştirilmesini, hem de 'Lazistan'da Laz yoktur, Türk vardır' iddiasını, Lazlara karşı bir 'lekeleme yani kirletme' hareketi biçiminde yorumladığını gösterir. Çorum Mebusu Haşim Bey'in 27 Mart 1923 tarihli önergesinin 'hükümete tevdi' (gönderilmesi) talebi, bu tartışmaların ardından oylamaya sunulur, ancak kabul edilmez (TBMM ZC. 27.01.1339 (27.03.1923): 7).

Çorum Mebusu Haşim Bey'in "Lâzistan livası isminin Rize livası olarak değiştirilmesine dair" başlığı ile 28.1.1339 (1923) tarihinde TBMM Başkanlığı'na verdiği takrir, aynı gün meclis genel kurulunda okunur ve tartışmaya açılır.

Riyaset-i Celileye

Zabıtlarda ve gerek matbuatta Rize livasına mensup muhterem mebus arkadaşlarımızın isimleri mevzuubahs oldukça dairei intihabiyeleri (seçim çevreleri) bulunan Rize yerine «Lâzistan» denilmektedir. Lâzistan denince vehle-i ulâda (ilk anda) Kürdistan, Belücistan, Acemistan, Türkistan, Gürcistan ve Arabistan gibi binlerce kura (köy) ve kasabatı muhtevi güya bir kıta-ı cesime (büyük kıta) olduğu zehabı tevliid etmekte olduğundan ve Türk ırkından olan Rize'nin Lâzistan diye tavsifi muvafık olamayacağı da takdir buyrulacağından badema o yolda daire-i intihabiyeleri bulunan mahallin yani Rize namının derç ve tahririnin Meclisi Âli Evrak ve Matbuat Müdüriyetlerine tebliğ olunmasını teklif eylerim. **28.1.1339 Çorum Hâşim**

Takrir başlığı ile takrir metnine yakın planda bakıldığında, ikisi arasında bir çelişki dikkat çekmektedir. Haşim Bey takrir başlığında, Lazistan adlı bir liva bulunduğunu ve bu livanın adının değiştirilerek Rize olarak adlandırılmasını talep ederken, takrir metninde ise, livanın zaten Rize olduğunu, sadece seçim çevresi olarak Lazistan adıyla ve bu livadan seçilen mebusların Lazistan Mebusu olarak anıldığını belirterek, bundan sonra bu mebusların Rize Mebusu olarak anılması için Meclis Yazı İşleri Müdürlüğü'ne yazı yazılmasını talep etmektedir. Yani Haşim Bey, sorunu kendi kafasında çözmüş (!), meclis başkanlığından sadece 'tashih' için yazı işleri müdürlüğünün uyarılmasını istemektedir.

Takrirdede, ayrıca, isim değişikliği gerekçesi için ırksal vurgu yapılması, takririn tartışılması sırasında 'Lazlar ve Lazistan vardır' – 'Laz ve Lazistan yoktur' şeklinde karşılıklı atışmanın da habercisi gibidir.

Lazistan Mebusu Abidin Bey, oturumu yöneten başkandan, Haşim Bey'in takrirle ilgili izahat vermesini ister. Başkan, bunun üzerine, söz konusu livanın eskiden beri Lazistan olarak bilindiğini, Haşim Bey'in takririnin amacını kendisinin de anlamadığını söyler:

REİS- Efendim takrir okundu dinlediniz. Bu takrir ne teklif-i kanuni ne temenni takriridir. Divan-ı Riyasete karşı, mebuslar bu unvanı taşımasın diyor. Livanın ismi Rize, öteden beri ise Lâzistan denmekle mâruf. Yani bunda bilmiyorum maksatları nedir? (İzahat versin sadaları). Evet, evvelâ kendileri izahat versin. Ondan sonra takriri reye koyayım. Buyurun Hâşim Bey.

Haşim Bey kürsüye geldiğinde, sözü, Karadeniz sahili boyunca sıralanan şehirleri Laz diye tanıttıranın, elli yıl sonra ülkenin bölünmesi bağlamında ulusal güvenlik sorunu

yaratacağını ima eden ‘ikinci Lord Curzon’ metaforunu kullanır. Haşim Bey, ‘İkinci Bir Lord Curzon, bir Lazistan’nız var diyecek’ dedikten sonra, Lazistan Mebuslarını kızdıran şu aşağılayıcı / ötekileştirici / red ve inkârcı ifadeyi kullanır: ‘Lazistan neymiş arkadaşlar?’:

HAŞİM B. (Çorum)- Hakikaten Ali Şükrü Beyin dediği gibi şu kürsüde bir söz söylemek için Heyet-i Celilenizi tasdi edeceğim. Lâzistan denince hepiniz de takdir edersiniz ki Hindistan, Arabistan, Bülucistan, Yunanistan gibi vâsi mikyasta beş on bin kilometre murabbaında şehir ve kasabaları, köyleri ihtiva eden cesim bir muhit tasavvut ediliyor. Mademki kendileri Türk ırkına mensuptur ve Türktür ve Esad Beyefendi biraderimizin de dün buyuruyorlardı ki evet biz Türküz. Yalnız Karadeniz savahil ahalisine alekser İstanbul’da (Lâz) denir. Samsun, Sinob, İnebolu, hulâsa bütün Karadeniz savahilinde bulunan memleketleri Lazlıkla tanıttırıcaksak, ilerde, yani elli sene sonra bir ikinci Lord Curzon çıkacak bir de Lâzistan’nınız var diyecek. Lâzistan neymiş arkadaşlar? Rize denilsin, bu yolda tashih edilsin. Maksadım budur. (Doğru sesleri)

REFİK B. (Konya)- Bu, oranın meclisi umumisine ait bir meseledir.

REİS- Bâzı rüfeka bu meclis-i umumiyeğe ait bir mesele buyuruyorlar. Esasen ismi memleketimizde Rize olarak kabul edilmiştir.

Lazistan Mebusu Ali Şükrü Bey ve Necati Efendi’nin, takrire karşı çıkması ile mecliste tansiyon yükselir. Ali Şükrü Bey’in, takrir sahibi Haşim Bey’e karşı, ‘Lazlar ve Lazistan vardır. Coğrafya okumadın mı?’ şeklinde sert tavır koyması üzerine Haşim Bey, Türk kimliği dışındaki etnik kimlikleri yok sayan ve Cumhuriyet tarihi boyunca resmi devlet ideolojisinin refleksi haline gelen red ve inkâr politikasının Laz ve Lazistan versiyonunu meclis kayıtlarına geçirir: **‘Ekserisi (Lazların) Türktür, Türk ırkına mensuplar. Lazlar yoktur’.**

Lazistan Mebusu Necati Efendi de, Lazların ve Lazistan’ın inkârına, ‘Bir Lâzlar kaldı lekelenmedik, onları da mı lekelemek istiyorsun?’ sözleri ile tepki gösterir. Necati Efendi’ye Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey de destek verir. Takrir, bu tartışmaların ardından oylamaya sunulur ve kabul edilmez.

NECATÎ Ef. (Lâzistan)- Reis Bey, bu, Meclisçe iştilal edilecek bir mesele değildir.

ALÎ ŞÜKRÜ B. (Trabzon)- Lâzlar vardır. Lâzistan vardır, coğrafya okumadın mı? (Gürültüler)

HÂŞİM B. (Çorum)- Ekserisi Türktür. Lâzlar yoktur. (Gürültüler)

ESAD B. (Lâzistan)- Bir Lâzlar kaldı lekelenmedik, onları da mı lekelemek istiyorsun?

NECATÎ Ef. (Lâzistan)- Sen Lâzistan ile Rize demekten ne anladın?

HÂŞİM B. (Çorum)- Bunda günah mı var? Maksadın nedir?

NECATÎ Ef. (Lâzistan) - Senin maksadın nedir?

MAZHAR MÜFİD B. (Hakkâri)- Hükümet Lâzistan Mutasarrıfı diye tâyin eder, lâf mı bu?

CEMİL B. (Kütahya)- Bu meclis-i umumilere aittir. Burada müzakere edilemez.

ALÎ ŞÜKRÜ B. (Trabzon)- Tapularda, kaydı öyle mi Hâşim Bey?

REİS- Bunun Hükümete tevdiini kabul edenler el kaldırsın... Reddedilmiştir.

Lazistan adının Rize olarak değiştirilmesi yönündeki çabalar, 1. TBMM döneminde, hem Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey'in, "Ecnebi (Gayrı Millî) İsim taşıyan Şehir Adlarının Tebdili Hakkında Kanun Teklifi" bağlamında, hem de Çorum Mebusu Haşim Bey'in "Lâzistan Livası İsmi'nin Rize Livası Olarak Değiştirilmesine Dair Takrir" bağlamında gündeme getirilerek tartışılmış, ancak her iki durumda da TBMM üyelerinden onay alamamıştır.

4.3.4.2. Cumhuriyetin İlanından Sonraki Dönem (Tek Parti Dönemi)

Lazistan Vilayeti adının TBMM'de yasama faaliyetleri kapsamında yürütülen girişimler sonucunda değiştirilememesi üzerine, hükümet re'sen devreye girmiş, Dâhiliye Vekâleti'nin hazırlayarak Başvekâlet onayına sunduğu bir kararname ile (26 Teşrinisani 1339- 26 Kasım 1923), Lazistan Livası'nın adı resmen Rize olarak değiştirilmiştir. Söz konusu kararnamede, Lazistan Livası artık, yeni duruma göre vilayet statüsünde gösterilmektedir. Vilayetin adının değiştirilmesi gerekçesinde ise, TBMM'deki tartışmaların odak noktasını oluşturan 'Lazistan adının Türklükten farklı bir etnik yapıya vurgu yapması' herhangi bir şekilde gündeme getirilmemiş, daha çok Lazistan – Rize adları arasındaki teknik bir ilişkinin 'yarattığı karışıklık sorunu'nun çözümünün öngörüldüğü vurgulanmıştır (BCA, 030-11-1-0):

Başvekâlet-i Celileye

Lazistan vilâyeti bazen Lazistan ve bazen Rize isti'mal edilmek suretiyle muhâberat-ı resmîyede karışıklığı mucib olup, esasen halk arasında da Rize ismiyle (...) olduğundan merkez kasabasına izâfetle Rize vilâyeti (...) yâd edilmesine dair tanzim olunan kararnâme leffen takdim kılınmakla icabının ifâsına müsa'ade buyrulması arz olunur efendim. 26/ Teşrinisani /339

Dâhiliye Vekili
Başvekâlet 4/768

Laz (Kolhi) etnik topluluğunun varlığına vurgu yapan, Lazların yaşadığı coğrafyayı tanımlayan ve Laz kültürüne/diline işaret eden/Laz etnik topluluğunun varlığını gösteren ve hatırlatan Lazistan adı, 26 Kasım 1923'de Dâhiliye Vekili'nin teklifi

ile değiştirilmiş, 20.12.1924 tarihinde ise, Lazistan (Kolkhida) sancağının lağvedilip, sancak merkezi Rize kazasının il yapılması ile resmi kayıt ve söylemde tarihe karışması amaçlanmıştır. Ancak, toplumsal direnç Lazistan adının toplumsal ve mekânsal hafızadaki varlığını korumasını sağlamayı başarmıştır (Yılmaz, 2012):

1924'e dek bölgeden daha geniş bir alana (Of ve Batum arası) "Lazistan" deniyordu. Ancak etnik coğrafi terimlerin yasaklanmasıyla bu isim de egemenlerce tedavülden kaldırıldı. Lazlar, bugün kendi coğrafyalarına "Lazona"ya da "Lazepuna" derler ve bu da Lazistan'ın tam karşılığıdır. Çünkü bir isim yasaklanmakla yok olmuyor ve yalan olmuyor pek tabii.

Lazistan'ın ardından, Kırkkilise Vilayeti'ne bağlı Mustafa Kemal Paşa kazasının ilga (lağv) edilmesi görüşmeleri sırasında, içinde Hristiyan inancına mensup insanların ibadethanesi olan 'Kilise' adını barındıran Kırkkilise ilinin adının Kırklareli olarak değiştirilmesi amacıyla Kırkkilise Mebusu Doktor Fuat Bey (Mehmet Fuat Umay) TBMM Başkanlığı'na bir takrir (önerge) sunar (TBMM ZC. 4.12.1340 (4.12.1924): 469).

Söz konusu takrir, (4/238 Sayılı) değerlendirilmesi ve görüş bildirmesi amacıyla Dâhiliye Encümeni (İçişleri Komisyonu)'ne gönderilir. (TBMM ZC. 04.12.1340 (04.02.1924): 470).

Dâhiliye Komisyonu TBMM Başkanlığı'na gönderdiği cevabi mazbatada, teklifin encümen üyeleri tarafından uygun görüldüğünü ve nihai kararın TBMM genel kurulunun olduğunu bildirir. TBMM'nin konuyu ele aldığı 20.12.1924 tarihli genel kurulda, isim değişikliğine dair uzun süreli bir tartışma yaşanır ve çok sayıda milletvekili; il, ilçe ve köy isimlerinin değiştirilmesi konusunda, karşılıklı atışmaların da yaşandığı bir ortamda görüşlerini dile getirir. Teklif hakkında konuşan milletvekillerinin bir bölümü, isim değişikliği meselesinin her şehir ya da köy için tek tek ele alınması yerine, ülke coğrafyasının tamamının 'Gayri Milli' isimlerden arındırılması yolunda bir çalışma başlatılmasını talep ederken bazı milletvekilleri ise, bu konuda Meclis-i Umumi (İl Genel Meclisi)'lerin yetkiye sahip olduğunu, bu nedenle yer adlarının değiştirilmesinin TBMM'nin meselesi olmadığını, sorunun yerel düzeyde çözülmesi gerektiğini savunur.

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, bu tartışmalar sırasında ilginç bir bilgi aktarımında bulunur. Buna göre, illerde meclis-i umumiler, 'lâ millî' (millî olmayan) olan yer adlarının değiştirilmesi konusunda çok sayıda karar almasına karşın, bu kararlar bilinmeyen bir nedenle uygulanmamaktadır. Feridun Fikri Bey, Dâhiliye Vekili Recep

Peker Bey'den, bu kararların uygulanması için 'himmet buyurmasını' ve ülkenin bu millî olmayan isimlerin 'tazyikinden' kurtarılmasını, en başta da, Dersim'deki Ermenice olan yer adlarının değiştirilmesini talep eder (TBMM ZC. 20.12.1340 (20.02.1924): 190):

FERIDUN FIKRI BEY (Dersim) — Efendim! Bu kanunun müzakeresi münasebetiyle Dâhiliye Vekili Bey'den bir ricada bulunacağım. O da; meselâ bizim daire-i intihabiye (seçim bölgesi)'miz olan Dersim'de bazı nahiye merkezleri vardır. Meselâ (Başvartanik) gibi... (Vartan)'nın Ermeni ismi olduğu malumu âlinizdir. Meclis-i Umumiler bunların tadil ve tebdiline karar verdikleri halde, her nedense bu kararlar tatbik olunmuyor. Binaenaleyh böyle gayri millî isimlerin devam ve bekası caiz değildir. Dâhiliye Vekili Bey, Meclis-i Umumilerin verdikleri bu kararların tatbik ettirilmesi hususunda biraz himmet buyursunlar. Ta ki, böyle lâmillî isimler, memleketimizin güzel kasabalarına tesir-i tazyikkâr vermesin. Kendilerinden bunu rica ediyorum.

Dâhiliye Vekili, Kütahya Mebusu Recep Bey (Peker) ise, ülkedeki 'Gayri Millî' isimlerin tümünün bir anda değiştirilmesinin yaratacağı sorunları anlatır ve daha mutedil/aşama aşama hayata geçirilen bir program izlenmesi gerektiğini ifade eder.

Bakan Peker, şehirden beş haneli küçük köylere varıncaya kadar memleketin bir 'gayri milli isimler sorunu' olduğunu vurguladıktan sonra, 'değiştirilmesi gereken, gayri milli' isimlerin hepsinin tek bir defada değiştirilmesi halinde, bir kaos ortamının meydana geleceğini, o kadar ki milletvekillerinin bile nerenin milletvekili olduğunu şaşırarak birbirini kaybedeceğini söyler (TBMM ZC. 20.12.1340 (20.02.1924): 190):

Hakikaten bu mesele yalnız bir vilâyete ve bir kazaya münhasır değildir. Memleketin birçok aksamında vilâyet, kaza, nahiye, köy ve en nihayet beş haneli küçük köylere varıncaya kadar bu isim meselesi mevzubahis oldu. Bununla beraber Vekâlet (*Dâhiliye Vekâleti*), muayyen bir liste tutmak üzere teşebbüsatta bulundu. Bunları tespit ediyor. Fakat şu kadar var ki- diğer bir mesele müzakere edilirken bilmünasebe arz ettiğim veçhile bütün bu isimler, bir anda tebdil edildiği takdirde memleket vaziyet-i coğrafîyesinde öyle bir manzara hasıl olacaktır ki... İhtimal, o zaman arkadaşlar bir birini kaybedecekler (Handeler- Gülüşmeler).

Dâhiliye Vekili Recep Peker'in, ülkenin her köşesinin bir 'gayri millî isimler' sorunu olduğu ve bu sorunun tedricen (aşama aşama) çözüme kavuşturulmasına yönelik yöntem teklifine Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey, muhalefet eder. Tunalı Hilmi Bey'e göre, 'gayri millî' isim meselesi memleketin her köşesini ilgilendiren bir mesele değildir; çünkü yer adlarının çoğu gayri Türk değildir, bu nedenle de sorunun tedricen değil, bir hamlede çözülmesi icab eder: "Binaenaleyh bu meselede tedrice, yine Vekil Beyin muhalifleri olmak üzere bendeniz katıyen ihtiyaç bulmuyorum ve buyurdıkları gibi memleket, gayri millî ve gayri Türk isimlerle dolu değildir efendim" (TBMM ZC. 20.12.1340 (20.02.1924): 192).

Mecliste, Kırkkilise adının değiştirilmesi konusundaki müzakere ve tartışmalara çok sayıda milletvekili dahil olur. Bu tartışma, Cumhuriyet dönemi yer adlarının değiştirilmesi alanındaki politik davranışların kültürel/dinsel ve psikolojik kökenlerine dair önemli veriler sunar.

Ergani Mebusu Kâzım Vehbi Bey’in müzakereler sırasındaki konuşmasında yer adlarının değiştirilmesi meselesini, İslam- Hristiyan, Türk- Yunan bağlamında ele alması dinsel ve milliyetçi hassasiyetlerin eş değer biçimde hâkim olduğunu gösterir. Kâzım Vehbi Bey, sadece Kırkkilise adının değiştirilmesini değil, memlekette, içinde ne kadar ‘kilise’ kelimesi olan isim varsa hepsinin değiştirilmesini ister. Çünkü kilise, ona göre ‘Hristiyan zulmünün ve uğursuzluğunun timsalidir” (TBMM ZC. 20.12.1340 (20.02.1924):190).

Efendim, bilhassa hristiyan zulmünün timsal-i şeameti olan bu (kilise) kelimesini bendeniz katiyen kabul edemiyorum ve doğru bulmuyorum. Bu menhus isim memleketin her tarafında mevcuttur. Bizim daire-i intihabiyemizde dahi (Kilise) namını taşıyan birtakım köyler vardır. Ve zannediyorum ki daha birçok devairi intihabiyede (Kilise) namını taşıyan köyler mevcuttur. Binaenaleyh Dâhiliye Vekâleti’nden rica ederim. Zaten Meclisi Umumilerin isim değiştirmeye salâhiyetleri vardır. (Kilise) olan isimlerin derhal tebdilini bir tamim ile vilâyetlere bildirsinler ve bu isimlerin hepsini tebdil ettirsinler.

Kırkkilise görüşmeleri devam ederken, Konya Mebusu Naim Hazım Bey bir değişiklik önergesi sunarak, Kırkkilise adının Kırklareli olarak değiştirilmesini öngören kanun teklifinin 1. Maddesinin değiştirilmesini talep eder. Naim Hazım Bey, meclisteki baskın düşünüş ve davranış modelinin aksine bir tavır takınarak, millî olmayan yer adlarının değiştirilmesinin gerekli olmakla birlikte, konunun hassasiyeti bakımından alel-acele ele alınmasının doğru olmadığını belirtir ve Kırkkilise adı yerine verilecek adın da aynı mahzurları taşıdığını vurgulayarak, “Bu işi yetkili ilim adamlarına (uzmanlara) bırakalım” önerisinde bulunur (TBMM ZC. 20.12.1340 (20.02.1924): 192).

Memleketlerimizden birçoklarının ismi millî değildir. Bunları tebdil etmek şüphesiz millî bir vazifedir. Fakat bu tebdil keyfiyetinin öyle gelişi güzel olmaması da lâzımdır. (Kırkkilise) bir zaruret ve mahzur ilcasiyle değiştiriliyorsa yerine getirilen isim de aynı mahzuru az-çok taşımaktadır. Vilâyetin tarihine millî ananesine daha uygun, telaffuzu daha kolay bir ismin bulunup bulunamayacağı salâhiyettar bir heyet-i ilmiyece tetkik edilmedikçe degistirilmesinin dogru olamiyacağ kanaatindeyim. (Kırkkilise)’den başka tebdili icabeden memleket isimleriyle, yerlerine getirileceklerin tespit ve toptan Meclisi Âliye sevki daha muvafık olacağından birinci maddenin tadilini teklif ederim.

Naim Hazım Bey, değişiklik önergesini savunduğu konuşmasında ise, bir kez daha Kırkkilise adı yerine verilmek istenen Kırklareli adının da aynı mahzurları taşıdığını

savunarak, memleket geleneklerine daha uygun bir adın verilmesini ister (TBMM ZC. 20.12.1340 (20.12.1924): 193):

Kırkkilise eğer bir mahzur ilcasıyla değişiyorsa yerine getirilen Kırklareli'nin de aynı mahzuru taşıdığına kaniim. Yerine getirilen bu kelime aynı mahzuru taşımakla beraber telaffuzu daha güçtür. Binaenaleyh bunun yerine ilmî bir tetkikten geçmek suretiyle memleketin ananesine daha muvafık bir şekilde bir isim bulunmasını teklif ediyorum. (Kırkkilise) den başka tebdili icabeden memleket isimleriyle, yerlerine getirileceklerin tespit ve toptan Meclisi Âliye sevki daha muvafık olacağından birinci maddenin tadilini teklif ederim.

Hazım Bey'in kanun teklifinde değişiklik yapılmasına yönelik önergesi, meclis genel kurulunda oylamaya sunulur; ancak kabul edilmez. Hemen ardından da, Kırkkilise Vilayeti'nin adının Kırklareli olarak değiştirilmesini öngören 537 Sayılı Kanun teklifinin maddelerinin oylamasına geçilir. Oylama sonucunda, 3 maddelik kanun teklifi kabul edilir. Kanunun “Kırkkilise ismi Kırklareli’ne tahvil edilmiştir” şeklindeki 1. maddesi ile Kırkkilise Vilayeti artık Kırklareli olarak adlandırılmış ve değiştirilmiş olur (TBMM ZC-20.12.1340 (20.02.1924) 193).

Teklifin TBMM’de kanunlaşmasından ve Cumhurbaşkanı onayından sonra 537 Sayılı Kanun, “Kırk Kilise” İsminin “Kırklareli” ne Tahvîli Hakkında Kânun başlığı ile Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girer. (Resmî Gazete, 1925: Sayı 82)

Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey, yer adlarının değiştirilmesi konusunda her daim aktif bir portre çizer. Öyle ki, kimi zaman Türkçe olan bazı yer adlarının bir sebeple değiştirilmesi için de önergeler verir. Kırşehir Vilayeti adının, Kırşehir’in Selçuklular dönemindeki adı olan Gülşehri olarak değiştirilmesi için verdiği önerge buna örnektir. TBMM Genel Kurulu’nda tepkiyle karşılanan söz konusu taktir, prosedür gereği Başvekâlet’e (başbakanlığa) havale edilir, ancak kabul edilmez (TBMM ZC. 20.04.1341 (20.06.1925): 236):

Kırşehir'in (Gülşehri) namiyle tesmiyesi temenniyatına dair taktiri.

REİS — (Kırşehir Türkçe değil mi? Sesleri) (‘Kırşehri daha iyi’, sesleri.) Efendim! Bir mebus tarafından temenni mahiyetinde verilmiş bir taktirdir. Zaten bazı şehir isimlerinin tebdiline dair Meclisin bir teamülü vardır. Bunu hükümet düşünecektir. Bu meyanda bunu da nazarı dikkate almak üzere Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Beyin taktirini Başvekâlete havale ediyoruz. “Ret, ret sesleri”. “Ne lüzumu var sesleri”.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, vilayet düzeyinde bir sonraki isim değişikliği, BMM döneminde adı Yozgat iken Bozok olarak değiştirilen vilayet isminin, eski haline dönüştürülmesi ile gerçekleştirilir.

Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in öncülüğünde, diğer Bozok mebusları Salih, Avni ve Hamdi Bey, 23.6.1927 tarihinde TBMM Başkanlığı'na verdiği bir teklif ile gündeme gelen Bozok adının eskiden olduğu gibi Yozgat olarak değiştirilmesini, yani tashihini talep eder (TBMM ZC: 25.06.1927: 681)

Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey ve rüfekasının, Bozok isminin Yozgat'a tebdil ettirilmesi hakkında takriri.

REİS. — Takriri okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Birinci 'Büyük Millet Meclisinde Kütahya Mebusu merhum Cemil Bey tarafından verilen bir takrir üzerine (Yozgat) unvanının (Bozok)'a tebdil edildiği malumdur. Yozgat isminin tebdiline bir lüzum ve mecburiyet olmadığı halde sureti tebdil 'bir takım yanlış muamele ve muhaberede müşkülât-ı intaâ etmekte başka bir fayda temin etmediği de meydandadır. Binaenaleyh Meclisi Âlinin kararıyle tebdil edilen Bozok isminin kemafissabık (eskiden olduğu gibi) Yozgat'a tashih ve tebdili hususuna müsaade buyurulmasını arz ve rica eyleriz.

**Süleyman Sırrı
Yozgat**

**Salih
Yozgat**

**Avni
Yozgat**

**Hamdi
Yozgat**

Önerge, TBMM Başkanlık Divanı tarafından Meclis Genel Kurulu gündemine getirilir ve kısa bir görüşme sonucunda, genel kurul tarafından kabul edilir. Dâhiliye Vekili ve Tekirdağ Mebusu Cemil Bey de, Süleyman Sırrı Bey ve arkadaşlarının önergesine katıldığını, değişiklik sayesinde, 'Bozok' ile 'Bozüyük' arasındaki benzerlikten kaynaklanan haberleşme ve muamelat karışıklığının giderileceğini belirtir.

Yer adlarının Türkçeleştirilmesi konusundaki milliyetçi tavrı ile tanınan Aksaray Mebusu Besim Atalay da, önergeye "Her milletin kendi isimlerini şehirlerine verdiği bir zamanda Bozok ismi nedir, değiştirelim" şeklindeki sözleriyle destek verir.

Önerge üzerindeki konuşmalardan sonra, Bozok Vilayeti adının Yozgat olarak değiştirilmesi yönündeki Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey ve üç mebus arkadaşının verdiği önerge, TBMM Genel Kurulu'nda oylamaya sunulur ve kabul edilir (TBMM ZC. 25.06.1927: 681).

Ancak burada, dikkat çekilmesi gereken husus; vilayet isimleri, -Kırkkilise – Kırklareli değişikliği örneğinde olduğu gibi-, genel olarak kanun yapma yolu ile gerçekleştirilirken Bozok Vilayeti'nin Yozgat olarak adlandırılması sadece dört Bozok Mebusu'nun verdiği önergenin meclis genel kurulunda oylanması ve kabul edilmesi ile gerçekleşmiş olmasıdır.

Cumhuriyet tarihi toponomi politikalarının tek tipçi ideolojisi üzerinden; devletçi/tepeden inmece yaklaşımın tipik örneklerinden biri Dersim adının Tunceli (Tunçeli) olarak değiştirilmesidir.

Cumhuriyetin kurucu felsefesinin, kendini konumlandırmakta, örgütlemekte, yerel düzeyde kendini yeniden üretmede en çok zorlandığı ve merkezi yönetimin; otoritesini, varlığını kabul ettirmek yolunda kullandığı şiddet için sınır tanımadığı bir coğrafya olan Dersim, devletin şiddet uygulamalarını bir de toponomik politikalar üzerinden yaşamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat dönemi modernleşmesi bağlamında 1864 Vilayet Nizamnamesi ve 1876 İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Talimât-nâmesi ile taşra idaresi eyalet sisteminden vilayet sistemine dönüştürülmüş, vilayetlerin bir alt kademe idari birimi ise Sancak/Liva olarak düzenlenmiştir.

Dersim bölgesi, 1847 yılında, merkezi Hozat olan liva (sancak) statüsü ile Osmanlı taşra örgütlenmesinde kurumsal anlamda yerini almış, sancak, Erzurum Vilayeti'ne bağlanmıştır. 1879 tarihli taşra teşkilatı düzenlemesi ile vilayet yapılan Dersim'in bu statüsü 1892 yılına kadar devam etmiş, bu tarihte, Mamurat'ul- Aziz (Harput) Vilayeti'ne bağlı bir sancak olarak konumlandırılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında vilayet statüsünde olan Dersim, 11 vilayeti kaza statüsüne dönüştüren 1926 tarih ve 877 Sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile vilayet statüsünden kaza (ilçe) statüsüne düşürülmüştür (Resmî Gazete, 1926: Sayı 404).

İlçe statüsü, Dersim'in 'tenkil/tedip ve terbiye' edilmesi amacıyla uzun süreli bir olağanüstü hâl yönetimi anlamına da gelen, 2884 Sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun ile 25.12.1935 tarihinde vilayet statüsüne yükseltilmesine kadar devam etti (Resmî Gazete, 1936: Sayı 3195).

Dersim, Tunçeli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun ile tepe yöneticisi bir askeri vali olan ve vilayette yargı alanı dâhil olmak üzere hemen her konuda tek başına karar verebilecek düzeydeki yetkilerle donatılarak ilçe statüsünden vilayet statüsüne kavuşturulurken, aynı kanun ile yüzlerce yıl geçmişi olan Dersim adı, Tunçeli olarak değiştirilmiş olur.

Tunçeli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun'un hazırlanması sürecinde Dersim için düşünülen ve kanun layihasına yazılan ilk isim aslında 'Munzur'dur. Bu nedenle söz konusu kanunun ham halinin adı, "Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası"dır. Zaten, TBMM Dâhiliye, Milli Müdafaa, Adliye ve Bütçe Encümeni, kanun

teklifine ilişkin görüşlerini ‘Munzur Vilayeti’ teklifi üzerinden verirler (TBMM ZC, 25.12.1935: 58).

Kanunun ham halinde, Dersim adının Munzur, merkezinin ise, geçici olarak Elaziz olarak değiştirildiğini gösteren 1. Madde şöyledir (TBMM ZC. 25.12.1935: 10):

Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası

İdari kısım

MADDE 1- İlişik haritada hududu gösterilen ve Plümer (Pülümür), Nazimiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek, Çemişkezek kazalarından mürekkep olan Munzur adında bir vilayet teşkil olunmuştur. Vilayetin merkezi, vilayette merkez teessüs edinceye kadar Elaziz şehridir. Bu vilayeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerinin değiştirilmesi valinin teklifi ve Dâhiliye vekilinin tasdiki ile olur.

Dersim’den Munzur’a, Munzur’dan Tunçeli’ne dönüşen isim değiştirme girişim ve serüveni kanun teklifinin mecliste görüşülmesi sırasında sonuca ulaştırılır. TBMM Bütçe Encümeni, kanuna ilişkin mütalaasını verirken, Dersim adının, Munzur yerine, Dâhiliye Vekili (Şükrü Kaya)’nin teklifi ile Tunçeli olarak değiştirildiğini kaydeder:

Ayrı bir mazbata ile Yüksek Heyetin tasvibine arzolunan yeni vilayet ve kaza teşkiline dair layihada Dâhiliye Vekili’nin teklifi üzerine, vilayetin ismi Tunçeli olarak değiştirilmiş olduğundan vilayetin ismi bu layihada Tunçeli olarak yazılmıştır. (TBMM ZC, 25.12.1935: 58)

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, adı değiştirilen şehrin hangi şehir olduğuna ilişkin kanunda belirtilmeyen durumu, TBMM’de kanunun görüşülmesi sırasındaki konuşmasında netleştirir (TBMM ZC, 25.12.1935: 175):

DÂHİLİYE V. ŞÜKRÜ KAYA (Muğla)- Tunçeli adı ile şimdi teşkil edilecek vilayetin ve o bölgenin eski ismi Dersim’dir. Dersim, eski zamanda da muayyen bir mıntıkaya verilmiş bir isim değildir. Fakat bugünkü idare bakımına göre Dersim’in mesahai sathiyesi (coğrafi alanı), uzunluk itibari ile 90, genişlik itibariyle 60 olarak heyet-i umumiyesi 450- 500 kilometredir. Yüksek dağları, derin dereleri ve geniş vadileri vardır ve bu bölgenin kısm-ı azamı taşlık ve kayalıktır, sakinleri 65- 70 bin nüfustan ibarettir.

Dersim adının Munzur olarak değiştirilmesi fikrinden vazgeçilip Tunçeli olarak adlandırılması sadece bir isim değişikliği değil, aynı zamanda 1937-39 yılları arasında Dersim bölgesinde başlatılacak ve binlerce insanın öldürülmesiyle sonuçlanacak olan ‘Dersim Harekâtı’nın, ‘devletin tunç eli’ tarafından yürütülecek olmasının işareti olduğu da ileri sürülür. Tunceli Milletvekili iken, 13 Temmuz 2010 tarihinde, TBMM Genel Kurulu’ndaki konuşmasında ‘Tunçeli’ ismi ile 1937-39 arasındaki operasyonların şiddeti

arasında ilişki kuran Şeraffetin Halis (TBMM, Tutanak Dergisi, 2010), Dersim adının iadesi için verdiği kanun teklifi hakkında izahatta bulunurken bu iddiayı dile getirir: “(...) Bilindiği gibi, 1847’de sancak, 1879’da vilayet olmuş olan Dersim, yüzyıllardan beri de, günümüze kadar, yine Dersim olarak biliniyor. 25 Aralık 1935 tarihinde çıkarılmış olan 2884 sayılı özel Tunceli Kanunu’yla da bu ad alınarak yerine “Tunçeli” adı veriliyor. Tunçeli, ileride Tunceli’nde yapılacak olan gelişmelerin bir emaresi gibi görünüyor ilk başta tabii ve bu emare kendi gerçekliğini dışa vuruyor ve “tunç” gibi bir el, sonradan Tunceli’nin başına geliyor”.

Yine Tunceli Milletvekili iken, Dersim adının iadesi için 2013 yılında kanun teklifi veren avukat Hüseyin Aygün de, Tunçeli adının, askeri operasyonun da adı olduğunu vurgular ve bu Tunceli adının toplumsal hafıza ve imge bağlamında askeri operasyonları çağrıştırdığını, bu konudaki hatıraların halen negatif olduğunu belirtir (Aygün, 2013: 3).

Dersim adının Tunçeli olarak değiştirilmesi konusunda en çarpıcı yorum ise, Beyrut’ta Fransızca yayımlanan ‘L Orient’ Gazetesi’nde yayımlanan bir makalede yapılır. ‘Kürt İsyanı 13 Yaşında’ başlıklı bu makalede, Dersim adının, askeri operasyonlar eşliğinde Tunçeli olarak değiştirilmesi, İsmet Paşa Hükümeti’nin Dersim’i vaftiz etmesi olarak nitelendirilir (Dersimi, 1952:316-317):

“Şimdi de 1937 yılındayız, İsmet Paşa Türk Meclisi’nin minberinden şu resmi söylevde bulunuyor: ‘Dersim meselesi tasfiye edilmiştir...’ Filhakika da, mesele halledilmişse benziyor. İdari ıslahata başlanıyor. **Dersim yeniden vaftiz olunarak, adı değişiyor, kanun ona ‘Tunç Eli’ adını takmıştır.** Bu ile (vilayete) askeri bir vali tayin edilmiş ve sıkıyönetim hala berdevamdır”.

Dersim’in adının Tunçeli olarak değiştirilmesinden iki yıl sonra bu defa adları değiştirilen iki Doğu ve Güneydoğu ili Diyarbakır ile Mamurat’ul- Aziz’dur.

Mamuratülaziz adı, bugünkü Elâzığ ilinin, Harput adından sonra aldığı isimdir. Elâzığ, ad değiştirme serüveninde hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde, defalarca değişikliğe maruz kalmış şehirlerden biridir. Osmanlı dönemi toponomi politikalarının ele alındığı bölümde de belirtildiği üzere şehir önce Harput’tan Mamurat’ul-Aziz’e dönüştürülmüş, Cumhuriyet döneminde ise Elazığ olarak adlandırılmıştır.

Cumhuriyet döneminde, halkın pratikleştirme ve kolay telaffuz formülüyle Elaziz olarak telaffuz ettiği Mamurat’ül – Aziz ismi, 10 Aralık 1937 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Elaziz olarak değiştirildi.

Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'ün onayından sonra yayınlanan kararnamede, isim değiştirme kararının Elaziz Belediye Meclisi ve Vilayet İdare Heyeti'nin kararı ile alındığı ve Şûrayı Devlet Reisliği (Danıştay) tarafından uygun görüldüğü, nihai olarak da 10 Aralık 1937 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında, söz konusu kararın okunduğu ve Elaziz adlı beldenin adının Elâzığ olarak değiştirilmesinin onaylandığı belirtiliyor. (RG, 17 Kânunuevvel (Aralık) 1937: Sayı 3785)

Mamurat'ül - Aziz ya da Elaziz adının Elâzığ olarak değiştirilmesinden önce bir de 'Elazık' öyküsü vardır. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan 2014 yılında düzenlenen 'Tarihten Günümüze Elâzığ' adlı sempozyumda yaptığı konuşmada, Elaziz adının, yerel politikacıların Atatürk'e yaranmak uğruna temelsiz bir iddia ile Elazık yapılmak istendiğini belirtir (Beyhan, 2014):

“1937’de Mustafa Kemal Atatürk’ün, Elazığ’ı ziyareti sırasında dönemin Elâzığ Milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç’tan bir konuşma talep edilir. Şair ve edip Aykaç, kürsüde “Elaziz” ismi üzerinde durur. Elaziz’in Elazık’tan bozulma olduğunu, “azık” kelimesinin Türkçe’de “verimli” anlamına geldiğini ifade eder. Daha sonra yine Milletvekili olan İsmail Müştak Mayakon söz alır. Konuşmasında; Osmanlı Edebiyatı’nda Arapça ve Farsçaya olan aşırı özentiyi örneklerle anlatır. Bazı Türkçe kelimelerin bu özentiden dolayı Arapçaya benzetildiğini; “Elazık” sözünün de Elaziz olduğunu söyler. Elbette bu etimolojik tahlillerin iler-tutar bir tarafı, ilmi bir kıymeti yoktur. Ama tarihimiz, ne yazık ki, zaman ve zemine göre konuşan, yazan; renkten renge giren pek çok kişiye tanıklık eder. Bunun farkında olan Atatürk, 10 Aralık 1937’de Ankara’ya döndükten sonra Bakanlar Kurulu Kararı ile “Elaziz” adını Elâzığ olarak değiştirir”.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan’ın konuşmasında, dikkat çeken bir başka husus ise, Elaziz adının değiştirilmesi konusunda yayınlanan İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi’nde, kent adının değiştirilmesinin Elaziz Belediye Meclisi ve Vilayet İdare Heyeti’nin teklifi ile olduğu belirtilirken, Prof. Dr. Beyhan’ın bu değişikliğin doğrudan Atatürk’ün talimatı ile gerçekleştirilmiş olduğunu ifade etmiş olmasıdır. Yani, yer adlarının değiştirilmesin sürecinde her zaman olduğu gibi Elaziz – Elâzığ değişiminde de değişimin tepeden kurgulanmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Diyarbakır şehrinin adı da yine Elaziz ile aynı tarihte İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile Diyarbakır olarak değiştirilmiştir. Her iki vilayetin adının değiştirilmesine ilişkin kararların onaylandığı toplantı 10 Aralık 1937 tarihli toplantı olmasına karşın, Elaziz – Elâzığ değişimine ilişkin kararname 17 Aralık 1937 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanırken, Diyarbakır – Diyarbakır değişimine ilişkin kararname bir

gün sonraki (18 Aralık) Resmi Gazete’de yayınlanmıştır (Resmi Gazete, 18 Kânunuevvel (Aralık) 1937, Sayı: 3786).

(Diyarbakır) beldesi adının (Diyarbakır) olarak değiştirilmesi hakkında Belediye Meclisi ile Vilayet İdare Heyeti’nin kararları ve Şûrayı Devlet Reisliğinin 2/12/1937 tarih ve 19430 sayılı tezkeresi ile gönderilen Mülkiye Dairesi ile Umumî Heyetin mazbataları İcra Vekilleri Heyeti’nin 10/12/1937 tarihli toplantısında okunarak 1580 sayılı kanunun 9 uncu maddesine göre bu belde adının (Diyarbakır) olarak değiştirilmesi onanmıştır. 10.12.1937

REİS-İ CUMHUR

K. Atatürk

Başvekil Celal Bayar ve İcra Vekilleri Heyeti Üyeleri

Dikkat edilirse, *kâğıt üzerinde*, Diyarbakır adının, Elaziz adının değiştirilmesinde olduğu gibi, aşağıdan yukarıya kısmen demokratik bir yöntemle Bakanlar Kurulu’nun nihai kararı Cumhurbaşkanı Atatürk’ün de onayı ile değiştirildiği görülmektedir. Oysa Diyarbakır adının değiştirilmesinin arka planında yaşananlar, görünenden/gösterilenden çok farklıdır.

Diyarbakır adının Diyarbakır şeklinde değiştirilmesinin tek belirleyicisi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’tür. Dolayısıyla, Diyarbakır adının Diyarbakır olarak değiştirilmesi konusunda yerelde alındığı iddia edilen ve Resmî Gazete (18.12.1937)’de yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararı’nın demokratik alt yapısı olarak gösterilen belediye meclisi kararı ve Türk Dil Kurumu’na görüş sorulması süreci, Diyarbakır adının Diyarbakır olarak değiştirilmesinin arka planındaki anti-demokratik kararın maskelenmesi amacını taşır.

Diyarbakır isminin Diyarbakır oluşuna dair çalışmalar, Türk Dili Dergisi’nin Haziran 1938 nüshasında özetle belirtilmektedir. Dergiye göre, 17 Kasım 1937 tarihinde Atatürk’ün trenle Diyarbakır’dan Elazığ’a geçtiği gece yapılan bir dil tartışması sonrasında, Türk Dil Kurumu’na gönderilen bir telgrafla süreç başlamış; Türk Dil Kurumu’nun üstlendiği Türkçeleştirme – Türkleştirme çalışmaları sonucu şehrin adı da Diyarbakır olarak değiştirilmiştir.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen’e gönderilen söz konusu telgrafta Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk, Diyarbakır adının kökenine ilişkin herhangi bir çalışma olup olmadığını sorduktan sonra, aslında, gönderilecek cevabın bir hükmü

olmadığını gösterecek şekilde, bundan böyle ‘Diyarbakır’ adının ‘Diyarbakır’ olarak anılması talimatını verir (Dündar, 2007):

Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman'ın 17 Kasım 1937'de (yani Atatürk'ün trenle Diyarbakır'dan Elâzığ'a geçtiği gece), muhtemelen özel vagondaki sofrada yapılan bir dil tartışmasının ardından, sabaha karşı 03.45'te Ergani'den geçtiği telgrafla başladı. "Acele" kaydıyla, "Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri Bay İbrahim Necmi Dilmen'e gönderilen telgraf, aynen şöyleydi:

“Diyarbakır şehrinin isminin etimolojisine dair etüd var mıdır? Esasta bu şehrin ismi, ‘Bakır memleketi’ manasına olan ‘Diyarbakır’ olması gerekir ve artık bu isimle tanınacaktır. Dil Kurumu’nun bu hususta Tarih Kurumu ile iş birliği yaparak, historik ve liguistik tetkikatta bulunması emrediliyor. Balıkesir sayılavı İsmail Hakkı’nın da mesai birliğine davet edilmesi faydalı olacaktır. Tetkikatın titizlikle yapılmasını ve mümkün ise neticelerin takiben bildirilmesini saygılarımla dilerim”.

Bu emirden 12 saat sonra Türk Dil Kurumu ile Tarih Kurumu ortak toplantı yaptı.

Toplantıyı açan Prof. Abdülkadir İnan söze, "Aldığım emir üzerine 'Diyarbakır' ve 'Diyarbakır' kelimeleri üzerine dilimizde bulunan mehazlarda araştırmalar yaptım. Aldığım neticenin üç saat zarfında yapılan bir tetkikin mahsulü olduğunu dikkat nazarınıza alarak kusurlarımın affını da önce dilerim" diye başladı. İnan o günlerde popüler olan "Güneş Dil Teorisi"ne göre ‘Diyarbakır’ın ‘Bakır Diyarı’ anlamında kullanıldığı kanısındaydı. Şehrin eski adı olan "Amida" sözünün Yakut lügatinde "Bakır sikke" anlamı taşıdığını, "Diyar"sözcüğünün de Yakutça'da "ev" manasına "dier"den geldiğini belirtti. Cumhurbaşkanlığı'nın tezini doğrulayan bu buluş, toplantıdakileri sevindirmişti. Diğer üyeler de benzer açıklamalar yaptılar. TDK Genel Sekreteri Dilmen, durumu Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü'ne bildirdi: "Telgrafınız üzerine hemen iki kurumun buradaki üyeleriyle 22 kişilik bir toplantı yapıldı. Toplantıya katılanlar bu yerlere 'Bakır eli' anlamında 'Diyarbakır' denilmesinin pek yüksek bir buluş eseri olduğu görüşünde" dedi. Ardından mesele komisyona havale edildi. "Diyarbakır Sözü Üzerine Tetkik Komisyonu" kuruldu. Komisyon üyeleri Prof. Hasan Reşit Tankut, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Prof. Yusuf Ziya Özer, Prof. Abdülkadir İnan, Ahmet Cevat Emre ve Mükrimin Halil Yinanç'tı. Komisyon ertesi gün toplandı. O toplantıda da "Tutulga" (yani zabıt) tutuldu. Gündem "Diyarbakır adının ilmi durumu" idi. Uzmanlar, iki gün boyunca konuyu tartıştılar. Çoğunlukla ilk "buluş" doğrulanıyordu: "Amid", Türkçe 'bakır' demektir. İslam'dan sonra imlanın verdiği imkân ve halk etimolojisi 'bakır' kelimesini Arap şivesiyle 'Bekir' şekline sokmuş, muahhar coğrafyacıların İslam gayreti bunu 'Bekr-ibn-i Vail' adına bağlamak gayretini teşvik etmiştir".

Eskişehir'deki "Kalemi Mahsus Müdürü" gelişmeleri yakından izliyordu. TDK'ya "çok tez" kaydıyla şu telgrafi çekti: "Bekr İbn-i Vail' ile 'Bakır, Ebin, Avıl' sözlerini karşılaştırarak elde edeceğiniz anlamı Ankara'ya vardığımızda bize bildiriniz..." Komisyon 19 Kasım günü işini bitirdi ve şu karara vardı: ‘Diyarbakır’ kelimesinin 'bakır' anlamına gelen eski Türkçe 'Amiday' tercümesi olduğuna tetkikler neticesinde tam kanaat hâsıl olmuştur. İlk 'bakır diyarı' anlamıyla 'Amiday' denen bu yerlere sonradan gelen Türkler, bu eski Türk sözünü 'Bakireli' manasıyla 'Diyarbakır' şekline koymuşlar ve bu söz de sonradan Arap dili gayretiyle ve avam etimolojisiyle 'Diyar-ı Bekir' şeklini almıştır." Prof. Uzunçarşılı, kentin adı "Diyarbakır"a çevrilse de halk ağzında yine "Diyarı Bekir" kılığına girme ihtimalinden söz etti: "Nasıl 'Tunceli' diyorsak, buraya da 'Bakireli' diyelim" dedi. "Bu temenni ve mütalaaların Ulu Önder'in Ankara'ya avdetlerinde ağızdan arzı muvafık görüldü". Gerçekten de tetkikin sonucu, 20 Kasım gecesi Ankara'ya gelen Atatürk'e daha istasyonda haber verildi. Ata'nın koyduğu isim böylece, onun acilen toplantıya çağırdığı dil ve tarih bilginlerince de tescillenmiş oluyordu. O günden sonra Diyarbakır, "Diyarbakır" diye anılacaktı.

Yukarıda aktarılan tarihsel anekdot; Cumhuriyet dönemi yer adı değişikliklerine yönelik toponimi politikalarının, dönemin siyasal otoritesi tarafından, adı değiştirilecek kentin halkı ile herhangi bir temas kurmadan, halkın görüş ve düşüncelerini dikkate almadan, yani demokratik bir süreç takip edilmeden merkezden kurgulandığını, siyasal otoritenin önce kentin adını değiştirdiğini, daha sonra ise, devlet memuru niteliğindeki bilim adamlarına siyasal otoritenin kararına bilimsel ve tarihsel meşruiyet üretmesi için sipariş talimatı verdiğini göstermektedir. Diğer yandan, kentin adının halk tarafından ‘Diyarbakır’ iken ‘Diyarbakir’e evrildiği iddiası tartışılırken, ‘bu evrilmenin’ halkın avamlığı, yani halkın cehaleti ile meydana geldiğinin ileri sürülmesi de, seçkin bir tavrın, ‘avam halk’ın yaşadığı yere ‘seçkin bir isim’ bulma çabasını ifade etmektedir.

4.3.4.3. Tek Parti Döneminde Köy Adları ve Tabii Yer Adlarının Kitlesele Düzeyde Değiştirilmesine Yönelik İlk Girişim (1940)

Bir önceki başlık altında incelediğimiz Tek Parti dönemi coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik politika ve uygulamalar başta Lazistan, Kırkkilise, Dersim, Mamurat’ul Aziz ve Diyarbakir vilayetlerinin adının değiştirilmesi olmak üzere, il, ilçe, nahiye ve bazı belde statüsü düzeyinde olmak üzere birçok örnek olayı barındırmasına karşın, 1940 yılına kadar coğrafi mekân adlarının kitlesele biçimde, topyekûn değiştirilmesi niyet ve girişiminden söz edemeyiz.

Cumhuriyet döneminde, kitlesele düzeyde coğrafi mekân adları ve tabii yer adlarının sistematik bir devlet politikası disiplini içinde değiştirilmesine yönelik ilk resmi girişim 1940 yılında hayata geçirilir.

Dönemin İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk, Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Kadri Kaplan’ın, 22 Ocak 1977 tarihli Milliyet Gazetesinde yayınlanan bir yazıya dair soru önergesine karşılık Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı’na sunduğu yazılı cevabında, Tek Parti döneminde, 1940 yılında başlatılan ve kitlesele düzeyde coğrafi mekân adlarının değiştirilmesini amaçlayan girişimi şöyle anlatır (“Cumhuriyet...”, 1977)

“Yurdumuzda yabancı dil ve köklerden gelen veya kullanılmasında iltibasa yol açan meskûn ve tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesini millî varlığımız ile yakından ilgili gören Bakanlığımız, Genelkurmay Başkanlığı’nın da aynı görüşe sahip olduğunu tespit ettikten sonra 1940 yılında illere gönderdiği genelge ile bu durumda olan yer adlarına ait dosyaların düzenlenerek gönderilmesini valiliklerden istemiştir” bilgisini vermiştir.

Oğuzhan Asiltürk söz konusu cevabın devamında ise Tek Parti döneminin kitlesel düzeydeki ilk köy ve tabii yer adlarının değiştirilmesine yönelik girişimini başlatan Dâhiliye Vekâleti genelgesinin öngördüğü çalışmaların 2. Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan şartlar nedeniyle akamete uğradığını bildirir: “1942 yılında illerden gelen dosyalar incelenmeye başlanmış ise de İkinci Dünya Savaşının yarattığı güçlükler ve karışıklıklar nedeniyle 1956 yılına kadar çalışma yapılamamıştır”.

Asiltürk'ün önergeye verdiği cevap analiz edildiğinde, Milli Selamet Partili bir bakan olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi alanındaki politikalarına sahip çıktığı, bu alanda “devlette devamlılık esastır” ilkesinin işlediği görülecektir. Daha da önemlisi, hem Tek Parti dönemi hem Asiltürk'ün hükümette bulunduğu 1977 yılında “Türkçe olmayan coğrafi mekân adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi”nin “milli varlık” meselesi, yani “beka meselesi” olarak görülmüş olmasıdır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 11-13 Eylül 1984 tarihleri arasında düzenlenen “Türk Yer Adları Sempozyumu”nun açılış konuşmasını yapan İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürü Fikri Gökçeer ise 1940 yılına kadar, Türk tarihinde yer adlarının değiştirilmesi alanında hayata geçirilmiş bir devlet politikası olmadığını ileri sürerek, Asiltürk'ün Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı'na sunduğu yazıdaki gibi, devletin kitlesel/topyekûn coğrafi mekân adlarının Türkçeleştirilmesine ilişkin ilk girişiminin 1940 yılında Dâhiliye Vekâleti'nin il valiliklerine gönderdiği genelgeyle başlatıldığını vurgular. Gökçeer, bu tarihten itibaren meskûn yer adlarının ve tabii yer adlarının Türkçeleştirilmesinin devlet politikası düzeyine yükseldiğini vurgular. Gökçeer, Tek Parti döneminde kitlesel düzeyde yer adlarının değiştirilmesine yönelik girişimin arka planını ve gerekçesini, söz konusu dönem iktidarının meseleyi “milli varlığımız ile yakından ilgisini görmüş olması” ile açıklar. Valilikler, Dâhiliye Vekâleti'nin genelgesi doğrultusunda, yerel düzeyde coğrafi mekân adlarının Türkçeleştirilmesine ilişkin çalışmalarını 1942 yılına kadar sürdürür ve eski isim – yeni isim ve gerekçelerinden oluşan dosyaları Bakanlığa gönderir. Fakat 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı sosyo-ekonomik ve siyasal atmosfer, girişimin başarıya ulaşmasını engeller ve çalışmaya 1956 yılına kadar ara verilir (Gökçeer, 1984:1):

Türk tarihinin uzun süreci boyunca yer adlarının değiştirilmesi yaygın bir eğilim, hele bir devlet politikası yapılmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da uzun süre yabancı dil ve köklerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklıklara yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi yoluna gidilmemiştir. 1940 yıllarda

konunun milli varlığımız ile yakın ilgisi görülmüş ve meskûn yer adları ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Aynı yıllarda Bakanlığımızca düzenlenen bir genelge ile “Yabancı dil ve köklerden gelen yer adlarının belirlenmesi ve düzenlenecek dosyaların Bakanlığa gönderilmesi” valiliklerden istenmiştir. 1942 yılından itibaren illerden gelen dosyalar incelenmeye başlanmış, ancak 2. Dünya Savaşı’nın yarattığı güçlükler ve karışıklıklar nedeniyle 1956 yılına kadar ad değiştirme çalışması yapılmamıştır”.

4.3.4.4. Çok Partili Siyasal Yaşam Dönemi (Demokrat Parti İktidarı)

Türkiye’de coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi alanında sayısal açıdan en büyük değişiklikler çok partili siyasal yaşama geçtikten sonraki ilk dönemde, Demokrat Parti iktidarında gerçekleştirilmiştir. Demokrat Parti döneminde, Türkçe olmadıkları gerekçesiyle başta köyler olmak üzere coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi politikaları İçişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Komisyonu ile kurumsal hale getirilmiştir.

Asiltürk (“Cumhuriyet...”, 1977) bir önceki başlık altında aktardığımız Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı’na sunduğu yazıda, “Yurdumuzda yabancı dil ve köklerden gelen veya kullanılmasında iltibasa yol açan meskûn ve tabiî yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi”ne yönelik devlet/iktidar katındaki girişimin, 2. Dünya Savaşı’ndan kaynaklanan çeşitli nedenlerle Tek Parti döneminde akamete uğradığını vurguladıktan sonra, bu girişimin, 1956 yılına kadar, yani Demokrat Parti iktidarının ikinci dönemine değin ertelendiğini açıklamıştır.

Erteleme kararından sonra, bu defa yer adlarının değiştirilmesi konusundaki hukukî mevzuat boşluğu doldurulur. Çünkü 10 Haziran 1949 tarihinde, 5442 Sayılı İller İdaresi Kanunu çıkarılıncaya kadar İçişleri Bakanlığı’nın yer adlarını değiştirme konusunda yasal bir yetkisi yoktu.

Ancak, bu yetki olmamasına karşın, aralarında ilçe adlarının da olduğu çok sayıda yer adı, de facto biçimde, Dâhiliye Vekâleti Tamimi ile değiştirilmiştir (Resmî Gazete, muhtelif nüshalar)

İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk’ün söz konusu soru önergesine verdiği cevap, Türkiye’de kitlesel ve sistematik yer adı değişikliği politikalarının kurumsal uygulayıcısı ve Demokrat Parti (DP) döneminin bir icadı olan Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu’nun kuruluş serüvenini ve bu komisyonun toponomik icraatlarını da kayıtlara geçirir (“Cumhuriyet...”, 1977) :

1956 yılında Üniversite, Bakanlıklar ve Kurum temsilcileri toplanarak Bakanlığımız koordinatörlüğünde, bu kuruluşlara bağlı yetkili uzmanlardan oluşan Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu kurulmuş ve 19.10. 1957 gün ve 4/9595 sayılı kararname gereğince 1.3.1957 tarihinden itibaren çalışmaya başlamıştır.

Bakanlığımızda ad değiştirilmesi bu komisyonca incelenmekte ve gerekçeli olarak tavsiye edilen adlar illerine gönderilip İl İdare Kurulu ve İl Genel Meclis kararları alınmak suretiyle 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 2'nci maddesine göre değişiklik yapılmaktadır.

Türkçeleştirilen adlar Harita Genel Müdürlüğünce haritalara geçirilmekte, Bakanlığımızca da yeni ve eski adları gösterir yayınlar yapılmaktadır. Komisyon üyeleri kurumlarının uzman kişileri ve Üniversitenin değerli profesörleri olup tarihçi, coğrafyacı, dilci, Türkolog olarak görev yapmaktadırlar.

Oğuzhan Asiltürk, cevabının son bölümünde dikkat çekici bir niteleme kullanarak, ***Türkçe olmayan yer adlarının millî vicdanı rencide edici olduğunu*** ileri sürer. Son olarak da yer adlarının değiştirilmesi ve Türkçeleştirilmesinin Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu eliyle devam edeceğini vurgular ("Cumhuriyet...", 1977: 17).

Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi tarafından 11-13 Eylül 1984 tarihleri arasında düzenlediği 'Türk yer Adları Sempozyumu'nun açılış konuşmasını yapan dönemin İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürü Fikri Gökçeer, konuşmasının önemli bir bölümünü, yukarıda aktardığımız 1977 tarihli İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün Cumhuriyet Senatosu Tabii Senatörü Kadri Kapan'ın yazılı soru önergesine verdiği cevabı sempozyum gündemine aynen taşıyarak yapar.

İller İdaresi Genel Müdürü Fikri Gökçeer konuşmasının devamında, ilk olarak DP İktidarı döneminde; 1956 yılında kurulan Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu'nun 1970 yılına kadar devam eden çalışmalarının, komisyon üyelerine ödenen ücretler konusunda ortaya çıkan sorunlar nedeniyle çalışmalarını sonlandırdığını belirtir ve bu konudaki kurumsallaşma çabalarının serüvenini özetler (Gökçeer, 1984: 3).

Ad Değiştirme İhtisas Kurulu çalışmaya başladığı bu tarihten (01.03.1957) itibaren haftada iki veya üç gün mesai saatleri dışında toplanmak suretiyle çalışmalarını sürdürmüş, 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle (23.07.1965) kurul üyelerine yapılan ödemelerin kaldırılması üzerine çalışmalar 01.12.1970 tarihinden itibaren durmuştur.

Bu tarihten sonra dosyaların birikmesi üzerine Şubat 1973 tarihinde Bakanlığımız İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nde özel bir komisyon kurulup iki sene çalışılmış, ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine, Milli Eğitim ve Savunma Bakanlıkları, Genel Kurmay Başkanlığı, Harita Genel Müdürlüğü, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dekanlığı ile Türk Dil Kurumu'ndan temsilci istenmek suretiyle 'Ad Değiştirme İhtisas Kurulu' yeniden kurulmuş, çalışmalar 1978 yılına kadar devam etmiştir

Gökçeer, 1973 yılında İller İdaresi Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan ‘Özel Komisyon’ deneyiminin başarısız olmasından sonra, ikinci defa kurulan ‘Ad Değiştirme İhtisas Kurulu’nun da çalışmalarını 1978 yılında sonlandırdığını ifade ettikten sonra, bu sonlandırmanın ilginç nedenini de açıklar: Ad Değiştirme İhtisas Kurulu, Türkçe olmayan/yabancı kökenli tüm yer adlarını değiştirmek için çalışırken, hızını alamamış, ‘Tarihi değeri olan yer adlarını da’ değiştirmiş, bu durum Başbakanlık tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Başbakanlık bu tepkisini, Ad Değiştirme İhtisas Kurulu’nun çalışmalarına son vererek göstermişti.

Gökçeer, (1984:3) Ad Değiştirme İhtisas Kurulu’nun 1956 yılında kurulmasından sonra fiilen çalışmaya başladığı 1957 yılından, Başbakanlık kararı ile çalışmalarına son verilen 1978 yılına kadarki tarihsel süreçte 35 bin köy adını incelediğini, bunlardan 14 bin 819’unun adını değiştirdiğini, 39 bin köy bağlısından ise 12 bin 884’ünün adını değiştirdiğini açıklamıştır.

DP Hükümeti’nin Dâhiliye Vekâleti ve bürokrasi aracılığı ile yürüttüğü toponomi çalışmalarının yanı sıra, Demokrat Parti döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde bazı vilayet adlarının değiştirilmesi konusunda yürütülen yasama çalışmaları sırasındaki tartışmalar ve fikir çatışmaları toponomi tarihimiz açısından kayda değerdir:

DP döneminin vilayet düzeyinde ilk coğrafi mekân adı değiştirme deneyimi Çoruh Vilayeti adının Artvin olarak değiştirilmesidir. Çoruh’un Artvin’e dönüştürülmesi sırasında TBMM’de yapılan görüşmeler de bir hayli sert geçmiştir (TBMM Z.C., 1956: 267 – 273):

Çoruh Mebusu Hilmi Çeltikçioğlu ve üç arkadaşının (Mecit Bumin, Yaşar Gümüşel, Muzaffer Önal) verdiği kanun teklifi ile Çoruh Vilayeti adının Artvin olarak değiştirilmesi talep edilir.

Kanun teklifinin gerekçesinde, Çoruh adının vilayet halkı tarafından benimsenmediği, ilave olarak Çoruh ile Çorum’un birbirine benzer kelime ve söyleyişe sahip vilayet isimleri olduğu, bunun da resmi işlemlerde ve vatandaşların işlerinde birçok karışıklığa yol açtığı iddiası bulunmaktadır.

Artvin Vilâyeti’nin 1933 yılında kaza statüsüne dönüştürüldüğü, 1935’de tekrar vilâyet yapılanca, içinden geçen nehre izafeten, vilâyete 'Çoruh' adı verildiği, merkez kaza adının zaten Artvin olduğu belirtilen gerekçede, bu değişikliğin halkta karşılık bulmadığı

ve esasen Çoruh halkının da ittifakla vilayet adının Artvin olarak değiştirilmesini istediği vurgulanır.

Şubat 1956 tarihinde TBMM’de gündeme alınan kanun teklifi, uzun uzadıya müzakere edilirken, Kars Milletvekili Hasan Erdoğan teklif aleyhinde şiddetli bir muhalefet sergiler.

Dâhiliye Encümeni (İçişleri Komisyonu) Başkanı Rükneddin İhsanoğlu’nun, mali yılbaşı (1 Mart) öncesi değişikliğin kabul ya da red edilerek konunun bir an önce karara bağlanması yönünde taktir verdiği kanun teklifi üzerinde ilk sözü alan Kars Mebusu Hasan Erdoğan, kanun teklifi gerekçesinin son derece zayıf olduğunu, insanların yaptığı yazışma hataları nedeniyle bir vilayet adının değiştirilmesinin kabul edilemez olduğunu savunur.

Artvin adının Türkçe olup olmadığının bilinmediği, hatta Türkçe olmadığı yönünde bir kanaat olduğunu belirten Erdoğan, Çoruh adının bu vilayete Atatürk tarafından verilmiş bir ‘hediye’ olduğunu, Çoruh adının bizzat Atatürk tarafından empoze edildiğini, hatta Atatürk’ün Çoruhlulara hediyesinin bununla bitmediğini, Çoruh’un folklorik oyunlarından ‘deli’ ve düz horon’un adlarını da değiştirdiğini, bunlardan ilkinde ‘Coşkun Çoruh’, ikincisine ise ‘Durgun Çoruh’ adını verdiğini, Çoruhluların da Atatürk’ün bu hediyelerine karşılık olmak üzere bir başka halk oyunlarına ‘Atabarı’ adını verdiğini, böylelikle Atatürk’e şükranlarını sunduğunu, bu durumun da, Çoruh halkının Atatürk’ün Çoruh adlandırmasını gönülden kabul etmiş olduğunu gösterdiğini ileri sürer.

Çoruh Mebusu ve teklifin sahiplerinden Hilmi Çeltikçioğlu’nun itirazları arasında konuşmasını sürdüren Hasan Erdoğan, Çoruh Vilayeti merkezini oluşturan kazanın adının Artvin olmasının da değişiklik için bir gerekçe olamayacağını, bunun geçerli bir gerekçe olması halinde, Tunçeli Vilayeti’nin merkezi olan Kalan olması nedeniyle, bu vilayetin adının da Kalan olarak değiştirilmesi gerektiğini ifade eder. Vilayet adlarının, vilayet merkezini oluşturan yerleşim biriminin adı ile adlandırılması furyasına izin verilmesi halinde bunun bulaşıcı bir hastalık gibi çok sayıda vilayete sirayet edeceğini belirten Hasan Erdoğan, itirazına örnek olarak şu örnekleri verir:

Bunu yalnız merkezî kazaya hasretmek umumi coğrafya, umumi düşünce bakımından, benim kanaatimce; katiyen doğru değildir. Hattâ bazı hastalıklar gibi fikirler de sâri oluyor. Adana ’nın değiştirilmesinden sonra bu geldi. Seyhan pek kulaklara hoş gelmedi, tutmadı; Adana diye değiştirildi. Fakat bu o kadar sâri olacak ki, bundan sonra bu hastalığın önünü almazsak daha başka teklifler de gelecektir. Meselâ İçel Mersin olsun, Kocaeli İzmit olsun, Ağrı Karaköse olsun, Hatay Antakya olsun, Diyarbakır Diyarbakir olsun, Elâzığ Elâziz olsun, diye tekliflerin geleceğine ben şahsen kaniim.

Artvin adının Türkçe olup olmadığını da gündeme getiren Hasan Erdoğan, bu ismin Ermenice olduğunu ima eder:

HASAN ERDOĞAN- Yalnız Hilmi Bey (Çorum Mv) arkadaşımız çok heyecanlandılar. Ben bilmiyorum ama Artvin isminin de Türkçe olmadığı söyleniyor.

HÎLMÎ ÇELTİKÇİOĞLU (Çoruh)- Bu isim Türkçedir.

HASAN ERDOĞAN (Devamlı)- Söylenen budur, ben katî olarak böyledir, demiyorum. Ben Artvin isminin (v) sini çıkarırsam (Artin) olur. Şimdi bunların münakaşasını yapmalıyım. Şu olur, bu olur, tek kişinin ispatı kâfi gelmez. Bu hususta ilmî bir heyetin fikri mevzuubahistir.

Çoruh – Artvin tartışmasının bu aşamasında, belki de ilk defa yer adlarının değişimi alanında o güne kadar gündeme getirilmeyen ve tartışılmayan bir konuyu dile getirir Hasan Erdoğan: Yer adı değişikliğinin ülke ya da şehir ekonomisine maliyeti, yani bir örnek üzerinden toponomi ekonomisi...

Hasan Erdoğan Çoruh Vilayeti adının Artvin olarak değiştirilmesi halinde, günün rakamları ile bu değişikliğin devlete 200 ila 300 bin TL arasında bir parasal harcamaya mal olacağını ifade ettikten sonra, tartışmanın tansiyonunu yükselten bir iddia da ortaya atar: Çoruh Milletvekili Hilmi Çeltikçioğlu Çoruh’da matbaa işletmesi sahibidir. Çeltikçioğlu’nun verdiği teklifin asıl nedeni de vilayet adı değişikliğinden sonra, yeni adla basılması zorunlu olan resmi evrakları kendi matbaasında basmak amacı vardır. Çünkü bu yönde Ulus Gazetesi’nde bir makale yayınlanmış, bu iddia o makalede dile getirilmiştir.

Hilmi Çeltikçioğlu, bu iddiaya şiddetle karşı çıkar ve bugüne değin devletin hiçbir resmi evrakını basmadığını, değişiklikten sonra da matbaasında tek bir evrak basmayacağını söyleyerek bu iddiayı yalanlar ve iddianın kaynağında da Ulus Gazetesi’nde yayınlanan makale yazarının CHP’li kimliği ile bu mesnetsiz iddiayı ortaya attığını savunur. Artvin’in Ermenice olduğu iddiasının ise, ‘politikadan gözü kararmışlık’la izah edilebilecek bir çarpıtma olduğunu, daha kötüsü de Çoruh’un Rus işgalinde olduğu dönemde, isim konusunda Hasan Erdoğan ile aynı görüşü savunduğunu, yani Hasan Erdoğan’ın Çoruh mu Artvin mi tartışmasına Rusların tezini savunduğunu iddia eder:

HÎLMÎ ÇELTİKÇİOĞLU (Çoruh)- Muhterem arkadaşlar; Hasan Erdoğan arkadaşımız matbaadan bahsetmeseydi ben kürsüye çıkmıyacaktım. Arkadaşlarımız gayet güzel izah ettiler, kendilerine teşekkür ederim. Yalnız şunu ilâve edeyim, bu mevzuu da bir politika meselesi yaptılar.

MEHMET HAZER (Kars)- Kim yaptı Allah aşkına?

HÎLMÎ ÇELTİKÇİOĞLU (Devamla) — Gözleri o derecede politikadan kararmış ki, kahraman bir Türk yurdunun isminin Ermenice olduğunu iddia etmek gafletini gösterdiler.

HASAN ERDOĞAN (Kars)- İddia etmedim, sözümü değiştirme.

HÎLMÎ ÇELTİKÇİOĞLU (Devamla)- Artin dediniz, çok teessüf ederim. Ruslar da bu şekilde iddia ediyorlardı, kabul ediyor musunuz Rus iddiasını? Arkadaşlar; bu hususa biraz temas ettikten sonra matbaa meselesine geçeceğim. Geçenlerde Ulus gazetesinde bir yazı çıktı. C. H. P. Başkanlığı yapmış ve iki defa da aday gösterilmiş Fehmi Alpaslan isminde bir arkadaş Ulus gazetesinde fikrini yazmış; Artvin isminin değişmemesi lâzım demiş. Bizim arkadaşlarımızdan birisi, ismini söylemiyeyim, Fehmi Alpaslan'a telefon etmiş, niçin böyle yapıyorsun, demiş. Eğer bu teklif Hilmi Çeltikçioğlu tarafından gelseydi başka türlü yazardım demiş. Hilmi Çeltikçioğlu'nun matbaası var. Eğer Artvin ismi değişirse, evrak-ı matbuayı kendi matbaasında basar ve bundan istifade eder, demiş. Bu nasıl hatıra gelir? Benim matbaam oradaki matbu evrakı basacak vaziyette değildir. Ben dairelerin antetli kâğıtlarını bedava basarım. Böyle menfaat temin etmek aklımdan geçmez. Bu ayıp değil mi? Bunu nasıl dile alıp konuştu? Çok çirkin bir konuşma idi bu Hasan Bey

HASAN ERDOĞAN (Devamla)- Hilmi Bey, bir kuruşluk evrakı matbaalarında basmayacaklarına söz versinler.

HÎLMÎ ÇELTİKÇİOĞLU (Çoruh)- Bugüne kadar ne bastım ne de basarım. Zaten benim matbaam o kadar büyük değildir.

Trabzon Milletvekili Mustafa Reşit Tarakçioğlu, Çanakkale Milletvekili Servet Sezgin, Yozgat Milletvekili Ömer Faruk Erzurumluoğlu ve Seyhan (Adana) Milletvekili Mehmet Ünaldı da söz alarak, Artvin adının Türkçe olduğunu savunur ve savunmalarını Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-ı Türk'üne dayanarak gerekçelendirirler. Her iki milletvekili teklif sahibi Çorum Milletvekilli Hilmi Çeltikçioğlu'nu kutlarken, Kars Milletvekili Hasan Erdoğan'ı ise teklife muhalefet ederken kullandığı argümanlar nedeniyle, özellikle de (Artvin – Artin) benzeştirmesi nedeniyle kınarlar.

Seyhan Milletvekili Mehmet Ünaldı konuşmasında, değiştirilen yer adlarını iki kategoride değerlendirmek gerektiğini, ifade eder: “Arkadaşlar bunlar iki kategoriye ayrılmaktadır: Birisi tutunmuş isimler, diğer tutunmamış isimlerdir”. Ünaldı, tutunmamış isimler konusunda ısrar etmenin bir anlamı olmadığını, bu isimlerin millete zoraki biçimde dayatılmasının kabul edilemez olduğunu söyledikten sonra, soruna tek tek isimler düzeyinde değil, ülke genelinde değiştirilmesi gereken tüm isimlerin gerekli araştırma ve incelemeler yapıldıktan sonra ve tek bir kanunla yapılması önerisini gündeme getirir:

Netice olarak teklifim, şu, böyle isim değiştirmek için tek tek buraya geleceklerine, Dâhiliye Vekâleti tutunmamış isimleri tek bir kanun halinde getirsin ve hepsinin isimlerini birden değiştirelim arkadaşlar. Maruzatım budur.

Bu konuşmaların ardından Hasan Erdoğan, bu defa kendini savunmak için söz alır, hemen sonra ise, kanun teklifinin reddini ve Çoruh adının değiştirilmemesini öngören bir karar sunar meclis başkanlığına. Erdoğan, kendisinin Rus tezlerini savunmakla suçlanmasına oldukça üzülmiştir:

REİS- Hasan Bey, ihtilâta (sataşmaya) meydan vermiyecek şekilde idare ile konuşmanızı rica ederim.

HASAN ERDOĞAN (Devamla) — Sayın Başkan Hilmi Çeltikçioğlu «Ruslar da böyle düşünürler» dedikleri zaman bu ihtarı sarf etselerdi kendilerine teşekkür ederdim. Bu vaziyet karşısında Reisin ihtilâta (sataşmaya) meydan verme, diye hitaplarını garip buldum. Arkadaşlar ben, Hilmi Bey arkadaşım da dâhil, en aşağı kendileri kadar Türkçüyüm, memleketime, vatanıma ve toprağıma bağlıyım. Arkadaşlar; «Ruslar da böyle düşünür.» ne demek? İstirham ederim, ben burada ailemin şeceresini mi dökeyim, ailemin 20 senede 50 şehit verdiğini mi zikredeyim? Ruslar da böyle iddia ediyordu, ne demek. Ben iddia etmedim, karışabilir, dedim. Efendim, Artvin Türkçe imiş Divanı Lügat-üt Türk'ten okudular. Güzel, öğrendik; fakat «Ruslar da böyle düşünüyorlardı, parçalamak istiyorlardı» gibi acaip bir zihniyetle bir arkadaşı bir isim arkasından kötülemek çok tuhaftır. Ben, tenzih ederim, diye konuştum, asla hatır ve hayalime gelmedi. (Soldan; «Niçin bahsettiniz öyle ise?» sesleri) Şunun için konuştum, ben Ulus gazetesindeki yazıyı da okumadım... Müsaade buyurun. Ben Hilmi Bey'i şu şekilde tenzih ederdim, çıkıp bu kürsüde derlerse ki, «hayır arkadaşlar, böyle bir şey asla vârid olamaz.»... Bu takdirde Hilmi Bey aleyhindeki bu dedikodular ortadan kalkar, Hilmi Bey kendisini temize çıkarmış olurdu. Ortada bir dedikodu dolaşmaktadır, bu gayet çirkin bir dedikodudur. Elbette Hilmi Bey bu teklifi getirdiler, daha yüksek bir gaye için. Bilhassa Hilmi Bey arkadaşımı himaye için söylüyorum. Hilmi Bey ile hattâ diğer mebus arkadaşlarımla bu hususta ihtilâfımız olamaz. Şurada, şunun bunun fikri ile kalkıp da herhangi bir meseleyi karşınızda müdafaa edecek arkadaş yoktur. Yalnız fikrimde yine ısrar ediyorum, bundan sonra konuşan arkadaşların fikirlerinde bir sarahat olmadığı müddetçe daha 15 vilâyetin de ismi değişecektir.

Mâruzâtım bundan ibarettir.

REİS- Bir karar var, okuyoruz, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Yüksek Riyasetine

Çoruh Mebusu Hilmi Çeltikçioğlu ve arkadaşlarının Çoruh Vilâyeti adının Artvin olarak değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifinin reddiyle eski haliyle kalmasını teklif ederim.

Kars Mebusu
Hasan Erdoğan

Tüm bu tartışmaların ardından, önce Kars Milletvekili Hasan Erdoğan'ın, “Çoruh adının değiştirilmemesi” yönündeki kararı oylanıp ve reddedildikten sonra, Hilmi Çeltikçioğlu ve üç arkadaşının ‘Çoruh Vilâyeti adının (Artvin) Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun’ başlıklı kanun teklifi oylamaya sunulur ve kabul edilir. Böylece uzun bir tartışmanın ardından Çoruh Vilayeti adı, TBMM’de 17 Şubat 1956 tarihinde yapılan görüşmelerin ardından kanun yolu ile Artvin olarak değiştirilir (TBMM ZC, 1956: 267-273).

4.3.4.5. 27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrası Toponomi Politikaları

Köy, mahalle ve sokak adları bağlamında yer adlarının değiştirilmesi konusunda, 2000’li yıllarda başlayan yoğun tartışmaları ve eski isimlerin iadesine yönelik bazı uygulamaları ayrı bir dönem olarak ele alırsak, Cumhuriyet döneminde yer adlarının değiştirilmesinin arka planına ilişkin siyasi ve kültürel anlamda derinlik içeren eleştiri ve analizlerden birinin Eskişehir Milletvekili Aziz Zeytinoğlu’na ait olduğunu söyleyebiliriz.

Köy, mahalle ve sokak adlarının değiştirilmesinin, toplumun geçmişle olan bağının kesilmesinin yanı sıra, CHP’nin, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında DP ile hesaplaşmasının da bir aracı olarak kullanıldığını ileri süren Aziz Zeytinoğlu’nun bu saptamaları; coğrafi mekân adlarının değiştirilmesinin kültürel arındırma ve iktidar mücadelesi aracı olarak kullanıldığını tespit etmesi bakımından, analitik bir kavrayışı ve çözümlemeyi içerir. Bu nedenle, Aziz Zeytunoğlu ve dönemin İçişleri Bakanı Hıfız Oğuz Bekata arasında yaşanan ve yer adlarının değiştirilmesi bağlamında toponomi politikalarının kültürel ve ideolojik boyutlarını içeren tartışmaya yakın plan ve ayrıntılı bakmak toponomi literatürünü zenginleştirecektir (BMM Tutanakları, 1963: 231-234):

Eskişehir Milletvekili Aziz Zeytinoğlu, İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata’nın cevaplandırması talebiyle, 10.05.1963 tarihinde verdiği sözlü soru önergesinde köy ve sokak isimlerinin değiştirilmesinin asıl amacını ve bu değişikliğe karar verenlerin kimler olduğunu sorgular:

Sayın Millet Meclisi Başkanlığına

Aşağıdaki sorularımın Sayın içişleri Bakanımız tarafından sözlü olarak cevaplandırılmasını arz ve rica ederim.

10. 5. 1963

Eskişehir Milletvekili Aziz Zeytinoğlu

1. Şehirlerdeki Sokak isimleriyle köy isimleri hangi sebeple değiştirilmektedir?
2. Bu değişiklik kararlarını kim vermektedir?
3. Yeni isimler verilirken mâna itibariyle neleri ifade etmesi düşünülmektedir?

İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, cevabında, yasal mevzuatı ve resmi prosedürü özetler ve değiştirilen köy adlarının Türkçe olmadığını, adları değiştirilen köylere Türkçe isimler verildiğini açıklar. Bekata, isim değişikliğinde yerin tarih ve coğrafyasına dikkat

edildiğini, ayrıca, verilen yeni isimlerin halk tarafından benimsenip benimsenmeyeceğine de önem verdiklerini söyler:

İÇİŞLERİ BAKANI HIFZI OĞUZ BEKATA (C. Senatosu Ankara Üyesi)- Muhterem arkadaşlar; Eskişehir Milletvekili Sayın Aziz Zeytinoğlu tarafından verilen sokak ve köy isimlerinin hangi sebeple değiştirildiği, değişiklik kararlarının kim tarafından alındığı ve yeni isimler verilirken mâna itibarıyla neleri ifade etmesi düşünüldüğü hususlarına dair olan sözlü soru önergesini cevaplandırıyorum.

(1) Köy isimleri: Birçok köy ve yer adları Türkçe olmamaları, telâffuzunda güçlük çekilmesi veya iltibaslara (karışıklığa) meydan verilmeleri sebebiyle değiştirilmektedir.

(2) Köy ve yer adları değişikliği, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 2'nci maddesine, bu maddenin (D) fıkrasını değiştiren 7267 sayılı Kanuna göre İl İdare Kurulu ve İl Genel Meclisinin kararları üzerine Bakanlığın 'onayı' ile yapılmaktadır.

Ancak mahalli kurulların verdikleri köy ve yer adlarının, 1'inci maddede belirtilen esaslara uygunluğunu incelemek ve onaydan evvel mütalâasını belirtmek üzere Bakanlığımızda üniversite üyelerinden ve ilgili bakanlıklar temsilcilerinden müteşekkil bir İhtisas Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyondan faydalanılmaktadır.

(3) Yeni verilen adların Türkçe olmalarına işlem ve haberleşmede karışıklığa meydan vermeyecek ve halk tarafından benimsenecek özellikte bulunmalarına önem verilmektedir. Adı değişen yerin bilhassa tarih ve coğrafyası göz önünde tutulmaktadır.

(4) Sokak adları: 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 1003 sayılı Binaların Numaralanması ve Sokaklara İsim Verilmesi hakkındaki Kanun ile Devlet İstatistik (Enstitüsü) Başkanlığının 'Sokaklarla ad veya numara ve bütün binalara numara verilmesi hakkındaki yönetmelik' hükümlerine göre belediye meclislerince değiştirilmektedir. Arz ederim.

Ancak, Aziz Zeytinoğlu, verilen cevaptan hiçbir biçimde tatmin olmamıştır.

Zeytinoğlu'nun yer adlarının değiştirilmesi konusunda özel bir hassasiyeti de vardır: Aziz Zeytinoğlu'nun, DP – Adnan Menderes iktidarında Bayındırlık Bakanı olarak da görev yapan milletvekili ağabeyi Kemal Zeytinoğlu, 1959 yılında Başbakan Adnan Menderes ile birlikte Londra'ya giderken, uçağın düşmesi sonucunda vefat etmiş, daha sonra Kemal Zeytinoğlu'nun adı, Eskişehir'de bir sokağa verilmişti. Ancak, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında kurulan CHP Hükümetleri sırasında, DP dönemi bakanlarından Kemal Zeytinoğlu'nun adını taşıyan sokak, bir başka isimle değiştirilmiştir.

Aziz Zeytinoğlu, her şeyden önce yer adlarını değiştiren makamları yönetenlerin sivil değil, devletin atanmış memurları, müdürleri ya da bu memurların amiri konumundaki valiler olduğunu, bunların tepe yönetiminin de İçişleri Bakanlığı bürokrasisi olduğunu söyler. Alttan üste, ya da üstten alta doğru işleyen bu sistemin, yer adlarında karşılık bulan halkın kültürel ve dinsel değerlerini yok sayarak, siyasal

istismarla yer adlarının değiştirildiğini savunan Zeytinoğlu, halkın yakın ve uzak geçmişle bağını koparan isim değişikliklerinin devletin resmi görevlilerince yürütülen bir süreç olduğunu vurgular.

Halk tarafından seçilmiş il genel meclisleri ve belediye meclislerince verilmiş isimlerin atamayla gelmiş memurlar tarafından değiştirilmesinin, değiştirilen isimlerin de halk nezdinde hiçbir anlam ifade etmemesinin, bu konudaki uygulamaların politik bir amaca hizmet ettiğinin göstergesi olduğunu belirten Aziz Zeytinoğlu, yer adlarının değiştirilmesinin halk tarafından büyük tepkiyle karşılandığını da anlatıyor:

Arkadaşlarım, öyle köy isimleri vardır ki; çok eskilerde buralarda bazı hâdiseler cereyan etmiştir. Oralarda bazı büyük savaşlar cereyan etmiştir, oralarda halk nazarında bazı büyük adamlar yatmaktadır. Ve bu isimler asırlardan beri gelmektedir. Bugün bu isimlerin değiştirilmesi halk nazarında iyi karşılanmamaktadır. Ve bize şikâyet vaki olduğu için huzurunuzda getirmiş bulunuyoruz. Arkadaşlarım, bu şekilde hareketler, açıkça söyleyeyim; bir iktidar partisinin bizzat kendi aleyhinedir. Ama biz bu ciheti kendilerinin düşüncelerine bırakarak, halkın şikâyetleri dolayısıyla buraya gelmiş bulunuyorum.

Eskişehir Milletvekili Zeytinoğlu, mevcut iktidarın, geçmiş iktidarla (DP) hesaplaşma amacıyla yakın tarihe ait yer adlarını sildiğini ileri sürer ve ‘Hadi bunu anlamaya çalışıyoruz da, bizi çok eski maziye bağlayan köy isimlerinin, halkın kutsal addettiği isimleri neden siliyorsunuz?’ diye sorar:

Arkadaşlarım, işte belki yakın maziye ait isimleri, silmek, - hâtıralardan silmek - belki sair sebeplerle, bu çabanın içinde bulunabilirler Dâhiliye Vekâleti. Fakat hiç olmazsa, ta dedelerimizden kalma, çok uzak mazilerden kalma ve bazı hâdiseler dolayısıyla konmuş ve halkın âdetâ kutsal telâkki ettiği bu isimleri değiştirmeye kadar gitmemiş olsalardı yine belki söyleyecek sözlerimiz olmazdı. Ama yakın maziye silmek çabasını bir tarafa bırakalım, çok uzak mazilerden gelen isimlerin de değiştirilmesi doğru olmasa gerek. (...) Çok eski, tâ dedelerimizden, atalarımızdan kalmış bazı köy isimlerinin, değiştirilmesi halkın nazarında iyi karşılanmamakta, işte bu sebepten bunu huzurunuzda bunu getirmiş bulunuyorum, arkadaşlarım. Ve bunun bugünkü iktidarın aleyhine tecelli ettiğini de burada söylemek benim vazifem değil, ama bunu da burada tekrar arz etmekte yetinmiyorum, arkadaşlarım.

Zeytinoğlu, eleştirilerini; ‘Çok eski maziden’ ‘dedelerimizden, atalarımızdan’, ‘kutsal addedilen’ şeklinde nitelendirdiği ve isimleri değiştirilen Eskişehir’deki bazı örnek olaylar ile devam ettirir:

Arkadaşlarım, meselâ, Sayın Vekilimiz; konuşmalarından, telâffuzun kolaylığından, Türkçeden falan bahsettiler. Evet, ama öyle tarihî şeyler var ki, meselâ Eskişehir’in Şücaeddin köyü vardır, burada bu tarihî adam yatar; vaktiyle burada harbler olmuş, bu adam burada yattığı için onun ismi verilmiş, asırlardan beri o isim geçer. Bugün buna ‘Arslanbey’ diyoruz. Güzel ama o adamın asıl ismi Şücaeddin olduğu için, bu isim konmuş ve bu şekilde gelip gitmektedir... Sonra yine meselâ «İzbas» var. İzbas; bunun da bir manası var, orada vaktiyle bazı hâdiseler geçtiği için bu köye İzbas denilmiş. Buraya şimdi «Kozyaka» deniyor. Meselâ «Kesenler» ismi değiştiriliyor, «Sancar» ismi

değiştiriliyor. Bu isimler için hep bir sebep var. Bu isimler, bu muhitte yaşamış, bu muhitte oturmuş, herkes tarafından tanınan insanlara aid olduğu için yeni isimler bir mana ifade etmiyor. Arkadaşlar, bu bakımdan ben bu hususu huzurunuzda getirmiş bulunuyorum. Artık esasen bundan sonra da yapacak bir şey yoktur.

Aziz Zeytinoğlu'nun konuya ilişkin bireysel hassasiyetini oluşturan olay ise, yukarıda söz ettiğimiz üzere kardeşi Kemal Zeytinoğlu'nun adını taşıyan Eskişehir'deki sokağın adının değiştirilmiş olmasıdır. Bu durum, Aziz Zeytinoğlu'nu üzüntüye boğmuştur ve bu konuda özel bir ilgi alanı geliştirmesine neden olmuştur. TBMM'de Dâhiliye Vekili Hıfzı Oğuz Bekata'nın, soru önergesine verdiği cevaptan sonra yaptığı konuşmada, yer adlarının politik çıkar ve amaçlarla, geçmiş iktidarlarla hesaplaşma uğruna değiştirilmesini eleştirirken bu konuyu da dile getirir. Ayrıca, özgür seçimlerin yapıp halkın iradesinin yeniden iktidara gelmesi halinde, değiştirilen bu isimlerin yeniden eski yerlerine verileceğini söyler:

Arkadaşlarım, belediye meclisleri ile keza il genel meclisleri de böyle yaptığı gibi, bugün en nihayet il genel meclislerini valiler temsil ediyor. Evet, usulen bir meclis, bir encümen var; ama hepsi müdirandan müteşekkil. En nihayet buralarda valilerin dediğinin olduğu da muhakkak bir vakıdır. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Belediyeler de aynı şekilde; belediye meclislerinin verdiği ve bugün memleket için şehit olmuş, üzülerken arz edeyim, şehit olmuş kardeşim Kemal Zeytinoğlu'nun isminin Eskişehir sokaklarından kaldırılması hiç de doğru olmasa gerektir, arkadaşlarım. Belediye meclisleri tarafından verilmiş bu isimlerin en nihayet bir fert olarak tayinle gelmiş bir insan tarafından kaldırılması hiç de doğru değildir. En nihayet bu memlekette küçük de olsa, büyük de olsa, bu vatan parçasını kurtarmak için Londra'ya giderken düşmüş, şehit olmuş bir insanın, bugün büyük bir muhitin, bir milletin hürmetini kazanmış Kemal Zeytinoğlu isminin kaldırılması da doğru olmasa gerektir, arkadaşlarım. İşte dediğim gibi yakın mazinin hâtıralarını silmek çabası bir tarafa, bunun üzerinde durmuyorum, çünkü İnşallah yine halkın iradesiyle Meclisler geldiği zaman bu hakikatlerin tekrar meydana çıkacağı kanaatindeyim. Memlekete canını vermiş insanların isimlerinin, tekrar yerine geleceği kanaatindeyim.

Dahiliye Vekili Hıfzı Oğuz Bekata, Aziz Zeytinoğlu'nun soru önergesindeki soruları konuşmasında örneklerle genişletmesine ve konuya kendi kardeşinin adının verildiği sokağın adının değiştirilmesini de dâhil etmesine tepki gösterir. Yeniden söz alarak köy ve sokak isimlerinin değiştirilmesiyle siyasi istismar yapacak kadar ucuz politika yapmadıklarını savunur. Köy isimlerinin vekâlet bünyesinde kurulmuş bir 'İhtisas Komisyonu' tarafından yasal çerçevede, belirli ilkeler dâhilinde değiştirildiğini belirten Bekata, Aziz Zeytinoğlu'nun kardeşinin adını taşıyan sokağın adının değiştirilmesi ile de bakanlığın ilişkisini olmadığını, bu konudaki tasarrufun belediye meclisine ait olduğunu söyler. İşin ilginç yanı ise, adı sokaktan kaldırılan Kemal Zeytinoğlu, Bursa Lisesi'nden Dâhiliye Vekili Hıfzı Oğuz Bekata'nın arkadaşıdır:

Muhterem arkadaşlarım, Sayın Zeytinoğlu arkadaşımızın soruyu arzu edilmeyen bir istikamete götürdüğünü sanıyorum. Ben, müşahhas olarak şu, şu, şu, isimler niçin değiştirilmiş diye bir soru getirilmiş olsa idi, ona göre bu iş için kurulmuş bulunan mütehasıs hevetin ihtisasa dayanan noktai nazarını da huzurunuzda arz edeyim. Soruya asıl mesnet olduğunu gördüğüm rahmetli Kemal Zeytinoğlu, benim de Bursa lisesinde sınıf arkadaşımıdır. Bu mevzu, bana da bir başka istikametten hissen dokunur. Arkadaşımızın bunu buraya getirmesini de arzulamazdım. Bu konuda benim kendisine vereceğim cevap da haksızlığını kabul etmesi için yetecektir. Ama meseleyi daha evvel tetkik etse idiler, buraya getirmesi için hakikaten lüzum görmezlerdi. 1003 sayılı Kanun, sokak isimlerinin Dâhiliye Vekâleti ile bir ilgisinin olmadığını, doğrudan doğruya il genel meclislerinin, belediye meclislerinin salâhiyeti dâhilinde bulunduğunu ve bunların tasdik için dahi vekâlete gelmediğini sarahatle kaydeder. O halde, ben şimdi arkadaşımın ağzından öğreniyorum ki, Eskişehir'de bazı tasarruflar olmuştur. Bu tasarrufların vekâletle ilgisi yoktur. Bunu kaydedeyim. Ve vekâletin ne takdirine ne tasdikine arz edilmiş ne de önceden vekâletle bir mutabakata varılmış değildir. O halde, Eskişehir ilinde cereyan etmiş olan bir tasarrufun, vekâleti ilgilendirmeyen bir tasarrufun hesabı vekâletimizden sorulamaz. Bunu arz ettikten sonra böyle konularda siyasi herhangi bir cephe aramak da doğru değildir. Çünkü bugün memleketimizde sokak ve köy isimlerinin değişmesi suretiyle siyasi bir istismar güdecek insanların idarede bulunmadığını arkadaşımın bilmesini rica edeceğim. Yetkilerin kanunlarla verilmiş mesnetlere dayandığını ve bu kanunlarla verilmiş mesnetlerin ifasında arkadaşıma yetki veriyorum; Bakanlık içinde istediği tetkiki yapabilir. O zaman görecektir ki, bakana, kadar uzanan hiçbir siyasi ilgi, isimlerle alâkalı meselelerde, katiyen bahis konusu değildir. Bu isimlerin değişmesini kendi takdir, ölçü ve ihtisaslarına göre bir komisyon yapar, o da sokak isimlerini değil; köylerle ilgilidir, onu da mahallerinden tetkik eder, tavsiye ederler vekâlet bu komisyona havale eder, komisyon tarihî, coğrafi şartları, ismin Türkçe, olup olmayışını tetkik ederek bir karara varır ve tayin eder. Bunlardan benim dahi haberim olmaz. O kadar teknik bir mevzu olarak yürür.

Aziz Zeytinoğlu, yer adlarının değiştirilmesi konusunda, Dâhiliye Vekili Bekata'nın "(...) Böyle konularda siyasi herhangi bir cephe aramak da doğru değildir. Çünkü bugün memleketimizde sokak ve köy isimlerinin değişmesi suretiyle siyasi bir istismar güdecek insanların idarede bulunmadığını arkadaşımın bilmesini rica edeceğim" sözlerine katılmadığını, bakanın kendisini tenzih etmekle birlikte Dâhiliye Vekâleti bürokrasisinin, yer adlarının değiştirilmesinde siyasi istismar güden bürokratların varlığı konusunda ısrarcı olur:

Muhterem arkadaşlarım, Sayın Vekilimizden özür dilerim. Ben şahsan kendisini burada, bu mevzularla ilgili olarak, bizzat meşgul olmuş, yapmış gibi konuşmadım. Ama vekâletiyile ilgili olarak arz ettim. Onun için şahsı ile bu hususta hiçbir düşüncemiz yoktur, bu meselede fena bir düşüncemiz yoktur. Ama arkadaşlarım, o hakikaten 1003 sayılı Kanunla, sokak isimleri yani yeni verilmiş isimler dolayısıyla durumdan malûmatı olmayabilir. Ama şunu söylediler Sayın Bakan; «Siyasi istismar güdecek insanlar bugünkü idarede yoktur.» dediler. Vardır arkadaşlarım. Söylediğim sözler de vardır. Bugün, kendisini demiyorum, ama kendi Vekâleti içerisinde valiler, bugün hem vilâyetleri temsil ediyorlar hem de belediye meclislerinde belediyeleri temsil ediyorlar. Bizim memleketimizde böyle, bilmiyorum diğer memleketi erde nasıldır. Binaenaleyh bu valiler bugün Dâhiliye Vekâleti emrindedir. Ama diyecekler ki, yine şu kanunla vilâyetlerde meclisi umumiler vardır, Yine şu kanunla vilâyetlerde belediye meclisleri vardır. Valiler ne yapsın? Değil arkadaşlar. En nihayet bu meclisler, biraz evvel arz ettiğim gibi memurlardan müteşekkil meclislerdir. Halk tarafından seçilmiş insanlar yoktur. Binaenaleyh, meclisler valilerin emrinde demektir. Valiler de Dâhiliye

Vekâletinin emrinde olunca- beni mazur görsünler- demek ki, bugün siyasi istismar güdecek insanlar maalesef teşkilâtlarında vardır. Arkadaşlarım, ben bu kürsüden, hakikaten çok haksızlığa uğramış bir mevzu olmazsa ve hakikaten milletin, memleketin muzdarip olduğu- bir mevzu olmazsa gelmem ve konuşmam. Bunu da üzümlere arz edeyim; memleketim olarak bütün halkın bana şikâyetleri vâki olduğu için ve yine üzümlere şanssızlık olarak kardeşimin ismi bahis konusu olduğu için huzurunuzda gelmiş bulunuyorum, özür dilerim. Bütün arkadaşlarımı rahatsız ettim. Ama tekrar arz ediyorum, Dâhiliye Vekâleti bünyesi içerisinde maalesef siyasi istismar güdecek insanlar ve güden insanlar vardır.

İBRAHİM İMİRZALIOĞLU (Ankara)- İsim göstermek lâzım Sayın Zeytinoğlu

AZİZ ZEYTİNOĞLU (Devamla)- Başta Eskişehir Valisi olmak üzere, isimleri değiştiren Eskişehir Valisi olmak üzere... Diğer vilâyetlerdekiileri de arkadaşlarımla kendileri bilirler. Ben kendi vilâyetimden bahsederek önergeyi vermiş bulunuyorum.

Tartışma, Dâhiliye Vekili Hıfzı Oğuz Bekata'nın, Aziz Zeytinoğlu'nun örneklendirdiği köy adı değişikliklerini yeniden inceleteceğini, kardeşinin adı meselesini gündeme getirmesini anlayışla karşıladığını, ancak böyle bir mesele üzerinden bir il valisinin karalanmasının kabul edilemeyeceğini söylemesi, Aziz Zeytinoğlu'nun da, atanmış memurların ve valinin konuya ilişkin tutumunu, yer adı değişikliği ile siyasal istismar yapıldığını bir kez daha yineleyerek eleştirmesiyle bir sonuca bağlanmadan, yani tarafların pozisyonlarını korumasıyla noktalanır (BMM Tutanakları, 1963: 231-234)

4.3.5. Doğrudan Etnik Yapıya ve Dinsel Unsurlara Vurgu Yapan Yer Adlarında Toponomik Temizlik

Cumhuriyet dönemi yer adları politikalarının önemli bir boyutunu, özellikle dinsel ve etnik aidiyete *doğrudan vurgu yapan* yer adlarının toponomik 'temizliğe' tabi tutulmuş olmasıdır. Bu bağlamda, adı Kürt, Arap, Çerkes, Laz, Gürcü, Boşnak, Rum, Ermeni, Macar, İsrail, Acem, Arnavut olan ya da bu etnik yapıların adının içinde geçtiği çok sayıda köy adı değiştirilmiştir. Hatta Türk kelimesi bile yabancı olarak değerlendirilip, adında Türk olan birçok köy adı bile değiştirilmiştir. Ayrıca, adı Kilise, Kızıl, (Köylerimiz, 1981) Bu kapsamda, adı 'Kürtler' olan ya da içinde 'Kürt' kelimesi olan 90 köy adı değiştirilerek, bu adların hatırlattığı/göndermede bulunduğu etnik kimliğin Türkiye coğrafyasında silinmesi amaçlanmıştır. 'Kürt' adına sahip ya da 'Kürt' adını içeren köy adlarının ardından, değiştirilen/silinen en yüksek ikinci etnik topluluk adı 'Arap'tır. Dâhiliye Vekâleti'nin 1933 yılında yayınladığı 'Köylerimiz' kitabında adı doğrudan 'Arap – Araplar' ya da içinde 'Arap' kelimesi geçen köy sayısı 79 iken, bu sayı

‘Köylerimiz 1968’ kitabında 5’e düşmüş, son 5 adın değiştirilmesi ile de Türkiye coğrafyasında ‘Arap’ ya da ‘Arap’ içeren yer adları tümüyle sıfırlanmıştır.

Türkiye coğrafyasında adı silinen etnik kimliklerden bir diğeri Çerkeslerdir. Adı sadece ‘Çerkes’, ‘Çerkesli’ olan ya da içinde ‘Çerkes’ kelimesi geçen 26 köy adı değiştirilmiştir. Ancak Çerkes adının silinmesi konusunda, diğer etnik kimliklerden farklı bir yol izlenmiştir. Örneğin Kürtçe veya Ermenice bir köy adı değiştirilirken, yeni köy adı eski köy adıyla tümüyle ilişkisiz biçimde üretilmiş, ya da karşıt kimlik olarak konumlandırılan egemen etnik ya da dinsel kimliği vurgulayan adlarla değiştirilirken (Örn. Kürtler – Türkler, Kilise – Cami), adı doğrudan ‘Çerkes – Çerkez’ olanlar hariç, içinde ‘Çerkes-Çerkez’ geçen köy adlarının çoğunluğu iki kelimedden oluşmakta, bunlardan ‘Çerkes- Çerkez’ olanı silinmekte, adın diğer yarısının başına ‘Yeni’ ya da ‘Eski’ sıfatı getirilerek yeni köy adı imal edilmektedir. Bu uygulamaya örnek olarak; Manisa Saruhanlı’dan ‘Çerkesosmaniye’nin Yeni Osmaniye, Bilecik Bozüyük’ten ‘Çerkescepni’nin Yeni Çepni, Tokat Zile’den ‘Çerkesderbendi’nin Yeni Derbent, K. Maraş Elbistan’dan ‘Narlı Çerkesler’in Eski Narlı şeklinde değiştirilmesi örnek verilebilir.

Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra, *-toponomi politikalarının belirleyici karakterini oluşturan niteliğin, yukarıdan aşağıya yaklaşım olduğu dikkate alındığında, yerel irade kararının ‘perde önü görüntüsü’ olmaktan öteye geçemeyeceğini düşünebileceğimiz bir kararla-* Artvin İl Genel Meclisi, il genelindeki köy adlarının çoğunluğunu oluşturan Gürcüce adların değiştirilmesi kararını almış, coğrafyanın toptancı bir yaklaşımla Türkçeleştirilmesi bağlamında tarihi dönüm noktalarından birine imza atmıştır. Gürcüce yer adlarının değiştirilmesinin yanı sıra, sadece ‘Gürcü’ olan ya da içinde ‘Gürcü’ geçen 10 köy adı da yer adlarının değiştirilmesi politikalarından nasibini almış, Türkiye coğrafyasında doğrudan ‘Gürcü’ varlığına göndermede bulunan yer adları da tarihe karışmıştır.

Yine bu bağlamda, içinde ‘Laz’ kelimesini barındıran 10 köy, ‘Boşnak’ kelimesini içeren 5 köyün adı muhtelif tarihlerde değiştirilmiş, bu etnik toplulukların söz konusu coğrafyalardaki varlığını ve kültürünü anımsatan yer – ad ilişkisi ortadan kaldırılmıştır.

‘Rum-Rumlar’ adına doğrudan sahip olan ya da ‘Rum’ içeren 13 köy adı, ‘Ermeni’ kelimesi barındıran 3 köy adı, ‘Keşiş ve Papaz’ kelimesi barındıran 11 köy adı, köy

halkının İslam dışındaki bir dine mensubiyetine gönderme ihtimali yüksek olan ve ‘Gâvur’ adını içeren 7 köyün adı da Türkçeleştirilmiştir.

Türkiye coğrafyasında adı Kilise olan, ya da içinde ‘kilise’ barındıran 62 köy adı bu adları unutturacak adlarla değiştirilmiştir. Özellikle ‘Karakilise’, adlı 10’dan fazla köyün ve ‘Kızılkilise’ adlı 10 köyün adı değişime tabi tutulmuştur. Bu değişikliklerden bazıları ironiktir ve tam anlamıyla kültürel ve dinsel asimilasyonu içerir. Örneğin, Çanakkale’ye bağlı Biga ilçesindeki ‘Kilisealan’ adı, ‘Camialan’ olarak, Antalya’nın Alanya ilçesine bağlı ‘Obalakilise’ adı, ‘Obalacacami’ şeklinde değiştirilmiş, bu köy adları bir anda Hristiyanlıktan İslâm’a transfer edilmiş, bir bakıma sadece yer adları değil, ‘yer adlarının dini’ de değiştirilmiştir (Köylerimiz, 1981)

Bu alanda, tarifi mümkün olmayan, belki trajikomik olarak nitelenebilecek şekilde adında Türk kelimesi olan 24 köy adının da Türkçe olmadığı gerekçesiyle değiştirilmiş olmasıdır.

“Kızıl” ya da içinde “Kızıl” geçen köy adları da değiştirilmiştir. Bu adların değiştirilmesinin arka planında ise özellikle “Komünizm” ya da “Komünist” kavramlarının halk düzeyinde “Kızıllar” olarak adlandırılması bulunmaktadır. Dolayısıyla ideolojik bir anlam ve çağrışım yüklenen Kızıl adlı ya da içinde Kızıl kelimesi bulunan 52 köy adı değiştirilmiştir. Bu sayıya, Kızılkilise adlı 10 köy adının da değiştirildiği dikkate alındığında, adı Kızıl olan ya da içinde Kızıl geçen 62 köy adı, “Komünizmle Mücadele Dernekleri”nin ruhu ile uyumlu biçimde değiştirilmiş oldu (Köylerimiz 1981: 715-716).

Tablo 4.1. Bir Etnik Kimliğin Adını Taşıyan, Hristiyanlık ve Komünizm Çağrışımı Yaptığı ve Türkçe Olmadıkları İddiasıyla Değiştirilen Köy Sayısı

Köyün Adı	Sayısı	Köyün Adı	Sayısı
Kürt	90	İsrail	4
Arap	79	Ermeni	3
Cerkes	25	Macar	3
Türk	24	Acem	2
Rum	13	Amavut	1
Laz	10	Kilise	62
Gürcü	9	Kızıl	62
Boşnak	4	Keşiş-Papaz - Gâvur	18

Tablo: Niyazi Doğan

Cumhuriyet dönemi yer adlarının değiştirilmesi sadece yerleşim birimleri ve tabii yerler ile sınırlı kalmamış, mezarlıkların adları bile değiştirilmiştir. Bu durumun en çarpıcı örneğini 1993 yılında Süleyman Demirel Hükümeti'nin, hükümetin yoğun gündemi içinde Giresun Görele'deki bir mezarlığın adının değiştirilmesi için Bakanlar Kurulu Kararnamesi çıkaracak kadar zaman ayırması oluşturur. Buna göre, Görele'ye bağlı Yalıköy, Aralıköz ve Yeğenli köylerinin muhtemelen ortaklaşa kullandığı Firengi Mezarlığı adlı mezarlığın adı 'Veliler Mezarlığı' olarak değiştirilmiştir (RG, 1993).

4.3.6. Cumhuriyet Döneminde Değiştirilen Yer Adlarına Ait İstatiksel Veriler ve Bu Veriler Arasındaki Çelişkiler

İller İdaresi Genel Müdürü Fikri Gökçeer, 11-13 Eylül 1984 tarihinde düzenlenen Türk yer Adları Sempozyumu'nda yaptığı konuşmada, 1957 yılından itibaren sistematik biçimde/bir devlet politikası disiplini içinde, millî varlıkla yakın ilgisi kurulan, yani "Millî beka" sorunu olarak teşhis edilen, 'Türkçe olmayan/yabancı dillerdeki yer adları'nın değiştirilmesine ilişkin yürütülen toponomi politikaları bağlamında değiştirilen meskûn ve tabii yer adlarının istatistiksel veriler son derece önemlidir.

Bu tarihe kadar (ikinci defa kurulan Ad Değiştirme İhtisas Kurulu çalışmalarının Başbakanlıkça sonlandırıldığı 1978 yılına kadar) Ad Değiştirme İhtisas Kurullarınca 35 bin köy adı incelenmiş ve bunlardan 14.819 köy adı, 39 bin köy bağlısı adı incelenmiş ve bunlardan 12 bin 884'ünün adı değiştirilmiştir. (Gökçeer, 1984:3).

Bu verilere göre, 1957 yılından 1978 yılına kadar olan süreçteki 21 yılda, Türkiye’deki 35 bin köy tüzel kişiliğinin %42,4’ünün, 39 bin köy bağlısının ise % 33’ünün adı Ad Değiştirme İhtisas Kurulları tarafından, yine bu kurulun belirlediği gerekçelerle değiştirilmiştir.

Değiştirilen köy adlarına ilişkin basılı temel kaynaklar olan, İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan ‘Köylerimiz – 1968’ ve ‘Köylerimiz 1982’ adlı kitaplarda ise, değiştirilen köy adlarına ilişkin kısmen farklı rakamlar verilmektedir. Bu kaynaklardan ‘Köylerimiz – 1968’ adlı çalışma, Ad Değiştirme İhtisas Komisyonu’nun 1 Mart 1968 tarihine kadar köy adlarında yaptığı değişiklikleri içerirken, çalışma kapsamında yapılan listelemelerde 11 bin 670 köy adının değiştirildiği görülüyor. Ancak aynı çalışmanın önsözünde ise, bu rakamın 12 bin olduğu vurgulanmıştır (Köylerimiz- 1968, 1968: 3).

İçişleri Bakanlığı’nın bir diğer çalışması olan ‘Köylerimiz- 1981’de ise, 1968 yılında yayımlanan çalışmadan sonra yapılan değişikliklerle birlikte, tüm değişiklikleri içermektedir. Çok sayıda yeni ilçe ve belde belediyesinin kurulması ile bazı köy tüzel kişiliklerinin ortadan kalkması, köy birleşmeleri, köy idari bağılıklarının değişmesi, yeni köylerin kurulması ve 1968’den sonra ve 12 Eylül 1980 askeri yönetimince yapılan köy adı değişiklikleri gibi nedenlerle ortaya çıkan yeni köy adları kompozisyonunu güncellemek amacıyla yapılan bu çalışmada ise, adı değiştirilen toplam köy sayısı 12 bin 340 olarak verilmiştir. (Köylerimiz – 1981, 1982: 605-808).

Yine, İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan ‘Türkiye Mülki İdare Bölümleri’ adlı yayından yapılan derlemelere göre, 1 Kasım 1985 tarihi itibarıyla, Türkiye’deki 34 bin 957 köyden 12 bin 861’inin adı değiştirilerek bu köylere yeni adlar verildi (Milliyet, 1986)

İçişleri Bakanlığının 1985 tarihli bu çalışmasından sonra, 1986 yılında yayımlanan İçişleri Bakanlığı’nın ‘Mülki İdare Durumunu Gösterir Rapor’una göre ise, 12 bin 422 köyün adı yenil adlarla değiştirildi (“Köylere...”, 1986).

‘Adından Bezen Köyler’ başlığı taşıyan 1989 tarihli bir gazete haberinde de, İller İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Valiliklerin başvurusu üzerine 12 bin 422 köyün adının değiştirildiği belirtilmekte ve 1986 tarihli ‘Mülki İdare Durumunu Gösterir Rapor’da değiştirilen köy adı sayısına eşit sayıda, köy adının değiştirildiği belirtilmektedir (“Adından...”, 1989).

Buraya kadar aktarılan resmi verilere göre 1982 yılına kadar Cumhuriyet döneminde adı değiştirilen toplam köy sayısı için, 1'i diğerlerinden bir hayli yüksek, 5'i birbirine yakın olmak üzere 6 farklı rakam ortaya çıkmıştır. Bunlar sırasıyla; 14.819, 11.670, 12.000, 12.340, 12.861, 12.422'dir.

Bu rakamları toplayıp 6'ya böldüğümüzde, 12.685,3 sayısı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda; resmî kurumların yayımlarında ya da yetkililerinin, bakanlıklar tarafından düzenlediği resmi toplantılarda yazılı ve şifahi olarak açıkladığı rakamlar tam olarak birbiri ile örtüşmüyor olsa da, tüm verilerin ortaklaştığı nokta; Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki 35 bin köyden yaklaşık 13 bin köyün adının değiştirilmiş olmasıdır. Bu rakam da, Türkiye'de köylerin 3'de 1'inden daha fazlasının adının değiştirildiğini göstermektedir.

Yukarıda aktardığımız 6 farklı rakamın ortalamasından çıkan sonuca göre, adı değiştirilen köy sayısı 12 bin 689 iken, bu rakama adı değiştirilen köy bağılısı (köy merkezinin dışında kalan mahalle, mezra, kom, oba ve benzeri isimlerle adlandırılan yerleşim yerleri) düzeyinde, adı değiştirilen yerleşim birimi) sayısı olan 12 bin 884 (Gökçeer, 1984:3) eklendiğinde, köy ve köy bağılısı düzeyinde adı değiştirilen meskûn yerlerin toplam sayısı 25 bin 573 olarak tespit edilmektedir. Şayet İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürü Gökçeer'in Türk Yer Adları Sempozyumu (1984)'nda yaptığı konuşmada adı değiştirilen köy ve köy bağılısı verisini baz alırsak, her iki düzeyde adı değiştirilen yerleşim birimi sayısı, 27 bin 703 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam da, toplamda 74 bin olan köy (35.000) ve köy bağılısı (39.000) sayısının % 37,3'ünün adının değiştirildiği, bu yerleşim birimlerine yeni isimler verildiği anlamına gelmektedir (Tablo 2)

Hem 1977 tarihli İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün hem de Eylül 1984 tarihli İller İdaresi Genel Müdürü Fikri Gökçeer'in yaptığı açıklamalarda verdiği bilgilerden özellikle altı çizilmesi gereken hususlardan biri yer adlarının değiştirilmesi konusunda askeri otoritenin talep ve görüşlerine özel bir önem verilmiş olmasıdır. İçişleri Bakanı Asiltürk, askerlerin yer adı değişiklikleri ile ilgili tutumunu ve hükümetlerin askerlerin bu alandaki görüşüne verdiği önemi, yazılı soru önergesine verdiği cevapta “Yurdumuzda yabancı dil ve köklerden gelen veya kullanılmasında iltibasa yol açan meskûn ve tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesini millî varlığımız ile yakından ilgili gören Bakanlığımız, Genelkurmay Başkanlığının da aynı görüşe sahip olduğunu tespit ettikten

sonra...” şeklindeki sözleri ile açıklar (CS, Tutanak Dergisi, 1977: 17). İller İdaresi Genel Müdürü Gökçeer’in Ad Değiştirme İhtisas Kurulu’nun yapısı hakkında verdiği bilgilerde de, tüm komisyonlarda Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı’nın mutlaka birer üye bulunduğu görülmektedir (1984: 1).

Tablo 4.2. Farklı Kaynaklara Göre Değiştirilen Köy ve Köy Bağlısı Yer Adlarının İstatistiksel Verileri

Kaynak	Yayın Tarihi	1) Köy Sayısı 2) Adı Değiştirilen Köy Sayısı	1) Köy Bağlısı Sayısı 2) Adı Değiştirilen Köy Bağlısı Sayısı	Adı Değiştirilmeden Önceki Sayıya Oranı %
Fikri Gökçeer İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Gn. Md. (11.09.1984)	1984	1) 35.000 2) 14.819	1) 39.000 2) 12.884	1) 42.4 2) 33
Köylerimiz 1968 İçişleri Bakanlığı Yayını	1968	1) 35.000 2) 12.000		34.3
Köylerimiz 1981 İçişleri Bakanlığı Yayını	1982	1) 35.000 2) 12.340		35.3
Türkiye Mülki İdare Bölümleri İçişleri Bakanlığı Yayını	1985	1) 34.957 2) 12.861		36.7
Türkiye Mülki İdare Bölümleri İçişleri Bakanlığı Yayını	1986	1) 35.000 2) 12.422		35.5
Türkiye Mülki İdare Bölümleri İçişleri Bakanlığı Yayını	1989	1) 35.000 2) 12.422		35.5

Tablo: Niyazi Doğan

4.3.7. Eski İsimlerin İadesi Taleplerine Giden Yol

Cumhuriyet tarihi boyunca tartışma ve siyasi / ideolojik polemik konusu olan yer adları üzerindeki devlet ve iktidar müdahalesi, 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri’nin seçilmiş hükümete karşı yaptığı darbeyle ülkede idareyi ele alması sonrasında bir kez daha gündeme gelmiştir. Ancak bu defa, askeri yönetim coğrafi mekân adlarını değiştirmek yönünde yeni kararlar almak yerine, daha önce alınmış olan değiştirme kararlarını ve onaylanmış yer adı değişikliklerinin sahada uygulamaya geçirilmesi yolunu izlemiştir. Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP)’nin iktidara geldiği darbe sonrası yeni süreçte ise, askeri yönetimin, önceden alınmış “yer adlarının değiştirilmesine yönelik kararlar”ın coğrafyaya yansıtılmasına yönelik iradesi

yavaşlatılmıştır. Buna karşılık ANAP Hükümeti, 27 Mayıs 1960 darbesi ile hesaplaşma anlamına gelecek bazı yer adı değişiklikleri yapmıştır. Bu bağlamda, 1961 yılında askeri yönetim tarafından idam edilen Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun anısının yaşatılması için Demokrat Parti'nin bu üç sembol siyasetçisinin adı, Türkiye'nin değişik coğrafyalarındaki yer ve kamu tesislerine verilmiştir. Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi Hükümeti, bu amaçla özel bir kanun çıkarmıştır. 22.05.1987 tarih ve 3374 Sayılı "Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun"un 1. maddesi ile Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun cenazelerinin idam edildikleri İmralı Adası'ndan alınarak ülkeye hizmetlerine uygun nitelikte bir mekânda yeniden toprağa verilmeleri kararlaştırıldı. Kanunun 2. maddesi ile de, İstanbul Vatan Caddesine "Adnan Menderes Bulvarı", İstanbul'da kurulmakta olan hızlı tramvay tesisine "Adnan Menderes Hızlı Tramvay Tesis", İzmir Cumaovası'nda yapılmakta olan havaalanına "Adnan Menderes Havaalanı", Ereğli Demir Çelik Tesislerine "Ereğli Fatin Rüştü Zorlu Demir Çelik Tesisleri", Sarıyar Barajına da "Sarıyar Hasan Polatkan Barajı" adı verildi (Resmi Gazete, 1987)

Anavatan Partisi, 27 Mayıs cuntası tarafından idam edilen Demokrat Parti'nin yönetici kadrosuna iade-i itibar niteliğindeki bu kanunun ile toponimi uygulamalarının siyasal süreçlerde araçsallaştırılmasının önemli bir örneğini verirken, yine aynı dönemde milliyetçi duygulara hitap eden değişikliklere imza attı. Bu kapsamda, Urfa ilinin adına 'Şanlı' sıfat ve nitelemesi getirilerek 'Şanlıurfa' olarak değiştirildi (Resmî Gazete, 1984). Yine, Kahramanmaraş'a bağlı bir belde olan Maraş'ın adı ilin adı ile eşitlenerek 'Kahramanmaraş' şeklinde değiştirildi (Resmî Gazete, 1985)

Anavatan Partisi iktidarının son dönemi eski yer adlarının iadesine yönelik taleplerin dillendirilmeye başlandığı dönemdir. Bu yola girilmesinde, Anavatan Partisi'nin Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkilerinin etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal, Cumhurbaşkanlığı döneminde yer adlarının değiştirilmesine ilişkin yaptığı açıklamada, devletin / iktidarın yer adlarını değiştirmesini, 'isimlerden korkmak'la ilişkilendirmiş, bu korkunun anlamsız olduğunu vurgulamış ve eski yer adlarının tamamını iade edeceklerini ifade etmiştir (Öztürk, 2012: 53-54):

Pütürge'nin Merap Köyü'nde dünyaya geldim. Köyümüzün adını 70'li yılların sonuna doğru değiştirip 'Belen' koydular. Belki de 12 Eylül sonrasıydı, tam olarak hatırlamıyorum ama ben Merap'ı daha çok seviyorum. Çünkü eski adı bu. Zaten köydeki herkes hala Merap adını kullanır. 'Belen' resmi kayıtlarda kalmış anlayacağınız. Tıpkı Pütürge'nin adı gibi. Orada yaşayan herkes özellikle köylü kesimi Pütürge'ye eski adıyla 'Mürin' olarak bilir ve kendi aralarında da 'Mürin' adını kullanır. Neyse bunlar derin mevzular. Sadece rahmetli Özal ile bu konudaki anımı anlatmadan geçemeyeceğim. Ölmeden yaklaşık 3 ay önceydi (Ocak 1993). Senegal'de yapılacak İslam Konferansı'na katılacaktı. Cumhurbaşkanı'nı takip eden gazeteciler arasında Sabah Gazetesi adına ben de vardım. Cengiz Çandar, Cumhurbaşkanı Özal'a benim Pütürgeli olduğumu söyleyince, o da 'Gelsin, göreyim' demiş. Yüz yüze ilk tanışmamız böyle oldu. Yanına gittiğimde, önündeki diz üstü bilgisayarda birşeyler yazıyordu. Beni görünce, 'Gel bakayım, sen Pütürgeli misin?' diye sordu. 'Evet, efendim, hemşehri oluyoruz' diye cevap verdim. Hangi köyden olduğumu sorunca, 'Belen' dedim. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Özal, 'Belen o yöreye yabancı kalıyor. Sen eski adını söyle' dedi. Ben, 'Eski ismi Merap' dediğimde, rahmetli Özal içini çekerek şöyle devam etti: "Benim babaannem de Pütürgeli. *Neredeyse bütün köylerin ismi değiştirilmiş. Hangi akıl ve mantıkla bu isimlerin değiştirildiğini anlamak mümkün değil. İsimlerden neden korkulur anlayamıyorum. Bu, toplumsal barış için önemli bir meseledir. İnşallah eski isimlerin geri verilmesini sağlayacağız*" dedi.

Sabah Gazetesi muhabiri Öztürk'ün aktardığı bu diyalogda, Turgut Özal'ın yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponimi politikalardan rahatsız olduğu, köy adlarının değiştirilmesinin toplumsal barışı zedeleyici bir tutum olarak nitelediği görülmektedir. Bununla da yetinmeyen Özal, değiştirilen tüm köy adlarının da iade edeceklerine yönelik radikal bir açıklama yaparak, bir bakıma Cumhuriyet dönemi boyunca değiştirilen yer adlarının iadesi süreci için ilk adımı atılmasının hazırlıklarının yapıldığını ifade etmiştir. Ancak, 1983 yılında iktidara gelen Turgut Özal'ın, bu açıklamayı yaptığı 1993 yılına kadar bu yolda kayda değer bir icraat üretememiş olması, söz konusu açıklamanın ciddi bir arka plana sahip olmadığını işaret etmektedir.

Bu dönemde, iade edilen çok az isimler arasında biri var ki, bu değişim, sembolik bir anlam taşımaktadır. 'Evreşe Yolları' türküsü ile ünlü Çanakkale'nin Evreşe beldesinin adı, köy ve bucak adlarının yoğun biçimde değiştirildiği 1964 yılında, İsmet İnönü Hükümeti'nin İçişleri Bakanı Orhan Öztrak imzalı önerisi ve üçlü kararname ile çok sayıda bucak adı ile birlikte, 'Yabancı kökten geldiği ve Türkçe olmadığı' gerekçesiyle masa başında 'Kadıköy' olarak değiştirilir.

Bu değişim, türküsü ile adeta bir marka isim oluşturan Evreşe'nin, kağıt üzerinde bir anda tarihe karışmasına, hiçbir zaman belde sakinleri tarafından benimsenmeyecek ve kullanılmayacak 'Kadıköy' adıyla yapay biçimde adlandırılmasına neden olur. Beldenin adı, 1984 yılında, 12 Eylül 1980 darbesini yapan generallerden biri ve Evreşeli olan

Nurettin Ersin'in hükümetten Evreşe isminin iadesini rica etmesi sonrasında tekrar değiştirilir ve belde hakiki adına yani Evreşe'ye kavuşur (Donat, 2013):

Sene 1984... Galip Demirel, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı olunca... Nurettin Ersin tebrik için ziyaretine gelir.

Nurettin Ersin... 12 Eylül 1980 ihtilalini yapan "5 komutandan" biri. Emekli orgeneral... Eski Kara Kuvvetleri Komutanı. Milli Güvenlik Konseyi üyesi.

Paşa, sohbetle "Ben Evreşeli'yim" der:

- Türküsü meşhurdur... "Evreşe yolları dar... Bana bakma benim yârim var." Ama Evreşe'nin adı değiştirilmiş... Kadıköy olmuş...

Yeni ismine kimse alışamadı...

Sizden rica etsem... Bizim beldenin adı yine Evreşe'ye çevrilse.

Evreşe... Gelibolu'ya 42 kilometre.

Saroz Körfezi ile Şarköy dağları arasında... Tarihi bir yerleşim yeri... 1958'de belediye oldu.

1. Evreşe'nin adını değiştirilir mi?... Tam bir akıl tutulması.

2. Nurettin Ersin, doğduğu beldenin adını, ihtilâl döneminde kendisi değiştirseydi ya.

3. Galip Demirel gerekeni yapar... Durumu Bakan'a arz eder... Ve belde eski adına kavuşur.

4.3.8. Eski Yer Adlarının İadesi Hakkında Kadük Kalan Yasama Faaliyetleri / Eski Yer Adlarının İadesi Taleplerine Yönelik Yeni Yasal Düzenleme ve 'Çözüm Süreci'nde Toponomi Politikaları

Türkiye'de 1980'li yılların sonları ve 1990'lı yıllar, Kürt siyasi hareketinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmeye başladığı yıllardır. İsmet İnönü'nün oğlu, bilim insanı Prof. Dr. Erdal İnönü'nün liderliğini yaptığı Sosyal Demokrat Halkçı Parti listelerinde önce bireysel olarak daha sonra ise, Halkın Emek Partisi (HEP) ile SHP arasında 1991 Milletvekili Genel Seçimleri'ne yönelik olarak yapılan seçim ittifakı ile blok halinde (21 Milletvekili) TBMM'de temsil edilmeye başlanan Kürt siyasi hareketi, meclisteki temsilcileri aracılığı ile Kürtlerin kültürel haklarının iade edilmesi konusunda bir dizi çalışma başlattı.

TBMM'de, SHP listesinde Diyarbakır Milletvekili seçilen Leyla Zana'nın milletvekili yemininden sonra Kürtçe, 'Bu yemini Türk ve Kürt halklarının kardeşliği adına ediyorum' şeklindeki cümlesi ile başlayan bir siyasal kriz süreci sonunda SHP'den ayrılmak zorunda kalan hareket temsilcisi milletvekillerinin TBMM'de başlattığı çalışma başlıklarından biri de, Doğu ve Güneydoğu illeri başta olmak üzere, Türkiye'de, 'Yabancı dilde ve gayri millî oldukları' iddiasıyla değiştirilen yer adlarının iade edilmesine dairdi.

Bu amaçla, TBMM’de 1990’lı ve 2000’li yıllara geldiğimizde, yer adları konusundaki tartışmaların merkezinde TBMM’de temsil edilmeye başlanan Kürt siyasal hareketine mensup bağımsız milletvekili ya da partilerin (Halkın Emek Partisi/Halkın Demokrasi Partisi/Demokratik Toplum Partisi /Barış ve Demokrasi Partisi/Halkların Demokrasi Partisi) olduğunu görürüz. Bu partilere mensup milletvekilleri başta köy adları olmak üzere, il ve ilçe isimlerini de kapsayacak şekilde değiştirilen yer adlarının iadesi için istikrarlı ve ısrarlı bir yasama faaliyeti başlattı.

Yasama faaliyeti nitelemesini, adı geçen parti temsilcilerinin ya da bağımsız milletvekillerinin çalışmalarını meclis çatısı altında yürütmesi, eski yer adlarının iadesi için verilen kanun teklifleri, önergeler ve bu alandaki mecliste yapılan konuşmaları anlamında kullanıyoruz. Ancak bu faaliyetlerin sonuçlandırılmayan bir dizi yasama faaliyeti olduğunu da vurgulamalıyız. Çünkü ekte detaylarını verilen çok sayıda kanun teklifinin hiçbirisi kanunlaşmamış, bu tekliflerin çoğunlukla TBMM İçişleri Komisyonu’nda bekletilerek, dönemlerin hükümetleri ve çoğunluğu elinde tutan partileri tarafından bilerek ve isteyerek kadük (geçersiz) hale gelmesi sağlanmıştır.

Bu bağlamda, ilk kanun teklifi HEP Diyarbakır Milletvekili Sedat Yurtdaş tarafından TBMM Başkanlığı’na sunulur. TBMM’de 18 Eylül 1992 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek verdiği kanun teklifini kamuoyuna duyuran Sedat Yurtdaş, Türkiye çapında yaklaşık 12 bin köyün adının değiştirildiğini, bunların büyük bölümünün Kürt köyleri olduğunu belirtmiş, isimlerin değiştirilmesinin asıl amacının ise kültürel ve siyasal asimilasyon olduğunu ileri sürmüştür. Hazırladığı ve sunduğu kanun teklifi ile eski köy ve nahiye isimlerinin iadesini talep ettiklerini ifade eden Yurtdaş, “Kürtçe yer adları ideolojik amaçlarla değiştirildi. Mevcut hükümet Kürt realitesini tanıdığını açıkladı. Öyle ise, köylerin eski adları iade edilmelidir. Zaten, kâğıt üzerinde verilen adlar, asıl adları unutturamadı. Kâğıt üzerindeki adlar sadece bölünmeye hizmet eder” şeklinde konuşmuştu (“Kürtçe...”, 1992).

Sadece Kürt siyasal hareketi temsilcileri değil, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin Kürt kanadı ve ulusalcı kanadı olarak nitelendirilen ve bu gruplar içinde yer alan bazı milletvekilleri de, birçok yer adının iadesi için kanun teklifi verdi. Ancak, bu tekliflerin büyük bölümü TBMM İçtüzüğü gereğince 1 yıl içinde genel kurul gündemine alınmadığı için sonuçlandırılmadı ve kadük hale gelmiş oldu.

İl ve ilçelerin eski adlarının iadesi dışında bazı ilçe adlarının kayıtlara yanlış geçtiği, adlarda yazım yanlışı yapıldığı ve bu durumun da bazı sorunlara yol açtığı ileri sürülerek ‘teknik düzeltme’ yapılması konusunda bazı kanun teklifleri verildi. Bu kapsamda, 01.05.1985 tarih ve 3190 Sayılı kanun ile Isparta’nın ‘Eğridir’ ilçesinin adı ‘Eğirdir’ biçiminde ‘düzeltilmiştir’. Aydın ilinin Yenihisar ilçesinin adı ise, 1997 yılında Didim olarak değiştirildi. Dönemin CHP Aydın Milletvekili M. Fatih Atay tarafından 12.06.1996 tarihinde verilen teklifte isim değişikliğinin gerekçesi, ilçe adının günlük yaşamda ‘Yenihisar’ değil, ‘Didim’ olarak kullanılıyor olması, resmi ad ile halkın kullandığı adın karışıklığa yol açıyor olmasıydı. Atay, teklifinde ‘Didim’ adının resmileştirilmesi ile karışıklığın giderilmesini talep ediyordu:

Yenihisar İlçesinin tarihi ve turistik özelliklerinden dolayı, yurt içinde ve yurt dışında kullanılan ve bilinen ismi “DİDİM” dir. Günlük yaşamda dahi bu ilçenin adının Yenihisar değil de devamlı olarak “DİDİM” olarak söylenmesi ve bilinmesi isim karışıklığına neden olmaktadır. Bu karışıklığı ortadan kaldırmak amacıyla kanun teklifi hazırlanmıştır.

Söz konusu teklif Refah-Yol Hükümeti döneminde, 03.04.1997 tarihinde TBMM Genel Kurulu’nda görüşülerek kabul edildi ve Aydın’a bağlı ‘Yenihisar’ ilçesinin adı 4235 Sayılı Kanun ile ‘Didim’ olarak değiştirilmiş oldu (Resmi Gazete, 1997).

AKP Hükümeti’nin ilk yıllarında, halkın yaygın biçimde kullandığı ve uluslararası arenada bilinen adıyla Antalya’nın dünyaca ünlü turistik ilçesi Demre’nin Kale olan resmi adının ‘Demre’ olarak değiştirilmesi için AKP ve CHP Antalya milletvekilleri tarafından 2003 yılında iki farklı kanun teklifi verildi. Şimdilerde Dışişleri Bakanı olan AKP Antalya Milletvekili Mevlüt Çavuşoğlu’nun da imzasının yer aldığı AKP teklifin yanı sıra CHP Antalya Milletvekilleri Hüseyin Ekmekçioğlu ve Nail Kamacı’nın verdiği söz konusu kanun teklifleri, aynı mahiyette olduğundan dolayı TBMM İçişleri Komisyonu tarafından birleştirilmiş ve teklife ilişkin hükümetin görüşü sorulmuştur.

AKP Hükümeti, İçişleri Komisyonu’nun sorusuna verdiği cevapta, ‘Demre’nin yabancı kökenli olmakla birlikte, ilçenin uluslararası arenada bu adla tanındığı belirtilerek, bu nedenle ‘Demre’nin Türkçe bir isim gibi benimsenmesinden sakınca olmadığı, değişikliğe olumlu bakıldığı belirtilmiştir (TBMM Tutanakları, 2004:4):

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI’NA

Hükümetin 24.10.2003 tarihli ve B.02.0.KKG/103-60,69/4765 sayılı yazıyla Başkanlığınıza bildirilen görüşünde, Demre gibi uluslararası düzeyde tanınan yerleşim yerlerinin isimlerinin yabancı kökten gelmekle birlikte kamuoyu tarafından tanındığı ve

Türkçe olarak benimsendiği belirtilmekte ve Tekliflerde öngörülen isim değişikliği uygun bulunmaktadır.

AKP Hükümeti'nin 'Türkçe isim' 'Yabancı İsim' ayrımına pragmatist yaklaşım sergileyen bu görüşünden sonra, TBMM İçişleri Komisyonu'nda teklifin tümü üzerinde yapılan görüşmelerde, yer adlarının, o yerde yaşayanların görüşlerinin alınmadan değiştirilmesinin yanlış olduğu ve yapılan değişikliklerin halk tarafından benimsenmediği belirtilerek Antalya iline bağlı 'Kale' ilçesi adının 'Demre' olarak değiştirilmesi yönündeki kanun teklifinin kabul edildiği ve TBMM Genel Kurulu'na sevk edildiği TBMM Başkanlığı'na bildirilir (TBMM Tutanakları, 2004:4).

Teklifin tümü üzerinde yapılan görüşmeler sırasında, yerel halkın görüşleri alınmadan isim değişikliği yapılmasının yanlış olduğu; bu yöntemle yapılan değişikliklerin halk tarafından benimsenmediği ve bu nedenle bu tür yerlerde sürekli sorunlar yaşandığı belirtilmiştir. Görüşmelere esas alınan Teklifin tümü üzerindeki bu görüşmelerden sonra, Teklif ile gerekçesi uygun bulunmuş ve maddelerinin görüşülmesine geçilmesi kararlaştırılmıştır. Teklifin başlığı, 1 inci maddesi ile yürürlük ve yürütmeye ilişkin 2 ve 3'üncü maddeleri Komisyonumuzca Kanun tekniğine uygun hale getirildikten sonra kabul edilmişlerdir.

İçişleri Komisyonu'ndaki görüşmelerin ardından teklif, TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmüş ve 24.03.2005 tarih ve 5322 Sayılı Kanun ile Antalya'nın Kale ilçesinin adı Demre olarak değiştirilmiştir (Resmi Gazete, 2005).

Aynı gün, CHP Konya Milletvekili Atilla Kart ve 24 milletvekili arkadaşının, Konya'nın Hadım ilçesi adının 'Hadım' olarak değiştirilmesi yönündeki teklifi de görüşüldü. 'İlçenin adının her ne kadar Hadım olsa bile, yaygın biçimde 'Hadım şeklinde kullanıldığı ve telaffuz edildiği, 'Hadım' adının yanlış anlamalara yol açtığı, bu adın yerleşim birimi nitelendirmesiyle de bağdaşmadığı, resmi yazışmalarda bile 'Hadım' yerine 'Hadım' adının kullanıldığı" gerekçesiyle Hadım ilçesi adının 'Hadım' olarak değiştirilmesini öngören teklif TBMM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerin ardından oylandı ve kabul edildi. Böylelikle Konya'nın Hadım ilçesinin adı 24.03.2005 tarih ve 5323 Sayılı Kanun ile 'Hadım' olarak değiştirildi (Resmi Gazete, 2005)

Türkiye'nin kronik sorunlarının başında gelen ve on yıllar boyunca adlandırılmasında bile uzlaşamayan "Kürtlerin siyasal ve kültürel hak talepleri"nin güvenlik politikaları dışında, barışçıl bir yolla çözüme kavuşturulmasını amaçladığını ilan eden Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti, sorunun çözümü için 2009 yılından itibaren çeşitli ifadelerle tanımlanan ama en çok da "Çözüm Süreci" olarak anılan ve 2012

yılından itibaren resmen işlemeye başlayan yeni bir yol haritası hazırladı. Sorunun çözümünü içeren, demokratikleşme paketi olarak da nitelenebilecek olan söz konusu yol haritasının ana başlıklarından biri de, ‘Bölgenin değiştirilen yer adlarının iadesi’ydi.

AKP Hükümeti, sorunun çözümü yolunda kamu diplomasisi yürütmek amacıyla, 2013 yılında Akil İnsanlar Heyeti adı altında yedi coğrafi bölge için birer heyet oluşturmuş, bu heyetler, görevlendirildikleri bölgelerin şehirlerinde, siyasi parti, sivil toplum ve meslek örgütleri temsilcileri, sendika yöneticileri, akademisyenler, gazeteciler ve iş insanları ile farklı formatlarda toplantılar düzenlemiş, toplantıların yapıldığı şehirlerin dinamiklerini oluşturan unsurlarla görüş alış – verişinde bulunmuştur. Bu temas ve toplantıların ardından her bölgenin sekreteryası birer rapor hazırlayarak dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve süreci yönetmek ve ilerletip sonuçlandırmakla görevlendirilen bakanlara sunmuştur.

Söz konusu raporların dördünde (Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgeleri), hükümete, ‘Çözüm Süreci’ni başarıya ulaştırabilmesi yolunda yerine getirmesi gerektiği belirtilen eylem paketini oluşturan öneriler dizisi kapsamında, değiştirilen yer adlarının iade edilmesinin sağlanması ve bu bağlamda, yasal zeminin hazırlanması için 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 2. Maddesi’nin (d) bendinin 2. fıkrasının değiştirilmesi tavsiye edilmiştir (Akil İnsanlar Heyeti Raporları 2014: 25-79).

1. Akil İnsanlar Güneydoğu Anadolu Bölgesi Heyeti Raporu

Türkiye genelinde binlerce köy isminin değiştirilmesine yasal dayanak teşkil eden 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu’nun 2. Maddesinin (d) bendinin 2. alt bendi kaldırılmalı; bu maddeye eklenecek geçici bir madde ile değiştirilen yerleşim birimleri ile coğrafi yerlerin eski isimlerinin iadesi sağlanmalıdır.

2. Akil İnsanlar Doğu Anadolu Bölgesi Heyeti Raporu

Yer isimlerinin iadesi sağlanmalı (Dersim, Gever, Çolemerik, Elaziz)

Cadde, okul, havaalanı gibi yerlerde İnönü, Fevzi Çakmak, Abdullah Alpdoğan, Sabiha Gökçen gibi isimlendirmelerin terk edilmesi.

3. Akil İnsanlar İç Anadolu Bölgesi Heyeti Raporu

Yer isimleri iade edilmelidir.

4. Akil İnsanlar Heyeti Marmara Bölgesi Raporu

Bir yasa ile adı değiştirilen yerleşim yerleri ile önemli tarihi ve kültürel mekânların eski isimlerine kavuşturulması usulü belirlenmelidir. Bu usul belirlenirken vatandaşların görüşü alınmalı ve çift isimlilik gibi konular bu yasa ile düzenlenmelidir.

Kültürel hakların iadesi bağlamında yapılan bu öneri, AKP Hükümeti tarafından olumlu karşılanmış ve ‘Çözüm Süreci’ni ileri bir noktaya taşıyan bir uygulama örneği olarak, “Türkçe olmadığı” iddia edilen yer adlarının ‘en kısa zamanda’ değiştirilmesini ve Türkçeleştirilmesini öngören yasal hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Bu amaçla, 1949 tarih ve 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu’na, 1959 yılında Demokrat Parti hükümeti tarafından ilave edilerek Türkiye coğrafyasının tümüyle Türk Milliyetçiliği ekseninde adlandırılmasını, coğrafyanın Türkleştirilmesi’ni yasal bir zorunluğa dönüştüren “Ancak, Türkçe olmayan ve iltibasa meydan veren köy adları, alakadar Vilayet Daimi Encümeni’nin mütalaası alındıktan sonra, en kısa zamanda Dâhiliye Vekâletince değiştirilir” şeklindeki hüküm (2. Madde, (d) bendi), ‘Çözüm Süreci’nde çıkarılan 02.03.2014 tarih ve 6529 Sayılı “**Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun**”un 16. Maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Böylelikle, TBMM’nin kuruluşundan itibaren başlayan yasama faaliyetleri yoluyla ya da idarenin doğrudan aldığı kararlarla ‘Türkçe olmadıkları / ecnebi dillere ait oldukları / milli, manevi ve dini değerlere aykırı oldukları” gerekçesiyle adları değiştirilen yerleşim birimlerine eski adlarının iadesinin yasal zemini oluşturuldu (Resmî Gazete, 2014)

Yapılan yasal değişiklik öncesi ve sonrasında, başta Kürt siyasi hareketini temsil eden ve TBMM’de yer alan partiler olmak üzere, farklı partilere mensup milletvekillerinin ‘Eski yer adlarının iadesi’ için verdiği kanun tekliflerinin büyük bölümü dikkate alınmamış, AKP hükümetinin uygun gördüğü çok az sayıdaki teklif ise kanunlaşmış ve bu kanunlar ile bazı ilçelerin adları değiştirilmiştir. Bu kapsamda; AKP Siirt Milletvekilleri Afif Demirkıran, Osman Ören ve Nevşehir Milletvekilleri Ahmet Erdal Feralan, Murat Göktürk, Ebubekir Gizligider tarafından hazırlanan “Bir Üniversite Adı ile Bir İlçe Adının Değiştirilmesi Hakkında” başlığı ile verilen kanun teklifinin TBMM Genel Kurulu’nda görüşülerek kabul edilmesinden sonra, eski adı Tillo olan Siirt’in Aydınlar ilçesinin adı ‘Tillo’ olarak değiştirilmiştir. Böylelikle, ‘Çözüm Süreci’nin bu alandaki ilk ilerlemesi sağlanmış, 1964 yılında Tillo iken, Aydınlar adı verilen ilçenin tarihsel adına dönüş yapılmıştır. Aynı kanun kapsamında Nevşehir Üniversitesi’nin adı da, ‘Çözüm Süreci’ne paralel olarak sürdürüldüğü iddia edilen ‘Alevi Açılımı’ bağlamında, AKP Hükümeti’nin toplumun Alevi kesimleri ile diyalogunda bir

‘jest’ olarak ‘Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi’ şeklinde değiştirilmiştir. (Resmî Gazete, 2013).

‘Çözüm Süreci’nde eski yer adlarının iadesi bağlamında en çok tartışılan ve iadesi, bölge halkı tarafından en çok arzulanan isimlerden biri olmasına karşın, ‘Çözüm Süreci’nin akamete uğraması nedeniyle iade edilemeyen isim Norşin’dir. Geleneksel ve tarihsel adı Norşin olan bölge, 1926 yılında ‘Çukur’ adı ile nahiye statüsü ile idari yapıya dönüştürüldü. Çukur nahiyesi, 1987 yılında 3392 Sayılı ‘103 İlçe Kurulması Hakkında Kanun’ ile ilçe statüsüne yükseltildi ve adı Güroymak olarak değiştirildi. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 2009 yılında ilçeye yaptığı ziyarette, ilçenin resmi adı yerine, ilçe ve bölge halkına bir jestanlamı yüklenecek şekilde ‘Norşin’ adını telaffuz etti. Cumhurbaşkanı Gül’ün bu tutumu, ilçe ve bölge halkı tarafından bölgenin tarihsel adlarının iadesi konusunda bir başlangıç adımı olarak değerlendirildi ve memnuniyetle karşılandı. Ancak, tek kelimelik bu siyasal tutum, Türkiye’nin politik gündemini uzun süre meşgul etmiş, ‘ulusalcı ve milliyetçi’ toplum kesimlerinin temsilcileri tarafından ırkçı tonlar barındıran milliyetçi refleks ile şiddetle eleştirilmiştir. Sosyalist Enternasyonal üyesi Cumhuriyet Halk Partisi de tartışmaya dâhil olmuş, eski isimleri iadesi konusunda ‘katı muhafazakârlık’ olarak nitelenebilecek bir davranış sergilemiştir. CHP Eski Genel Başkanı da olan dönemin CHP Bursa Milletvekili Altan Öymen CHP Grubu adına yaptığı konuşmada Cumhurbaşkanı Gül’ü ‘Güroymak’ yerine ‘Norşin’ dediği için sert ifadelerle eleştirilerin odağına oturtur. Tarih boyunca devletlerin, ele geçirdikleri topraklarda egemenlik tesis ettikten sonra bu toprakların adlarının değiştirdiğini, bunun egemenliğin tesisinin bir göstergesi olduğunu belirten Öymen, eski yer adlarının iadesinin ülke dışında hazırlanmış bir yol haritasının parçası olduğunu ileri sürer ve “Biz bu yol haritalarını yırtarak tarihin çöplüğüne atacağız” şeklindeki sözleri ile CHP olarak eski yer adlarının iadesine karşı olduklarını vurgular: (TBMM Tutanakları, 2009: 65)

ONUR ÖYMEN (Devamla) - Bir de şu var: Efendim, Sayın Bakan açıklamadı ama basında görüyoruz, bazı uygulamalardan görüyoruz. Sayın Cumhurbaşkanımız Güroymak ilçesine gitmiş, demiş ki: "Buranın adı 'Norşin' olacaktı, adını değiştirelim." Sonra karar almışlar "Norşin" yapmışlar. Büyük bir endişe içindeyiz biz Bursa Milletvekili olarak. Çünkü acaba Bursa'ya gelirse Sayın Cumhurbaşkanımız, diyoruz, bakarsınız Mustafakemalpaşa ilçesine gider. Oraya da "Kirmasti" mi diyeceksiniz? Eski adı "Kirmasti" imiş. Nerede duracaksınız? Osmanlı isimlerinde mi, Bizans isimlerinde mi, Roma isimlerinde mi? Nereye kadar gideceksiniz?

MEHMET NEZİR KARABAŞ (Bitlis)- İsimlerden niye korkuyorsunuz?

ONUR ÖYMEN (Devamla)- Hititlere kadar yolu var. Dünyada bütün devletler kendi güçlerini tesis ettikten sonra yerleşim birimlerine kendi isimlerini verirler. Fransa'da da böyledir, Yunanistan'da da böyledir. Yunanistan Cumhurbaşkanı Gümölcine'ye gittiğinde "Buranın adı Gümölcine'dir." diyor mu? Eski adı Gümölcine. Onlar "Komotini" diyor. İskeçe'ye gittiğinde "Burası İskeçe'dir." diyor mu? Demiyor. "Ksanti" diyor. Kim yapıyor bunu? Sadece biz yapıyoruz, sadece Türkiye bu tavizleri veriyor.

Değerli arkadaşlarım, çok örnekleri var, vaktimiz de yok ama size şu kadarını söylüyorum: Biz Cumhuriyet Halk Partililer bu oyunlara geçit vermeyeceğiz. Biz Cumhuriyet Halk Partililer milletimizle birlikte, ülkemizin aydınlık insanlarıyla birlikte bu gidişi durduracağız. (...) Biz, hangi kökenden gelmiş olurlarsa olsunlar bütün insanlarımızla el ele, çağdaş dünya insanların sahip oldukları bütün haklara sahip olarak demokrasi ve özgürlük içinde kalkınmalarını sağlayacağız ve yurt dışından hazırlanan yol haritalarını yırtarak tarihin çöplüğüne atacağız.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ziyaretinden sonra medyanın ve politik gündemin en çok tartışılan başlıklarından biri haline gelen 'Norşin', özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde değiştirilen yer adlarının iadesi konusunda simgesel bir anlam ve popülerite kazanmasına rağmen adına geri alamadı. İlçenin tarihsel adına kavuşması konusunda ilk önemli girişim TBMM'de 'mahcup' bir üslup ile AKP Bitlis Milletvekili Vahit Kiler tarafından gerçekleştirildi. İlçenin tarihsel adı 'Norşin', iken, Vahit Kiler, teklif karşısında milliyetçi refleksle tepki göstermesi kuşkusuz olan ve 'müesses nizam' olarak nitelenen devletin 'zinde güçler'inin tepkilerinin tolere edilebilmesi için olsa gerek, Güroymak adının 'Nurşen' olarak değiştirilmesi için TBMM Başkanlığı'na bir kanun teklifi sundu. AKP'nin ilk iktidar yıllarındaki bu teklif ile ilçenin tarihsel adının dejenere edilmesi riski göze alınmasına ve teklif 'light' bir yaklaşımla ilçe adının iade edilmesini amaçlamasına karşın kanunlaşmadı ("Güroymak...", 2005)

Norşin adının iadesi için 'Çözüm Süreci'nin fiilen başlatıldığı 2012 yılında Barış ve Demokrasi Partisi Diyarbakır Milletvekili Altan Tan, (Tan 2012), 2013 yılında ise aynı partinin Bitlis Milletvekili Hüsametdin Zenderlioğlu ("Bitlis...", 2013) Norşin adının iadesi için TBMM Başkanlığı'na birer kanun teklifi verdi. Ancak bu teklifler en fazla TBMM İçişleri Komisyonu'na havale edilmekle kaldı; bir yıl içinde TBMM Genel Kurulu'na indirilmediği için kadük hale getirilmesi sağlandı.

'Çözüm Süreci'nin getirdiği görece bahar / barış atmosferinde, eski adların iadesini yasal zemine oturtan 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu'ndaki değişiklik sonrasında, bölgedeki yerel yönetim birimleri (belediyeler, il özel idareleri, köy tüzel kişilikleri) başta köyler olmak üzere eski yer adlarının mekânlarda görünür kılınması için kararlar aldı. Birçok belediye köylerin yollarına, köy girişlerine, mahallelere o yerleşim birimlerinin

eski adlarını gösteren tabelalar astı. Ancak barış ve kültürel hakların alınması (iadesi) bağlamında eski yer adlarının iadesine ilişkin bahar havası Güneydoğu Anadolu Bölgesi için uzun sürmedi. ‘Çözüm Süreci’ndeki ‘Müzakere Masası’nın yıkılmasıyla, kendini hukuk, anayasa ve yasalardan çok, ülkenin egemenlerine ve konjonktürel politik atmosferine bağlı olarak konumlandıran kimi mahkemeler, bazı il ve ilçelerde yerel yönetimlerin 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu’ndaki değişikliğe dayanarak eski yer adlarının yerleşim birimlerine iadesine ilişkin kararlarını iptal ettikten sonra, eski adları mekânda görünür kılan isim tabelalarını söktürdü ve uygulamanın yürürlüğünü sona erdirdi. Hükümetin 2016 yılı Eylül ayından itibaren Halkların Demokratik Partisi’nin kazandığı ve yönettiği büyükşehir, il ve ilçe belediyelerinin seçilmiş başkanlarını görevden alarak yerine kayyım (kayyum) ataması sonrasında, atanmış başkanlar, bu belediyelerin bazılarında ‘Türkçe – Kürtçe’, bazılarında ise ‘Türkçe – Kürtçe – Ermenice’ şeklindeki çok dilli uygulama bağlamında, hizmet binalarında, mahalle, meydan ve caddelerde, parklarda Türkçe dışındaki tabelaları söktürerek indirdi (“Kayyum, ...”, 2016).

Özellikle “Çözüm Süreci”nde, eski coğrafi mekân adlarının iadesine yönelik olarak çeşitli partilere mensup milletvekilleri tarafından verilen çok sayıdaki kanun teklifi TBMM içişleri Komisyonu’nda bekletildi ve söz konusu tekliflerin TBMM gündemine alınmaması sağlandı. Söz konusu kanun tekliflerinin, TBMM Genel Kurul Gündemi’ne alınmaması sonucunda kadük kalmış oldu (Bkz. Ekler).

‘Demokratik Açılım, Kürt Açılımı, Çözüm Süreci’ hangi ad verilirse verilsin onca nutuk ve çabadan sonra, 2017 -2018 yıllarında ‘Devlette devamlılık esastır’ ilkesini daha çok devletin faşizan karakteriyle somutlaştıran siyasal iktidar temsilcileri ve iktidarın atadığı kayyım belediye başkanları aslında, 100 yıl boyunca değişen bir şey olmadığını, İttihat ve Terakki Fırkası’nın tekçi/çoğunlukçu ve ırk temelli milliyetçiliğin yön verdiği devletçi zihniyetin tüm canlılığı ile kendini koruduğunu / yeniden ürettiğini gösterdi.

4.4. Türk Edebiyatında Coğrafi Mekân Adlarının Değiştirilmesi Meselesi

Coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi sadece iktidarın ve yönetsel alanın meselesi değildir. Coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politika ve uygulamaları edebiyatın da ilgilendiği bir alandır.

Yaşar Kemal ilk baskısı 1974 yılında yapılan **Demirciler Çarşısı Cinayeti Akçasazın Ağaları-1** adlı romanında, Türkiye’de özellikle köy adlarının Türk

Milliyetçiliği ekseninde değiştirilmesi ve Türkleştirilmesini, “Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Kurulu” üyelerinin psikolojisini deşifre eder gibi analiz yapmaktadır:

Kimlik bunalımında ve egemen ırka yaranma derdiyle kendine “Kahramantürk” temalı bir soy isim arayışındaki roman kahramanlarından birinin dilinden köy adlarının Türkleştirilmesine ironik bir yöntemle eleştirel bakış getiren Yaşar Kemal, özellikle 1. Meclis döneminde coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi sırasında sık sık kullanılan “Türklüğe yakışmayan”, “Türklüğü rencide eden” şeklindeki, diğer dilleri ve bu dillere ait coğrafi mekân adlarını ötekileştiren, dolayısıyla yasa dışı ilan eden milliyetçi söylemi roman kahramanının ağzından söyleterek, muhtemelen bu tartışmalara göndermede bulunmaktadır (1998: 311-312):

Köyünün adını kimseye söyleyemiyordu. Ne yakışsız köy adı öyle. Bu hükümete akıl olsa esas bu köy adlarını, bu Türklüğün. yüce şanına yakışmaz köy adlarını birer birer değiştirir. Aman Allahım aman, ne aman bilir ne zaman ... Be mübarekler, iyi has ettiniz şu mendebur soyadlarını atıp, hem de baştan alıp kıça bağlayarak değiştirdiniz, ya köy adlarını? Köstüköy ... Ne demek Köstüköy? Köstebek, yani yaban sıçanı, sıçan azmanı köy demek. Türklüğün ulu bir vatanına böyle kaba bir ad yakışır mı? Çiftliğin adı da bir berbat, Narlıkışla ... Yörüklükten, konup göçmeden, kıl çadırdan kalma yakışsız bir ad ... Ne olmalı, ne olmalı çiftliğin adı, Günselitürk çiftliği, köyü, kasabası olmalı. .. Bütün dağlara güzel güzel adlar bulmalı. Öz bir Oğuz soyumuza, Avrupa medeniyetimize yakışır. Sonra baştan alıp kıça bağlamalı bütün adları ya, değil mi? Bu milletin taşının toprağının, dağının suyunun, insanının adını değiştirip yeni medeniyetlere ulaştırmalı. Kabalıktan kurtarmalı. Ve de, hem de yüce vatanımız bu- gerilikten kurtulmalı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, aylarca İstanbul Sarayburnu açıklarında bekletildikten sonra, Karadeniz’e doğru çekilen ve Nazi zulmünden kaçan 769 Yahudi yolcuyu taşıyan Struma gemisi Şile açıklarında bir Rus denizaltısı tarafından batırılmış ve 768 yolcu feci şekilde yaşamını yitirmişti (1942). Livaneli (2011:333), Struma olayının da merkezinde yer aldığı Serenad romanında, romanın kahramanı Maya’nın, Struma’da hayatını kaybeden Nadia’ya ilişkin İstanbul’da bir araştırma yaparken, aradığı Nasip Sokağı’nın adının değiştirilmesi nedeniyle yaşadığı zorluğun çağrıştırdıkları üzerinden yer adlarının değiştirilmesinin politik ve psikolojik analizini yapmaya çalışır.

Serenad’ın kahramanı Maya’ya göre, yer adlarının değiştirilmesinin psikolojik kökenlerinde, tarihten kaçış yatmaktadır (2011:333):

Meydanda sıralanmış büfelerin önünden geçerken sucuklu tost kokusu beni ister istemez durdurdu. Evden bir şey yemeden çıkmıştım. Beyaz formika küçük masalardan birine oturdum, sucuklu tost ve ayran söyledim. Aynı zamanda elimdeki adresi gösterip **Nasip Sokağı**’nın nerede olduğunu sordum. Garson böyle bir sokak bilmiyordu ama belki yandaki bakkalın yaşlı sahibi bilebilirdi.

Tostu bitirdikten sonra bakkala gidip, tezgâhın arkasında duran yaşlı adama sordum. Bir süre düşündü, alnını kırıştırdı, sonra, “Sanki hatırlayacak gibiyim ama...” dedi. “Bilemiyorum. **Buralarda birçok sokağın ismi değişti.** Sen en iyisi muhtara gidip sor kızım.” Sonra muhtarlığın yerini tarif etti.

Ne var ki Nasip Sokağı’nı muhtar da bilmiyordu. Muhtarın bilgisi dışında bir sokak mevcut olamayacağına göre ya adres yanlış yazılmıştı ya da bakkalın söylediği gibi adı değişmişti. Muhtarla bu olasılık üzerinde konuştuk. Adam insanın içini sıkacak kadar ağır hareket ediyordu ama yardımsever bir kişiydi. Eski defterleri açtı, araştırdı ve sonunda Nasip Sokağı’nı buldu. Şimdiki adı **Akdoğan Sokağı**’ydı.

Muhtardan çıkıp Akdoğan Sokağı’na giderken, bu memleketteki isim değişikliklerine takılmıştı kafam. Niye hiçbir sokağın, caddenin, meydanın, köyün adı aynı kalmıyor, sürekli değiştiriliyordu acaba? Tarihten kaçmak için mi? Her şeye sıfırdan başlamak için mi? Geçmişini değiştirmek isteyen bir ülkenin sorunlarına Erich Auerbach ne derdi acaba? Walter Benjamin’e yazdığı mektuplarda bu “aşırı değişim isteği”nden söz etmiş miydi? Demek ki biz fark etmeden sürekli bir kabuk değiştirme içindeydik. Bizans’tan kurtul, Osmanlı’dan kurtul, Arap kültüründen kurtul... Şimdi de yeni moda: “Kemalizm’den kurtul!” Mavi Alay’ı sakla, Struma’yı sakla, Ermeni olayını sakla.

Bir ara Türkiye’de niye bu kadar çok Ereğli var diye sormuştum kendi kendime. Konya Ereğli’si, Marmara Ereğli’si, Karadeniz Ereğli’si! Sonra araya araya bunların eski “İraklion”lar olduğunu anladım. Aynen Bolu gibi. Bolu, İnebolu, Tirebolu, Safranbolu kasabaları, aslında ‘poli’ yani Rumca “şehir” kelimesinden geliyordu. Geçmişini durmadan yeniden tanımlayan başka bir ülke var mıdır acaba diye düşünürken Akdoğanlar Sokağı’nı buldum.

4.5. Tartışma

Yöneten – yönetilen bağlamında adlandırma eylemi (onomastik) bir iktidar ilişkisidir. Sadece mekân/yer adları (toponimler) değil, hemen her alandaki adlandırma eylemi bir egemenliğe ve iktidarın yeniden üretimine işaret eder. Yeni doğan bir bebeğe verilecek isim bile, ebeveyn arasında, hatta kimi zaman ebeveyni de aşarak ebeveyn aileleri arasında tartışma nesnesine ve güç mücadelesine dönüşür. Aslında burada nesneye dönüştürülen, üzerinden iktidar mücadelesi verilen bebeğin kendisidir. Bu mücadele, özellikle bireyin bağımsız/özgün bir kimlik ile kendini inşa edebileceğini yadsıyan ve isim vermeyle birlikte bebeklikten itibaren bireyin üzerinden egemenlik tesis etmeyi hedefleyen toplumsal yapılarda sıklıkla görülmektedir.

Canlıların adlandırılması (Bionim) alanında sadece insan/kişi adlandırmaları (antroponimler) değil, hayvan (zoonimler) ve bitki adlandırmaları (Fitonimya) da kimi zaman açık, kimi zaman örtülü biçimde egemen siyasal ideolojinin ve milliyetçiliğin kendisini yeniden üretmesine yönelecek şekilde yapılabilmektedir. Trakya Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü Botanik Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mehmet Aybeke’nin, daha önce üzerinde çalışılmamış ve tanımlanmamış bir bitkiyi tespit ettikten

sonra, bu bitkiyi ‘Mehmetçik’ olarak adlandırarak literatüre geçirmesi, militarist ideolojiye adlandırma yoluyla popülarite kazandırılmasına işaret eder. Doç. Dr. Aybeke, söz konusu bitkiye verdikleri ‘Mehmetçik’ adının gerekçelerini açıklarken, bilimsel kavramlara değil, “Vatan, şehit, gazi” gibi milliyetçi duyguları okşayan kavramlara dayandıklarını gösterir (“Askeri...”, 2017).

Bitkimize Mehmetçik ismini koymamızın özel bir sebebi var. Bitkiyi bulduğumuz yerin adı askeri literatürde yani askeri kaynaklarda Mehmetçik İstasyonu olarak geçiyor. Özellikle Budakdoğanca köyündeki karakolda, 2. Mehmetçik İstasyonu olarak geçiyor. Hem bulunduğu yerin önemi hem de tarih boyunca kendini vatan uğruna adayan ve şehit olan, gazi olan tüm Mehmetçiklerimiz için onlara atfen bu ismi verdik.

Yine, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın adını taşıyan Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi öğretim üyelerinin keşfettikleri yeni balık türlerinden ikisine, ‘Alburnoides Recepti’ ve ‘Alburnoides Emineae’ adlarını vermeleri yaygın medyada geniş biçimde yer almış, tartışmalara neden olmuştur (“O Balıklara...”, 2014). Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın adını taşıyan bir üniversitede, söz konusu balıkların adlandırılmasında kullanılan ‘Recep’ ve ‘Emine’ isimlerinin neye/kimlere vurgu yaptığı, kimleri hatırlattığı bu adlandırmayı yapan Prof. Dr. Davut Turan tarafından rahatlıkla öngörülebileceği halde, Prof. Turan, bu isimlerden birinin saha çalışmalarında kendilerine yardımcı olan ‘Recep’ adlı bir vatandaşa, diğerinin ise annesinin adı olan ‘Emine’ye atıf olduğunu ileri sürmüştür. Oysa bu adlandırmanın, kısmen açık, kısmen de örtük biçimde iktidar sahiplerine gönderilen bir mesaj, iktidarı elinde tutanların adlarının bilimsel faaliyetler aracılığı ile yaygınlaştırılmasına hizmet etmek amacını taşıdığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Adlandırma eylemi, kültürel ve ideolojiktir. Adlandırmanın kodlama gücü üzerinden devlet/iktidar kamusal alanı kendi siyasal ideolojisi doğrultusunda adlandırarak belirli bir siyasal/kültürel/ideolojik paranteze alır ve mekânı kendinin kılma mücadelesi verirken, bunun mikro iktidar alanı olan ailedeki karşılığı ise, çocukların adlandırılmasıdır.

Devlet/iktidar, başta iktidarın yeniden üretimi olmak üzere, çeşitli amaçlarla toponomi uygulamaları ile siyasal ve kültürel programları doğrultusunda mekânı dizayn etmeye çalışır. Benzer bir inşa çalışması mikro iktidar alanı ailede karşılık bulur. Aile; kültürel, ideolojik, etnik, dinsel mirasını yeni doğan çocuklarına verdikleri isimlerle sosyal çevrelerine yayar ve geleceğe taşıma amacını güder. Bir kentin cadde, meydan ve

sokaklarının güncel adları üzerinden bu kentin hangi siyasal düşünce ya da ideolojiye mensup bir yerel yönetim tarafından yönetildiği rahatlıkla öngörülebilirken, ailenin/ebeveynin yeni doğan bebekleri için ‘seçtikleri’ isim, bebeğin içine doğduğu kültürel, siyasal, dinsel, mezhepsel, etnik ve sosyolojik aidiyete ilişkin ipuçları sunar. Böylelikle, ebeveynin bebeği için ‘seçtiği’ isim ile bebeğin bilincinden bağımsız olarak, onun içine doğduğu verili dünyaya aidiyetinin tescili ilan edilmiş olur: “Dolayısıyla burada isimlerin ve isimlendirme olgusunun dinsel, siyasal, ideolojik ya da etnik mensubiyeti ve kimliği tanımlama fonksiyonu kendini göstermektedir. İsimler böylece kişilerin gruba aidiyetlerini göstermek için verilirken, kişilerin isimlerinden de onların sosyo-kültürel kimliklerini fark etmek mümkün hale gelmektedir. Özellikle alt kültür grupları ya da azınlıklar hem farklılıklarını korumak hem de kendi içlerindeki içsel dayanışmalarını güçlendirmek için isimleri bir iletişim kodu olarak kullanırlar (Çelik, 2007: 15).

Bu çalışmanın problemi, Türkiye coğrafyasında yer/mekân adlarının değiştirilmesi bağlamında toponomi politikalarının, iktidarın yeniden üretimi ile ilişkisini ortaya koymaktır.

Devlet/iktidar, yer/mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları ile egemen ideolojiyi mekâna yerleştirme ve mekânı kendine ait kılmanın mücadelesini yürütür. Yer adlarının değiştirilmesi, yerin/mekânın siyasal mücadele ya da savaşla ele geçirilmesinden sonra, ele geçiren otoritenin ‘zafer’inin ilan edilmesinin toponomik versiyonudur. Bu açıdan bakıldığında toponomi bir savaş ve siyasal mücadele enstrümanı olarak konumlandırılır ve savaşın toponomi ile sürdürülmesi sağlanır.

Bu bağlamda güncel bir örnekleme yapmak yerinde olacaktır: Suriye’nin Afrin kentindeki yer adlarının değiştirilmesi örneğidir. Türkiye Hükümeti, 2018 yılının başlarında Suriye’ye ait Afrin kentinde giriştiği askeri operasyon sonucunda kenti ele geçirmiş, kentin yönetimi, Suriye’nin meşru yönetimine karşı savaşan ÖSO (Özgür Suriye Ordusu) ile birlikte Türkiye’nin askeri unsurları tarafından yeniden kurulmuştu. Kentin savaşla ele geçirilmesi yürütülen projenin ‘kaba iş’i olarak nitelendirilirse, kentin siyasal ve yönetsel açıdan yeniden yapılanması ‘ince işler’ kategorisinde değerlendirilebilir. İşte, bu anlamda Afrin’deki ince işlerin başında, kentin Kürtçe yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi gelmektedir (“Afrin’de...”, 2018):

Afrin'de Bulvarlara Recep Tayyip Erdoğan ve Zeytin Dalı İsimleri Verildi

'Afrin Yerel Meclisi', ilçe merkezindeki üç bulvarın ismini değiştirdi. Demirci Kava Bulvarı'na Zeytin Dalı, Nevruz Bulvarı'na Selahaddin Eyyubi ve Hükümet Binası Bulvarı'na Recep Tayyip Erdoğan adı verildi.

Bomba gelişme! Ve Adı Değiştirildi...

Afrin'in Bilalköy beldesinde yer alan Keltepe'nin adı şehitlerimizin anısına istinaden "1083-Şehitler Tepesi" olarak değiştirildi ("Bomba...", 2018).

Yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarının öncelikli amaçlarından biri, mekân/zaman ilişkisinde geçmişi unutturmak, mekânın önceki veya mevcut sakinlerinin mekândaki izlerini silmek, mekânın tarihsel/ kültürel/ siyasal/ etnik/sosyolojik/toponomik belleğini soluklaştırarak silinmesine zemin hazırlamaktır.

Yer / mekân yer adları ile anımsanır. Yer adları anımsatır. Yer adlarının değiştirilmesi ise, bireyin ve toplumun anımsamasını önlemeye ve var olanı/bilineni unutturmaya yönelik bir politik tedbirdir. Toplumların anımsamasının önüne dikilen barikat politikasıdır.

Egemen sınıf, 'ötekiler'e karşı red ve inkâr politikalarını inşa ederken yer adlarının değiştirilmesine özel bir önem verir. Tarihsel, kültürel ve siyasal bilincin bulanıklaştırılmasına da hizmet eden yer adlarının değiştirilmesi politikaları, bir yandan mekânın kimliğini dejenere edip, mekânda bir 'eski' yaratırken, verdiği yeni isimle de mekân için yeni bir kimlik imal etmekte ve bir süre sonra da 'eski' olanı 'tarihte hiç var olmadı' iddiasıyla red ve inkâr politikasının argümanı olarak kullanmaktadır.

Egemen (Resmî) ideolojinin dili dışında kalan tüm dillerin, toplum ve mekânla, dolayısıyla hayatla bağının kesilmesi ve kamusal alanda görünmez kılınmasının da araçlarından biri olan yer adlarının değiştirilmesi politikaları, dil ile ad arasındaki ilişkinin gücünün farkındadır. Dolayısıyla, egemen dil dışındaki dillerin kamusal alandan çekilmesini sağlayacak örtülü yasaklama ve mevzuat içine gömülen örtülü saldırı araçlarından biri de yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarıdır.

Yer adları, kırsal coğrafyada özellikle kültürel ve etnik unutturma amacına hizmet edecek şekilde değiştirilirken, kentsel coğrafyada daha çok yerel iktidarın ideolojik değerlerinin mekâna yerleştirilmesi, yaygınlaştırılması amacı güdülmektedir. Özellikle yeni bir ulus ve yeni bir ulus devletinin inşa sürecinde, ülkenin kırsal coğrafyası yeni ulus ve yeni ulus devletinin resmî ideolojisine, egemen ırkın yüceltilmesine ve 'kültür devrimi'

hedeflerine uygun biçimde yürütülmektedir. Böylelikle, kültürel, etnik ve siyasi düzlemde kolektif hafıza önce soluklaştırılmakta/silikleştirilmekte daha sonra ise, ulus devletin ve tekçi bir ulus inşasının kültürel değerleri doğrultusunda dönüştürülmektedir. Asimilasyon politikalarının altyapısı ve içeriğinin hazırlanmasında önemli rol oynayan yer adlarının değiştirilmesi, yeni bir kültür, yeni bir toplum, yeni bir ulus, hatta yeni bir imparatorluk için, unutturmaya dayalı ve politik laboratuvarlarda üretilen asimilasyon aracıdır.

Devletin/iktidarın yer adlarının değiştirilmesi, Eric Hobsbawn'dan aldığımız deyimle 'Geçmişin yıkımı'dır. Hobsbawn'a göre "Geçmişin yıkımı, daha doğrusu kişinin şu anki deneyimlerini önceki nesillere bağlayan toplumsal mekanizmaların yıkımı, 20. yüzyılın son dönemlerindeki en karakteristik, en esrarengiz olgulardan biridir. Yüzyılın sonunda yaşamış birçok genç kadın ve erkek içinde yaşadıkları zamanın ortak geçmişi ile herhangi bir organik bağı bulunmayan bir tür daimî şimdiki zaman içinde büyüdüler" (akt. Connerton, 2014: 12). Hobsbawn'dan ilham aldığımız takdirde şu sonuca varabiliriz: İktidarın, yer adlarını ideolojik ve politik yayılma ve mekânın önceki sahip ve kültürünü yok edecek biçimde değiştirilmesi, mekânın geçmişinin yıkımıdır.

BM Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin hazırlayıcılarından Raphael Lemkin ise, Hobsbawn'dan çok daha sert ve ileri bir yargılamayla, devletin/iktidarın/otoritenin yer adlarını değiştirilmesini, soykırıma giden yolun kilometre taşlarından biri olarak nitelendirir.

Yer adlarının değiştirilmesine dönük toponomi politikaları sadece ulus devletlerin kullandığı politik ve ideolojik bir araç değildir. Bu çalışmada da ortaya konulduğu gibi, orta çağ imparatorluklarından itibaren, modern zamanların ulus devletlerine kadar, yer adlarının değiştirilmesi her daim kullanılagelen bir araç olmuştur. İmparatorlukların yer adlarının değiştirilmesine ilişkin yaygın politikaları alanında, bu durumun istisnası Napolyon Bonapart'tır. Napolyon, siyasi meşruiyetin sadece 'şimdiki zaman'la değil, geçmişle şimdinin bütünlüğü içinde sağlanabileceğini savunduğundan, yer adlarının değiştirilmesi uygulamasına son veren tarihi ve politik figürlerin başında gelir (Connerton, 2014: 22):

Fransa'da gerçekleşen 1789 Devrimi, kurucu bir niteliğe sahip olduğunun sinyallerini Paris haritasına devrimci isimleri kazıyarak vermişti. (...) Daha sonra Napolyon yer adlarının ihraç edilmesi modasına son verdi. Kendisi, şimdiki zamanın yüceltilmesi gerekiyorsa, geçmişin de aynı anda hatırlanması gerektiğini, böylece ulusal meşruiyet için gerekli olan soy kütüğünün devreye sokulabileceğini gördü.

Yer adlarının değiştirilmesi bağlamında toponomi politikalarının / uygulamalarının Türkiye coğrafyasında, bugüne kadar bilindiğinin aksine 100-150 yıllık değil, yaklaşık bin yıllık tarihsel geçmişi bulunmaktadır.

Türkiye coğrafyasında, yer adlarının değiştirilmesi ve bu yolla coğrafyanın Türkleştirilmesi olgusu, Selçukluların Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu'ya girişlerine kadar uzayan bin yıllık bir tarihe sahiptir. Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra Doğu Anadolu şehirlerindeki Bizanslılar (Rumlar) ve Ermeniler'in yaşadığı mahalle ve köylerin adları Türkçe adlarla değiştirilmiş, (Yinanç, 1984: 225) böylelikle Türkiye coğrafyası sadece demografik anlamda değişime uğramaya başlamamış, aynı zamanda toponomik boyutuyla da Türkleşmeye ve Türkçeleştirilmeye başlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmet)'in İstanbul'u fethetmesinden sonra, Osmanlı'nın başkenti ilan edilen kentte yoğun biçimde yer adları Türkçe adlarla değiştirilerek başkentte coğrafyanın Türk ve İslamlaştırılması hareketine girişilmiş, bu hareket fethin tamamlayıcı parçası olarak değerlendirilmiş ve Bizans İmparatorluğu'na ait yer adlarının önemli bir bölümü silinmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın dönem yer adı değişikliklerine en yoğun rastlanan dönem ise 2. Abdülhamid dönemi ve sonrasındaki İttihat ve Terakki iktidarı dönemidir. İkinci Abdülhamid döneminde, özellikle padişahın adı ülkenin birçok yerine verilmiş, bununla da yetinilmeyip askeri birliklere, eğitim, sağlık, sosyal yardım kurumlarına, demir yollarına, deniz taşıtlarına, kimi zaman 'Hamid', 'Hamidiye' ya da 'Sultan Abdülhamid' adları verilmiştir.

İkinci Abdülhamid sonrası dönemde, önce örtülü, daha sonra ise fiilen yaklaşık 10 yıl Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten İttihat ve Terakki Partisi, Türk Milliyetçiliği ideolojisi bağlamında, Osmanlı Coğrafyası'nda yer adlarının değiştirilmesini kurumsal bir politika düzeyine yükselterek, bu alanda sistematik çalışmalar gerçekleştirmiştir. İttihat ve Terakki iktidarında, başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Müslüman olmayan uluslara ait dillerle adlandırılmış yer adlarının değiştirilmesi için İçişleri Bakanı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ayrı ayrı talimatnameler yayınlamış, bu talimatnamelerin gereğinin yapılması için vilayet ve sancak yönetimleri yetkilendirilmiştir.

Aynı dönemde, İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi'nde de kendine özel bir yer bulan yer adlarının değiştirilmesi meselesi, İttihat ve Terakki için Osmanlı Coğrafyası'nın

Türkleştirilmesi, Türkçeleştirilmesi ve yer adları üzerinden Osmanlı kimliğinden soyutlanarak Türk kimliğinin yeniden inşası bakımından hayati önem taşıyan politika başlıklarından birini oluşturmuştur. 1. Dünya Savaşı'nın yarattığı kargaşa/kaos ortamını yer adlarının değiştirilmesi için 'fırsat' olarak gören İttihat ve Terakki iktidarı, tüm çabasına karşın, savaş şartlarının 'fırsat' üretmediğini; aksine, yer adlarının değiştirilmesi halinde askeri hizmetler ve muhaberat faaliyetlerine darbe vuracağı uyarıları üzerine, konuya ilişkin yayınladığı talimatnameleri ertelemiş, savaşın İttihat ve Terakki'yi de iflas ettirmesi üzerine, projeyi tamamlayamadan mirasını Cumhuriyet dönemine aktarmıştır. İttihat ve Terakki dönemi yer adı değişikliği politikalarının alt başlıklarından birini de, Abdülhamid dönemi ile hesaplaşma oluşturmuş, bu kapsamda Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde Abdülhamid adını ve dönemini hatırlatan çok sayıda isim silinmiş, silinen isimlerin yerine İttihat ve Terakki dönemi liderlerinin adı ve Meşrutiyet döneminin popüler kavramları verilmiştir.

Osmanlı sonrası Türkiye coğrafyasındaki yer adı değişikliklerini 'Cumhuriyetin ilanından önceki dönem' ve 'Cumhuriyetin ilanı sonrasındaki dönem' şeklinde değerlendirmek gerekir. Her iki dönem arasında nitelik bakımından fark olduğunu söylemek zordur. Ancak, üç yıl gibi kısa bir zaman dilini kapsıyor olsa bile. Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından çok kısa süre sonra, Kurtuluş Savaşı'nı yöneten meclis, bu savaşın başka araçlarla sürdürülmesinin bir yansıması olarak, Türkçe olmadığı, dolayısıyla yabancı dillerden olduğunu ileri sürdüğü yer adlarının değiştirilmesini millî ve dini bir mesele olarak ele almış ve Türkiye coğrafyasında tarihsel ve sosyolojik olarak karşılığı olan Türkçe dışındaki tüm dilleri 'yabancı' sayarak, yer adlarının değiştirilmesini meclisin gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. Bu aşamada özellikle bazı belde, ilçe ve vilayet adlarının değiştirilmesi için kanun teklifleri ve önergeler verilmiş, bu yöndeki yasama faaliyeti TBMM'de uzun tartışmalara yol açmış, bu tartışmaların sonucunda dar kapsamlı da olsa bazı belde, kaza ve vilayet adlarının değiştirilmesine ilişkin kararlar alınmıştır. Bu dönemden başlayan, Cumhuriyetin ilanından sonra hızlanarak devam eden süreçte, 1938 yılına kadar 25'i aşkın vilayetin adı temelinde 'etnikçi ve dinsel' bir yaklaşım olmak üzere çeşitli gerekçelerle değiştirilmiştir.

Ancak, Türkiye'de yer adı değişiklikleri Tek Parti Dönemi'nin tek tipçi politikalarına hapsedilemeyecek düzeyde istikrarlılık gösterir. Tek Parti Dönemi'ni karakterize eden 'tek tipçilik' kavramı, yer adlarının değiştirilmesi alanında, çok partili

‘demokratik’ hayata geçtikten sonra da çok daha güçlü biçimde egemenliğini sürdürmüştür. Öyle ki, Türkiye’de, kitlesel düzeyde yer adlarının değiştirilmesi ve değişiklik uygulamalarının kurumsallaştırılması, Tek Parti Dönemi sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti tarafından gerçekleştirilmiştir. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü’nün açıklamasına göre, DP İktidarı döneminde; 1956 yılında kurulan ancak fiilen 1957 yılında çalışmaya başlayan ‘**Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Kurulu**’ yer adları değişikliği bağlamındaki toponomi politikaları kapsamında, 1978 yılına kadar, 35 bin köy adından 14.819’unun, 39 bin köy bağlısından 12.884’ünün adı değiştirmiştir (Gökçe, 1984: 3).

Cumhuriyet dönemi toponomi politikalarının Türk Milliyetçiliği ekseninde Türkçeleştirilmesi sadece yer adları ile sınırlı kalmamış, tabii (doğal) yer adları da Türkçe olmadıkları, dolayısıyla ‘yabancı dilde oldukları’ gerekçesiyle yaygın biçimde değiştirilmiştir. 1956 yılında kurulan ve çalışmalarına fiilen 1957 yılında başlayan ‘Ad Değiştirme İhtisas Kurulu’ yerleşme yerleri ile bağlılarının adını değiştirme çalışmalarını büyük ölçüde tamamladıktan sonra, 60’lı yılların ortalarından başlayan, 1970’den sonra hızlandırılan çalışmalar ile bu defa tabii yer adlarını ‘Türkçe’ olmadıkları gerekçesiyle değiştirmiştir (İçişleri Bakanlığı, 1977:3-4).

Hangi siyasal görüşten olursa olsun iktidarlar, birçok konuda birbirine zıt politikalar üretirken ve bu iktidarlar yerleşik devlet düzeni ile kimi zaman çelişki halindeymiş gibi görünürken, ittifak ettikleri çok az konudan biri, özellikle kırsal alandaki, yer adlarının Türk Milliyetçiliği düzleminde değiştirilmesidir. Politik yelpazenin sağında, solunda, merkezinde, ya da bir başka yerinde... Laik, liberal, İslâmcı ya da sosyal demokrat; politik yönelimi ne olursa olsun iktidara gelen hemen her siyasal partinin yer adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikalarında az ya da çok imzası vardır.

Bu alanda, Bülent Ecevit, Turgut Özal ve CHP’nin bir hayli cılız karşı çıkışlarını not etmek gerekir.

Ancak bu itirazların kurumsal politikaya dönüştürülmemiş ve naif açıklamalarla geçiştirilmiş olması Cumhuriyet dönemi toponomi politikalarının kültürel, siyasal, etnik ve mekânsal çoğulculuğun kurutulmasına yaptığı katkıyı büyütmüştür.

AKP iktidarının ‘Çözüm Süreci’nde eski yer adlarının iadesine ilişkin yasal düzenleme yapmasına karşın, bu tutumların ilkesel bir politikaya tutunmamış olması, ‘Çözüm Süreci’nin milliyetçi seçmenin kazanılması amacıyla akamete uğratılması ve

‘İslamcı’ iktidarın, ironik biçimde İslâm’ın reddettiği ‘ırk üstünlüğü kültürü’nü benimsemeye doğru evrilmiş olması, eski yer adlarının iadesi uygulamasının pratikte karşılık bulmasını engelleyen bir siyasal atmosfer yaratmıştır. AKP iktidarı ‘eski yer adlarının iadesi’ politikasını demokratik derinlik ve kurumsallaşma ilkesi ile değil, konjonktürel siyasal kazanç üretme endişesi ile gündeme getirmiş, dönemsel seçimlerde belirli bir siyasal kazanç sağladıktan sonra ise, ‘gardiyan devlet’ zihniyetine dönüşerek, eski yer adlarını iade eden yerel yönetim birimlerinin kararlarını vesayet denetimi yolu ile sürüncemede bırakmıştır.

Türkçe dışındaki dillere ait oldukları gerekçesiyle yer adlarının değiştirilmesi, sadece kentsel ve toplumsal hafızanın yok edilmesine değil, aynı zamanda değiştirilen adların mensup olduğu dilin kelime, kavram ve isim varlığının da aşındırılmasına, dilim kamusal alanda/mekânda görünmezliğine yol açmıştır.

Yer adlarının değiştirilmesi bağlamındaki toponomi politikaları ile Türkçe dışında Türkiye coğrafyasında tarihsel, kültürel ve sosyolojik olarak karşılığı olan tüm yerleşik diller ‘yabancı dil’ olarak nitelendirilmiş, bu niteleme kamusal alandan/mekândan kovulan dillerin mensuplarını da ötekileştirmiş ve yabancılaştırılmıştır. Bu durum, sadece, siyasal arenada sert polemiklere yol açarak siyaset dilinin sertleşmesine yol açmamış, aynı zamanda düşük yoğunluklu toplumsal ve siyasal çatışmaların da önemli ve kronik kaynaklarından birini oluşturmuştur.

SONUÇ

Siyasal iktidar ya da devlet iktidarının doğasındaki en önemli amaçlarından biri varlığını korumak, çoğaltmak, yayılma alanının genişletmek ve kendini yeniden üreterek, gelecekte konumlanmaya odaklanmaktır. İktidarın bu amacını pratiğe aktardığı asıl alan ise mekândır. Bu nedenle, iktidar, mekânı yönetmek, ele geçirmek, kendi siyasal ideoloji ve programı doğrultusunda mekâna biçim ve düzen vererek, mekân üzerinden toplumsal bir gerçeklik imal etmenin/kurgulamanın mücadelesini verir: “Devlet ve onu oluşturan kurumların her biri, bir mekân varsayar ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre düzenler. Dolayısıyla, mekân, kurumların ve bu kurumların tepesinde bulunan devletin önsel "koşulu"ndan başka bir şey değildir” (Lefebvre, 2014: 110)

İktidarın mekâna biçim ve düzen verirken kullandığı enstrümanlardan biri de coğrafi mekân adlarıdır.

Şehir, ilçe, belde, kasaba, köy, köy başlısı, cadde, sokak, meydan gibi coğrafi mekân adlarının yanı sıra deniz, nehir, çay, akarsu, dere, tepe, dağ, ada, koy, sırt ve benzeri doğal yer adları tarihsel- toplumsal ilişkiler süreci içinde, Gramsciyan deyimle organik yollarla oluşurken, bu adların daha sonra dışarıdan müdahale yoluyla iktidar tarafından değiştirilmesi, araştırmanın da ortaya koyduğu gibi, iktidarın ideolojik arka planı ve pratik siyasal programı ile doğrudan ilişkilidir.

Çalışmada, araştırma hipotezinin öngördüğü şekilde, iktidar odaklarının, mekândaki otoritesini güçlendirdikçe ya da iktidarını yitirme endişesi arttıkça, mekâna müdahale ederek, kendini yeniden üretmenin çabası içine girer.

Araştırma, hipotezin doğruluğunu şu verilerle ortaya koymuştur:

1) Malazgirt Savaşı (1071) sonrası, Anadolu topraklarını ele geçirerek burada güçlü bir otorite kuran Selçuklu İmparatorluğu, Anadolu topraklarında kurduğu siyasal otoritenin yansıması olarak daha önce bu topraklarda yaşayan İslâm’dan farklı din, Türklerden farklı etnik yapılara ve dillere ait coğrafi mekân adlarını değiştirmiştir.

2) Osmanlı döneminin ilk örneklerinden biri olarak, Bizans İmparatorluğu’na ait İstanbul’un Fatih Sultan Mehmet tarafından 1453 yılında fethedilmesinden sonra, İstanbul’un Bizans din/dil ve kültürüne ait coğrafi mekân adları Türkçe adlarla değiştirilerek, bu kente Osmanlı otoritesinin yansıması sağlanmıştır.

3) Osmanlı yakın tarihinde, özellikle 2. Abdülhamid döneminde Osmanlı coğrafyasında Müslüman olmayan milletlere ait coğrafi mekân adları, İslam kültürü ve

Türkçeye ait adlarla ve özellikle başta padişah olmakla, Osmanlı Hanedanı'na mensup kişi adları ile değiştirilmiştir. Bu durum, Osmanlı'nı dağılma, iktidarını yitirme kaygısıyla ürettiği bir politika olarak, kendini mekânda yeniden var etme mücadelesine vurgu yapmaktadır.

4) Balkan Savaşları sonrası, elde kalan coğrafyayı da yitirme endişesi, İttihat ve Terakki iktidarını coğrafyayı İslâmlaştırma ve Türkleştirmeye yöneltmiş, bu durumun yansıması olarak “elde kalan vatan toprağında” ne kadar “Gayr-i Müslim” coğrafi mekân adı varsa hepsinin Osmanlıca ve Türkçe adlarla değiştirilmesi için sistematik ve devlet düzeyinde politikalar üretilmiştir. Bu anlamdaki toponomi politikaları 1. Dünya Savaşı koşulları nedeniyle her ne kadar hayata geçirilememişse de, coğrafi mekân adlarının devlet politikası düzeyinde ilk defa ele alınmış olması açısından büyük önem taşımaktadır.

5) Osmanlı sonrası, Cumhuriyetin ilanından önce Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaştırılması yolunda, M. Kemal Atatürk'ün Müslüman kimlikli tüm etnik yapıları tek amaç etrafında toplaması ve Savaş sonrası etnik yapılar arasından birine “Eşitler arasında birinci muamelesi yapılmayacağı”na dair güvence verdikten sonra, Lozan Anlaşması sonrası Türk kimliğinin egemen kılınması da toponomi politikalarının Türk Milliyetçiliği ekseninde yürütülmesinin yolunu açmıştır. Bu amaçla, Cumhuriyet'in ilanından önce (1. Meclis dönemi) Müslüman olmayan milletlere ait coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi söz konusu yapılır ve uygulamaya girerken, 1940 yılında, yani yeni rejimin kendini mekânda tümüyle güçlü hissettiği bir dönemde, Türkiye coğrafyasında Türkçe olmayan dillerdeki coğrafi mekân adlarının kitlesel düzeyde değiştirilmesi için İçişleri Bakanlığı tarafından il valiliklerine bu konuda bir genelge gönderilmiştir. İttihat ve Terakki dönemindeki bir benzerlikle bu defa da 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı savaş koşulları nedeniyle bu genelge hayata geçirilememiş olsa bile, iktidarın coğrafi mekân adlarıyla mekânı ve coğrafyayı yeni rejim ideolojisi doğrultusunda değiştirme amacını dışa vurması bakımından anlamlıdır.

6) Cumhuriyet döneminde, coğrafi mekân adları kitlesel düzeyde ilk defa çok partili hayata geçtikten sonraki dönemde, Demokrat Parti Hükümeti'nin, kendini en güçlü hissettiği bir zamanda (1956) kurulan “Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Kurulu” tarafından değiştirilmeye başlanmıştır. Bu durum, İttihat ve Terakki döneminde devlet politikası olarak belirlenen coğrafi mekân adlarının değiştirilerek Türkiye coğrafyasının

Türkçeleştirilmesi/Türkleştirilmesine yönelik sistematik girişimin ikinci defa Demokrat Parti tarafından başlatıldığı göstermektedir. Her iki dönem arasındaki zihniyet benzerliği ortak paydadır, ancak İttihat ve Terakki'nin girişimi 1. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya geçirilemezken, Demokrat Parti Türkçü toponomi politikalarını kararlılıkla hayata geçirmiştir. Bu bağlamda, “Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Kurulu” fiilen çalışmaya başladığı 1957 yılından 1978 yılına kadar, Türkiye coğrafyasında Türkçe Müslüman ya da Müslüman olmayan milletler ayrımı yapmaksızın Türkçe dışındaki tüm etnik yapıları “Yabancı” olarak konumlandırmış, bunun sonucu olarak Kürtçe, Lazca, Çerkesce, Gürcüce, Rumca, Ermenice, Süryanice, Arapça ve Anadolu coğrafyasında yaşamış kadim millet ve medeniyetlere ait coğrafi mekân adlarını değiştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda 35 bin köy adından 14 bin 819'u, 39 bin köy bağlisından 12 bin 884'ü “Türkçe olmadıkları” gerekçesiyle Türkçe adlarla değiştirilmiştir. Bu istatistiksel veriler, Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki köylerin % 42.4'ünün, köy bağlisi yerleşim birimlerinin ise % 33'ünün adının Türk Milliyetçiliği ekseninde Türkçeleştirildiği anlamına gelmektedir.

Köy ve köy bağlisi niteliğindeki coğrafi mekân adlarının kitlesel düzeyde Türkçe adlarla değiştirilmesinin yanı sıra 30'dan fazla (Tablo 3) ilin, çok sayıda ilçenin (Tablo 4 ve 5) ilçenin adı da Türkçe olmadığı gerekçesiyle değiştirilmiştir.

Toponomik Türkçeleştirmede sınır tanımayan “Yabancı Adları Değiştirme İhtisas Kurulu” işi “Türk” kelime ya da kavramının da Türkçe olmadığı aşamasına kadar getirmiş, adı Türk olan ya da adında Türk kelimesi geçen 24 köy adını da, diğer etnik millet ve yapılara ait adlarla birlikte değiştirmiştir (Tablo 6).

Devletin değiştirdiği coğrafi mekân adlarının “başarılı” biçimde tutunduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye coğrafyasında hemen her mekânın iki hatta 3 adı bulunmaktadır. Devletin masa başında imal ederek verdiği coğrafi mekân adlarına karşı yerelde direnç gelişmiş ve bireyler mensup oldukları coğrafi mekânın adını yaşatmak konusunda bilinç oluşturmıştır. Bu durum, “Milletin verdiği ad”, “Devletin verdiği ad” ya da “Eski adı”, “Yeni adı” biçiminde ikili bir toponomik yapının oluşumuna yol açmıştır.

Devletin / iktidarın tepeden coğrafyaya ve coğrafya sakinlerine dayattığı imal edilmiş yer adlarına karşı toponomik direnişin pratikleri arasında, spor kulüplerinin adları, belediyelerin gayri resmi adlandırmaları, medya mecralarının adları sayılabilir.

Örneğin, Diyarbakır'ı Türkiye 2. Ligi'nde temsil eden futbol takımının adının, AMEDSPOR (Amed Sportif Faaliyetler) olması ve kulübün bu adla Türkiye Futbol Federasyonu tarafından tescil edilmesi, yine Türkiye 3. Ligi 3. Grupta Diyarbakır'ı temsil eden DİYARBEKİRSPOR olması, Tunceli'yi Bölgesel Amatör Lig (BAL)'de temsil eden ve Türkiye Futbol Federasyonu tarafından tescil edilen futbol takımının adının DERSİMSPOR olması, Elazığ'da şehrin Osmanlı dönemi adı olan "EL-AZİZ" adıyla bir gazete ve internet sitesinin yayın yapıyor olması, Tunceli Belediye Meclisi'nin belediye binasına "DERSİM BELEDİYESİ" tabelası asılmasına yönelik 2019 yılında aldığı karar, sivil dinamiklerin kendilerine dayatılan imal edilmiş yer adlarına yönelik direnç gösterme ya da sivil itaatsizlik olarak değerlendirilebilir.

Devletin/iktidarın yukarıdan aşağıya müdahalesi ile değiştirilen coğrafi mekân adları, o adların işaret ettiği, hatırlattığı ve varlığını ispatladığı millet, etnik yapı – grup ya da kadim medeniyetlerin inkârı için politik zemin oluşturmuş, egemen sınıf ve etnik yapı toponomi politikalarını siyasal, etnik, dilsel ve coğrafi asimilasyon için kullanılan bir araca dönüştürmüştür.

Coğrafi mekân adlarının değiştirilmesi, geçmişle bugün ve gelecek arasındaki bağın koparılması, yeni bir coğrafya tasarlanması, egemen odakların kendilerini coğrafyaya kodlamasıdır. Bu anlamda, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri, coğrafi mekân adlarından politik araç olarak yararlanmış, özellikle mekânda rızanın imal edilmesi yolunda coğrafi mekân adlarına özel bir işlev yüklenmiştir.

Coğrafyanın tek tipleştirilmesi ve toplumsal olanla birlikte coğrafyanın da asimilasyona tabi tutulmasının da bir yöntemi olan coğrafi mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponomi politikaları, bu bağlamda Gramsciyan yaklaşımla coğrafyanın adlandırılması ile iktidar arasında sıkı bir bağ olduğunu göstermektedir.

Coğrafyanın egemen milliyetçi ideoloji doğrultusunda düzenlenmesi amacıyla yürütülen toponomi politikaları, Türkiye coğrafyasında ancak coğrafi mekân adları ile gün yüzüne çıkarılabilecek göç yolları, aşiretlerin, oymakların varlığı, farklı dil, din, kültür, millet ve etnik yapılara ait coğrafi mekânlar, inanç mekânları, doğal yerler, sosyo-ekonomik ve demografik unsurlar, azınlıkların varlığını ve tarihsel gerçekliğini de örtmek/unutturmak/asimile etmek/baskılamak ve nihayetinde egemen ideolojinin mekânda kendini yeniden ve yeniden üretmesi hedefiyle yok etmeyi amaçlar.

Nihayet; Türkiye'nin 'İslamcı', muhafazakâr, 'dindar', laik, sosyal demokrat ya da Atatürkçü egemenleri ve bu egemenlere toplumsal meşruiyet sağlayan güç merkezleri, 100 yılı aşkın sürede yüzlerce konuda kimi zaman radikal, kimi zaman yüzeysel biçimde birbirine muhalefet ederken, tek bir konuda birleştiler: Kimi zaman biyolojik ırkçılığa ulaşacak derinlikte Türkçülüğü/Türk milliyetçiliğini ve Türk-İslâm sentezciliğini esas alarak; kendine benzemeyen / kendinden olmayan / farklı etnik kimlik, tarih, dil, din ve kültüre sahip olanı mümkünse yok oluşla sonuçlanabilecek politikaların öznesi olarak konumlandırmak; mümkün değil ise asimile etmek ve kendine biat edilmesini sağlamak, görünür olmasını engellemek, aşağılama ilişkileri bağlamında ilişki kurmak; siyasal, kültürel ve etnik kimliğini, dilini, dinsel yorum farklılıklarından doğan felsefi düşünüş farklılıklarını, dilini çeşitli boyutlarda yasaklamak, deforme ve yozlaştırmak, dilinin en önemli parçası olan yer / mekân ve kişi adlarını değiştirmek, değiştirmeye zorlamak ya da yasaklamak... Kısacası red ve inkâr politikalarını 'devlette devamlılık esastır' ilkesi gereğince ısrar ve inat ile sürdürmek... Tüm bu politikaların en önemli araç ve kaldıraçlarından birini de yer / mekân adlarının değiştirilmesine yönelik toponimi uygulamaları oluşturmuştur.

Bu açıdan mekân / yer, iktidarın / devletin kendini yeniden üretme ve kurgulama sahası olarak tanzim edilmiş, mekân ve mekân adı özne olmaktan çıkarılmış, nesneleştirilmiş; bu bağlamda mekân / yer adları egemen sınıfın siyasal / ideolojik / kültürel / etnik / dinsel / mezhepsel / rövanşist amaç, hedef ve çıkarları doğrultusunda araçsallaştırılarak kullanılmıştır. Bu politika ve uygulamaların sonucunda ise, Gramsci'nin "İnorganik / Yapay Yer Adları" nitelemesinden hareketle, Türkiye için, yer adları bağlamında, biyolojik Türk Milliyetçiliğinin esas alındığı, inorganik / yapay mekân, yer adları cennetine dönüştürülmüş bir coğrafya kimliği inşa edilmiştir.

KAYNAKÇA

- “Afrin’de Bulvarlara Erdoğan ve Zeytin Dalı İsimleri Verildi”, 2018, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/afrinde-bulvarlara-recep-tayyip-erdogan-ve-zeytin-dali-isimleri-verildi-379338.html>, Erişim Tarihi: 12.12.2018.
- AĞANOĞLU, M. Yıldırım; 2012, **Osmanlı’dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi: Göç**, İstanbul: İz Yayıncılık,
- Akil İnsanlar Heyeti Raporları, 2014, İstanbul: Ukam Yayınları.
- AKKAYA, Aysun Yaralı, 2014, “Antonio Gramsci’de Entelektüelin Bir Eleştirisi Olarak Praksis Düşüncesi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, ss. 35-46.
- AKSAMAZ, Ali İhsan, 2011, **Doğu Karadeniz’de Resmi İdeolojiler Kuşatması**, İstanbul: Belge Yayınları
- AKŞİN, Sina, 2010, **Ana Hatları ile Türkiye’nin Yakın Tarihi**, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- ALTHUSSER, Louis, 1994, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Y. Alp, M. Özışık İstanbul: İletişim Yayınları.
- ALTHUSSER, Louis, 2002, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Y. Alp, M. Özışık İstanbul: İletişim Yayınları.
- ALTHUSSER, Louis, 2014, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. A. Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları
- AMOROS, Miguel, 2016, “Kent Mücadeleleri ve Sınıf Mücadelesi”, Tekin Yayınevi (der.) **Mekân Meselesi**, İstanbul: Tekin Yayınevi, ss. 129-137.
- Anayasa, 1921, **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve İlk Kanunlar**, Ankara: TBMM Yayınları,
- Anayasa, 1924, **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**, Ankara: TBMM Yayınları.
- “Ankara’da Sabıklara Ait Sokak Adları Değiştiriliyor”, 1960, 25 Ağustos, **Cumhuriyet Gazetesi**.

ASİLTÜRK, Oğuzhan, 1977, “Cumhuriyet Senatosu Tabî Üyesi Kadri Kaplan'ın Soru Önergesi ve İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ün Yazılı Cevabı”, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, C:32, S.17.

“Askeri bölgede bulunan bitkiye 'Mehmetçik' adı verildi”, <https://www.cnnturk.com/turkiye/askeri-bolgede-buldugu-bitkiye-mehmetcik-adini-verdi>, Erişim Tarihi: 15.01.2018.

ASSMANN, Jan, 2015, **Kültürel Bellek – Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik-**, çev. T. Kurultay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

“Atatürk’ün Sansürlenmiş Görüşleri”,2006, milliyet.com.tr/ataturk-un-sansurlenen-gorusleri/can-dundar/guncel/yazardetayarsiv/30.10.2006/176255/default.htm, Erişim Tarihi: 15.11.2016.

ATILGAN, Gökhan, 2013, “Kültür”, Gökhan Atılğan, Atilla Aytekin (der.), **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, İstanbul: Yordam Kitap, ss.187-199.

AYDIN, Suavi, 2006, Bir Tilkinin Ettiği: İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar? <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/1001/bir-tilkinin-ettigi-isimler-milli-birligi-nasil-bozar#.WrmV6C5ubIU>, Erişim Tarihi, 27.05.2017

AYGÜN, Hüseyin, 2013, 20 Eylül, ‘Tunceli İlinin Adının Dersim Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi’, TBMM Başkanlığı.

Başbakan Erdoğan’dan Çok Sert Açıklamalar, 2013, 19 Kasım, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-cok-sert-aciklamalar-25154466>, Erişim Tarihi: 21.09.2106

BAUMAN, Zygmunt, David Lyon, 2016, **Akışkan Gözetim**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

“Bitlis İli ve Bitlis İlinde Bulunan Bazı İlçe Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi”, 2013, 13 Kasım, TBMM İçişleri Komisyonu

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), 24/Ca/1263, D: 37, G:1846, FK: C.. DH

BOA, 17/S/1278, D: 94, G: 86 FK: A.} AMD.

BOA, 24/Ca/1263, D: 37, G:1846, FK: C..DH.

BOA, 17/S/1278, D: 94, G: 86 FK: A.} AMD.

BAO, DH.UM. D.96, G.99, 27.10.1915, (14 Teşrin-i Evvel 1331)

BAO, DH.UM. D.48, G.17, 6.12.1915, (23 Teşrin-i Sani 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.17, 2.12.1915, (19 Teşrin-i Sani 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.29, 07 03. 1916, (23 Şubat 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.17, 16.06. 1916, (14 Şaban 1334).

BAO, DH.UM. D.48, G.17, 19.03.1916, (6 Mart 1332).

BAO, DH.UM. D.48, G.17, 8.12.1915, (25 9. 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.17, 29.11.1915, (16. 9. 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.29, 05 03. 1916, (21 Şubat 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.29, 02. 03. 1916, (18 Şubat 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.17, 13.12.1915, (30 Teşrin-i Sani 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.10, 16.12.1915, (3 Kanun-u Evvel 1331).

BAO, DH.UM. D.48, G.10, 21.03.1916, (8 Mart 1332).

BAO, DH. UM. D.48, G.10, 09.05.1916, (26 Nisan 1332)

BOA, DH. UM, D 48, G 17, 05.01.1916, (23 Kanun-u Evvel 1331)

BAO, DH. UM. D.48 G.18 02.06.1916, (2 Haziran 1332)

BOA, DH. İUM. D.48. G.17, 16.01.1916, (3 Kanun-u Sani 1331)

BOA. DH.İ. UM. D.48.G. 10: (Hicri 08.07.1333)

BAO. DH. EUM. VRK. D.15.G.20. (Hicri 24.08.1333)

BCA, Yer No: 126.70.16, Fon No: 30-18-1-2

BAŞKAYA, Fikret, 2009, Eğitim Neye Yarar? JMO Haber Bülteni, Sayı 2009/3-4

Belediye Kanunu (1580 Sayılı -Eski) 1930, 'Belde isimlerinin değiştirilmesi', **Resmî Gazete**, Sayı: 1471.

Belediye Kanunu, 2005, 13 Temmuz, **Resmî Gazete**, Sayı: 25874.

BONNET, Alastair, 2016, **Harita Dışı**, çev. H. Öztürk, İstanbul: Maya Kitap.

- “Bomba gelişme! Ve adı değiştirildi”, 2018, <http://www.gazetevatan.com/bomba-gelisme-ve-adi-degistirildi-1148704-gundem/>, Erişim Tarihi: 05.09.2018.
- BUMİN, Kürşat, 2013, **Demokrasi Arayışında Kent**, Konya: Çizgi Kitabevi.
- BEYHAN, Mehmet Ali, 2014, 17-19 Kasım, “Tarihten Günümüze Elazığ Kongresi”, <http://www.atam.gov.tr/etkinlikler/ataturk-arastirma-merkezi-baskanliginca-tarihten-gunumuze-elazig-kongresi-duzenlendi-17-19-kasim-2014-elazig>, Erişim Tarihi: 25.9.2016
- CANETTI, Elias, 2006, **Kitle ve İktidar**, çev. G. Aygen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- CONNERTON, 2014, Paul, **Modernite Nasıl Unutturur**, çev. K. Kelebekoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık,
- COOPER, Julien, 2015, Toponymy on the Periphery: Placenames of the Eastern Desert, Red Sea and South Sinai in Egyptian Documents from the Early Dynastic until the end of the New Kingdom.
- CORNOY, Martin, 2001, Gramsci ve Devlet, **Praksis Dergisi**, Sayı (2001) 3, ss. 252-278.
- “Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı’na”, 1977, 22 Şubat, Cumhuriyet Senatosu Tutanakları, 17.
- ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, 1990, İstanbul: Der Yayınları.
- ÇELİK, Celaleddin, 2007, Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**.
- ÇETİN, Halis, 2001, Devlet, İdeoloji ve Eğitim, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25 No: 2 ss. 201-211
- ÇOBAN, Savaş, 2012, Gramsci, Hegemonya ve Kapitalizm, https://www.academia.edu/1250610/Gramsci_Hegemonya_ve_Kapitalizm, Erişim Tarihi: 12.05.2015
- DANIŞMEND, İsmail Hami, 1952, 24 Mart, “Kötü Bir İsim”, **Milliyet Gazetesi**.
- DEMİR, Ebru, 2014, Foucault'da İktidarı Yeniden Düşünmek, **Birikim Dergisi**, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/541/foucault-da-iktidari-yeniden-dusunmek#.XGMFhVUzaM->, Erişim Tarihi, 27.10.2017.

- DEMİREL, Muammer, 2010, “Yusufeli Tarihi”, <https://www.yusufeli.bel.tr/yusufeli-tarihi>, Erişim Tarihi, 21.10.2017.
- DERSİMİ, Nuri, 1952, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Halep: Anı Matbaası.
- DESAİ, Renu, 2015, “Ayrıştırılmış Kenti’ Üretmek ve Ona Karşı Koymak: Ahmedabad’da Hindutva Siyaseti ve Kentsel Mekân”, Nezar Al Sayyad, Mejgan Massoumi (der.), **Dindarlık ve Kentsel Mekânın Yeniden Üretimi**, çev. Ş. Emek Ataman, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- DONAT, Yavuz, 2013, 25 Ekim, ‘Evreşe Yolları Dar’, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2013/10/25/evrese-yollari-dar>, Erişim Tarihi: 18.06.2017
- DÜNDAR, Can, 2007, 18 Kasım, “Diyarbakır’ın Diyarbakır Olduğu Gün”, **Milliyet Gazetesi Pazar Eki**.
- DÜNDAR, Fuat, 2015, **İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- EAGLETON, Terry, 2011, **İdeoloji**, çev. M. Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- “Daha İyi Anlaşılacak”, 2013, 11 Kasım, <http://www.hurriyet.com.tr/daha-iyi-anlasilacak-25087962>, Erişim Tarihi: 15.02.2016.
- ENGELS, Friedrich, 2003, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, İstanbul: Eriş Yayınları.
- EREN, Hasan, 2010, **Yer Adlarımızın Dili**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- ERIKSEN, Thomas Hylland, 2000, **Kültür Terörizmi**, çev. A. Ö. Otçu, İstanbul: Avesta Yayınları.
- EYİCE Semavi, 1965, “İstanbul’un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme”, **İstanbul: Türkiyat Mecmuası**, Cilt 14, ss. 199-216.
- FIRAT, M. Şerif, 1961, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi** (Önsöz yazarı Cemal Gürsel), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- FISCHER, Steven Roger, 2017, **Dilin Tarihi**, çev. M. Güvenç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- FORGACS, David, 2018, **Gramsci Kitabı – Seçme Yazılar - 1916-1935**, çev. İ. Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları
- FOUCAULT, Michel, 2012, **İktidarın Gözü**, çev. I. Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- FOUCAULT, Michel, 2014, **Özne ve İktidar**, çev. I. Ergüden, O. Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GAZİGİL, Orhan, 2015, 5 Temmuz, “Mekânın Aklı”, <https://orhangazigil.com/2015/07/05/mekanin-akli/>, Erişim Tarihi: 14.07.2016
- GIDDENS, Anthony, 2012, **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- GÖKÇEER, Fikri, 1984, “Türk Yer Adları Sempozyumu Açış Konuşması”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss.1-5.
- “Güroymak İlçesi Adının Nurşen Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun” Teklifi, 2005, TBMM İçişleri Komisyonu.
- GRAMSCI, Antonio, 1986, **Hapishane Defterleri**, çev. K. Somer, İstanbul: Onur Yayınları.
- GRAMSCI, Antonio, 2010, **Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar**, 1916-1935, çev. İ. Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.
- GÖZLER, Kemal, 2007, **Devletin Genel Teorisi**, Bursa: Ekin Kitabevi.
- HARMANŞAH, Ömür, 2015, **Eski Yakındoğu’da Kent, Bellek Anıt**, çev. F. Yavuz, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları (KÜY).
- HARVEY, David, 2012, **Sermayenin Mekânları (Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru)**, çev. B. Kıcır, D. Koç, K. Tanrıyar, S. Yüksel, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- HENNEBERG, “Krystyna Von, 2007, Trablusgarp, Kale Meydanı ve Faşist Sömürge Başkentinin Oluşumu”, Zeynep Çelik, Diane Favro, Richard Ingersoll (der.), **Şehirler ve Sokaklar**, çev. B. Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 191-214.
- HEYWOOD, Andrew, 2014, **Siyaset**, çev. Özipek B. ve dig. Ankara: Adres Yayınları
- HOBBS, Thomas, 2016, **Leviathan**, çev. S. Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- HÜR, Ayşe, 2009, **Tez Zamanda Yer Adları Değiştirile**, www.taraf.com.tr

- ILLICH, Ivan, 2006, **Okulsuz Toplum**, çev. C. Öner, İstanbul: Oda Yayınları.
- İçişleri Bakanlığı, 1977, **Yeni Tabii Yer Adları**, Ankara: İller İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İNAN, Afet, 2015, **Medenî Bilgiler ve M. Kemâl Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- İNAN, Süleyman, 2002, "Muhalefette Adnan Menderes", **Doktora Tezi**, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- JOHN, C. Lehr, Brian McGregor, 2016, **The politics of toponymy: Naming Settlements, Municipalities and School Districts in Canada's, Canada: Prairie Provinces, Prairie Perspectives: Geographical Essays**
- KADMON, Naftali, 2004, **Toponymy and Geopolitics: The Political Use — and Misuse — of Geographical Names**, Glasgow: International Geographical Congress.
- KALKAN, Yeldar Barış, 2010, "Çerkes Sosyo-Kültürel Yapısı ve Ulusal Mücadele", **Sorun – Polemik Dergisi**, Sayı: 40, ss.98-108.
- KARACA, Sevda, 2013, 30 Haziran, "**Aile Yerimiz Vardır**", <https://www.evrensel.net/yazi/60846/aile-yerimiz-varidir>, Erişim Tarihi: 21.4.2015.
- "Kayyum Bir Belediyede Daha Kürtçe Tabelayı İndirdi!", 2016, <http://www.internehtaber.com/kayyum-bir-belediyede-daha-kurtce-tabelayi-indirdi-1714884h.htm>, Erişim Tarihi: 20.09.2017.
- KAZANCIGİL, 2010, **Türkiye Üzerine Basmakalıp Düşünceler**, çev. Ş. Tekeli, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KEMAL, Yaşar, 1998, **Demirciler Çarşısı Cinayeti - Akçasazın Ağaları 1**, İstanbul: Adam Yayınları
- KUBİLAY, Çağla, 2004, Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması, **İletişim: Araştırmaları**, C.2, ss:55-85.
- "Kulp İlçesi Adının İadesi Hakkında Kanun Teklifi", 2013, Ankara: TBMM
- "Kürtçe Köy Adları", 1992, 19 Eylül, Cumhuriyet Gazetesi, Sayfa 5.

- KOSTOF, Spiro, 2007, “Majesteleri Kazma, Yıkımın Estetiği”, Zeynep Çelik, Diane Favro, Richard Ingersoll (der.), **Şehirler ve Sokaklar**, B. Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, ss.15-34.
- KOŞTAŞ, Münir, 1994, “19. Yüzyıl İdealist Felsefe Akımı ve Weberci Görüş”, **Felsefe Dünyası Dergisi**, Türk Felsefeciler Derneği Yayını, Sayı 11, ss.31-35.
- Köylerimiz 1968, 1968, İçişleri Bakanlığı İlleri İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Köylerimiz 1981, 1982, İçişleri Bakanlığı İlleri İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- KUR’AN-I KERİM Meali, 1977, çev. Süleyman Ateş, İstanbul: Kılıç Kitabevi,
- KUTLAY, Naci, 2003, Kasım, “İsmet Paşa’da Dönemsel Irkçı Anlayışlar”, <http://docplayer.biz.tr/6425413-Ismet-pasa-da-donemsel-irkci-anlayislar-naci-kutlay.html>. Erişim Tarihi: 25.10.2016
- LEFEBVRE, Henri, 2014, **Mekânın Üretimi**, çev. I. Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LEMKE, Thomas, 2014, **Biyopolitika**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- LEMKIN, Raphael, 2005, **Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress**, New Jersey: The Lawbook Exchange.
- LİVANELİ, Zülfü, 2011, **Serenad**, İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık.
- LOCKE, John, 2012, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, çev. Ankara: Ebabil Yayınları
- LACOSTE, Yves, 1998, **Coğrafya Savaşmak İçindir**, çev. A. Arayıcı, İstanbul: Özne Yayınları.
- LACOSTE, Yves, 2014, **Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar**, çev. S. Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MANGO, Andrew James, 2014, “Atatürk ve Kürtler”, çev. H. Bıçak, **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 4.
- MANN, Michael, 2012, **İktidarın Tarihi**, çev. E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay, O. Sevimli, Ankara: Phoenix Yayınevi

- MARTTIN, Volkan, 2011, Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine, **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, ss: 14-30.
- MBK, 1961, 17 Mayıs, Milli Birlik Komitesi, TBMM Genel Kurul Toplantısı, 87. Birleşim. TBMM Tutanakları, ss 5-6.
- MCCLAY, Wilfred, M, 2004, “Bir Ulusun Ruhu”, çev. belirtilmemiş, Public Interest, <https://photos.state.gov/libraries/turkey/231771/PDFs/mcclay.pdf>, Erişim Tarihi: 13.6.2016
- MCLELLAN, David, 2012, **İdeoloji**, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- “Köylere Yeni İsim”, 1986, 21 Mayıs, Milliyet, Sayfa 3.
- “Adından Bezen Köyler”, 1989, 23 Kasım, Sayfa 2.
- MİROĞLU, Orhan, 2014, ‘2 Şubat, Durmayalım Düşeriz’, m.star.com.tr/yazar/durmayalım-duseriz-yazi-837713/, Erişim Tarihi: 08.10.2016.
- NİŞANYAN, Sevan, 2011, **Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Değiştirilen Yeradları**, İstanbul: Tesev Yayınları
- O Balıklara O İsimler Neden Verildi?, 2014, haber7.com, <http://www.haber7.com/guncel/haber/1119562-o-baliklara-neden-o-isimler-verildi>, Erişim Tarihi: 15.01.2018
- OKUTAN, M. Çağatay, 2009, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ÖNCÜ, Ayşe, Petra Weyland, 2010, **Mekân, Kültür, İktidar**, İstanbul: İletişim Yayınları
- “Osmanlı İmparatorluğu’nun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair TBMM Kararı”, 1922, 30 Ekim, TBMM Tutanakları.
- ÖZEL, Rıza, 2013, 23 Temmuz, “Anıtkabir’in Sırları”, <http://www.hurriyet.com.tr/anitkabir-in-sirlari-24069606>, Erişim Tarihi: 5.9.2016.
- ÖZKAN, Miray, Ali Cenap Yoloğlu, 2005, “Bir Bellek Projesi Olarak Sokak İsimlendirmesi: Ankara Örneği”, **Planlama Dergisi** (2005/4), TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını.

- ÖZTÜRK, Ramazan, 2012, ‘Merap’tan Halepçe’ye Uzanan Bir Başarı Öyküsü: Ramazan Öztürk’, **Malatya Oda Dergisi**, Malatya: Malatya TSO Yayını.
- ÖZTÜRK, Serdar, 2012, **Mekân ve İktidar (Filmlerle İletişim Mekânlarının Altpolitikası)**, Ankara: Phoenix Yayınevi
- PLATON, 2000, **Kratylos (Veya Adların Doğruluğu Üzerine)**, çev. C. Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- PUZEY, Guy, Jani Vuolteenaho, 2014, “Developing a Gramscian Approach to Toponymy”, http://www.icos2014.com/wp-content/uploads/icos2014_v2_66.pdf, Erişim Tarihi: 20.3.2016
- RAUTER, Ernst Alexander, 1999, **Düzene Uygun Kafalar Nasıl Oluşturulur?**, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Resmi Gazete, 1925, 25 Ocak, 'Kırk Kilise" İsmi'nin "Kırklareli" ne Tahvîli Hakkında Kânun', Sayı: 82
- Resmi Gazete, 1926, 26 Haziran, 'Teşkilât-ı Mülkiyye Kânûnu', Sayı: 404
- Resmi Gazete, 1934, 7 Ağustos, '2465 Sayılı Kanunun 4. Maddesine Göre Sokaklara İsim veya Numara ve Bütün Binalara Numara Konulması Hakkında Kararname', Kararname S: 2/ 968.
- Resmi Gazete, 1936, 2 Ocak, 'Tunçeli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun', Sayı: 3195
- Resmi Gazete, 1937, 17 Aralık, 'Elaziz Beldesi Adının Elazığ Olarak Değiştirilmesi Hakkında 7806 Numaralı Kararname', Sayı: 3785
- Resmi Gazete, 1937, 18 Aralık, 'Diyarbakır Beldesi Adının Diyarbakır Olarak Değiştirilmesi Hakkında 7789 Numaralı Kararname', Sayı: 3786.
- Resmi Gazete, 1949, 18 Haziran '5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu', Sayı: 7236.
- Resmi Gazete, 1943, 19 Ağustos, 'Kürtler Köyü Adının Türkler Olarak Değiştirildiği Hakkında Tamim', Sayı: 5486
- Resmi Gazete, 1956, 15 Aralık, Kürtçe Alfabe'nin Yurda Sokulmasının Yasaklanması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı: 8251

- Resmi Gazete, 1957, 17 Temmuz, Kâhtalı Osman Sabri Efendi'nin Kürtçe Şiir Kitabının Yurda Sokulmasının Yasaklanması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı: 9054
- Resmi Gazete, 1958, 24 Ocak, Kürdolog Basil Nikitin'in Kürt Etüdleri Adlı Kitabının Yurda Sokulmasının Yasaklanması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı, Karar Sayısı: 9734
- Resmi Gazete, 1959, 21 Mayıs, '5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu'nun 2. Maddesinin (D) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun', Sayı: 10210.
- Resmi Gazete, 1983, 22 Ekim, 2932 Sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun.
- Resmi Gazete, 1984, 22 Haziran, 'Urfa İli Adının Şanlıurfa Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun', Sayı: 18439
- Resmi Gazete, 1985, 28 Eylül, 'Bazı Beldelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Karar', Sayı: 18882.
- Resmi Gazete, 1987, 6 Haziran, 'Eski Başbakanlardan Adnan Menderes ve Eski Bakanlardan Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ın İmralı'da Bulunan Mezarlarının Nakli ve İsimlerinin Bazı Tesislere Verilmesi Hakkında Kanun', Sayı: 19479.
- Resmi Gazete, 1993, 13 Şubat, Yalıköy, Aralıköz ve Yeğenli (Görele-Giresun) Köyleri Firengi Mezarlığı Adının 'Veliler Mezarlığı' olarak Değiştirilmesine Dair Karar, Karar Sayısı: 93/41416, Sayı: 21495
- Resmi Gazete, 1997, 9 Nisan, 'Aydın İli Yenihisar İlçesi Adının Didim Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun', Sayı: 22959.
- Resmi Gazete, 2001, 17 Ekim, 4709 Sayılı Anayasanın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, Sayı: 24556
- Resmi Gazete, 2005, 29 Mart, 'Antalya İline Bağlı Kale İlçesinin Adının "Demre" Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun', Sayı: 25770
- Resmi Gazete, 2005, 29 Mart, 'Konya İline Bağlı Hadım İlçesinin Adının "Hadim" Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun', Sayı: 25770.

- Resmi Gazete, 2013, 7 Kasım, ‘Bir Üniversite Adı ile Bir İlçe Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun’, Sayı: 28814
- Resmi Gazete, 2014, 13 Mart, ‘Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’, Sayı: 28940.
- Reşadiyemiz: Tarihçe, 2017, <https://www.resadiye.bel.tr/tarihce/>, Erişim Tarihi: 17.06.2017
- SANDIKLI, Atilla, 2011, **Jeopolitik ve Türkiye – Riskler ve Fırsatlar**, İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar, Ögün, S. Seyfi, 1999, **Politikbilim**, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- SEMİZ, Yaşar, 2014, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, ss. 217-244
- SENNET, Richard, 2013, **Gözün Vicdanı**, çev. S. Sertabiboğlu, C. Kurultay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SENNETT, Richard, 2011, **Ten ve Taş – Batı Uygarlığında Beden ve Şehir-** çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- SENNETT, Richard, 2016, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, çev. A. Yılmaz, S. Durak, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- SINAYUÇ, Osman (yön.), 1991, **Cumhurbaşkanlarımız: Celal Bayar Belgeseli**, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/, Erişim Tarihi: 27.11.2017.
- SINAYUÇ, Osman (yön.), 1991, **Cumhurbaşkanlarımız: Cemal Gürsel Belgeseli**, https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/celal_bayar/, Erişim Tarihi: 20.11.2017.
- SUNGUROĞLU, İshak, **1958 Harput Yollarında**, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- SÜMER, Faruk, 2013, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Bakü: Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı Yayınları.
- “Şehrin Mimarisi Psikolojimizi Nasıl Etkiliyor?”, 2017, <https://www.bbc.com/turkce/vert-fut-40303350?ocid>, Erişim Tarihi 16.11.2017.

- ŞEKER, Mustafa ve diğ., 2012, Wikileaks Haberlerinin Türk Basınındaki Söylemi, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 31.
- ŞENGÜL, Tarık, 2013, “İktidar”, Gökhan Atılğan, Atilla Aytekin (der.), **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, İstanbul: Yordam Kitap, ss.41-53
- TAN, Altan, 2012, 30 Kasım, ‘Bazı İl ve İlçelerin İsimlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun’ Teklifi’ TBMM İçişleri Komisyonu.
- TAN, Altan, 2013, **Erzurum İlinin ve Erzurum’a Bağlı Bazı İlçelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi**, TBMM, Ankara
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1920, 14.07. S. 97
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1923, 06.03.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1341, 04.03. Takrir-i Sükûn Kanunu Görüşmeleri.
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1920, 20 Aralık, 1. Dönem 117. Birleşim, ss. 437-438
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1921, 11 Haziran, 1. Devre, 19. Birleşim, s.450
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1921, 9 Temmuz, 1. Devre, 31. Birleşim, ss.269-271
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1921, 30 Temmuz, 1. Devre, 38. Birleşim, ss. 361-362
- TBMM Zabıt Ceridesi 1921, 2 Eylül, 1. Devre, 45. Birleşim, ss. 100 -101.
- TBMM Tutanakları, 1922, ‘Osmanlı İmparatorluğunun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Karar’, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100308.pdf, Erişim Tarihi: 22.05.2016
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1923, 26 Mayıs, 1. Devre, 11. Birleşim, s. 162
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1923, 27 Mart, 1. Devre, 181. Birleşim, ss: 6-7
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1924, 4 Şubat, Genel Görüşme Tutanakları
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1924, 20 Şubat Genel Görüşme Tutanakları
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1927, 25 Haziran, Genel Görüşme Tutanakları
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1935, 25 Aralık, Genel Görüşme Tutanakları

- TBMM Zabıt Ceridesi, 1956, 17 Şubat, Genel Görüşme Tutanakları ss: 267-273
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1963, 11 Eylül, Genel Görüşme Tutanakları, ss.231-234
- TBMM Tutanakları, 2004, 6 Nisan, ‘Antalya İline Bağlı Kale İlçesi adının Demre Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi’ne Dair İçişleri Komisyonu Raporu’.
- TBMM Tutanakları, 2009, 10 Kasım, CHP Bursa Milletvekili Altan Öymen’in CHP Grubu Adına Yaptığı Konuşma.
- THERBORN, Göran, 2008, **İktidarın İdeolojisi, İdeolojinin İktidarı**, çev. İ. Cüre, Ankara: Dipnot Yayınları.
- TEVETOĞLU, Fethi, 1989, “Atatürk – İttihat ve Terakki”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 15, ss.611-623.
- TORLAK, Soner, 2016, “Mekân Meselesine Bir Giriş”, **Mekân Meselesi**, İstanbul: Tekin Yayınevi, ss.11-26.
- TUNÇAY, Mete, 1981, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1921-1931)**, İstanbul: Yurt Yayınları
- TURAN, İlter, 1981, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi (Şükrü Hanioğlu)**, -Sunuş Yazısı -, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- TROUILLOT Michel –Rolph, 2015, **Geçmişi Susturmak,- Tarihin Üretilmesi ve İktidar-** İstanbul: İthaki Yayınları.
- “Ucube İnşaatlarla İstanbul’a Yanlışlar Yaptık”, 2016, 01 Temmuz, <https://m.bianet.org/bianet/toplum/176455-erdogan-ucube-insaatlarla-istanbul-a-yanlislar-yaptik>, Erişim Tarihi: 15.02.2016.
- URRY, John, 2015, **Mekânları Tüketmek**, çev. R. G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- UZMAN, Nasrullah, 2017, Adnan Menderes ve M. Fuat Köprülü’nün Cumhuriyet Halk Partisi’nden İhraçları, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 36, Sayı 62.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, 1969, **Sosyoloji Sözlüğü**, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- ÜNAL, Bayram, 2016, “Meşruiyetin Yeniden Üretilmesinde Mekânın Önemi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 49 Sayı 2016 – 3, ss.41-57.

- ÜNAL, Veysi, 2012, “Batman’da Cadde Adlandırmaları: Toplumsal Bellek Oluşturma ve Şehirselleşme Mekânı Hakim Olma Çabaları”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 25, ss.171-197
- ÜSTER, Celal, 2014, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört (Önsöz)**, İstanbul: Can Yayınları
- YALÇIN, Soner, 2010, 22 Ağustos, “Kılıçdaroğlu Sordu, Çağlayangil Yanıtladı, Konu: Dersim”, **Hürriyet**.
- YALMAN, Galip, 2013, “Devlet”, Gökhan Atılğan, Atilla Aytekin (der.), **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, İstanbul: Yordam Kitap, ss.69-85.
- YAYLIM, İsmail Ege, 2018, Antonio Gramsci’nin Hapishane Defterleri, Düşünbil Dergisi, <https://www.youtube.com/watch?v=A3dSv7FeHSg>, Erişim T. 05.07.2018.
- YAYMAN, Hüseyin, 2011, **Türkiye’nin Kürt Hafızası**, İstanbul: Doğan Kitap
- YEGÜL, Fikret, 2007, “Antikçağ’da Efes Sokaklarında Yürümek”, Zeynep Çelik, Diane Favro, Richard Ingersoll (der.), **Şehirler ve Sokaklar**, B. Altınok, İstanbul: Kitap Yayınevi, 73-96.
- YETİŞ, Mehmet, 2013, “Hegemonya”, içinde Gökhan Atılğan, Atilla Aytekin (der.), **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, İstanbul: Yordam Kitap, ss.87-98.
- YILDIRIM, Selahattin, 2018, **Gramsci’yi Okumak**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILDIZ, Ahmet, 2007, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene – Türk Ulusal Kimliğinin Etno – Seküler Sınırları – 1919 -1938**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILMAZ, İsmail Güney, 2012, “Lazca’nın Yaşam Mücadelesi”, <https://m.bianet.org/biamag/azinliklar/135399-lazcanin-yasam-mucadelesi>, Erişim Tarihi: 7.8.2016
- YİNANÇ, Refet, 1984, “16. Yüzyılda Doğu Anadolu Şehirlerinin Mahalle Adları”, **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss.225-241.
- YÜKSEL, Celal Birkan, 2012, **İdeoloji ve Gündelik Hayatta Milliyetçilik**, Ankara: Genesis Kitap

WACQUANT, Loic, 2007, Loic Wacquant ile Söyleşi: Bourdieu ile Devleti Düşünmek, Söyleşi: V. Fırat Bozçalı ve dig., **Birikim Dergisi**, Sayı 219, ss. 59-63.

WEBER, Max, 2005, **Bürokrasi ve Otorite**, çev. H. B. Akın, Ankara: Adres Yayınları.

WITTGENSTEIN, Ludwig, 2013, **Tractatus Logico - Philosophicus**, çev. O. Aruoba, İstanbul: Metis Yayınları.

“1923 Müslümanlara Türk Dedi”, 2005, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/1923-muslumanlara-turk-dedi-766421/>, Erişim Tarihi: 26.01.2016.

EKLER

Ek 1. İzmir Vilayeti Adının Güzel İzmir Olarak Tesmiye Edilmesi (Adlandırılması) Hakkında Teklif-i Kanunisi

Teklif Sahibi: Edirne Mebusu Şeref Bey

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 13.09.1338

Teklif Özeti: İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşunun ve zaferin bir yansıması olarak İzmir Vilayeti adının Güzel İzmir olarak adlandırılması...

Şeref Bey'in söz konusu teklifi TBMM Layiha Encümeni'ne gönderilmiş, ancak kanunlaşmamıştır.

Ek 2. Seyhan Vilayeti Adının Adana Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahipleri: Ahmet Kınık, Ahmet Topaloğlu, Sedat Barı, İ. Uslu, Mehmet Ünal, Enver Batumlu, Sinan Tekelioğlu, Mustafa Akçalı, Zahit Akdağ, S. Serçe, Lütfi Sezgin, Nurullah İhsan Tolon – Demokrat Parti Seyhan Milletvekilleri, Ali Cavit Oral – CHP Seyhan Milletvekili.

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 01.03.1955

Teklif Özeti: Seyhan Vilayeti idare taksimatında 1933 senesine kadar Adana taşınmış ve bu şehrin içinden geçen Seyhan nehrine izafe edilmek suretiyle 2197 Sayılı Kanun'un 6. Maddesiyle hiçbir esbab-ı mucibe (gerekçe) zikredilmeden bu vilayetin merkezi yine Adana olmak üzere 'Seyhan'a tebdil edilmişti. Aradan 22 sene gibi uzun bir zaman geçtiği halde, hâlâ halk dilinde ve neşriyatta Seyhan adının yerleşip benimsenmediği ve daima resmi bir isim olarak kaldığı görülmektedir. Hâlbuki vilayetin adına izafe edilen Seyhan nehri havzası bakımından yalnız Adana bölgesinde değil, daha umumi olarak diğer bölgelere de şümulü bulunmakta ve Adana isminin yüzlerce seneden beri Türkiye içinde ve dışında şehir ile birlikte vilayete has bir isim olarak bilindiği bariz bir hakikattir. Halen kullanılmakta olan bu çift adın tatbikatta da daima yanlışlıklara sebebiyet verdiği cihetle mezkûr vilayet adının merkezine izafeten eskiden olduğu gibi yine Adana olarak değiştirilmesi maksadiyle ilişik kanun lâihası hazırlanmıştır.

DP ve CHP'li Seyhan Milletvekillerinin ortaklaşa verdiği kanun teklifi ve teklifin gerekçeleri, TBMM Dâhiliye Encümeni (İçişleri Komisyonu) tarafından uygun bulunmuş, "Teklif sahiplerinin, mucip sebeplerinde serdetmiş oldukları hususlar hakkında vermiş oldukları şifahi izahat, Encümenimizce de varit görülmüş ve tatbikattaki ihtilât (karışıklık) ve yanlışlıkların önlenmesi bakımından da teklifin kanunlaşmasında fayda mülâhaza edilmiştir" şeklindeki mazbata ile teklifin kanunlaşması için TBMM Başkanlığı'na görüş bildirmiştir. Kanun teklifi, TBMM Genel Kurulu'ndaki görüşmelerden sonra, 25.01.1956 tarihinde 6644 Sayılı kanun olarak kabul edilmiş, böylelikle teklifin verilmesinden 10 ay sonra Seyhan Vilayeti adı Adana olarak değiştirilmiştir.

Ek 3. Aydınlar İlçesinin Adının Tillo Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Ahmet Nurettin Aydın – Fazilet Partisi Siirt Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 31.05.1999

Teklif Özeti: Osmanlılar döneminde Tillo adı, dinî ilimlerle; astronomi, matematik, tıp, fizik, kimya gibi müsbet ilimlerde zirveye ulaşan medresleri ile anılır olmuştur. Bugün ise, ülkemizin Edirne'den Kars'a kadar bütün yörelerinde Aydınlar ilçesi, Tillo olarak bilinmektedir. 3647 Sayılı Kanun ile 18 Mayıs 1990 tarihinde ilçe olması ile birlikte ilçemizin adı, 'Aydınlar' olarak değiştirilmiş, ancak 'Tillo' adının büyük tarihi birikimi dolayısıyla, Aydınlar ismi, bölgemiz ve ülkemiz halkı tarafından benimsenmemiştir. Bu isim problemi, ilçemizin tanıtımında ve gelişmesinde engelleyici bir faktör olmuştur. Diğer yandan başta Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin 'Marifetname' adlı meşhur eseri olmak üzere, pek çok Tillolu alimin, eserlerinde Tillo adını zikretmeleri, uluslararası ilim literatüründe Aydınlar ilçesinin Tillo adına tekrar kavuşmasını zorunlu hale getirmektedir. Tillo alimlerinin eserlerini okuyan terli ve yabancı pek çok araştırmacı, ülkemizde Tillo adıyla bir ilçenin bulunmamasını hayretle karşılamaktadırlar. Açıklanan nedenler ve gerekçelerle, Siirt iline bağlı Aydınlar ilçesinin ve belediyesinin adının Tillo olarak değiştirilmesi...

Ek 4. İçel İli Adının Mersin Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahipleri: Edip zgen – DSP İçel Milletvekili, Akif Serin – DSP İçel Milletvekili, Turhan Güven – DSP İçel Milletvekili

TBMM Başkanlığı’na Sunuluş Tarihi: 28.10.1999

Teklifin zeti: Osmanlı döneminde mutasarrıflık olan Mersin, 1924 yılında Mersin adıyla vilayet olmuştur. Ancak, 20.05.1933 tarih ve 2197 sayılı “Bazı Vilayetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun” ile Mersin ve Silifke vilayetlerinin birleştirilerek adının İçel olması kabul edilmiştir. Bu kanun gerek tarihi ve gerekse coğrafı açıdan yeni adıyla vilayet sınırları içerisindeki bölgeyi tanımlamaktan uzaktır. Çünkü 1- İçel adı vilayet sınırları içerisindeki sadece dar bir alanı kapsamakta ve tanımlamaktadır 2- İçel’e adını veren ‘İ-il’ denilen alan, Kilikya denilen bölgenin bir bölümüne verilen addır 3- İçel Vilayeti, Türkiye’de ve dünyada Mersin adıyla tanınmakta, İçel adı ise daha az bilinmektedir. Bu tarihi ve coğrafı gerekçeler ışığında, ilimizinlkede ve dünyada tanındığı, bilindiği ismiyle yeniden adlandırılması, bu konuda oluşan isim kargaşasına son verilerek başta uluslararası ticaret ve turizm alanları olmak üzere birçok alanda kolaylık ve katkı sağlayacaktır. Aktarılan nedenlerle, İçel ilinin Mersin olarak değiştirilmesi...

DSP İçel Milletvekillerinin İçel ili adının Mersin olarak değiştirilmesi, daha doğrusu, 1933’de değiştirilen Mersin adının iadesini öngören kanun teklifi, 1999 yılında verilmiş olmasına rağmen, verilen teklifin yinelenmesiyle ancak 2002 yılı Haziran ayı içinde TBMM’de görüşülerek kabul edildi. Bu kanun ile İçel’in adı Mersin olarak 1933 öncesine döndürülmüş oldu.

Mersin adının iadesi konusundaki girişim, 30.04.1997 tarihinde Anavatan Partisi İçel Milletvekili Rüştü Kazım Yücelen’in bu yolda verdiği kanun teklifi ile başlamış, 2000 yılında İçel Milletvekili Ali Er ile birlikte teklifini yinelemiş, ancak kanunlaşmamıştı. 1999 yılında DSP Milletvekili Edip zgen ve iki arkadaşının verdiği teklifin daha sonraki yıllarda yinelenmesiyle görüşüldüğü 2002 yılında ise, Rüştü Kazım Yücelen İçişleri Bakanı sıfatıyla, TBMM’deki görüşmelerde, verilen teklifin hükümet tarafından desteklendiğini açıklamış ve teklifin kabul edilmesinde mutlu olacaklarını belirtmişti.

Ek 5. Kale İlçesi Adının Demre Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahipleri: Mehmet Baysarı Doğru Yol Partisi Antalya Milletvekili, Salih Çelen Doğru Yol Partisi Antalya Milletvekili, Kemal Çelik Doğru Yol Partisi Antalya Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 22.02.2000

Teklifin Özeti: Antalya ilinde bulunan Kale ilçesi 1987'de kurulmuştur. Kaş ilçesinden ayrılarka kurulan Kale ilçesi Noel Baba mezarının bulunduğu, Noel Baba şenliklerinin yapıldığı, her yıl binlerce yerli ve yabancı turistin ziyaret ettiği tarihi ve turistik bir yerleşim yeri olup, ilçe olmadan önceki adı Demre'dir. Gerek yerli halk gerek yabancı turistler bu ilçemizi tarihten gelen adıyla Demre olarak tanımaktadır. Kale ismi, yalnızca resmi yazışmalarda kullanıldığından kâğıt üzerinde kalmıştır. Ayrıca, Denizli ve Malatya illerinde de Kale adında ilçeler bulunması nedeniyle çeşitli karışıklıklara neden olmaktadır. Karışıklıkların önlenmesi, ilçenin bilinen ve tanınan adını alabilmesi için Antalya ilinin Kale ilçesi adının Demre olarak değiştirilmesi...

Kale ilçesinin adının Demre olarak değiştirilmesi, DYP Milletvekillerinin verdiği bu teklif ile değil ama sonraki yıllarda CHP ve AKP Antalya Milletvekillerinin verdiği kanun tekliflerinin birleştirilmesiyle 2005 yılında gerçekleştirildi. AKP Milletvekilleri Fikret Badazlı, Mehmet Dülger, Mevlüt Çavuşoğlu, Osman Akman ile Burhan Kılıç'ın; Antalya İli Kale İlçesi Adının "Demre" Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ile, CHP Milletvekilleri Osman Kaptan, Atila Emek, Osman Özcan, Tuncay Ercenk, Feridun F. Baloğlu, Hüseyin Ekmekcioğlu ve Nail Kamacı'nın Aynı Mahiyetteki Kanun Teklifi'nin birleştirilmesi, İçişleri Komisyonu'nda görüşülmesinden sonra 24.03.2005 tarihli TBMM oturumunda yapılan görüşmelerden sonra, söz konusu kanun teklifi oylanarak kabul edilmiş ve 5322 Sayılı ve 24.03.2005 tarihli Antalya İline Bağlı Kale İlçesinin Adının "Demre" Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun ile Antalya iline bağlı Kale ilçesinin adının Demre olarak değiştirilmesi kabul edildi.

Aynı gün Konya'nın Hadım ilçesinin adı da 5323 Sayılı Kanun ile Hadım olarak değiştirildi.

Ek 6. Sincanlı (Afyonkarahisar) Adının Sinanpaşa Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 28.03.2000

Teklifin Özeti: 27 şubat 1953 tarih ve 6068 Sayılı Kanun ile Sinanpaşa Bucağı ilçe statüsüne yükseltilmiş, ancak adı Sincanlı olarak değiştirilmiştir. Ancak, gerek Osmanlı ileri gelenlerinden Cemalettin Sinanpaşa adına yapılan eserler ve gerekse halk arasında Sinanpaşa olan Sincanlı ilçesinde pekçok resmi kurumun adı; özellikle PTT, Ziraat Bankası, Belediye ve bazı kooperatifler Sinanpaşa adını kullanırken, kaymakamlık, tapu, nüfus, sağlık müdürlükleri ve diğerleri Sincanlı adını kullanmaktadır. Ayrıca, Ankara ilinin Sincan ilçesi ile de isim benzerliğinden dolayı karışıklığa neden olmakta, çifte isim kullanımı da kargaşaya neden olmaktadır. Belirtilen gerekçelerle; Sincanlı halkı ve belediye meclisinin de acil ve haklı talebi olarak, Afyon ili Sincanlı ilçesi adının Sinanpaşa olarak değiştirilmesi...

Ek 7. Konya'nın Hadım İlçesinin Adının Hadim Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi: 877 Sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu'nun 2. Maddesiyle Bağlı 4 Nolu Cetvelde Değişiklik Yapılmasına Dair (Konya iline bağlı Hadım ilçesinin adının Hadim olarak değiştirilmesi Hakkında) Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Atilla Kart – CHP Konya Milletvekili

Teklifin TBMM Sunuluş Tarihi: 09.03. 2005 (TBMM İçişleri Komisyonu'nda Kabulü)

Teklif Özeti: Konya iline bağlı Hadım ilçesi, 877 Sayılı Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile kurulmuştur. İlçenin adı her ne kadar Hadım olarak yasalaşmış ise de, uygulamada ve konuşma dilinde hep Hadım olarak kullanılmıştır. Halen bu kullanım istikrarlı bir şekilde devam etmektedir. Esasen, Hadım, şeklinde telaffuz edilmesi yanlış anlamalara yol açtığı gibi, yerleşim birimi nitelendirmesiyle de bağdaşmamaktadır. Uygulamada ve yazışmalarda artık Hadım ismi, Hadim olarak kullanılmaktadır. Esasen, yörede 1701-1762 yılları arasında yaşayan, büyük hizmetleri ve saygınlığı olan "Ebu Said Muhammed El Hadimi" adındaki bilgenin ismi de, ilçe merkezi isminin gerçekte 'Hadim' olarak belirlenmesinde etkileyici olmuştur. Açıklanan sebeplerle, Konya iline bağlı Hadım ilçesinin adının Hadim olarak değiştirilmesi...

AK Parti Konya Milletvekili Kerim Özkul'un da aynı konu ve aynı içeriğe sahip teklifi ile birlikte TBMM İçişleri Komisyonu'nda, ilçenin isminin, 'hizmet eden ve yarayan' anlamına gelen "Hadim" olarak değiştirilmesine karar verildi. Teklif, 24.03.2005 tarih ve 5323 Sayılı Kanun ile kanunlaştı ve Hadım ilçesinin adı Hadim olarak değiştirildi.

Ek 8. Güroymak Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Vahit Kiler – AKP Bitlis Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 23.12.2005

Teklif Özeti: Bitlis'in ilçelerinden biri olan Güroymak ilçesi gerek tarihi bağları ve gerekse şu an bile halk arasında kullanım şekli olan 'Nurşen' adıyla anılmaktadır. Yöre halkının kullanımında kolaylık sağlaması açısından Güroymak isminin Nurşen olarak değiştirilmesi, yöre halkı tarafından gelen yoğun baskılar neticesinde talep edilmektedir. Cumhuriyetimizin 10. Yılında Ulu Önderimiz Atatürk, Nutku'nda yine bu ilçemizin adını Nurşen olarak kullanmıştır. Bu noktadan hareketle, yörede adı Nurşen olarak kullanılan ilçemiz isminin, Güroymak'tan Nurşen'e çevrilmesi...

Ek 9. Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi (Hatay Vilayeti'nin merkezi olan Antakya şehrine ilişkin yazışmalarda ve işlemlerde 'Merkez' gibi ifadelerinin kullanılması yerine 'Antakya' adının kullanılmasını sağlanması" ...

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 01.10.2011

Teklif Sahipleri: Sezgin Tanrıku - CHP İstanbul Milletvekili, Mehmet Ali Diboğlu - CHP Hatay Milletvekili, Mevlüt Duda - CHP Hatay Milletvekili, Hasan Akgöl - CHP Hatay Milletvekili, Refik Eryılmaz - CHP Hatay Milletvekili

Teklif Özeti: Tarihi olarak, Roma İmparatorluğu'nun en önemli şehirlerinden birisi olan; 'Hristiyan' sözcüğünün ilk defa kullanıldığı ve ilk kilisenin yapıldığı Antakya şehri, İslâm Dünyası için de her zaman çok büyük önem taşımış, hac ve ticaret yollarının buradan geçmesi Müslümanlar ve Hristiyanlar için kutsal sayılan mekânları barındırması yönüyle tarih boyunca çok kültürlü bir toplumsal yapıya ve medeniyetler şehri niteliğine sahip olmuştur. Bu yönüyle 'Antakya' sadece coğrafi bir yer adı değil, hem kendine özgü ve nadir bir tarihi - kültürel mirasın hem de çok kültürlülüğe ve farklı kimliklere saygıya dayanan kendine özgü bir toplumsal yapının sembolleşmiş adıdır. Böyle bir tarihi ve kültürel mirasa sahip Antakya kentine ilişkin nüfus kaydı işlemlerinde kentin adı olarak bir süredir 'Merkez' ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Önceden Antakya şehrinde veya bağlı köy ve beldelerde doğanların nüfus cüzdanlarında doğum yeri Antakya olarak yazılmakta iken son 3 yıldır yeni doğanlar ya da nüfus cüzdanını yeniletenlerin doğum yeri hanesinde 'Merkez' ifadesi kullanılmaktadır. Aynı uygulama nüfus kaydına dayanan diğer belgelerde de görülmektedir. İçişleri Bakanlığı'nın işlemlerinde görülen bu uygulama başta Antakyalılar olmak üzere, tarihsel kültürel mirasın korunması konusunda duyarlı olan tüm kesimlerde büyük bir rahatsızlık yaratmış, 'uygulama hatası' veya 'teknik bir düzenleme' gibi değerlendirmelerin yanında kasıtlı olarak bu uygulamaya geçildiği yönündeki değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu uygulama, hangi gerekçeyle başlatılmış olursa olsun, 'Antakya' adının kayıtlardan silinmesi sonucunu doğurmaktadır. Sözü edilen sorunun çözümü konusunda üst düzey idareciler de dâhil olmak üzere tüm kesimlerde bir görüş birliği mevcut olup, kamuoyuna yansıdığı kadarıyla hiç kimse, 'Antakya' yerine 'Merkez' ifadesi kullanılmasının devamı yönünde görüş belirtmemiştir. Öte yandan İçişleri Bakanlığı ile yapılan yazışmalardan ve mülki

idare amirlerinin yaptığı, açıklamalardan sorunun ancak bir kanuni düzenleme ile çözülebileceği sonucu ortaya çıkmıştır. Kamuoyuna sorunun Antakya'nın Büyükşehir Belediyesi yapılması ya da Antakya adında bir ilçe kurulması yoluyla çözülebileceği yönünde öneriler yansımaktadır. Ancak her iki öneri de idari teşkilat kurulmasını içeren, kapsamlı ve uzun sürecektir yasama çalışmalarını gerektirdiği gibi idari açıdan da çeşitli sorunlara neden olabilecek niteliktedir. Oysa sorun, 'Antakya' adı yerine 'Merkez' ifadesinin kullanılmasından kaynaklanmakta olup, kısa ve öz bir kanuni düzenlemeyle çözülebilecek niteliktedir. Açıklanan bu gerekçelerle; "Hatay Vilayeti'nin merkezi olan Antakya şehrine ilişkin yazışmalarda ve işlemlerde 'Merkez' gibi ifadelerinin kullanılması yerine 'Antakya' adının kullanılmasını sağlanması" ...

Ek 10. Afyonkarahisar İlinin Adının Afyon Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklifin Sahibi: Kemalettin Yılmaz – MHP Afyonkarahisar Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 11.06.2012

Teklifin Özeti: Afyonkarahisar ilinin Afyon olan adı 06.01.2005 tarih ve 5285 Sayılı Kanun ile Afyonkarahisar olarak değiştirilmiştir. Yıllardır süregelen çalışmalara rağmen şehrin isminin Afyonkarahisar olarak değiştirilmesi ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Bürokratik işlemlerden tutun da resmi yazışmalara kadar her yerde şehrin Afyonkarahisar olarak isimlendirilmesi kabul görmemiştir. İlin merkezinde bulunan kaleden etkilenecek Afyonkarahisar olarak değiştirilen isim şehrin 17 ilçesinin tamamına hitap etmemektedir. Afyon ise, ilimizde çağlar boyunca tarımı yapılan bir ürün olması ve ilimizle özdeşleşmesi açısından bütün ilçelerce benimsenmektedir. Bir diğer sıkıntı ise, şehir isimlerinin çok uzun olması bilinirlik ve bürokratik işlemlerde sorunlara yol açmasıdır. Bütün bu sıkıntılar dikkate alındığında Afyonkarahisar ilinin isminin Afyon olarak değiştirilmesi hem şehrin marka değerinin yükseltilmesi hem de süregelen bürokratik zorlukların giderilmesi amaçlanmaktadır. Belirtilen gerekçelerle; Afyonkarahisar ilinin adının Afyon olarak değiştirilmesi...

MHP Afyonkarahisar Milletvekili Kemalettin Yılmaz'ın kanun teklifinde, şehir ve ilçe adlarının değiştirilmesi konusunda verdiği diğer tekliflerden farklı olarak geçici bir madde ile isim değişikliği nedeniyle tabela ve belge benzeri alanlarda yapılacak değişiklikler için 10 yıllık bir geçiş süreci öngörmüş olması, bunun yanı sıra, şehrin isim değişikliğinin kentin ekonomik anlamda marka değerine katkı sunacağını savunuyor olması, toponimi politikalarının tek boyutlu olmadığını da gösteren bir örnektir.

Ek 11. Konya İline Bağlı Ahırlı İlçesinin Adının Toros Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahipleri: Mustafa Baloğlu – AKP Konya Milletvekili, Kerim Özkul – AKP Konya Milletvekili, Harun Tüfenkçi – AKP Konya Milletvekili, İlhan Yerlikaya – AKP Konya Milletvekili, Ayşe Türkmenoğlu – AKP Konya Milletvekili, Cem Zorlu – AKP Konya Milletvekili, Mustafa Kabakçı – AKP Konya Milletvekili, Mustafa Akış – AKP Konya Milletvekili, Hüseyin Üzülmaz – AKP Konya Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 02.10.2012

Teklif Özeti: Ahırlı ilçesi, 20.05.1990 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan ‘130 İlçe Kurulması Hakkında Kanun’ ile Konya ilinde kurulmuştur. Konya Valiliği’nin, 31.03.1992 tarihli ve 10/184 sayılı İçişleri Bakanlığı’na yazdığı yazıda, ‘Ahır’ isminin, ‘Ahır’ kelimesinden türemiş olduğu ve bu ismin aşğılama ve yadırgamalara neden olduğu, bu bakımdan ilçenin ve belediyesinin isminin, ilçenin Toros Dağları eteğinde bulunması sebebiyle, Ahırlı Belediyesi’nin 20.01.1992 tarihli kararıyla TOROS olarak değiştirilmesi talep edilmiştir. Ancak, 1992 yılında kanun teklifi olarak TBMM’ne sunulan bu talep, dönem içinde yasalaşmadığı için iade edilmiştir. Halen, Ahırlı isminin türetildiği kelimedenden kaynaklı halkın rahatsız olduğu, yapılan araştırma ve anketlerde de %93 oranında isim değişikliğinin ısrarla arzulandığı tespit edilmiş ve yine Ahırlı Belediye Meclisi, 10.05.2012 tarihinde mevcut ‘Ahırlı’ isminin ‘Toros’ olarak değiştirilmesi için oy birliği ile karar almıştır. Söz konusu nedenlerden dolayı, halkın acil ve haklı talepleri doğrultusunda, Konya’ya bağlı Ahırlı ilçesinin adının, yöreye de uygun bir ad olan Toros adı ile değiştirilmesi...

Ek 12. Siirt İline Bağlı Aydınlar İlçesinin Adının Değiştirilmesine İlişkin Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Prof. Dr. Metin Lütfi Baydar – CHP Aydın Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 29.11.2012

Teklif Özeti: 27. Aydınlar ilçesinin gerçek adı Tillo'dur. Şehrin ismi her ne kadar değiştirilmiş olsa da tüm dünyada 'Tillo' olarak bilinmektedir. Aydınlar ismi, başta bölge olmak üzere ülkemiz ve dünyada kabul görmemiştir. Siirt'in turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi açısından 21-23 Eylül 2012 tarihleri arasında 'Tillo Işık Hadisesi Bilim ve Kültür Günleri' düzenlenmiştir. Tillo'yu inanç ve kültür merkezi haline getirmeyi amaçlayan bu festival ile 'Işık Hadisesi' tekrar canlandırılmıştır. Açıklanan bu nedenlerle Aydınlar ilçesinin adının 'Tillo' olarak değiştirilmesi....

Ek 13. Ankara İli Evren İlçesi Adının Çıkınağıl Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Aylin Nazlıaka – CHP Ankara Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 04.12.2012

Teklif Özeti: 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, demokrasi tarihimizde karanlık bir dönem olarak geçmiş ve bu dönemde büyük acılar yaşanmıştır. 12 Eylül Askeri Darbesi üzerinden 32 yıl geçmesine rağmen darbenin demokrasimizde ve vicdanlarımızda açtığı derin yaralar halen kapanmamıştır. 12 Eylül darbesinin Türkiye siyasal yaşamında yarattığı yıkımın izleri ve kötü mirasın yarattığı yapılanmalar uzun yıllar ülke üzerinde etkili olmuştur. Bu etkiler halen varlığını sürdürmektedir. Demokrasi tarihi açısından yaşanan bu acı deneyim, demokrasimiz açısından ders çıkartılması gereken bir dönemdir. (...) 12 Eylül darbesinin yarattığı hukuksuzluklar ve darbenin zihinlerde yeşerttiği olumsuzlukların giderilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Evren (Çıkınağıl), Ankara'ya bağlı en uzak ilçelerimizden biri olup (178 km), Hirfanlı baraj gölü kıyısında 5 bin nüfuslu bir yerleşim merkezidir. 1963 yılında Şereflikoçhisar ilçesine bağlı olarak belediye statüsü kazanan ilçemiz 1982 yılında EVREN (12 Askeri darbesinin lideri Kenan Evren'in soy ismi verilerek) adını almıştır. Askeri darbe sonrası Çıkınağıl adının Evren olarak değiştirilmesi her dönem tartışılan bir konu olmuştur. İlçede Çıkınağıl ismine olan istek her fırsatta dile getirilmektedir. Verdiğimiz kanun teklifi ile Evren ilçesinin adının bölgenin tarih ve kültürüyle bütünleşmiş olan Çıkınağıl olarak değiştirilmesi....

Ek 14. Kars iline 1855 yılında Sultan Abdülmecid Tarafından Verilen ‘Gazi’ unvanının, TBMM tarafından İade Edilmesi ve Kentin Adının ‘Gazi Kars’ Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi...

Teklif Sahibi: Sinan Oğan – MHP Iğdır Milletvekili

TBMM Başkanlığı’na Sunuluş Tarihi: 27.12.2012

Teklif Özeti: Tarihe bakıldığında, Kars halkı Ermenilerin ve Rusların iş birliği içerisinde düzenledikleri akınlara kendi içlerinde sağladıkları eşsiz dayanışma ruhuyla yanıt verdiği ve düşman Kars’a geldiği gibi geri gönderdiği görülmektedir. 93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Türk – Rus Savaşı’nda Kars’taki Türk varlığına yönelik büyük katliamlar yapılmış, Birinci Dünya Savaşı’nda kentteki Türk nüfus tekrar hedef alınmıştır. Büyük bedeller ödeyen Kars halkı, ne olursa olsun toprağını, bayrağını ve değerlerini dış güçlerin eline bırakmamıştır. Kars’ın ve çevresini Ulu Önderimiz Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir ve binlerce kahraman düşman işgalinden kurtarması, aynı zamanda Millî Mücadelemizin ilerleyen süreci için de büyük bir ilham kaynağı olmuştur. Kars halkı, kendilerine Sultan Abdülmecid tarafından layık görülen ‘Gazi’ unvanını Cumhuriyet Türkiye’sinde de haklı olarak talep etmektedir. Kars iline gazilik unvanının verilmesi kentin tarihte verdiği mücadelenin karşılığı olarak halkta büyük memnuniyet yaratacaktır. Aynı zamanda Kars hak ettiği unvana tekrar kavuşacaktır. Açıklanan nedenlerle; Kars ilinin isminin, kente 1855 yılında verilen ‘Gazi’ unvanının iade edilerek, ‘Gazi Kars’ olarak değiştirilmesi...

MHP Iğdır Milletvekili Sinan Oğan’ın söz konusu kanun teklifinin bir benzeri, 1996 yılında MHP Konya Milletvekili Servet Turgut ve 2 arkadaşı tarafından, TBMM Başkanlığı’na “Kars İlinin Adının (Gazi Kars) Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi” başlığı ile sunulmuş, ancak her iki teklif de bugüne değin kabul görmemiştir.

Ek 15. Dersim Adının İadesi ile Tunçeli İli Adının Dersim Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahipleri: Hüseyin Aygün – CHP Tunceli Milletvekili, Kamer Genç- CHP Tunceli Milletvekili, Sezgin Tanrıkulu – CHP İstanbul Milletvekili

TBMM Başkanlığı’na Sunuluş Tarihi: 01.10.2013

Teklif Özeti: 2884 Sayı ve 25.12.1935 tarihli kanun ile Dersim Vilayeti adı Tunçeli olarak değiştirilmiştir. Söz konusu kanun belirli bir süre için geçerli olmak üzere çıkarılmıştır. Kanun süresinin de bitmiş olduğu göz önüne alınarak, 1937-38 Tunçeli Askeri harekâtının da adı olan, bu nedenle bölge hakkında son derece negatif çağrışımı, aynı zamanda 1930’lu yılların Türkiye’deki ideolojik yansımasının bir ürünü olan Tunçeli adının artık tarihe havale edilerek, Dersim adının iadesi ile halkın da talepleri doğrultusunda Tunceli ili adının Dersim olarak değiştirilmesi (...) Ayrıca, bugünkü Tunceli ili adının halkın isteğine uygun biçimde Dersim olarak düzeltilmesi halkta bir rahatlama yaratacaktır. Değiştirilmiş yer adlarının iadesine Tunceli’den başlanarak, değiştirilen kaza, nahiye, belde, köy, mezra, dağ, tepe vb. tüm adların otantik eski hallerinin iade edilerek toplumsal barışın tesisi sağlanacaktır. Sonuç olarak, bugün Tunceli olarak adlandırılan ilin, tarihsel adı olan Dersim adının iadesi ile Tunceli ili adının Dersim olarak değiştirilmesi.

Dersim adının iadesi konusunda, BDP İstanbul Milletvekili Sabahat Tuncel de, 03.01. 2012 tarihinde bir kanun teklifi sundu. Tuncel, teklifinde “Başbakanın (Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan) Dersim için özür dilediği bir dönemde, Dersim adının iade edilmesi, katliamla yüzleşme için bir başlangıç olacaktır. Bu bağlamda Tunceli adının Dersim olarak değiştirilmesini önermekteyiz” ifadelerini kullanarak, 1937 – 38 Dersim Askeri Harekâtı ile Dersim Vilayeti’ne Tunçeli adı verilmesi arasındaki ilişkiye vurgu yaptı.

Ek 16. Van İli Adının Wan Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Aysel Tuğluk – Bağımsız Van Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 30.10.2013

Teklif Özeti: (...) Dolayısıyla, Van ilinin ismi bölgede yaşamış halkların yüzyıllar boyunca ifade ettiği biçimiyle Wan olarak değiştirilmelidir. Van ilinin isminin orijinal ismi olan Wan ile değiştirilmesi hem bölge halklarının kültürel değerlerine karşı yapılmış antidemokratik tek taraflı bir tasarruftan geri dönülmesi, hem de kentin isminin fonetik olarak doğru telaffuz edilmesi anlamına gelecektir. Belirtilen nedenlerle; Van olan ilin adının Wan olarak değiştirilmesi...

Ek 17. Bingöl İli Adının Çewlig Olarak ve Bingöl İlçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: İdris Baluken – BDP Bingöl Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 06.11.2013

Teklif Özeti: (...) Bu tarihsel süreç ve politikalardan etkilenen illerimizden biri de Bingöl ilimizdir. Tarihsel ve dilsel olarak ‘Çewlîg’ adına sahip olan ilimizin adı Bingöl olarak değiştirilmiştir. Bu yolla elde edilmek istenen toplumsal ve siyasal belleğin silinerek asimilasyona giden yolda taşların döşenmesi olmuştur. Fakat bu politika Çewlîg halkının kendi yer adlarını, dilini ve diline ait adlandırmalarına ve kavramlarına sahip çıkması sonucu iflas etmiştir. Çewlîg’in sokaklarında, evlerinde, toplumsal buluşma mekânlarında hem Zazakî hem Kurmancî hâkim olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla yerleşim birimlerinin isimleri, dile ait kavramlar, simgele, semboller, cümle yapıları iki yüzyıllık asimilasyona karşı direnmiştir. Bu bağlamda, tarihsel ve dilsel olarak Çewlig adını taşıyan coğrafyanın adının iade edilerek, bugün Bingöl adını taşıyan il adının Çewlig olarak değiştirilmesi...

Ayrıca Bingöl’ün ilçeleri olan Adaklı’nın Azapêrt, Genç’in Dara Hênî, Karlıova’nın Kanîreş, Kiğı’nın Gêxî, Solhan’ın Boglan, Yayladere’nin Xolxol, Yedisu’nun Çêrme adları ile değiştirilmesi...

Ek 18. Muş İline Bağlı Bazı İlçe İsimlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: BDP Muş Milletvekili Demir Çelik

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 07.11.2013

Teklif Özeti: Toplumun tarihsel, kültürel, inanç ve benzeri değerlerine ters düşmeyen bir adın değiştirilmesi, günümüzde sosyal hukuk devletlerinin görevi değildir. Nitekim adların ve kültürlerin kendi tarihi orijinleri üzerinde yaşatılması, kültüre ve kültür sahiplerine verilen bir değer ve demokrasinin bir gereğidir. Adların, o ad sahiplerinin rızası alınmadan değiştirilmesi bir asimilasyonu içerir. Muş ili genelinde tüm yerleşkeler ve yer isimleri değiştirilmiştir. Değiştirilen isimlerin iadesi çerçevesinde, Muş'un ilçelerinden; Varto'nun Gımgım, Hasköy'ün Dêrxas, Malazgirt'in Milazgir (Kêlê), Korkut'un Til, Bulanık'ın Kop olarak değiştirilmesi....

Ek 19. Erzurum İlinin ve Erzurum’a Bağlı Bazı İlçelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Altan Tan – BDP Diyarbakır Milletvekili

TBMM Başkanlığı’na Sunuluş Tarihi: 07.11.2013

Teklif Özeti: Erzurum ili tarih boyunca değişik isimlerle adlandırılmıştır. Erzurum’un bilinen ilk adı Doğu Roma (Bizans) İmparatoru II. Theodosios’a (408-450) izafe edilen Theodosiopolis’ti. Şimdiki Erzurum’un yerinde kurulmuştu. 4. Asır sonuna doğru Roma İmparatorluğu sınırları içine alınmış ve 415 tarihinde Theodosios’un emriyle Kumandan Anatolius tarafından kurulmuştur. Mateos’a göre bu şehir Fırat’ın kaynağına yakın yerde bulunuyordu. Bölgeye hâkim olan Ermenyakos’un ölümü üzerine yerine geçen Kali adlı karısı tarafından kurulduğu için Araplar da Kalikala adını vermişlerdir. Ardından Selçuklu fethi sırasında şehrin adı Karaz anlamına gelen Arzen ve Arzan olarak adlandırılmıştır. Bugünkü Erzurum adı ise; Erzen’in Selçuklular tarafından fethedilmesi üzerine ahalisinin Theodosiopolis’e göç etmelerini müteakip bu şehre Erzen ve Türk hâkimiyetinin ilk safhalarında bu adın sonuna, Silvan ve Siirt arasındaki Erzen’den ayırmak ve Anadolu’ya ait olduğunu belirtmek üzere Rum kelimesi ilave edilerek Erzen-Rum denilmesinden kaynaklanmıştır. Teklif ile Erzurum ilinin adının eski yüzyıllarda kullanılan haliyle değiştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenlerle, Erzurum ili adının Erzerom oalarak değiştirilmesi...

Ayrıca, Erzurum’a bağlı ilçelerden Tekman’ın Tatos, Hınıs’ın Xınıs, Çat’ın Oxlê, Karayazı’nın Gogsî, Uzundere’nin Azord, Aşkale’nin Eşqe, Şenkaya’nın Bardîz adlarıyla değiştirilmesi...

Ek 20. Batman İli Adının ve Batman İline Bağlı Bazı İlçelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Ayla Akat Ata – BDP Batman Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 08.11.2013

Teklif Özeti: Toplumun yaşadığı yer ile arasında olan manevi bağın gereği olarak çeşitli unsurları isimlendirdiği açıktır. Bu isimlendirmeler yasalarca değişime uğratılsa bile, halk arasındaki kullanımları devam etmektedir. Zira 1950’li yıllarda Êlih ismi Batman olarak değiştirilmiş, fakat yerel halk ili Êlih biçiminde adlandırmaya devam etmiştir. Yine Batman iline bağlı Beşiri (Qubin), Hasankeyf (Heskif), Gercüş (Kercews), Kozluk (Hezo) ve Sason (Qabilcews) ilçe ismi yasalarca değiştirilmiştir. Değiştirilen bu isimler halkın diline yerleşmemiş, yerel halk ilçe isimlerinin kültürel kullanımına devam etmiştir. Bu bağlamda, Batman ili adının yerel halkın kullanmaya devam ettiği Êlih ile değiştirilmesi, Batman iline bağlı ilçe isimlerinin yerel halkın kullandığı isimlerle değiştirilmesi...

Ek 21. Hakkâri İli ile Hakkâri İline Bağlı İlçelerin Yerel Adlarının İadesine Dair Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Esat Canan – BDP Hakkâri Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 11.11.2013

Teklif Özeti: Bu tarihsel süreç ve politikalardan etkilenen illerimizden biri de Hakkâri ilidir. Hakkâri ili ve ilçelerinin yerel isimleri, yasal olarak değiştirilmesine rağmen halk arasında halen eski yerel isimler kullanılmaktadır. Değiştirilen yeni isimler halkın diline ve belleğine yerleşmediğinden, yerel halk il ve ilçe isimlerinin kültürel kullanımını halen devam ettirmektedir. Hakkâri halkı yaşadığı yer ile manevi bağını kesmediği için diline, kültürüne ve tarihsel geleneğine bağlı kalmıştır. Bu nedenle yerleşim birimlerinin adları bir isimden öte bir toplumsal zenginliğinin adları olarak bilinmektedir. Onun için yerel isimlerin iadesinin gerçekleşmesi aynı zamanda toplumsal bir taleptir. Bu gerekçelerle, Hakkâri olan ilin adının ‘Colemêrg’ olarak değiştirilmesi...

Ayrıca, Hakkâri iline bağlı ilçelerden, Yüksekova'nın Gever, Şemdinli'nin Şemzinan, Çukurca'nın Çelê adları ile değiştirilmesi...

Ek 22. Ağrı İli ve İlçelerinin İsimlerinin İadesi Hakkındaki Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: BDP Ağrı Milletvekili Halil Aksoy

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 11.11.2013

Teklif Özeti: Cumhuriyet döneminde bile küçük bir yerleşim yeri olan Ağrı şehir merkezi, özellikle Ağrı İsyanı'ndan sonra isyanda devlete yardım eden Kürt aileler ve başka yerlerden getirilen Terekeme ve Azeriler ile birlikte büyümüştür (Nüfusu 1970'lerin başında 13 bin civarına yükselmiştir). Osmanlı kayıtlarında Ağrı ilinin bulunduğu bölgeye Şorbulak ismi verilmesine rağmen, Ermeniler dahil bölge halkları bölgeye Karakilise demişlerdir. Kâzım Karabekir Hristiyanlık imgelerinden arındırmak için ilin ismini Karaköse yapmıştır. Ona rağmen yöre halkı kendi arasında Grîdax demektedir. Kürtler zamanlar Kürtçenin fonetiğine uyan bir isimlendirmeye ateş anlamından türetilmiş 'Agiri' demeye başlamışlardır. Açıklanan nedenlerle; Ağrı ili adının 'Agirî' olarak değiştirilmesi...

Bunun yanı sıra; Ağrı'ya bağlı ilçelerden Doğubayazıt'ın Bazîd, Patnos'un Panos, Tutak'ın Dûtax, Taşlıçay'ın Avkevîr, Diyadin'in Gihadîn, Eleşkirt'in Zêdka, Hamur'un Xemûr adları ile değiştirilmesi...

Ek 23. Bitlis İlinin ve Bitlis’e Bağlı İlçelerin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Hüsamettin Zenderlioğlu – BDP Bitlis Milletvekili

TBMM Başkanlığı’na Sunuluş Tarihi: 13.11.2013

Teklif Özeti: Üzerinde yaşadığımız coğrafyada; neredeyse insanlığın var olduğu günden beri birçok halk yaşamış, çeşitli kültürler bu topraklara zenginlik katmıştır. Halkların kattığı bu zenginlik kültürel birçok ögeyi barındırmakla birlikte konuşulan dillerin çeşitliliği, zenginlikleri yansıtan en büyük unsurdur. Bu unsuru gözle görünür kılan ise yerleşim birimlerinin adlarıdır. Esasen bu durum, sadece bu topraklarda yaşayan halklara ait bir miras değil, dünya mirasıdır. Zira bu topraklarda, Türklerden başka Kürtler, Ermeniler, Çerkesler, Araplar, Lazlar, Rumlar, Süryaniler ve daha birçok halk yaşamakta olup; nice uygarlık, izlerini günümüze kadar gelen adlarla devam ettirmiştir. Geçmişte bu dillerde olan yerleşim yerleri adlarının Türkçeleştirilmesinin toplumda kırılmaya ve halkların yaşadıkları coğrafyaya yabancılaşmasına neden olduğu kuşkusuzdur. (...) Bitlis, geçmiş yıllardan günümüze kadar yöre halkı tarafından Bedlîs olarak bilinmekte ve kullanılmaktadır. Aynı şekilde Bitlis’e bağlı ilçelerin önceki isimleri de yöre halkı tarafından yaygın olarak kullanılırken, ayrıca tarihte ve yazılı eserlerde kullandıkları yer isimlerinin iadesi, (...) Bu bağlamda; Bitlis ili adının Bêdlîs, Bitlis’e bağlı ilçelerden; Adilcevaz’ın Elcewaz, Güroymak’ın Norşên, Hizan’ın Hîzan, Mutki’nin Motkî, Tavan’ın Têtwan, Ahlat’ın Xelat olarak değiştirilmesi....

Ek 24. Nusaybin İlçesi Adının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Erol Dora – BDP Mardin Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 14.11.2013

Teklif Özeti: Eski isimlerin Türkçeleştirilerek değiştirilmesinin halk nezdinde bürokratik işlemler dışında bir anlam ifade etmediği toplumsal bir gerçektir. Nusaybin, tarih boyunca Süryani halkının yoğun olarak yaşamış olduğu yerleşim merkezlerinden biridir. Dolayısıyla, Nusaybin; tarihte olduğu gibi, günümüzde de Süryaniler ve Kürtler tarafından ilçenin eski isimleri olan 'Nsibin' veya 'Nsebin' olarak adlandırılmalıdır. İfade edilen gerekçelerle ilçe adının tarihsel olarak kullanılmış tüm isimlerin özüne vurgu yapan ve günümüzde de halk arasında bilinen, kullanılan haliyle, Nusaybin ilçesi adının 'Nsibin' olarak değiştirilmesi...

Ek 25. Şırnak İlinin ve Şırnak'ın ilçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Teklif

Teklif Sahipleri: Selma Irmak – BDP Şırnak Milletvekili, Faysal Sarıyıldız – BDP Şırnak Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 15.11.2013

Teklif Özeti: İsim değişikliğiyle başlayan asimilasyon politikası döneminde, yabancı dil ve köklerden geldiği ileri sürülerek yer adlarının Türkçeleştirilmesiyle ana dili Kürtçe olan bir halkın yaşadığı Şırnak coğrafyası da bu asimilasyondan nasibini almıştır. 1920'li yıllardan sonra Şehrê Nûh ismi, isim değiştirme politikası sonucu Şırnak olarak değiştirilmiştir. Coğrafya – medeniyet ilişkisi bağlamında özellikle belirtmek gerekir ki, bir dilin belleğini yıkmaya çalışmak o toplumun tarihsel ve kültürel yapısını, inançlar sistemini, ahlaki değerlerini yok sayarak toplumu büyük bir travma içine sürüklemektir. Bu hususlar bağlamında, bir coğrafyanın mevcut dilsel değerlerine ters düşerek o yerin orjin ismini tarihten silmeye çalışmak bir insanlık ayıbıdır. Bu nedenle eski yer adlarının geri verilmesi önemli bir mevzu olup, bir halkın tarihi, dili, kültürü, yok sayılarak insanlık suçu işlenmiştir. Günümüze kadar süregelen bu insanlık suçuyla yüzleşme zamanının geldiğini vurgulayarak kültürlerin kendi değerleri üzerinde yaşatılması demokratik hukuk devletinin bir gereğidir. Şırnak isminin mevcut dilsel değerlere uygunluğu açısından ve asimilasyon politikasının giderilmesini sağlayıcı bir rol oynayacağından Şirnex olarak değiştirilmesinin günümüzde sosyal ve siyasal ihtiyaçlarına cevap vermesi açısından önemli ve anlamlıdır.

Ayrıca Şırnak'ın ilçeleri olan, Cizre'nin Cizîr, İdil'in Hezex, Silopi'nin Silopya, Güçlükönak'ın Basa, Beytüşşebap'ın Elkê, Uludere'nin Qilaban adları ile değiştirilmesi...

Ek 26. Mardin ve İlçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Tutuklu Mardin Milletvekili Gülser Yıldırım'ın talebi doğrultusunda, BDP Grup Başkan Vekili Sıfatıyla İdris Baluken – Bingöl Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 26.11.2013

Teklif Özeti: Anadili Kürtçe, Süryanice ve Arapça olan halkların yaşadığı Mardin ilinin tarihsel adı Mêrdîn'dir. Mardin adının Mêrdîn, aynı şekilde Mardin ilçe adlarının; - Dargeçit ilçesinin Kerboran, Kızıltepe ilçesinin Qoser, Ömerli ilçesinin Mahsertê, Yeşilli ilçesinin Rişmil, Savur ilçesinin Stewrê, Mazıdağ ilçesinin Şemrex, Derik'in Dêrik- olarak değiştirilmesi.

Cumhuriyet döneminde, en çok köy adı değiştirilen il olan Mardin'e bağlı ilçe adlarının değiştirilmesi konusunda BDP Diyarbakır Milletvekili Altan Tan da bir kanun teklifi sunmuş, BDP Mardin Milletvekili Gülser Yıldırım'ın teklifindeki ilçelere ilave olarak Artuklu ilçesi adının Mezopotamya olarak değiştirilmesini teklif etmiştir. Altan Tan ile Gülser Yıldırım'ın tekliflerinde, iade edilmesi istenen ilçe isimlerinin yazılışında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Gülser Yıldırım'ın teklifinde Şemrex, Mahsertê, Rişmil, Kerboran, Qoser ve isimleri, Altan Tan'ın teklifinde, sırasıyla Şamrah, Maserti, Rişmıl, Kerboren, Koser şeklinde yazılmıştır. Tan'ın teklifinde isim yazımlarının Türkçe'ye uyarlandığı ya da özensiz biçimde isimlerin özgün yazımlarına dikkat edilmediği görülmektedir.

Ek 27. Iğdır İline Bağlı Tuzluca İlçesi Adının Kulp Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Pervin Buldan- BDP Iğdır Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 28.11.2013

Teklif Özeti: Iğdır'a bağlı Tuzluca ilçesinin tarihi bir hayli eskidir. Yörede çıkarılan kaya tuzu, ilçeyi bölgede tanıtan önemli bir etkidir. Öyle ki, ilçenin 1934 yılına kadar 'Kulp' olan ismi, aynı yıl yapılan düzenleme ile ilçedeki kaya tuzundan esinlenilerek 'Tuzluca' olarak değiştirilmiştir. Bugün halen ilçe halkı Tuzluca ismini sadece resmi işlemlerde kullanmakta, günlük hayatta ise Kulp adını kullanmaya devam etmektedir. Değişikliğe rağmen halen, oyunlarda, romanlarda, öykülerde, türkülerde kullanılan ve halkın atalarından miras kalan Kulp adının ilçeye yeniden verilmesi büyük ihtiyaçtır.

Ek 28. Şanlıurfa Vilayeti Adının ve İlçelerinin Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: İbrahim Binici – BDP Şanlıurfa Milletvekili

TBMM Başkanlığı'na Sunuluş Tarihi: 03.12.2013

Teklif Özeti: Tarihsel geçmişi 10 bin yılı aşkın olan Şanlıurfa'nın, Sümer, Akat, Hitit, Babil, Kalde, Hurri, Mitanni, Aram, Asur, Med ve Persler gibi birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bu medeniyetlerin birçoğu şimdiki Urfa'yı ya kendi dilleriyle isimlendirmiş veya mevcut ismi kendi kullandığı dilin fonetiğine uygun olarak devam ettirmiştir. Tarihsel süreç içerisinde değişik isimlerle anılmış olan Şanlıurfa, M.Ö. 2. binli yıllardaki Asur kayıtlarında Ruhua ve Ru'ua olarak isimlendirilmiştir. Büyük olasılıkla Asuruların kente verdiği bu isim benimsemiş olan Kürtler, Ruhua ismini Rîha olarak değişikliğe uğratmış ve halen kullandığı Rîha ismini rutin yaşam içerisinde egemen kılmıştır. İl merkezinin ismiyle ilgili olarak yaşanmakta olan bu durum bağlı yerleşim birimleri için de geçerlidir. Dolayısıyla il ve ilçe merkezlerine eski isimlerinin verilmesi bölgenin ve şehrin en kadim halkı olan Kürtler açısından hem bir hakkın teslimi hem de malumun ilanı olacaktır. Bu nedenlerle, Şanlıurfa ilinin yerleşik halk arasında yüzlerce yıldan buyana kullanılagelen Rîha isminin iadesi....

Ayrıca, Şanlıurfa'nın ilçeleri olan, Birecik'in Bêrecûk, Hilvan'ın Cûrnê Reş, Siverek'in Gırê Sor, Bozova'nın Heweng, Harran'ın Herran, Akçakale'nin Kaniya Gezalan, Suruç'un Pirsus, Ceylanpınar Serê Kani, Viranşehir'in Tıl Muzin, Halfeti'nin Xalfeti adlarıyla adlandırılmaları...

Ek 29. Diyarbakır İli Adının ve Diyarbakır’a Bağlı İlçe Adlarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi

Teklif Sahibi: Nursel Aydoğan – BDP Diyarbakır Milletvekili

TBMM Başkanlığı’na Sunuluş Tarihi: 13.12.2013

Teklif Özeti: Özellikle 1925 Şeyh Sait İsyanı sonrası, Şark Islahat Planları doğrultusunda, Kürt dilinin yasaklanması ve Kürtlerin yaşadıkları coğrafyalara ait adların kendilerine danışılmadan yeniden değiştirildiği, bu coğrafyanın yeniden adlandırıldığı bilinmektedir. Yerleşim yeri adlandırmalarında Kürtlerin, Rumların Ermenilerin kullandığı isimler yerine bir gecelik sohbetler neticesinde değişiklikler olmuştur. Örnek vermek gerekirse, “Esasta bu şehrin ismi, ‘Bakır memleketi’ manasına gelen ‘Diyarbakır’ olması gerektir ve artık bu isimle tanınacaktır” denilerek, daha önce yine bir fermanla ‘Diyarbekir’ olan şehrin ismi, bu yerleşim biriminde yaşayan Kürtlere, Ermenilere, Süryanilere hiç danışılmadan değiştirildiği görülmektedir. Resmi kaynaklara göre, 17 Kasım 1937 tarihinde Atatürk’ün trenle Diyarbakır’dan Elazığ’a geçtiği gece yapılan bir dil tartışması ile yürütülen Türkçeleştirme – Türkleştirme çalışmalarının sonucunda şehrin adı Diyarbakır olarak değiştirilmiştir. Bu kanun teklifi ile halkların kültürel hafızalarına ilişkin yapılan ancak bir türlü sonuçlanamayan asimilasyon politikalarının iflasının bir kanıtı olarak Diyarbakır ili ve Diyarbakır iline bağlı bazı ilçelerin adlarının eski adlarıyla ve bölge halkının kullandığı adlarla değiştirilmesi talep edilmektedir.

Teklif doğrultusunda, Diyarbakır adının Amed olarak değiştirilmesi; ilçeler, Sur’un Dikran Amed, Bağlar’ın Rezan, Yenişehir’in Bajarê Nuh, Kayapınar’ın Peyas, Bismil’in Bısmıl, Çermik’in Çêrmûk, Çınar’ın Çînar, Çüngüş’ün Çûngûş, Eğil’in Eglê, Ergan’nini Ergênê, Hazro’nun Hezro, Hani’nin Hênê, Kocaköy’ün Karaz, Lice’nin Lıcê, Silvan’ın Miya Farqin, Kulp’un Pasur, Dicle’nin Piran olarak değiştirilmesi...